

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA
MOTİF VE TİP İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Fatih KÖSE**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Pakize Pervin AYTAÇ**

Ankara - 2014

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA
MOTİF VE TİP İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Fatih KÖSE**

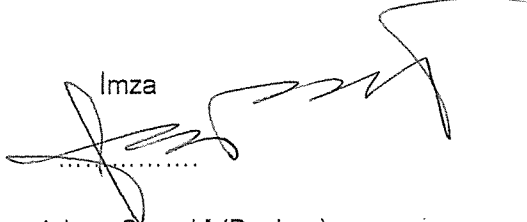
**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Pakize Pervin AYTAÇ**

Ankara - 2014

ONAY

Fatih Köse tarafından hazırlanan "İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Motif ve Tip İncelemesi" başlıklı bu çalışma, 06.01.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Halk Edebiyatı bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

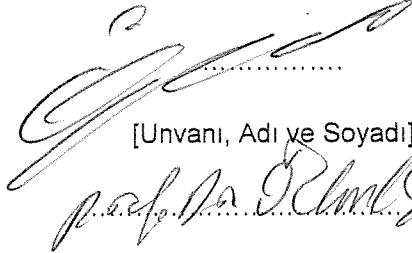
İmza

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. P. K. Aytaç

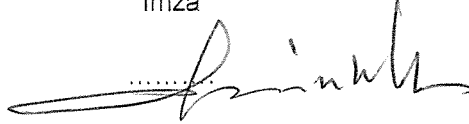
İmza

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. P. K. Aytaç

İmza

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. Ali YAKICI

ÖZET

KÖSE, Fatih; İslamiyet Öncesi Türk Destanlarından Motif ve Kahraman İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Türk destanları üzerine çalışan pek çok araştırmacı ve bilim adamı tarafından bu destanlar üzerine tasnif denemeleri yapılmıştır. Bunlardan biri de Prof. Dr. Umay Günay tarafından yapılmış olup bu tasnifte destanlar “İlk Türk Destanları” ve “İslamiyet Sonrası Türk Destanları” olmak üzere başlıca iki ana çatı altında toplanmıştır. İslamiyet öncesi dönemi teşkil eden birinci grupta toplam sekiz destan yer almaktadır.

Bu destanlar içerisinde kültürümüze ait birçok motif çeşitli anlamlar ve semboller ile yaşamıştır. Ancak bu motifler deşifre edilip sosyal, kültürel ve psikolojik arka planları ile derinlemesine incelendiğinde destanlar tam manası ile anlaşılabilir. Destan kahramanlarının taşıdığı ideali, misyonu ve onları idealize ederek vücuda getiren arka planı bilmek de destanları anlamak için elzemdir.

Bu çalışmanın esas amacı, metinler içerisinde yer alan motifleri izah etmek, destan kahramanlarını her yönü ile ele almak ve “İslamiyet Öncesi Türk Destanları” üzerine bir çözümleme yapmaktır.

Anahtar Sözcükler:

1. Destan
2. İslamiyet Öncesi Türk Destanları
3. Mitoloji
4. Motif
5. Altay Miti

ABSTRACT

KÖSE, Fatih; Review of the Motives and Heroes in Pre-Islamic Turkish Epics, Master Thesis, Ankara, 2014.

Some trials to classify the Turkish epics were performed by many researchers and scientists who work on this field. One of these researchers is Umay Günay who collected these epics under two main groups as “The first Turkish epics” and “Turkish epics after Islam”. The first group that named pre-Islamic epics consists of eight different stories.

Many motives that belong to our culture have existed with different meanings and symbols in these epics. We can only understand the epics’ world correctly, when these motives and their social, cultural and psychological backgrounds are deciphered. To enter the world of these epics we need to know the back seats of the conditions that reveal the heroes, their missions, and the ideals.

The main purpose of this study is to explain these motives in pre-Islamic epic texts, to approach the heroes with all aspects, and to analyze the pre-Islamic Turkish epics.

Key Words:

1. Epic
2. Pre-Islamic Turkish Epics
3. Mythology
4. Motive
5. Altaic Myth

ÖN SÖZ

Türkler, tarihsel süreç içerisinde çok geniş bir coğrafyaya, farklı isimlerdeki siyasi oluşumları ile hâkim olmuşlardır. Mücadelelerle ve güçlüklerle dolu olan Orta Asya bozkırında, kendilerinden sayıca kat kat üstün olan düşmanlarına galip gelmiş ve pek çok devlet kurmuşlardır. Bazı dönemlerde hanedan ailesinin dahi değişmediği, ancak devletin isminin değiştiği görülmektedir. Bağımsız devletlerinin çatısı altındaki varlığını Hunlardan bu yana kesintisiz olarak sürdüren Türk milleti, kahramanlıkları ile dolu bir tarihi ve zengin bir edebiyatı vücuda getirmiştir. Edebiyatı zengin, kahramanı çok olan bu milletin destanlara sahip olması da bu bağlamda doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Ait oldukları milletlerin inançlarını, karakterlerini, değer yargılarını ve ülkülerini yansıtarak tüm bunları adeta bir vasiyet, bir miras gibi asırlar ötesine taşıyan destanlar, kimlik inşasında, yeni nesillerin eğitiminde, farkındalık sahibi olarak ideal ve ufuk belirlenmesinde oldukça işlevsel olan anlatılardır.

Asırlar sonra bu destanların verdiği mesajları alabilmek ve destan kurgusunu tam manası ile anlamlandırabilmek için, metinlerde bulunan unsurların tarihi ve kültürel arka planlarını bilmek ve içinde saklı bulunan pek çok motifi izah etmek gerekmektedir.

Türk destanlarını gerçek manası ile anlamak, motiflerin içerisinde saklı olan sırları çözmek ve destan unsurlarının kültürel derinliklerine inmek için yaptığımız bu çalışmayı Prof. Dr. Umay GÜNAY'ın destan tasnifine göre sınırlandırdık.

Öncelikle, sınırlandırmamız çerçevesinde ele aldığımız destanların nüvelerinin hangi dönemlere ait olabileceği üzerinde durarak, bu dönemler hakkında tarihi ve kültürel bilgiler vermeye çalıştık. Yine bu çerçevede, destan kahramanlarının hatıralarını ve izlerini taşıdığını tespit edebildiğimiz tarihi kahramanlar hakkında da bilgiler verdik. Çalışmamızın giriş bölümünde

motif kavramını izah ettikten sonra metinler içerisindeki motifleri tespit ederek bu motiflerin işlevleri ve anlamlarını inceledik. Destan kahramanları ve bu kahramanların ait oldukları kahraman tipleri üzerine çalıştık.

Esas olarak motif ve kahraman incelemesi yapmayı hedeflediğimiz bu çalışmada, çalışmamıza konu olan destanların sorunları üzerinde de durarak bu sorunlara çözüm getirmeye ya da en azından çözüm önerileri sunmaya çalıştık. Metinlerin türleri üzerine çalışarak bazı saptamalarda bulunduk. Mit olduğu kanaatine vardığımız Altay metinlerinden Verbitski derlemesinin kısa bir özet metninin var olduğunu farkederek bu metni elde etmeye ve çevirmeye çalıştık. Sözün burasında, Verbitski'nin Altayskie İnorodtsı adlı eserini bize göndererek çalışmamıza imkân sunan Sayın Prof. Dr. Mehmet Aça'ya ve metni Türkçe'ye çevirmemizi sağlayan Yrd. Doç. Dr. Elvina ER'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

“İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Motif ve Kahraman İncelemesi” adını verdiğimiz çalışmamız sekizz bölümden oluşmaktadır. Her bölümünde yukarıda belirttiğimiz tasnif çalışmasındaki bir destanı incelemiş bulunmaktayız. Destanlar arasında en kıymetli olan ve en çok motifi ihtiva eden Oğuz Kağan Destanı'nı birinci bölümde inceledik. Bu bölümde Oğuz Kağan Destanı bağlamında pek çok ortak motifi de incelediğimizden, diğer destanlarda aynı motifleri tekrar incelemedik.

Türk mitolojisinin ve destanlarının resimlenmesi çalışmaları oldukça önemlidir. Görsel malzemeler ile desteklenerek zihinlerde buldukları karşılıkların belirginleştirilmesi amacı ile incelediğimiz metinler içerisinde iki sahneyi, ait oldukları dönemin ve bağlamın gerçekliklerini de göz önünde bulundurarak resimlemeye çalıştık. Değerli çizimlerinden dolayı Sayın Murat Hilmi Arıç'a da teşekkür ederim.

Yüksek lisans tezi olması ve belli bir süre ile sınırlandırılmış olması sebebiyle çalışmamızda bir takım eksiklikler bulunmaktadır. Büyük bir derya olan bu sahada daha söylenecek çok söz ve yapılacak çok iş vardır. İslamiyet Öncesi Türk Destanları ile ilgili daha pek çok mesele halledilmeyi

beklemektedir. Bilim hayatımızın ileri dönemlerinde çalışmamızdaki eksiklikleri gidermeyi ve bu konudaki meseleleri elimizden geldiğince halletmeyi Oğuz Kağan'ın üzerimizdeki hakkı telakki etmekteyiz.

Geniş ufku ile çalışmama yön veren, emeğini ve aydınlığını benden hiçbir zaman esirgemeyen, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Pakize AYTAÇ hanımefendiye teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR CETVELİ	xi
GİRİŞ	1
1. TÜRK DESTANLARININ SINIFLANDIRILMASI	1
2. MOTİF	5

BİRİNCİ BÖLÜM OĞUZ KAĞAN DESTANI

1.1. HUNLAR	12
1.2. UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANI	20
1.3. METNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ	33
1.4. OĞUZ KAĞAN DESTANI'NIN KAHRAMANLARI	38
1.4.1. Oğuz Kağan	38
1.4.1.1. Alp Tipi	45
1.4.1.2. Oğuz Kağan'ın Tarihi Şahsiyeti Üzerine	47
1.4.1.3. Mete Han	51
1.4.2. Uluğ Türk	56
1.4.2.1. Bilge Tipi	56
1.5. OĞUZ KAĞAN DESTANI'NA AİT MOTİFLER	58
1.5.1. Oğuz Kağan'ın Kozmik Doğumu ve Ay Kağan	58
1.5.2. Oğuz Kağan Doğduğunda Yüzünün Özellikleri	62
1.5.3. Oğuz Kağan'ın Kırk Günde Büyümesi	63
1.5.4. Oğuz Kağan'ın Fiziksel Özellikleri	65
1.5.4.1. Öküz Motifi	67
1.5.4.2. Ayı Motifi	69
1.5.4.3. Samur Motifi ve Oğuz'un Vücudunun Tüylerle Kaplı Olması ..	71
1.5.5. Orman Motifi	72

1.5.6. Ormandaki Canavar (Kıyand)	73
1.5.7. Geyik Motifi	76
1.5.8. Sungur Motifi	77
1.5.9. Işık Motifi	79
1.5.10. Oğuz Kağan'ın Evlilikleri	81
1.5.11. Oğuz Kağan'ın Çocukları	86
1.5.12. Kurt Motifi	92
1.5.13. Oğuz Kağan'ın Atının Kaçması Motifi	103
1.5.14. Dağ Motifi (Muz Tağ/Buz Dağı)	108
1.5.15. Ev Motifi	109
1.5.16. Rüya Motifi	110
1.5.17. Yay-Ok Motifi	112
1.5.18. Toy Motifi	117

İKİNCİ BÖLÜM

ALTAY YARATILIŞ MİTİ

2.1. METİNLERİN TÜRÜ ÜZERİNE	121
2.2. ALTAY TÜRKLERİNİN YARATILIŞ MİTİ (A).....	123
2.3. ALTAY TÜRKLERİNİN YARATILIŞ MİTİ (B)	130
2.4. ALTAY TÜRKLERİNİN YARATILIŞ MİTİ (C)	131
2.4.1. Dünyanın Yaratılışı Üzerine	132
2.4.2. Dünya Görüşü	133
2.4.3. Erlik ve Diğer Akıllı Varlıkların Menşei Üzerine	134
2.4.4. Erliğin Gönderilmesi, Onun İnsana Saldırması, İnsanın Suçu ve Onun Yargılanması	138
2.4.5. Aruun-Südü'n'den Sürgün Edildikten Sonra İnsanın İlk Yemeği, Hayvanlarla Savaşı, Ateşin Ortaya Çıkışı, Evlilikler ve Ölüm	140
2.4.6. Erliğin Dünyası; Mangdışire'nin Erlik ve Onun Gücü ile Mücadelesi, Erlik ve Hizmetçilerinin Gökyüzünden Yeryüzüne İnmesi ve Yeryüzünden Yeraltına İnmesi	142
2.4.7. Turın-Muzıkay: Rengârenk Taşların ve Böceklerin Ortaya Çıkması	145

2.4.8. Dünya Tufanı Hakkında	146
2.5. YARATILIŞ MİTLERİNE AİT MOTİFLER	147
2.5.1. Su Motifi	147
2.5.2. Kaz Motifi	150
2.5.3. “Kişi”nin Suyu Dalması	151
2.5.4. Balık Motifi	153
2.5.5. Ak Ana (Ak Ene)	159
2.5.6. Yasak Meyve Motifi	164
2.5.7. Yılan Motifi	170
2.5.8. Köpek Motifi	171
2.5.9. Ağaç Motifi	173
2.5.10. Toprak Motifi	175
2.5.11. Dünyanın Altı Günde Yaratılması	176
2.6. ALTAY YARATILIŞ MİTLERİNDEKİ KAHRAMANLAR	177
2.6.1. Ülgen	177
2.6.2. Ülgen’in Hizmetindeki Yardımcı Ruhlar	184
2.6.2.1. Mangdaşire / Mandışire Bahadır	184
2.6.2.2. Maytere / May-Tere / Maydere	185
2.6.2.3. Şal-Yime / Şanı Dimı	187
2.6.2.4. Yapkara / Tepkara	189
2.6.3. Erlik	189
2.6.4. Eje ile Törüngey / Mun tu Şaydi ile Targın Nama	194
2.6.5. Erlik Tarafından Ruh Üflenen Kadın	194
2.7. ALTAY YARATILIŞ MİTLERİNDE KOZMOGONİ VE KOZMOLOJİ...197	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALP ER TUNGA DESTANI

3.1. SAKALAR (İSKİTLER)	204
3.2. ALP ER TUNGA SAGUSU	209
3.3. KUTADGU BİLİĞ’DE ALP ER TUNGA	214
3.4. ŞAHNAME’DE ALPER TUNGA	214

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞU DESTANI

4.1. ŞU DESTANI'NIN METNİ	222
BEŞİNCİ BÖLÜM	226
KÖK TÜRKLER	226
BOZKURT DESTANI	232
5.1. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ (A)	233
5.2. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ (B)	234
5.3. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ (C)	235
5.4. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ'NE AİT MOTİFLER	236
5.4.1. Kurt Motifi	236
5.4.2. Mağara Motifi	236

ALTINCI BÖLÜM

ERGENEKON DESTANI

6.1. ERGENEKON DESTANI'NIN METNİ	239
--	-----

YEDİNCİ BÖLÜM

UYGURLARIN TÜREYİŞ DESTANI

7.1. UYGURLAR	242
7.2. TÜREYİŞ DESTANI (A)	244
7.3. TÜREYİŞ DESTANI (B)	249
7.4. UYGUR TÜREYİŞ DESTANI'NA AİT MOTİFLER	249
7.4.1. Ağaç Motifi	249
7.4.2. Işık Motifi	250
7.4.3. Rüya Motifi	250

SEKİZİNCİ BÖLÜM

UYGURLARIN GÖÇ DESTANI

8.1. GÖÇ DESTANI (A)	252
8.2. GÖÇ DESTANI (B)	252

SONUÇ	255
KAYNAKÇA	258
EKLER	274
EK 1: HARİTALAR	274

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
akt.	: Aktaran
bas.	: Basımevi
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milattan Sonra
örn.	: Örneğin
s.	: Sayfa
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. TÜRK DESTANLARININ SINIFLANDIRILMASI

Destanlar, sanat değeri yüksek edebî ürünler olmalarının yanında pek çok işlevi de üstlenmektedirler. Bir milletin duygularını, ideallerini, dünya görüşünü ve karakteristiğini yansıtan destanlar, bunları geleceğe aktarmada, yeni nesillerin eğitiminde ve milli bilincin yerleştirilmesinde birinci derecede etkili anlatılardır. Zengin bir destan külliyyatına sahip olmamıza rağmen bu destanlar hâlihazırda pek çok soruna sahiptir. Çözümlemeyen pek çok motif, ortaya çıkarılamayan metinler ve türlerin belirlenmesinde yeterince bilimsel yargılarla çalışılmaması bu problemlerin başında gelmektedir.

Çalışmamızı yaparken sınırlandırma ölçütümüz Prof. Dr. Umay Günay'ın Türk destanları üzerine yaptığı tasnif olmuştur. Türk destanları üzerine pek çok tasnif çalışması yapılmıştır. Bunlardan ilki, Fuad Köprülü'nün, coğrafyayı ölçüt alarak üç başlık altında yaptığı tasniftir:¹

- a) Altay-Yenisay sahasında vücuda gelen mahsuller,
- b) Bozkırlar sahasında vücuda gelen mahsuller,
- c) Tarım-Sır-Derya sahasında vücuda gelen mahsuller.

İkinci sınıflandırmasında Köprülü, tarihi de ölçüt olarak almış ve tasnifi şu şekilde yapmıştır:²

- a) Eski Türk destanları ve Hiyung-Nu dairesi,
- b) Gök Türk veya Tu-Kie dairesi,
- c) Uygur dairesi.

Türk destanları üzerine sınıflandırma çalışması yapan Nihâl Atsız ise Türk destanlarını altı başlık altında toplamıştır:³

¹ Köprülüade Mehmed Fuad; **Türk Edebiyatı Tarihi**, 1926, s.43-44.

²Köprülüade Mehmed Fuad;**a.g.e.**, s.45.

- 1- Yaratılış Destanı
- 2- Saka Destanı
- 3- Kun-Oğuz Destanı
- 4- Siyenpi Destanı
- 5- Kök Türk Destanı
- 6- Dokuz Oğuz-Uygur Destanı.

Şükrü Elçin, İslamiyeti sınıflandırmasında milat olarak kabul ederek iki ana başlık altında genel bir sınıflandırma yapmıştır:⁴

- 1- Eski Destanlar: Bu başlık içerisinde Alp Er Tunga, Şu Destanı, Hun-Oğuz Destanları, Göktürk Destanları, Dokuz Oğuz-Uygur Destanları yer almaktadır.
- 2- İslamiyet'ten Sonraki Destanlar: Bu grup içerisinde Manas Destanı, Cengiznâme, Battalnâme, Dânişmendnâme, Timur ve Edige gibi destanlar yer almaktadır.

Faruk Kadri Timurtaş da, Tarih İçinde Türk Edebiyatı adlı eserinde Türk destanlarını İslamiyeti milat olarak kabul ederek sınıflandırmış ancak Şükrü Elçin'e göre daha detaylı bir tasnif çalışması yapmıştır:⁵

- I. İslamiyetten önceki destanlar
 - 1) Yaratılış Destanı
 - 2) Saka Destanı
 - a) Alp Er Tunga parçası
 - b) Şu parçası
 - 3) Hun-Oğuz Destanı
 - 4) Göktürk Destanları
 - a) Bozkurt parçası
 - b) Ergenekon parçası
 - c) Köroğlu parçası (eski)

³Atsız, Hüseyin Nihâl; **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, s.9-23.

⁴Elçin, Şükrü; **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1981.

⁵Timurtaş, Faruk Kadri; **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul, Kapı Yay., 2012, s.178.

- 5) Siyenpi Destanı
- 6) Uygur destanları
 - a) Türeyiş parçası
 - b) Mani dininin kabulü parçası
 - c) Göç parçası
- II. İslâmiyetten sonraki destanlar
 - 1) Manas Destanı
 - 2) Çingiz Han Destanı
 - 3) Timur Destanı
 - 4) Seyyid Battal Gazi Destanı
 - 5) Dânişmend Gazi Destanı (Dânişmendnâme)
 - 6) Köroğlu Destanı (yeni)

Çalışmamızı tasnifine göre sınırlandırdığımız Umay Günay da İslamiyeti milat olarak kabul etmiş, tasnifini “İlk Türk Destanları” ve “İslamiyetin Kabulünden Sonraki Türk Destanları” olmak üzere iki ana başlık altında yapmıştır. İlk Türk Destanları’ndan kasıt İslamiyet öncesi dönem olduğundan çalışmamızda bu kısmı “İslamiyet Öncesi Türk Destanları” olarak adlandırdık. Umay Günay’ın tasnifi şu şekildedir:⁶

- I) İlk Türk Destanları
 - 1) Altay-Yakut
 - Yaradılış Destanı
 - 2) Sakalar Dönemi
 - a) Alp Er Tunga Destanı
 - b) Şu Destanı
 - 3) Hun Dönemi
 - Oğuz Kağan Destanı
 - 4) Kök Türk Dönemi
 - a) Bozkurt Destanı
 - b) Ergenekon Destanı

⁶[http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/turler/Destanlar/ek/destan_%20\(15\).pdf](http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/turler/Destanlar/ek/destan_%20(15).pdf)
Erişim: 28.11.2013.

- 5) Uygur Dönemi
 - a) Türeyiş Destanı
 - b) Göç Destanı
- II) İslamiyetin Kabulünden Sonraki Türk Destanları
 - 1) Karahanlı Dönemi
 - Satuk Buğra Han Destanı
 - 2) Kazak-Kırgız Kültür Dâiresi
 - Manas
 - 3) Türk-Moğol Kültür Dâiresi
 - Cengiz-name
 - 4) Tatar-Kırım
 - Timur ve Edige Destanları
 - 5) Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı Dönemleri
 - a. Seyid Battal Gazi Destanı
 - b. Danişmend Gazi Destanı
 - c. Köroğlu Destanı

Daha geç dönemlerde pek çok yeni materyalin de elde edilmesi ile tasnif çalışmaları üzerine yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Türk Dünyası Epik Destan Geleneği adlı çalışmasında Özkul Çobanoğlu, farklı dinlere mensup Türk boylarının destanları arasındaki tema, motif, epizot ve kahraman bazındaki sürekliliğe ve kamlık dininin, Battalnâme, Saltuknâme gibi en yoğun İslamî söyleme sahip destanlarda bile hareket oluşturunur unsurlar konumunda olmasına dikkat çekerek İslamiyet'in bir milat olarak kabul edildiği, ölçütün din olduğu tasnif çalışmalarının doğru olmadığını ifade etmiştir. Çobanoğlu, oldukça fazla sayıdaki malzemeyi kapsayan çalışmasında “epik destan verimleri”ni “eski destanlar” ve “yeni destanlar” olmak üzere başlıca iki çatı altında tasnif etmiştir. “Yeni destanlar” başlığı altındaki destanları ise destanların yaratıldıkları bağlamlar, destan kahramanlarının tavırları, destanı vücuda getiren tarihi hadiseler gibi

ölçütlerle, “arkaik destanlar”, “kahramanlık destanları” ve “tarihi destanlar” olmak üzere üç başlık altında toplamıştır.⁷

2. MOTİF

Fransızca kökenli olan motif sözcüğünün anlamı Türkçe sözlükte şu şekilde verilmektedir:⁸

“1. Yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri: ‘Halı motifi.’ ‘Danteldeki motifler.’ 2. ‘ed.’ Kendi başlarına konuya özellik kazandıran öğelerin her biri. 3. ‘müz.’ Bestenin bir parçasına çeşitli yönlerden birlik sağlayan belirleyici küçük birim: ‘Melodi motifi.’”

Motif, güzel sanatların kolları olan musiki, resim, mimari ve edebiyatta kullanılan bir terimdir. Araştırmacılar, edebiyatta motif üzerine değişik tanımlar yapmışlardır. Max Lüthi’ye göre motif, “hikâye etmenin en küçük unsuru”dur. Vesselovski’ye göre motif, “hikâyenin parçalanamayan en küçük parçası”dır. Stith Thompson’a göre motif, “masalın gelenekte ısrar edici güce sahip en küçük unsuru”dur. Arthur Christensen’e göre motif, “canlılıklarıyla kendilerini kabul ettiren, tarifi güç bir psikolojik kanuna göre dinleyiciyi avuç içine alabilen ve iptidai fikir silsilelerinden yeni terkiplere girmek için az veya çok parçalara ayrılabilen unsurlar”dır.⁹

Motif, Halkbilimi alanında sıklıkla kullanılan ve çalışmalara konu edilen ancak anlamı ve kullanımı ile ilgili bazı sorunları barındıran bir kavramdır. Motif kavramı pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde ele alınmış ve anlaşılmıştır.

⁷ Çobanoğlu,Özkul; **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, 3. bs., Ankara, Akçağ Yay., 2011, s.41-55.

⁸ Haz. Şükrü Halûk Akalın, **Türkçe Sözlük**, 11. bs., Ankara, T.D.K., Yay., 2011, s.1698.

⁹ Akt. Köksal, Hasan; Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler, **Türkler Ansiklopedisi**, III. cilt, s.1053.

Motif konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan Stith Thompson motifi şöyle tanımlamaktadır:

“Yazının toplum düzenine hâkim olmadığı dönemlerde, kültürler için bir tür muhafaza, ambar, hafıza vazifesi gören estetik dil yaratılarının (masal, efsane, destan, hikâye, fıkra, bilmece, türkü, mani, atasözü, deyim vb. gibi) büyüğü yapı taşlarıdır. Estetik kültür yaratılarının en küçük unsuru yani; kristalize olmuş, yoğunlaşmış kültür çipleridir. Kültürün sırlar hazinesinin şifreleridir. Dinleyenleri mest edici illüzyon unsurlarıdır. Dimağları hipnoz derecesinde saran büyüleyici renklerdir. İrkiltici uyarıcılardır. Yaşamak için hayallerden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan harikalardır.”¹⁰

Thompson, “masalın en küçük unsuru” olarak yaptığı tanımının devamında açıklamalarda bulunarak, bu hususta üç ana bölüme işaret etmiştir. Birincisi şahıslardır. Tanrılar, tabiatüstü hayvanlar, fevkalâde mahlûklar gibi. İkincisi, hadiselerde geri planda kalan şeylerdir. Sihirli eşyalar, enteresan âdetler, tuhaf inanmalar vs. gibi. Üçüncüsü ise tek hadiselerdir. Bu bölüm motiflerin büyük bir çoğunluğunu meydana getirir.¹¹

Max Lüthi de, motifi Stith Thompson’a benzer bir şekilde tanımlamıştır. Ona göre motif, kendisini an’anede muhafaza etme gücüne sahip olan, hikâye etmenin en küçük unsurudur.¹²

Thompson ile Lüthi’nin tanımlarındaki ortak nokta, motifin “en küçük unsur” olduğudur.

Bize göre motifler, anlatılar içerisinde birtakım sembolik anlamlara sahip olan ve arka planında çeşitli kültürel öğelere göndermede bulunan; anlamsal katsayı açısından büyük bir yoğunluğa sahip olan ve belli bir oranda kalıpsallık çağrışımında bulunan anlatı birimleridir. Bu anlatı birimi,

¹⁰Thompson, Stith; **The Folktale**, NewYork, 1951, s.415’den akt. Arslan, Namık; “Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, **Milli Folklor**, 2010, 87. sayı, s.73.

¹¹Thompson, **a.g.e.** s.415-416’dan akt.; Sakaoğlu, Saim; **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, A.Ü. Bas., 1980, s.24.

¹²Lüthi’den akt.; Sakaoğlu, Saim; **a.g.e.**, s.24.

anlatı içerisinde en küçük unsur olabileceği gibi en büyük unsur da olabilir. Bir motif bir efsanenin bütün olay örgüsünü teşkil edebilir ya da metin içerisinde yer alan tek bir kavram, şahıs ya da nesneden ibaret olabilir. Motifler parçalanabilen anlatı unsurlarıdır. Bazı motifler anlatı içerisinde geniş bir daire meydana getirmektedir ki bu daire içerisinde bir takım başka motifler de yer alabilir. Örneğin Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan rüya motifinin içerisinde bir başka motif olan ok ve yay yer almaktadır. Yine aynı destanda Oğuz'un ormandaki canavarı öldürmesi motifi içerisinde "altın kemer", "geyik" ve "sungur" gibi farklı motifler karşımıza çıkmaktadır.

Motifler, anlatılar içerisinde kendilerini büyük oranda muhafaza etmektedirler. Belirli bir dönem içerisinde anlatı icra edilirken, olay örgüsü içerisindeki herhangi bir hayvan ya da nesne, icracı ozan tarafından kolaylıkla değiştirilebilir. Ancak Oğuz'a rehberlik eden gök tüylü gök yeleli kurdun yerine herhangi bir hayvan, ya da Oğuz'un ayıyı bağladığı altın kemerinin yerine herhangi bir nesne ikame edilemez. Çünkü motif durumundaki bu gibi hayvan, nesne ve şahıslar arka planlarında yoğun kültürel, dinî ve sembolik anlamlar taşımaktadırlar. Bir ozan tarafından icra esnasında altın kemer yerine ip kullanılacak olsa, o anlatımda Oğuz'un hükümdarlığına yapılan vurgu ortadan kalkacaktır.

Motiflerin kendilerini muhafaza etmeleri de belirli bir derecede mümkün olabilmektedir. Aynı dönem ve dinî-kültürel daire içerisinde, kendilerini güçlü bir şekilde muhafaza edebilirler. Ancak anlatı farklı bir kültür dairesine girdiğinde, ya da dönemsel olarak dinî inançlar ve kültürel unsurlar değiştiğinde bu muhafaza söz konusu olamayacaktır. Çünkü yeni din ve yeni kültür içerisinde bu motiflerin taşıdıkları anlamlar kutsallıklarını yitirebilecek ya da daha basit anlamlar ifade edebileceklerdir. Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda ve edebiyatımızdaki pek çok arkaik anlatıda en güçlü motiflerden biri olarak karşımıza çıkan kurt motifinin İslam dini çerçevesinde yeniden yaratılan Oğuz Kağan Destanı varyantlarında yer almaması bu duruma örnektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OĞUZ KAĞAN DESTANI

Oğuz Kağan Destanı, Türklerin, fatih ata Oğuz Kağan önderliğinde mücadeleler ve savaşlar vererek cihan devletlerini, boylarını, teşkilatlarını ve törelerini vücuda getirmelerini anlatan bir destandır. Hiç şüphesiz Oğuz Kağan Destanı ve Oğuznâmeler Türk edebiyatının en kıymetli eserlerindendir.

Oğuz Kağan Destanı Türk milletinin yaşayışı, düşüncüsü, inanışı ve değer yargıları gibi pek çok konuda bilgiler taşımaktadır. Türk milletinin ideallerini, karakteristiğini, felsefesini ve ideal insan tipini ozanlar aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktaran, tarihin belirli bir döneminde de yazıya geçirilip bizlere kadar ulaşan önemli bir eserdir.

Oğuz Kağan Destanı, tarih içerisinde farklılaşan dinî inanışlar ve kaleme alındığı kültür çevreleri ve dünya görüşleri doğrultusunda varyantlaşmıştır. Ayrıca aynı varyantlara ait farkı nüshalar da bulunmaktadır. Bu varyant ve nüshalar şunlardır¹³:

- 1) Oğuz Tarihi'nin daha Reşideddin hayatta iken istinsah edilen ve minyatürlerle süslenen, daha sonra hafız Abru'nun Mücmal at-Tevarih adlı kitabının içine alınan yazması ki, Topkapı Sarayı, Hazine 1653 numarada kayıtlıdır.
- 2) Aynı eserin yine Reşideddin hayattayken kopyalanan ve Topkapı Sarayı, Hazine 1654 numarada kayıtlı nüshasında minyatürlerle süslenmiş, ama bazı sayfaları eksiktir.
- 3) Yine aynı eserin Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi, 2935 numaradaki nüshası Uluğ Bey'in kütüphanesi için çoğaltılmıştır.
- 4) Aynı kitabın Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü numara 282'deki nüshası.

¹³Gömeç, Saadettin; **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara, Akçağ Yay., 2009, s.28-30.

- 5) Aynı kitabın Süleymaniye Damat İbrahim Paşa Kitaplığı, 991 numaradaki nüshası.
- 6) Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Terakime" adlı eserindeki Oğuznâme.
- 7) Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı.
- 8) Dede Korkut Oğuznâmeleri.
- 9) Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış olan Uzunköprü nüshası.¹⁴
- 10) Yazıcıoğlu'nun "Tevarih-i Al-i Selçuk" adlı eserinin başındaki Oğuznâme.¹⁵
- 11) 14. asır Memluklu tarihçisi Devadarî'nin "Dürerü't-Tican" adlı kitabında Oğuz Kağan Destanı mevcuttur.
- 12) 16. yüzyılda Salur Baba tarafından kaleme alınan bir Oğuz Kağan Destanı söz konusudur.¹⁶
- 13) Yine 16. yüzyılda yazılmış olan Neşrî Tarihi'nin girişinde kısa bir Oğuznâme mevcuttur.¹⁷
- 14) 17. asır şairlerinden Andalıp'a ait bir Oğuznâme neşri bulunmaktadır.¹⁸
- 15) 17. 7üzyılda yazılmış olan İmamî'nin eseri Hannâme'de de Oğuznâme yer almaktadır.
- 16) Kazan'da bir Oğuznâme ele geçmiştir ki, 1998 senesinde Türkiye'de tıpkıbasımı yapılmıştır.¹⁹
- 17) Seyyid Lokman'ın 16. yüzyıla ait Oğuz Destanı vardır.
- 18) Enverî'nin "Düsturnâme"sinde de kayıtlı bozulmuş bir Oğuznâme vardır.²⁰

Oğuz Kağan Destanı'nın İslam dini çerçevesinde şekillenerek varyantlaşmamış olan, İslamiyet öncesi devirlere ait en eski motifleri ihtiva

¹⁴Orkun, Hüseyin Namık; "Bir Oğuz Efsanesi", **Ülkü**, 6/34, Ankara, 1935, s.267.

¹⁵Togan, Zeki Velidi; **Oğuz Destanı**, İstanbul, 1972, s.13-14

¹⁶Salar Baba, **Oğuznama**, haz. R. Godarov, Aşgabat, 2001.

¹⁷Mehmed Neşrî, **Neşrî Tarihi**, I. cilt, haz. M. A. Köymen, Ankara, 1983, s.12-16.

¹⁸Gökyay, Orhan Şaik; "Hannâme", **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968, s.75-329; Aça, Mustafa; **Oğuznamecilik ve Andalıp Oğuznamesi**, İstanbul, 2003.

¹⁹**Oğuzname Destanı**, 1998.

²⁰Enverî, **Düsturname-i Enverî**, Neşreden M. H. Yınanç, İstanbul, 1929, s.6-9.

eden nüshası Uygurca nüshasıdır. Diğer varyantları ile karşılaştırıldığında hem arkaik olup hem de mitolojik olguların bolluğu ve şecere geleneğinin yer almaması ile farklılaşır. Bu durumda sözlü ve yazılı metin, epik gelenek ve tarih yazarlığı arasındaki fark da önem taşımaktadır.²¹ Paris Milli Kütüphanesinde bulunan bu eksik tek Uygurca nüsha Rıza Nur tarafından keşfedilmiştir. W. Bang ve R. R. Arat tarafından öncelikle Almanca olarak basılmış, daha sonra da 1936'da Türkçe olarak Oğuz Kağan Destanı adı ile yayınlanmıştır. Pelliot, çalışmaları neticesinde eserin 1300 yıllarına doğru Turfan'da kaleme alındığı ve bu metnin XV. yüzyılda bir Kırgız bölgesinde hemen hemen hiç değiştirilmeden yeniden düzenlendiği kanaatine varmıştır.²² İslamiyet öncesi Türk destanlarını konu edinmemiz sebebiyle çalışmamızı Uygurca nüsha üzerinde yürüteceğiz.

Destan, Türk milletinin kolektif bilinç dışı ile yarattığı ve idealize ettiği lideri olan Oğuz'un kozmik doğumu ile başlamaktadır. Seçilmiş bir insan olan Oğuz Kağan, ilahî bir kararla yeryüzüne gönderilmiş²³ ve Tanrı nizamını yeryüzünde tesis etmekle görevlendirilmiş bir kağandır. Oğuz Kağan yeryüzüne gönderildiği andan itibaren, bir takım olağanüstülükler ve üstün vasıflar göstermeye başlamıştır. Adeta yaratılışındaki üstünlüğü ve seçilmişliğini ilan etmektedir. Annesinin göğsünden ilk sütü emen ve bir daha emmeyen, çiğ et, çorba ve şarap isteyen Oğuz Kağan kırk gün içerisinde büyümüş, günlerden ve gecelerden sonra yiğit olmuştur. Oğuz Kağan'ın bu hızlı büyüüşü, destanın sonraki aşamalarında çıkacağı maceralara ve girişeceği mücadelelere doğru bir koşuş niteliğindedir.

Doğumundan ve büyümesinden sonra destanda sırasıyla Oğuz Kağan'ın milletini bir canavardan kurtarması, evlilikleri, çocuklarının doğumu, kağanlığını ilan etmesi ve cihan devleti kurma yolunda giriştiği savaşları anlatılmaktadır. Oğuz Kağan aynı zamanda Türk boylarından Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Kanglı boylarının isimlerini vererek bir anlamda onları teşekkül

²¹Bayat, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.20-21.

²²Pelliot, Paul; **Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine**, çev. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 103.

²³Bkz. Öküz Motifi.

ettirmiştir. Bu bağlamda Oğuz Kağan destanı, bu boyların ortaya çıkışı hakkındaki menşe efsanelerini de ihtiva etmektedir.

Destanın son bölümünde bir toy düzenleyerek kurduğu cihan devletini oğullarına bırakan, bunu yaparken de sağ-sol teşkilatını kurarak Oğuz töresini ortaya koyan Oğuz Kağan, seçilmişliğindeki ve üstünlüğündeki sırrı da “Gök Tanrı’ya borcumu ödedim”, sözleri ile burada açıklamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki; Oğuz Kağan bir vazife ile yeryüzüne gönderilmiş ve destanın olay örgüsü içerisinde giriştiği savaşları da bu kutsal görev ve ülkü doğrultusunda gerçekleştirmiştir.

Oğuz Kağan Destanı’nın teşekkül ettiği dönem hakkındaki hâkim görüş, destanın Hunlar dönemine ait izler taşıdığı, destanın başkahramanı Oğuz Kağan’ın ise büyük Hun tanhusu Mete Han’dan başkası olmadığı yönündedir. Destanın Hunlara ait olduğuna ilişkin bu görüş ilk kez Fuad Köprülü tarafından ortaya atılmış²⁴, sonraları da pek çok araştırmacı tarafından kabul görmüştür.

Zeki Velidi Togan ise, Oğuz Kağan Destanı’nın Farsça nüshasındaki fetih ve seferlerin coğrafyasını incelemesi sonucunda destanın menşeinin Hunlardan daha evvel yaşamış olan İskitler (Sakalar) devrine dayandığını belirtmiştir. Togan’a göre M.Ö. VII. yüzyılda merkezi Orta Asya’da bulunan İskitler (Sakalar), destanın Reşideddin’in Farsça nüshasında zikredilen bu kadar geniş bir alana ve ismi geçen coğrafyalara kadar yayılmıştır. Togan’a göre destanın nüvesi İskit (Saka) dönemine ait olmakla beraber, daha sonraki tarihi hadiseler ve kişilerden de destana rivayetler katılmıştır.²⁵

Arkaik destanların hangi döneme ait olduklarını net olarak belirlemek mümkün değildir. Çünkü Abdulkadir İnan’ın dediği gibi “destanlar, eski bir şehir harabesi üzerinde veya yakınında meydana getirilen yeni bir şehre benzerler. Bu şehrin yapılarını incelersek, türlü çağlarda yıkılmış şehrin kalıntılarından yapılmış yepyeni binalara veya yeni binaların duvarlarında

²⁴Köprülüze Mehmed Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 1926, s.61.

²⁵Togan, A. Zeki Velidi, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Kayı Yayınları, 1972,s.124,

eski binaların süs ve kitabelerini görüyoruz. Yeni çağlarda teşekkül etmiş destanlarda da en eski destanların motif ve unsurlarına rastlamak mümkündür.”²⁶ Yani Saka döneminde teşekkül etmiş bir destanın Hun döneminde çok daha fazla motifi bünyesine alarak Hun dönemi destanı gibi görünmesi söz konusu olabilir. Ancak destanlardaki bir takım motifleri, hadiseleri, söz edilen kurumları vb., tarihi kaynaklarla karşılaştırmalı olarak inceleyerek destanın gidebildiği en eski tarihi, hangi tarihten izler taşıdığını belirlemek mümkün olabilecektir.

Oğuz Kağan ile Hunların büyük Tanhusu Mete Han arasındaki bir takım önemli benzerlikler²⁷ bizi de hâkim görüşe yaklaştırmıştır. Oğuz Kağan Destanı’nın Hun döneminde teşekkül etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Daha önceki bir dönemde teşekkül etmiş olsa dahi destan Hun döneminden ve özellikle Mete Han’dan o kadar çok hatıra taşımaktadır ki, destan bir Hun destanı hüviyetine bürünmüştür.

1.1. HUNLAR

Türk ismi hususunda bugüne kadar çeşitli iddialar ve görüşler ortaya atılmıştır. Türk tarihinin ve kültürünün temel kaynaklarından olan Orhun kitabelerinde Türk adı, Türk ve Türuk olarak iki şekilde yer almaktadır.

Orta Asya Türk tarihinin en önemli vesikalarından sayılan Çin yıllıklarında Hunların bir Chü-ch’ü (veya T’u-chüeh) boyundan bahis vardır. Bu ismin eski bir Hun unvanı olması, umumiyetle yargıçlık görevinde bulunanların kullanması ve Türk adına karşılık gelmesi muhtemeldir. Daha sonra kabile ismi olmuş ve büyük bir insan camiasını ifade eder hale gelmiştir.²⁸ Türk kelimesinin etimolojisi üzerinde duran bilim adamları genellikle “türemek, güçlü-kuvvetli, törelî” anlamlarına geldiğini ifade

²⁶Inan, Abdulkadir; “Türk Destanları”, **Türk Dünyası El Kitabı**, III. cilt, 3. bs., T.K.A.E. Yay., Ankara 1998, s.6.

²⁷Bkz. Oğuz Kağan’ın Tarihi Şahsiyeti Üzerine.

²⁸Gömeç, Saadettin;**a.g.e.**, s.11.

etmektedirler. Özellikle bu kelimenin töreli anlamına geldiği yönündeki görüşlerin ağırlık kazanması, bu adı eski dönemde yargıçlık görevinde bulunanların kullandığı yönündeki görüşleri çarpıcı kılmaktadır.

Türk milleti içerisinde iki meşhur aile var olmuştur ki; bunlardan biri Börüler (A-shih-na), diğeri de Arslanlar (A-shih-te)dır. Türklerin idarecileri neredeyse M.S. 8. asrın ikinci yarısına değin hep Börülülerden çıkmıştır ki; Atilla da dâhil bütün Hun hükümdarları bu ailedendir.²⁹ Hun Devleti'nin sahipleri kendilerine, Türkçe'de "kavim, halk" manalarına gelen "Hun" (Khun=kün) diyorlardı.³⁰ Bu kelime günümüzde "ele güne karşı" deyiminde de aynı anlamı ile yaşamaktadır. Siyasi ve kültürel münasebetler vesilesi ile Çin yıllıklarında Hun dilinden tespit edilen Tanrı, kut, börü, il (el), ordu, tuğ, kılıç vb. Türkçe olup Türk dilinin en eski yadigârlarındandır.³¹

Çinlilerin kaynaklarında, kendi tarihleriyle birlikte başlattıkları Hunlarla alâkalı ilk bilgilere baktığımızda, onların atasının Hsia Hou ailesinden Ch'un Wei adlı birisinden geldiği görülmektedir. M.Ö. 2200'lerde yaşayan bu efsanevi sülalenin ilk hükümdarları T'ang ve Yü çağlarındaki Türk-Hunlar da Çin'in kuzeyinde yaşıyorlardı. Bu tarihlere ait Shih Chin ve Han Shu gibi vesikalar M.Ö. 1. ve M.S. 3. yüzyıllarda kaleme alındığından net değildir ve bunlara efsanelerin karışmış olması ihtimali yüksektir. Ancak M.Ö. 3000'lerde Çin'in kuzeyinde Türklerin olduğu, hayvancılığı esas alıp, atı ehlileştirerek konar-göçer biçimde yaşadıkları bilinmektedir.³²

M.Ö. 11. asırda Çin ülkesinin kuzeyinde, daha doğrusu kadim Türk yerleşim alanlarından olan Ordos ile Sarı nehir çevresindeki Orkun Türklerinin güney kolları Çin'e sürekli seferler düzenliyorlardı. Bu seferler karşısında Çin Seddi'nin temelleri atıldı. Kuzeyden vuku bulan akınlarla beraber Çin'de Türklerin geliştirdiği maden sanatı da yerleşti. Bu dönemden kalma arkeolojik malzemeler kuzeyin hayvan üslubunu yansıtır ki; tunç ve

²⁹Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.12

³⁰Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, 27. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, s.59.

³¹Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.59.

³²Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.34-35.

tunç aletler de Türk topraklarının olduğu yerlerden gelmiştir. Önemli bir değişiklik de kuzeyden yayılan ataerkil yapı ve tek tanrı inancının Çin’de belirmeye başlamasıdır. At, Çinlilerin yararlandığı bir hayvan olduğu gibi araba da Türklerin sayesinde kullanıma geçmiştir.³³

Esasen Çin Kaynakları M.Ö. 3. yüzyıla kadar Türkler hakkında pek fazla bilgi vermemektedirler. Var olan bilgiler ise oldukça zayıftır ve efsane niteliğindedir. Yazılı belgelere dayanan Türk tarihi Hunlar ile başlar. Hunlardan çok önce Çin’de, Hindistan’da, Mezopotamya’da ve Anadolu’da Türk kültürünün izlerine rast gelinmiş ise de, Türklüğün eski çağlarına dair araştırmalar henüz tamamlanmış ve kesin bir sonuca ulaştırılmış değildir. Fakat eski medeniyetlerden kalan dil örnekleri (örn. Sumerce), bu medeniyeti yaratan kavimlerin Orta Asya kökenlerine dair sağlam deliller oluşturmaktadır.³⁴

Hun devletinin ne zaman kurulduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Eski Çin tarihçileri, M.Ö. XIV.-IV. yüzyıllar arasında bazen büyümüş, bazen küçülüp parçalanmış bir Hun devletinin varlığından bahsetseler de, bu dönemi aydınlatacak tarihî belge bulamamışlardır.³⁵

Çin kaynaklarında “Hiung-Nu” şeklinde yer alan³⁶ Hunlardan M.Ö. 318 tarihinde yapılan bir anlaşma vesilesi ile bahsedilmektedir. Kuzey Çin’deki beyliklerden bazıları Çin’e saldırmak için Hunların kendilerine önder olmalarını istemişlerdir. Bu olay bize, M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında devletlerarası ilişkilerde dengeleri değiştirebilecek, çevresindeki beyliklere liderlik yapabilecek güçlü bir Hun devletinin varlığını göstermektedir. Bu yıllarda Hunların Çin topraklarındaki baskısı artmıştır. Çin’i kuzeyden gelen taarruzlardan koruyabilmek için şehir devletlerinin surlarının iç kısımları yıkılarak elde edilen malzeme ile dış surlar birbirine bağlanmış ve boş yerleri

³³Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.37-38. Oğuz Kağan Destanı’nda arabanın Barmaklığ Çosun Billig tarafından icadı anlatılmaktadır. Oğuz Kağan arabayı çekenlere Kangaluğ adını vermiştir.

³⁴Koca, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II. cilt, Ankara, Başkent Matbaacılık, s.223.

³⁵Koca, Salim; **a.g.e.**, s.223.

³⁶Togan, Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I. cilt, İstanbul, 1981, s.18.

tamamlanarak meşhur Çin Seddi (15m. yükseklik, 9 m. genişlik, düz bir hat halinde uzunluk 1845km.) meydana getirilmiştir.³⁷

Hunlar, Orta Asya'da bilinen ilk teşkilatlı Türk devletidir. Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyada devlet kuran ve çeşitli etnik grupları da bünyesinde bulunduran Hunlar, 436 yıl iktidarda kalarak Osmanlı hanedanından sonra Türklerin başında hüküm süren en uzun ömürlü ve en önemli hanedan olmuştur.

Hunlar üç önemli topluluk olarak ele alınarak incelenmektedir:

- 1) Büyük Hun İmparatorluğu (Asya Hunları)
- 2) Avrupa Hun İmparatorluğu
- 3) Ak Hun İmparatorluğu

Çalışmamız kapsamında bu üç topluluk arasından yalnızca Büyük Hun İmparatorluğu (Asya Hunları) hakkında bilgi vereceğiz.

Türkler, tarih devrine Orta Asya'da Büyük Türk Hakanlığını kuran Hunlarla girerler. Hunlar'ın ilk imparatorları, Teoman ve oğlu Mete'dir.³⁸ Hunlardan önceki çağ, Türklerin tarih öncesidir. Çin kaynakları VI. asırdaki Kök Türkler'den Hunların torunları olarak bahseder.³⁹

Hunlar, o zamana kadar dağınık kültür merkezleri teşkil eden Türk kavimlerini ve onların kültürlerini birleştirmişler, bu suretle Türklüğün millet halinde ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynamışlardır.⁴⁰ Hunlar döneminde milli bilincin teşekkül ettiği ve Hun adı altında bir Türk birliğinin kurulduğu da görülmektedir. Bu birlik, Mete Han'ın M.Ö. 176 tarihli bir belgede geçen "yay gerebilen bütün toplulukları bir aile gibi birleştirdim, şimdi onlar Hun oldu"⁴¹ ifadesi ile belirginleşmektedir.

³⁷ Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.59-60.

³⁸ Birçok bilim adamı, Mete Han'ın Oğuz Kağan olduğu yönünde fikir belirtmiştir. Bu yönde bazı deliller de mevcuttur. Bu bahis, Oğuz Kağan başlığı altında incelenmiştir.

³⁹ Öztuna, Yılmaz; **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1998, s.41.

⁴⁰ Öztuna, Yılmaz; **a.g.e.**, s.42.

⁴¹ Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.61.

Hun çağında Türkler, Kore'den Macar Ovası'na kadar olan alana sulh, sükûn ve refah getirdiler. Mete, Çin İmparatoruna yazdığı bir mektupta, hâkimiyetinde bulunan çeşitli kavimlerin, kudretli bir imparatorluğun sağladığı bütün nimetlerden faydalandıklarını, sulh ve saadet içinde yaşadıklarını, bilhassa belirtmeye dikkat etmiştir.⁴²

Çin kaynakları Hun Tarihi hakkındaki bilgileri vermeye başlar başlamaz, Hun Devleti'nin ilk hükümdarları Tuman ile Mete Han arasında geçen bir baba-oğul mücadelesini efsane şeklinde naklederler. Bu mücadele Hun devletinin temelini atan Mete Han ile babası Tuman arasındaki mücadeledir. Esasen Çin tarihlerinde gerçek olaylarla efsaneler çoğunlukla iç içedir. Belki de Çin yıllıklarında geçen bu olaylar çok daha önceleri yaşanmış olan bir hadisenin o döneme uyarlanmasıdır.⁴³

Babasına karşı yaptığı başarılı bir devlet darbesi ile Hun tahtına çıkan Mete, Hun dilinde imparator manâsına gelen, “sonsuz genişlik, yücelik, ululuk” anlamlarını ifade eden ve Asya Türk devletlerinde 6 asır kadar kullanılan Tanhu (Tanju, Şanyu) unvanını alarak devleti yeniden düzenledi. Israrla toprak talebinde bulunan Tung-hulara (doğudaki Moğol-Tunguz kabileler birliği) savaş açarak onları perişan etti. Böylece hâkimiyetini Kuzey Peçili'ye kadar genişlettikten sonra, Orta Asya'da Tanrı dağları-Kansu havalisindeki, Yüecileri mağlup etti.⁴⁴ Daha sonra Mete Han, devletini sağlamlaştırıp, gücünü artırdıktan sonra Çin'in kuzeyinde atalarının yurdu olan ve daha sonra kaybedilen toprakları almak için Çin'e yönelmiş, Çin hükümdarını yenerek Sarı nehrin büyük dirseği içinde bulunan Ordos bölgesini ve doğusunda bulunan Yen ve Tai bölgelerini de ele geçirmiştir. Çin'de iktidarda bulunan Han sülalesinin hâkimiyetini kabul etmeyen bazı Çin beyleri de Mete'nin himâyesine girerek ona destek vermişlerdir. Kuzey Çin'in büyük bir bölümünde Hun hâkimiyeti sağlanmıştır.⁴⁵

⁴²Öztuna, Yılmaz; **a.g.e.**, s.42.

⁴³Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, Ankara, 1971, s.143-144.

⁴⁴Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.60.

⁴⁵Türkeş-Günay, Umay; **Türklerin Tarihi**, 4. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, s.75.

Kuzey Çin'i kaybetmesinin ardından İmparator Kao, M.Ö. 210 yılında, 320 bin kişilik bir ordu ile Mete Han'a karşı yürüdü. Düşmana karşı Turan taktiği (kurt kapanı) uygulayan Mete Han, süvarilerinin büyük bir bölümünü gizleyerek zayıf ve yaralı birlikleri ile Çin İmparatorunun önünden kaçmaya başladı. Kao, Türkler'in güçsüz oldukları ve korkarak kaçtıkları fikri ile bunu bir fırsat olarak gördü ve Mete Han'ın peşine düştü. Pai-teng dağına gelindiğinde Mete Han, 300 bin süvari ile takip esnasında düzeni de iyice bozulan Çin ordusunu kuşattı.⁴⁶ Hun ordusu, Çin ordusunu kare biçiminde dört taraftan çevirmişti. Bu kuşatmada Mete Han'ın süvarileri, atlarının donuna (rengine) göre dört yöne konuşlanmışlardı. Yağız (kara) atlı süvariler kuzeyde, demir kır (göğümsü) renkli atlara sahip süvariler doğuda, doru/al atlı süvariler güneyde, kır atlı süvariler ise batıda bulunuyorlardı.⁴⁷ Bir hafta kadar aç ve susuz olarak kuşatma altında tutulan Çin İmparatoru ve askerleri, Mete Han tarafından kuşatmanın gevşetilmesi ile kontrollü bir şekilde bırakılmış, adeta affedilmişlerdir. Mete Han'ın kuşatmayı kaldırmasına Çin kaynakları üç farklı sebep göstermektedirler. Üç sebepte de Mete Han'ın, hatunu vasıtası ile yönlendirildiği anlatılırken, birincisine göre güzel Çin kızlarının resimleri ile hatunun kıskançlık duyguları kabartılarak bu yaptırılmıştır. İkincisine göre ise Çinli elçi hatuna Çin'i zaptetseler bile yönetemeyeceklerini ve orada kendi benliklerini kaybedeceklerini söylemiştir. Üçüncü bir rivayete göre ise Mete Han'ın kuşatmayı gevşetmesindeki sebep o kadar kötü ve aşalayıcı idi ki; uzun müddet bunun konuşulması ve hatırlanması dahi Çin imparatorluğu tarafından yasak edilmiştir.⁴⁸ Çinliler kuşatmanın kaldırılmasını yine büyük ölçüde kendi siyasi hamlelerine ve bazı fantastik hikâyelere bağlamışlardır. Türk tarihçilerine göre ise esas sebep, muhtemelen Türklerin Çin içerisinde kendi kültürlerini ve yaşam tarzlarını kaybedeceklerini düşünmeleri idi. Mete Han'ın hedefinin Çin'i fethetmek değil, gücünü göstermek ve Çin'i manen ezmek olduğu da hâkim bir

⁴⁶Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.79-80.

⁴⁷Türkeş-Günay, Umay; **a.g.e.**, s.76.

⁴⁸Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.80-81.

görüşdür.⁴⁹ Bu hadiseden sonra Çin, bu ağır yenilginin de etkisi ile Hunlara barış antlaşması önermiştir. Yapılan antlaşma sonucu Çin bozkır bölgelerini Hunlara terketmiş, yiyecek, ipek ve yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma gereğince Mete Han'a bir de Çin prensesi eş olarak gönderilmiş ve akrabalık hukuku kurulmuştur.⁵⁰

Mete, iktidara geldiği M.Ö. 209 yılından, M.Ö. 176 yılına kadar uzanan zaman dilimi içerisinde irili ufaklı 26 devleti ortadan kaldırdığı gibi, Türk soyundan olan bütün kavimleri de bir bayrak altında topladı.⁵¹ Ve Mete Han'ın ifadesi ile "yay geren"ler ile "tek bir aile" halinde birleşildi. İmparatorluk sınırlarının doğuda Kore'ye, kuzeyde Kerulan, Tola, Selenge, Yenisey, Ob, İrtiş, İşim nehirlerine, batıda Balkaş Gölü'nden Aral Gölü'ne, güneyde Çin sınırlarında Wei Irmağı-Tibet Yaylası-Karakurum dağları hattına kadar ulaştığı bu tarihlerde Hunlara tâbi olanlar arasında Moğollar, Tibetliler, Tunguzlar ve Çinliler de vardır.⁵²

Meta Han M.Ö. 174 yılında öldüğü zaman, Hun İmparatorluğu en güçlü dönemini yaşıyordu. Yerine geçen oğlu Kiok (Kök/Gök M.Ö. 174-160), İpek Yolları üzerinde yaşayan Yüceçilere ikinci bir darbe vurarak bu kavmi batıya sürdü. Bugünkü Afganistan ve Pakistan ile Hindistan'ın kuzey bölgelerine göç eden Yüceçiler, burada Büyük İskender zamanından kalan Grek kolonilerine son vererek, "Kuşan" adı ile yeni bir devlet kurdular (M.Ö. 139).⁵³ Kiok, Çin'i baskı altında tutmaya ve aynı zamanda ticari ilişkileri sürdürmeye de devam etti. M.Ö. 161 yılında büyük bir ordu ile Çin'in başkentine kadar ilerleyerek imparatorun sarayını yıktı; Hun baskısının devam ettiğini gösterdi. Çin ile olan ticari ilişkileri devam ettirmek için de Çinli bir prensesle evlendi.⁵⁴ Şüphesiz Çin sarayı ile devam ettirilen akrabalık siyasi mahiyette bir davranıştı. Fakat bu suretle ileride, Çin ile temas hâlindeki hemen bütün Türk devletleri bakımından kötü neticeler verecek

⁴⁹Türkeş-Günay, Umay; **a.g.e.**, s.77.

⁵⁰Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.61.

⁵¹Memiş, Ekrem; **Eskiçağda Türkler**, 3. bs., Konya, Çizgi Kitabevi, 2009, s.87.

⁵²Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.61.

⁵³Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.88.

⁵⁴Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.88.

olan bir çığır derinleştirilmiş oldu. Çünkü hanedanlar arasındaki bu yakınlaşmalar, Çin hile makinesinin harekete geçmesi için her zaman fırsat teşkil etmekte idi. Çinli prensesin himayesinden faydalanan Çin diplomat ve vazifelileri, Hun İmparatorluğu topraklarında serbestçe gezip dolaşıyorlar ve sinsice devlet aleyhinde faaliyetler yürütüyorlardı. Ticaret eşyalarıyla Türk yurduna soktukları lüks ve özendirici eşyalar ile de Türk kültürünü yozlaştırmaya çalışıyorlardı. Kiok devrinde fazla hissedilmeyen bu menfi durumlar, Kn-Çin (Kn İçen) zamanında (M.. 160-126) gerçek bir huzursuzluk kaynağı olarak kendini gösterdi.⁵⁵

Kn-Çin devrinde Çin İmparatorlupu'nun Orta Asya politikası değişti. M.. 138-126 yılları arasında bu bölgeye askeri-siyasi amaçlı bir gezi yapan ang-hien'in raporu Çin siyasetine rehberlik etti. Bunu Çin'de yapılan askerİ reformlar takip etti. Çin ordusu Hun sistemine göre eğitilmeye başlandı. İlk defa M.. 127 yılında Çinliler Hunlara karşı zafer kazandılar. İdareciler ile kumandanların arasını amaya yönelik yoğun Çin propagandası sonucunda i huzursuzluk gittikçe arttı. Bu sırada Hun tahtında bulunan ve Çin himayesine girmek isteyen Hohanyeh (M.. 58-31) ile ona karşı çıkan kardeşi ii arasında patlak veren anlaşmazlık neticesinde devlet ikiye ayrıldı.⁵⁶

ii emrindeki kuvvetlerle ülkenin batı kısımlarına çekildi. ii Yabgu, başarılı olarak bu bölgede yaşayan Tlsleri hâkimiyeti altına aldı. ii Kağan ve taraftarları, burada Hun istikllını 18 yıl koruyabildiler. Peşlerini bir türlü bırakmayan Çinlilere karşı M.. 36 yılında verdikleri mücadelede, hayatlarıyla birlikte istiklllerini de kaybettiler.⁵⁷

ii'nin batıya gidişinden sonra Hohanyeh Çin imparatoru ile anlaştı. Başkentini Çin sınırından Orhun bölgesine taşıdı. Fakat o da ii'nin öldüğü M.. 36 senesinde gücü kalmadığı için Çin tabiyetine girdi. M.. 31'de öldüğünde kendisine bağlı Türk boyları bir süre daha Çin egemenliğinde

⁵⁵Kafesoęlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.64.

⁵⁶ztrk, Cemil; **Türk Tarihi ve Kültürü**, 3. bs., Pegem A Yayıncılık, 2007, s.11.

⁵⁷Memiř, Ekrem; **a.g.e.**, s.90.

kaldı. Bu bağlı birlikler bir süre sonra kendilerini toparlamaya başladı. Yu Tanhu (18-46) zamanında Çin'e karşı tekrar bağımsızlıklarını kazandılar. Fakat Yu Tanhu'nun ölümünden sonra iç anlaşmazlıklar, kıtlık, hayvan kırımları gibi sebeplerle Hun birliği bozuldu. Yu'nun oğlu Punu ile yeğeni Pi arasında anlaşmazlık çıkınca Hun Devleti bir daha birleşmemek üzere tekrar Kuzey ve Güney Hunları olmak üzere ikiye bölündü.⁵⁸

Güney Hun Devleti kukla kağanlar yönetiminde Çin'e bağımlı olarak kalırken, Kuzey Hun Devleti Çin'e ve Çin'in kışkırttığı kavimlere karşı mücadele etti. Fakat bu devlet de en sonunda Moğol kökenli Wuhuan ve Türk soyundan Siyenpilerin baskılarına dayanamayarak, Doğu Moğolistan'ı boşaltmak zorunda kaldı. Diğer taraftan kalabalık bir Çin ordusu, 30 yıllık bir mücadelenin sonunda İpek Yolları'nın geçtiği Doğu ve Batı Türkistan'ı ele geçirdi. M.S. 150 yılından sonra Hunlar, İç Asya egemenliğini tamamen kaybederek batıya çekildiler ve Kırgız bozkırlarında yaşayan soydaşlarına katıldılar.⁵⁹

Çin egemenliğinde bulunan Güney Hun Devleti'nde ise sürekli kağanlara karşı iç isyanlar meydana geldi. Bu isyanlar Çin'in de yardımıyla güçlükle bastırılıyordu. Ancak, Çin tarafından tayin edilen Hun kağanı tamamen Çin'e bağlanmak isteyince, Hunlar tarafından öldürüldü. Yerine tayin edilen kağanlar da duruma hâkim olamadılar. Bunun üzerine Çin, son Hun kağanını hapsederek Hun topraklarını da işgal etti. Böylece, M.S. 216 yılında Güney Hun Devleti'nin siyasi varlığı da sona erdi.⁶⁰

1.2. UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANI⁶¹

(METİN)

2. Bolsun-ğıl dep dediler. Anung angağusu

⁵⁸Öztürk, Cemil; **a.g.e.**, s.11.

⁵⁹Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.91.

⁶⁰Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.91.

⁶¹Bang, W.; Arat, G. R. Rahmeti; **Oğuz Kağan Destanı**, haz. Muharrem Ergin, İstanbul, 1970, s.1-14.

3. uşbu durur: (öküz resmi). Dakı mundın song sevinç
4. daptılar. Kene künlerdin bir kün Ay Kağan-
5. nung kösü yarıp bodadı, irkek oğul doğurdı.
6. Oşul oğulnung önglüki çırağı kök
7. irdi, ağısı adaş kısıl irdi, kösleri al, saçları kaşları
8. kara irdiler irdi. Yakşı nepsikilerdin
9. körüglügrek irdi. Oşul oğul ana-
10. sının kögüsündün oğuz-nı içip, mundın
11. ardıkrak içmedi. Yig ed, aş, sürme
12. diledi. Dili kile başladı. Kırık kündin song
13. bedükledi, yüridi, oynadı. Adakı ud adakı deg, billeri
14. böri billeri deg, yağrı kiş yağrı deg, kögüsü
15. aduğ kögüsü deg irdi. Bedeninüng kamağı
16. dük dülüklüg irdi. Yılkılar küdeye
17. durur irdi; adlarka mine durur irdi; kik
18. av avlaya durur irdi. Künlerdin
19. song igid boldı. Bu

[Eksik]

20. çakda bu yirde bir uluğ orman bar irdi;
21. köp mürenler, köp ögüzler bar irdi. Bunda kilgen-
22. ler kik köp köp, bunda uçkanlar kuş köp köp irdi.
23. Oşul orman iç(i)nde bedük bir kıyand(kat) bar
24. irdi. Yılkıların, yıl künlerni yir irdi. Bedük
25. yaman bir kik irdi. Birke emgek birle
26. il künni basup irdi. Oğuz Kağan bir iriz
27. kakız kişi irdi. Bu kıyand(kat)nı avlamak diledi. Kün-
28. lerde bir kün avğa çıkdı. Çıda birle,
29. ya ok birle, dakı kılıç birle, kalkan
30. birle adladı. Bir buğu aldı. Şul buğunı dal-
31. nug çubukı birle ığaça bağladı, kiddi.
32. Andın song irde boldı. Dang irde çak-
33. Da keldi. Kördi, kim: kıyand(kat) buğunı alıp

34. durur. Kine bir aduğ aldı, aldunluğ
35. bilbağı birle yığaça bağladı, kiddi.
36. Mundun song ırde boldı. Dang ırde
37. çakda kildi. Kördi, kim: kıyand(kat) aduğnı alıp durur.
38. k(e)ne oşu ığaçnıng düb(i)nde durdı. kıyand(kat)
39. kelip başı birle oğuz kalkanın urdı. oğuz
40. çıda birle kıyand(kat)nıng başın urdı, anı
41. öldürdi. kılıç birle başın kesdi, aldı, kiddi. k(e)ne
42. kelip kördi, kim: bir şungkar kıyand(kat) içegüsin
43. y(i)mekde durur. ya birle, ok birle
44. şungkarnı öldürdi, başın kesdi. andın
45. song dedi, kim: şungkarnung ang(a)ğuş-
46. sı uşbu durur: (sungur resmi). buğu y(i)di, aduğ y(i)di; çıdam
47. öldürdi, demür bolsa; kıyand(kat)nı şung-
48. kar y(i)di; ya okum öldürdi, y(e)s bolsa, dep dedi,
49. kiddi. daki kıyand(kat)nıng anguşu uşbu
50. durur: (gergedan resmi). k(e)ne künlerde bir kün
51. oğuz kağan bir yirde dengrini çalbarğu-
52. da irdi, karangğuluk keldi. kökdün
53. bir kök yaruk düşdi. kündün ay
54. aydın koğulğuluğrak
55. irdi. oğuz kağan yürüdi, kördi, kim:
56. uşbu yaruknung arasında bir kız
57. bar irdi, yalğuz oldurur irdi. yakşı körük-
58. lüğ bir kız irdi. anung başında adaş-
59. luğ yarukluğ bir mengi bar irdi,
60. aldun kasuk deg irdi. oşul kız andağ
61. körüklüğ irdi, kim: külse, kök
62. dengri küle durur; ığlasa, kök dengri
63. ığlaya durur. oğuz kağan
64. anı kördükte usı kalmadı, kiddi; s(e)vdi, aldı. anung
65. birle yaddı, dilegüsin aldı. döl boğaz

66. boldı. künlerdin song, keçelerdin song
67. yarudı. üç irkek oğulnı doğurdı. birinci-
68. sige kün ad koydılar, ikin-
69. çışiğe ay ad koydılar, üçünçü-
70. süge yulduz ad koydılar. k(e)ne bir kün
71. oğuz kağan avğa kiddi. bir
72. köl arasında alındın bir ığaç
73. kördi. bu ığaçnung kabuçaķında
74. bir kız bar irdi, çalğuz oldurur irdi.
75. yakşı körüklüg bir kız irdi. anung
76. kösü kökdün kökreķ irdi.
77. anung saçı müren osuğı deg, anung
78. dişi üncü deg irdi. andağ körük-
79. lüg irdi, kim: yirning yil küni anı körse,
80. ay ay ah ah ölerbiz, dep süddin
81. kumuz bola dururlar. oğuz kağan
82. anı kördükde usı kiddi, çürekige adaş
83. düşdi, anı s(e)vdi, aldı; anung birle yaddı, dilegü-
84. sün aldı. döl boğaz boldı. künler-
85. din song, keçelerdin song
86. yarudı. üç irkek oğulnı doğurdı. birin-
87. çisige kök ad koydılar, ikin-
88. çisige dağ ad koydılar, üçünçü-
89. süge dengiz ad koydılar.
90. andın song oğuz kağan bedük
91. doy birdi. il künge çarlığ
- [Eksik]
92. çarlap kingeşdiler, keldiler. kırık şire
93. kırık bandeng çapdurdı. dürlüg aşlar, dür-
94. lüg sürmeler, çubuyanlar, kımızlar
95. aş(a)dılar, içdiler. doydın song oğuz
96. kağan beglerge il künlerge

97. çarlığ birdi. d(a)kı dedi, kim: mensinler-
98. ge boldum kağan, alaling ya dakı
99. kalkan, damğa bizge bolsun
100. buyan, kök böri bolsunğıl uran; demür çıda-
101. lar bol orman, av yirde yürüsün kulan,
102. dakı daluy, dakı müren, kün duğ bolğıl, kök
103. kurıkan, dep dedi. k(e)ne andın song
104. oğuz kağan dörd sarığa çarlığ
105. çumşadı. bildürgülük bididi, ilçilerige
106. birip yiberdi. uşbu bildürgülükde bidil-
107. miş irdi, kim: men uyğurnıng kağanı bola men,
108. kim yirning dörd bulungınung kağanı
109. bolsam kerek durur; sinlerdin baş çalunğu-
110. luk dilep men durur. oşul, kim mening ağız-
111. umğa bakar durur bolsa, darıdığ
112. dardıp dosd dudar men, dep dedi. uşbu, kim
113. ağızumğa bakmaz durur bolsa, çımad
114. çakıp, çerig çekip, duşman dudar men;
115. dağurak basıp, asdurıp, yok bolsunğıl
116. dep kılur men, dep dedi. k(e)ne bu çak-
117. da ong çangakda aldun kağan
118. değen bir kağan bar irdi. uşbu aldun
119. kağan oğuz kağanğa ilçi yumşap
120. yiberdi. köp delim aldun kümüş dardıp, köp delim
121. kız yakud daş alıp, köp delim erdini-ler yiber-
122. ip yumşap, oğuz kağanğa s(o)yurkap
123. birdi; ağızığa bakındı. yakşı bigü birle
124. dostluk kıldı. anung birle amırak
125. boldı. çong çangakıda urum değen
126. bir kağan bar irdi. uşbu kağannung
127. çerigi köp köp, balıkları köp köp irdiler
128. irdi. oşul urum kağan oğuz kağan-

129. nung çarlığın saklamaz irdi; kadağla-
130. ğu barmaz irdi. muni söz söz-
131. ni dudmaz men durur men, dep yarlığ-
132. ka bakmadı. oğuz kağan çımad
133. adup, anga adlağu diledi. çerig birle
134. adlap, duğlarnı dudup kiddi. kırık
135. kündün song muz day degen
136. dağnung adakığa keldi. kurıkan-
137. ın düşkürdi, şük bolup uyup durdı. çang irde
138. boldukda oğuz kağannung
139. kurıkanığa kün deg bir
140. çaruk kirdi. ol çarukdun kök
141. dülüklüg, kök calluğ bedik
142. bir irkek böri çıkdı. oşul böri oğuz
143. kağanğa söz birip durur irdi.
144. dakı dedi, kim: ay ay, oğuz, urum
145. üsdige sen adlar bola sen;
146. ay ay, oğuz, depukunglarğa men
147. yürür bola men, dep dedi. kene
148. andın song oğuz kağan
149. kurıkannı dürdürdi, kiddi. kördi,
150. kim: çerigning dapukları
151. da kök dülüklüg, kök çalluğ
152. bedik bir irkek böri yürügüde
153. durur. ol böriining ardların kadağ-
154. lap yürügüde durur irdiler irdi. bir
155. nece künlerdin song kök
156. dülüklüg, kök çalluğ bu bedik
157. irkek böri durup durdı. oğuz dakı çerig
158. birle durup durdı. munda idil mürenning degen
159. bir dalay bar irdi. idil mürenning kuduğ-
160. ıda bir kara dağ dapıkıda

161. uruşğu duduldı. ok birle, çıda
162. birle, kılıç birle uruşdılar. çerig-
163. lerning aralarıda köp delim boldı uruşğu,
164. il künlerning köngülleride
165. köp delim boldı kayğu. dudulunç, uruşunç
166. andağ yaman boldı, kim: idil müren-
167. nüng suğı kıp kısıl, sip singgir deg
168. boldı. oğuz kağan baş(a)dı, urum kağan
169. kaçdı. oğuz kağan urum kağan-
170. nung kağanlukın aldı; il
171. künin aldı. ordusığa köp
172. uluğ ölüğ barğu, köp delim diriğ
173. barğu dusu boldı. urum kağannung
174. bir karundaşı bar irdi; uruz beg değen
175. irdi. ol uruz beg oğulun dağ başı-
176. da dering müren arasıda
177. y(a)kşı berik balukka yumşadı. dakı
178. dedi, kim: baluknı kadağlağu kerek durur;
179. sen da(kı) uruşğulardın song baluk-
180. nı bizge saklap kelgil dep, dep dedi. oğuz
181. kağan oşul balukka adladı. uruz
182. begning oğulı anga köp aldun
183. kümüş yib(e)rdi. dakı dedi, kim: ay, menning
184. kağanum sen. mence adam bu
185. baluknı birip durur. dakı dedi, kim: baluk-
186. nı kadağlağu kerek durur, sen dakı
187. uruşğulardın song baluknı benge
188. saklap kelgil, dep dedi; adam çımad adup irse,
189. menüng dapum irür mü; sendin
190. çarluğ b(a)ğluğ bellüğ bola men.
191. bizning kud(ı)bız senning
192. kudung bolmuş, bizning uruğ-

193. (ı)bız senning ıǵaç(u)ngnung
194. uruǵı bolmuş bolup durur. dengri sen-
195. ge yir birip buçurmuş bolup durur. men senge
196. başumnı kadumnı bire men. bigü
197. birip, dosdlukdın çıkmaz dur(ur men).
198. dep dedi. oǵuz kaǵan igidning
199. sözün y(a)kşı kördi, sevindi, küldi. dakı
200. ayddı, kim: mence köp aldun yumşap sen,
201. baluknı yakşı saklap sen, dep dedi. anung
202. üçün anga saklap ad koydı; dostluk
203. kıldı. k(e)ne çerig birle oǵuz kaǵan
204. idil deǵen mürenge keldi. idil deǵen
205. bedük bir müren durur. oǵuz kaǵan anı
206. kördi. dakı dedi, kim: idilning suǵıdın
207. neçük keçerbiz, dep dedi. çerigde bir
208. y(a)kşı beg bar irdi; anung adı uluǵ ordu
209. beg irdi. usluǵ [.....] bir ir irdi.
210. kördi, kim: bu yirde köp delim dallar, köp delim
211. ıǵaçlar [.....]. oşul ıǵaçlar
212. m.....kesdi. ıǵaçlarda
213. yaddı, keçdi. oǵuz kaǵan s(e)vinç addı, küldi.
214. dakı ayddı, kim: ay ay, sen munda beg
215. bolung, kıpçak segen sen beg bolung,
216. dep dedi. dakı ilgerü kiddiler. andın song
217. oǵuz kaǵan k(e)ne kök dülüklüg,
218. kök çalluǵ irkek böri kördi. uşbu kök
219. böri oǵuz kaǵanǵa ayddı, kim: amdı
220. çerig birle mundun adl(a)ng, oǵuz,
221. adlap il künlerni, beglerni kildür-
222. gili men senge başlap yolnı körgürür
223. men, dep dedi. dang irde boldukda
224. oǵuz kaǵan kördi, kim: irkek böri

225. çerigning dapuklarıda yürüğü-
226. de durur, s(e)vindi. ilgerü kiddi. oğuz
227. kağan bir çokurdın ayğır adka mine
228. durur irdi. oşul ayğır adnı bek çok siv(i)yür
229. irdi. çolda uşbu ayğır ad kösdin yidü
230. k(a)çdı, kiddi. munda uluğ bir dağ bar
231. irdi.. öse üsdünde dong dakı muz
232. bar durur. anung başı soğukdın ap ak
233. durur. anung üçün anung adı muz dağ
234. durur. oğuz kağanıng adı muz dağ
235. içiğe kaçıp kiddi. oğuz kağan mundın
236. köp çığay, emgek çekip durdı. çerigde
237. bir bidik kakız ir beg bsr irdi.
238. çalang bulangdın korukmaz durur
239. irdi. çürüğüde, soğurğuda onğa
240. ir irdi. oşul beg dağlarğa kirdi,
241. yürüdü. dokuz kündün song oğuz
242. kağanğa aygır adnı kildürdi. muz
243. dağlarda köp soğuk bolupdın ol beg
244. kağardın sar'unmış irdi; ap ak irdi. oğuz
245. kağan siv(i)nç birle küldi; ayddı, kim:
246. ay, sen munda beglerge bolğıl başlık,
247. ma m(e)nglep senge ad bolsun kağarlık,
248. dep dedi. köp erdini soyurkadı; ilgerü kiddi
249. k(e)ne yolda bedük bir öy kördi. bu öynüng
250. dağamı aldundın irdi; dunglukları d(a)kı
251. kümüşdin, kalıkları demürdin irdiler
252. irdi. kapuluk irdi, açıkç yok irdi.
253. çerigde [b]ir y(a)kşı çeber ir bar irdi. anung
254. adı dömürdü kağul değen irdi. anga
255. carlığ kıldı, kim: sen munda kal, aç kalık.
256. açğungdun song kil orduğa, dep

257. dedi. mundın anga kalaç ad koydı; ilge-
258. rü kiddi. k(e)ne bir kün kök dülük-
259. lüg, kök çalluğ irkek böri yürümeyn
260. durdı. oğuz kağan dakı durdı; kurıkan
261. düşküre durğan durdı. darlağusız
262. bir yası yir irdi. munga çürçed dedürürler irdi.
263. bedük bir yurd, il kün irdi. yılmaları
264. köp; ud, busağları köp; aldun kümüşleri köp;
265. erdinileri köp irdiler irdi. munda çürçed kağan-
266. ı, il küni oğuz kağanğa karşı
267. kildiler. uruş dokuş başlandı; oklar birle, kılıç-
268. lar birle uruşdılar. oğuz kağan baş(a)dı,
269. çürçet kağanı basdı, öldürdi, başın
270. kesdi. çürçed il künin öz ağısığa
271. bakındırdı. u[ru]şğudun song oğuz kağan-
272. [n]ung çerigige, nökerlerige, il kün-
273. ige andağ uluğ ölüg barğu düşdi, kim,
274. yüklemekke, kildürmekke ad, kağadır, ud
275. aslık boldı. munda oğuz kağannung
276. çerigide usluğ y(a)şkı bir çeber kişi bar irdi. anung
277. adı barmaklığ çosun billig irdi. bu çeber
278. bir kanğa çapdı. kanğa üstünde ölüg
279. barğunu koydı. kanğa başıda dirig
280. barğunu koydı. darıddılar, kiddiler. nökerler-
281. nüng, il künnüng kamağı munı kördiler, şaşdılar.
282. kanğalar dakı çapdılar. munlar kanğa yürümek-
283. de kanğa, kanğa söz bire durur
284. irdiler irdi. anung üçün anlarğa
285. kanğa ad koydılar. oğuz kağan kanğa-
286. larnı kördi, küldi; dakı ayddı, kim: kanğa kanğa
287. birle ölügni dirig yürügürsün, kanğa
288. luğ senge ad bolğuluk kanğa

289. belgürsün, dep dedi; kiddi. andın song
290. kene bu, [kök] dülüklüg, kök çalluğ
291. irkek böri birle sındı, dakı dankğud, dakı
292. şağam yingğaklarığa adlap kiddi.
293. köp uruşğudın, köp dokuşğudun song
294. anlarını aldı; öz yurdiğa birledi:
295. baş(a)dı, basdı. k(e)ne daşkarun kalmasun,
296. bellüg bolsun, kim: kündünki bulungda
297. barkan değen bir yir bar durur. uluğ
298. barğuluğ bir yurd durur. köp ısığ bir yir
299. durur. munda köp kikleri, köp kuşları bar durur
300. aldunı köp, kümüşü köp, irdinleri köp durur. il kün-
301. lerining önglüki, çırağı kap kara durur.
302. oşul yirning kağanı masar değen bir kağan
303. irdi. oğuz kağan anung üsdige
304. adladı. andağ yaman uruşğu boldı; oğuz
305. kağan baş(a)dı, masar kağan kaçdı. oğuz
306. anı basdı, yurdın aldı, kiddi. anung dosdları
307. köp sivinç[ler] dapdı. anung düşmanları köp
308. kayğular [dapdı]. oğuz [kağan] baş(a)dı.
309. sanağuluğsız nemeler, yılki-
310. lar aldı. yurdiğa, ö(y)ıge düşdi, kiddi.
311. k(e)ne çakarun kalmasun, kim,
312. bellüg bolsun, kim: oğuz kağannung
313. çanıda ak sakalluğ, moz saçluğ
314. usun usluğ bir kard kişi durur bar irdi.
315. ukğuluğ, düşün bir yir irdi, düşimel
316. irdi, anung adı uluğ dürük irdi. kün-
317. lerde bir kün uykuda bir aldun
318. ya kördi; dakı üç kümüş ok kördi. bu aldun
319. ya kün doğışd(ı)n da kün baduşı-
320. gäça değen irdi. dakı bu üç

321. kümüş ok dün yanggakka kide
322. durur irdi. uykudun song düşde kör-
323. genin oğuz kağanğa bildürdi;
324. dakı dedi, kim: ay, kağanum, senge
325. çaşğı bolsunğıl düşün ay, kağanum [senge];
326. dürlük bol[sun]ğıl düşün: [negü k]ök
327. dengri birdi düşümde kildürsün; dala
328. durur yir[n]i uruğungğa birdürsün,
329. dep dedi. oğuz kağan uluğ dürük-
330. nüng sözün y(a)kşı kördi, ögüdin
331. diledi; ögüdüge köre kıldı. andın
332. song irde bolupda ağalarını, ini-
333. lerni çarlap kildürdi. dakı ayddı, kim: ay, menning
334. köngülüm avnı dilep durur: karı bolğumdın
335. mening kalkızlukum yok durur. kün,
336. ay, yulduz dang sarığa senler barung;
337. kök, dağ, dengiz dün sarığa sen-
338. ler barung, dep dedi. andın song üçegü-
339. sü dang sarığa bardılar; dakı üçegü-
340. sü dün sarığa bardılar. kün, ay,
341. yulduz köp kikler, köp kuşlar avlağu-
342. larıdın song çolda bir aldun yanı
343. çapdılar; aldılar, [adasığa birdiler.]
344. [oğuz kağan sivindi, küldi. dakı yanı]
345. üç busğuluğ kıldı. dakı [ayddı], kim: ay, ağa-
346. lar, ya [bo]lsun senlernüng: ya deg
347. oklarını kökkeçe adung, dep
348. dedi. k(e)ne andın song kök, dağ,
349. dengiz köp kikler, köp kuşlar avlağu-
350. larıdın song çolda üç kümüş ok-
351. [nı] çapdılar; aldılar, adasığa birdiler.
352. oğuz kağan sivindi, küldi. dakı ok-

353. larnı üçüğe üleşdürdi. d(a)kı ayddı,
 354. [k]im: ay, iniler, oklar bolsun senler-
 355. nüng; ya addı oknı, oklar deg
 356. senler bolung, dep dedi. k(e)ne andın
 357. song oğuz kağan uluğ kurılday
 358. çakırdı. nökerlerin, il künlerin
 359. çarlap çakırdı; kilip kingeşip oldurdı[l]ar. oğuz
 360. kağan bedük ordu.....
 361. [ong yakıda]
 362. [kırık kulaç ığaçnı dikdürdi. anung]
 363. başı[da b]ir aldun [dağuk koydı; adakı-]
 364. da bir ak koyun bağladı. [çong]
 365. yakıda kırık kulaç ığaçnı dikdür-
 366. di. anung başıda bir kümüş dağuk koydı;
 367. adakıda bir kara koyunnı bağladı.
 368. [ong] yakda busuklar oldurdı.
 369. çong yakda üç oklar oldurdı.
 370. kırık kün, kırık kiçe aş(a)dılar,
 371. [iç]diler; sevinç dapdılar. andın song oğuz kağan
 372. [oğ]ullarığa yurdın el(i)şdürüp birdi. dakı dedi, kim:
 373. ay, [oğ]ullar, köp m(e)n aşdum, uruşğular köp men kördüm:
 374. çıda bile köp ok addum, ayğır b(i)rle köp yürü-
 375. düm; duşmanlarnı ığlağurdum, dosdlarumnı m(e)n
 376. küldürdüm, kök dengrige men ödedim;
 377. senlerge bire men yurdum, dep dedi.
 378.
 379.

[Eksik]

1.3. METNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ

... olsun dediler. Onun resmi budur [öküz resmi]. Bundan sonra sevindiler. Yine günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş (gibi) kızıl, gözleri al, saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, yemek ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü; yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu komple tüylerle kaplı idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu. Bu... O çağda, orada büyük bir orman vardı; birçok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar ve burada uçan kuşlar çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir “kıyand”⁶² vardı. At sürülerini ve halkı yerdı. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti. Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu “kıyand”ı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı. Cida⁶³, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. Bir geyik yakaladı, onu söğüt dalı ile bir ağaca bağladı ve gitti. Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki, “kıyand” geyiği almış. Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu; onu altın kemeri ile ağaca bağladı, gitti. Yine sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki, “kıyand” ayıyı da almış. Bu sefer o ağacın dibinde (kendisi) durdu. “Kıyand” geldi ve başı ile Oğuz’un kalkanına vurdu. Oğuz cida ile “kıyand”ın başına vurdu ve onu öldürdü. Kılıcı ile başını kesti, aldı gitti. Tekrar geldiği zaman gördü ki; bir sungur “kıyand”ın bağırsaklarını yemektedir. Yay ve okla sunguru öldürdü ve başını kesti. Sungurun resmi budur [...]. Sonra dedi ki: “(kıyand) Geyiği yedi, ayıyı yedi. Cidam onu öldürdü; demir olsa (olduğu için). “Kıyand”ı sungur yedi. Yayım, okum onu öldürdü; bakır olsa (olduğu için)” dedi, gitti. “Kıyand”ın resmi budur [...]. Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrı’ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir mavi ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki; o

⁶²Arat ve Bang tarafından “gergedan” olarak çevrilmiştir ancak biz gergedan olmadığı görüşündeyiz. Bu görüşün nedeni “Ormandaki Canavar” bölümünde açıklanmıştır.

⁶³Arat ve Bang tarafından kargı olarak çevrilmiştir. Cida kargıdan kısa olup tek elle daha kolay idare edilebilen ve gerektiğinde atılabilen bir silahtır.

ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki; gülse, Gök Tanrı gülüyor; ağlasa, Gök Tanrı ağlıyor (sanılırdı). Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi, aldı. Onunla yattı ve muradını aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gün adını koydular; ikincisine Ay adını koydular; üçüncüsüne Yıldız adını koydular. Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha mavi idi, saç ırmak gibi dalgalı idi, dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki; eğer yeryüzünün halkı onu görse: “Eyvah! Ölüyoruz!” der ve (tatlı) süt (acı) kımız olurdu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü; onu sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı. (Kız) gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek oğul doğurdu. Birincisine Gök adını koydular; ikincisine Dağ adını koydular; üçüncüsüne Deniz adını koydular. Sonra Oğuz Kağan büyük bir toy verdi. Halka emir (verdi ki...)

[Eksik]

(Oğuz Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine danıştı ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü aşlar, türlü şaraplar, tatlılar ve kızımlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Oğuz Kağan beylere ve halka yarlık verdi ve “ben sizlere oldum kağan; alalım yay ile kalkan; nişan olsun bize buyan; kurt olsun (bize) uran (savaş bağırsı); demir cida olsun orman; av yerinde yürüsün kul(a)n; daha deniz daha müren (ırmak); güneş bayrak, gök kurikan (çadır) dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı; tebliğler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı: “Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim; düşman sayarak ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yaptırıp onu astırır ve yok ettiririm.” Yine o zamanlarda sağ yanda Altın Kağan adında bir kağan vardı. Bu Altın Kağan Oğuz Kağan’a elçi gönderdi. Pek çok altın, gümüş taktim etti

ve yakut taşlar alıp pek çok cevahir yollayarak bunları Oğuz Kağan'a saygı ile sundu. Ona itaat etti, iyi hediyelerle dostluk temin etti ve onunla dost oldu. Sol yanında Urum adında bir kağan vardı. Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu. Bu Urum Kağan Oğuz Kağan'ın emrini dinlemezdi. Onun arkasından gitmezdi. "Ben onun sözünü tutmam" diyerek emrine uymadı. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi; bayrağını açarak askerleriyle ona karşı yürüdü. Kırk gün sonra Muz Tağ adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeveli bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan'a hitap etti ve: "Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum" dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdürttü ve gitti. Gördü ki; askerin önünde gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir. Gök tüylü ve gök yeveli bu büyük erkek kurt birkaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Bu İtil Müren'in kenarında bir kara dağın önünde savaş başladı. Okla, cidayla ve kılıçla vuruştular. Askerlerin arasında vuruşma çok oldu, halkın gönlünde kaygı çok oldu. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki; İtil Müren'in suyu zencefre gibi baştan başa kıpkırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağan'ın hanlığını ve halkını aldı. Onun ordugâhına pek çok cansız ve pek çok canlı ganimet düştü. Urum Kağan'ın bir kardeşi vardı. Adı Uruz Bey idi. Bu Uruz Bey oğlunu dağ başında, derin ırmak arasında iyi tahkim edilmiş bir şehre yolladı ve "şehri korumak gerek, sen şehri bizim için koru ve savaştan sonra bize gel" dedi. Oğuz Kağan bu şehre yürüdü. Uruz Bey'in oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı ve dedi ki: "Ey (Oğuz Kağan), sen benim kağanımsın, babam bana bu şehri verdi ve "şehri korumak gerektir, sen de şehri benim için koru ve savaştan sonra gel" dedi. Babam (sana) kızdı ise, bu benim suçum mudur? Ben senin emrini yerine getirmeye hazırım. Bizim saadetimiz senin saadetindir, bizim uruğumuz senin ağacının yemişindendir. Tanrı sana yer vermek lütfunda bulunmuş, ben sana başımı ve saadetimi veriyorum, sana vergi veririm ve dostluktan çıkmam" dedi. Oğuz Kağan yiğidin sözünü iyi

gördü; sevindi, güldü ve “sen bana çok altın yollamışsın ve şehri iyi korumuşsun” dedi. Onun için ona Saklap adını koydu ve onunla dost oldu. Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve “İtil’in suyunu nasıl geçeriz?” dedi. Asker arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı ve bir erdi. Gördü ki bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç O ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve “sen burada bey ol, senin adın Kıpçak Bey olsun” dedi. Yine ilerlediler. Ondan sonra Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdu gördü. O kurt Oğuz Kağan’a: “Şimdi Oğuz sen askerle buradan yürüyerek halkı ve beyleri götür, ben önden sana yol gösteririm” dedi. Tan ağarınca Oğuz Kağan gördü ki erkek kurt askerlerin önünde yürümektedir. Sevindi ve ilerledi. Oğuz Kağan her zaman bir alaca ata binerdi. O bu atı pek çok severdi. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz vardı. Onun başı soğuktan apak idi. Onun için adı Muz Tağ idi. Oğuz Kağan’ın atı bu Muz Tağ’ın içine kaçtı, gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ıstırap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne Tanrıdan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü. Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağan’a getirdi. Muz dağlarında soğuk çok olduğundan o bey kara bürünmüştü, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve “sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun” dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerledi. Yolda büyük bir ev gördü. Bu evin duvarları altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdendi. Kapalı idi ve anahtarı yoktu. Asker arasında pek becerikli bir adam vardı. Adı Tömürdü Kağul idi. Ona buyurdu: “Sen burada kal ve aç, açtıktan sonra orduya gel.” Bunun üzerine ona Kalaç (kal! aç!) adını koydu ve ilerledi. Yine bir gün gök tüylü ve gök yeleli erkek kurt durdu. Oğuz Kağan da durdu ve çadırını kurdurdu. Bu, tarlasız ve çorak bir yerdi. Buraya Çürçet diyorlardı. Büyük bir yurt idi. Atları çok, öküzleri ve buzağıları çok, altın ve gümüşleri çok, cevahiri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağan’a karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağan’ı mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisine tabi

kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan'ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklığ Çosun Billiğ idi. Bu becerikli usta, bir araba yaptı. Arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağan'ın maiyeti ve halkı, hepsi bunu gördü ve şaşırdı. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmadan): “Kanğa! kanğa!” diye bağıyorlardı. Onun için onlara Kanğa adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve “kanğa kanğa ile canlı cansız yürütsün, sizin adınız Kanğaluğ olsun ve (bunu) araba göstereyim” dedi, gitti. Ondan sonra yine bu gök tüylü ve gök yeleli erkek kurtla Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı, onları yendi ve kendisine tabi kıldı. Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, cenupta Barkan denilen bir yer vardır, çok zengin bir yurttur ve çok sıcak bir yerdir. Burada çok av ve çok kuş vardır. Altını, gümüşü ve cevahiri çoktur. Halkının çehresi kapkaradır. Bu yerin kağanı Masar Kağan adında bir kağandı. Oğuz Kağan onun üzerine yürüdü. Çok yaman bir vuruşma oldu. Oğuz Kağan yendi, Masar Kağan kaçtı. Oğuz onu hükmü altına aldı, yurdunu ele geçirdi, gitti. Onun dostları çok sevindiler, düşmanları çok üzüldüler. Oğuz Kağan yendi. Sayısız eşya, at aldı ve yurduna, evine doğru yola koyuldu, gitti. Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında aksakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türük idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok da kuzeye doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: “Ey kağanım senin ömrün hoş olsun, ey kağanım senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın!” Oğuz Kağan Uluğ Türük'ün sözünü beğendi, onun öğüdünü diledi ve ona göre yaptı. Ondan sonra sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı ve: “Benim gönlüm avlanmak istiyor. İhtiyar olduğum için benim artık cesaretim

yoktur; K n, Ay ve Yultuz doğu tarafına sizler gidin, Kök, Tağ ve Tengiz sizler de batı tarafına gidin.” dedi. Ondan sonra     doğu tarafına, üçü de batı tarafına gittiler. K n, Ay ve Yultuz çok av ve çok kuş avladıktan sonra yolda bir altın yay buldular. Onu aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü; yayı     böldü ve: “Ey büyük (oğullarım), yay sizlerin olsun, yay gibi okları göğe kadar atın.” dedi. Kök, Tağ ve Tengiz çok av ve çok kuş avladıktan sonra yolda    gümüş ok buldular. Aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları      leştirdi ve: “Ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun. Yay oku attı, sizler de ok gibi olun.” dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Onlar geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz Kağan büyük ordugâh sağ yanına kırk kulaç direk diktirdi.  st ne bir altın tavuk koydu, altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi.  st ne bir gümüş tavuk koydu, dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozoklar oturdu, sol yanda Üçoklar oturdu. Kırk gün, kırk gece yediler, içtiler ve sevindiler. Sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verdi ve: “Ey oğullarım! Ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok cida ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı’ya (borcumu)  dedim. şimdi yurdumu size veriyorum” dedi.

[Eksik]

1.4. OğUZ KAğAN DESTANI’NIN KAHRAMANLARI

1.4.1. Oğuz Kağan

 zkul  obanoğlu destan kahramanları ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Hemen her şeyin tematik ve tipik bir kalıplaştırmaya bağlı olarak yer aldığı destanlarda kahramanlar da neredeyse bir örnek üzerine inşa edilmiş olarak karşımıza çıkar ve başkahramanlarda ara sıra görülebilen

değişmelerin veya daha olgun hale gelmelerin dışında ciddi bir değişim gözlenmez.”⁶⁴

“Oğuz Kağan Destanı tarihî bir hadiseden çok, atlı-göçebe medeniyetinin hayat karşısında aldığı tavrı, hayat felsefesini ve ideal insan tipini temsil eden bir eserdir.”⁶⁵ “Oğuz Kağan ikinci medeniyetlerde görülen “durgun”, “içe dönük” insan tipinin tam zıddıdır. Oğuz tamamıyla “dışa dönük” bir tiptir. Bütün varlığından taşan kuvvet, onu dışa iter. Kâinatı ele geçirmek onun en büyük idealidir. Atlı göçebe kültür, tabiatla mücadele, savaşlar ve fetihler; dışa dönük, kuvvete önem veren “alp tipi”ni yaratır.”⁶⁶ Oğuz Kağan da alp tipini temsil etmektedir.

Hun ve Kök Türk devirlerinde bilgelik Türk kağanlarının en başta gelen özelliği idi. Ancak o devrin yaşama şartları ve mücadeleleri göz önüne alındığında bilgelik yeterli değildi. Bilgeliğin yanında alp olmak da gerekiyordu. “Alp”lık vasfına sahip olan Türk hükümdarları orduların başında ellerinde kılıçları, ok ve cıdaları ile mücadele ediyor, cesaretle savaşarak ordularına ve halklarına da cesaret aşıyorlardı. Ordularının önünde bilfiil savaşa katılan bu hükümdarlar alp tipini yaratmışlar ve bu Osmanlı’ya kadar varlığını sürdürmüştür. Türk hükümdarlarında aranan “alp”lık, Alp Er Tunga ve Alp Arslan gibi büyük hükümdarların da isimlerinin başında, büyüklüklerini ve cesaretlerini gösteren birer lâkap olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkler kâinatın hâkimi, tek ve mutlak kudret sahibi, adına Gök Tanrı dedikleri bir yüce yaratıcıya inanıyorlardı. Sait Başer’e göre Gök Tanrı, vasıfları ve taşıdığı sıfatlar itibarıyla İslamiyet’teki Allah inancına paralel düşmekteydi: Yani, kâinat ve hayatın sahibi, düzenleyicisi, ölüm ve hayatın kaynağı, nimet ve sıkıntıları veren tek yüce varlıktı. O, kadim (bayat), bâki (mengü), vâhid (bir), kendi kendine mevcut ve sıkıntılardan uzak (mungusuz), hayy (diri), iradesi (erki) ve kudreti olan, hâlık (törütgen) ve yarattıklarına hitap eden (deyici) vacibü’l vücûd bir varlık idi. Eski Türklerdeki bu Gök Tanrı

⁶⁴Çobanoğlu,Özkul; **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, 3. bs., Ankara, Akçağ Yay., 2011, s.100.

⁶⁵Kaplan, Mehmet; **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Dergâh Yay., 1979, s.27-28.

⁶⁶Bayat, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.16.

inancı, hayatın her alanında olduğu gibi devlet sahasında da kendisini gösteriyordu. Nitekim hakan, ancak Gök Tanrı'nın tasvip ve desteği ile hakan olabiliyordu.⁶⁷

Eski Türk inancına göre kağan, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve eli gibi idi. Türk hakanları tanrı nizamını yeryüzünde tesis etmek ve yürütmekle görevlendirilmiş kişilerdi. Bu sebeple Gök Tanrı onlara "kut" veriyor, yükseltiyor ve kağan yapıyordu. Eliade bu konuda şunları söylemektedir:

*"Yaratan, her şeyi bilen ve gören, kanunun koruyucusu olan Gök Tanrı, evrenin idarecisidir; ancak o bunu doğrudan doğruya yapmayıp, her nerede siyasi bir yapı var ise, oradaki dünyevî temsilcisi hanlar aracılığı ile yapmaktadır. Cengiz Han'ın mühründe şöyle yazılıdır: "Gökte bir Tanrı, yeryüzünde bir han. Dünyanın efendisinin mührü"*⁶⁸

Tanrı tarafından bu göreve atandığına inanılan Türk kağanı, bütün yeryüzünün, yani insanlığın hükümdarıdır. Bu inanç, Bilge Kağan'ın ağzından Kök Türk yazıtlarına şu şekilde yansımıştır: "Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıktan sonra, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış, insanoğlunun üzerine atalarım Bumin ve İstemi Kağan oturmuş."⁶⁹ Bu inanışın tezahürü ile cihan hâkimiyeti mefkûresi, Türklerin ülküsü ve "kızıl elma"sı olmuştur.

"Kut, Tanrı tarafından bağışlanır. Ancak hükümlerlik töre hükümleri ile sınırlandırılmıştır. Yani Gök Tanrı, Türk Kağanlarını, Türk töresini yürütmeleri için tahta çıkartmaktaydı. Kut töre içindi. Eğer kağan töreye uymazsa Tanrı kutunu geri alır ve perişan ederdi. Töre ne kadar iyi tatbik edilirse kağanın kutu o kadar artardı. Kut; çeşitli faziletlerle sonradan kazanılabileceği gibi, Tanrı tarafından evvelce de verilebilirdi. Bu durumda kişi bu kuta liyakat

⁶⁷Başer, Sait; **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.1.

⁶⁸Eliade, Mircea; **Dinler Tarihi**, Çev. Mustafa Ünal, Konya, Serhat Ktb., 2005, s.92.

⁶⁹Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Cephesi, 1-3. satırlar; Tekin, Tâlat; **Orhon Yazıtları**, 3. bs., Ankara, T.D.K Yay., 2008.

gösteremezse kut ondan alınırdı.”⁷⁰ Töre devlet nizamı ve Türk kağanı tarafından yeryüzünde tatbik edilecek olan Tanrı nizamının da adıdır. Bu nizamı tesis etme ideali Oğuz Kağan Destanı’nda cihan hâkimiyeti mefkûresi olarak ortaya çıkmıştır. Oğuz Kağan, destan macerası süresinde bunu tesis etmek için savaşmış, Gök Tanrı’nın kendisine verdiği kuta liyakat göstererek Gök Tanrı’ya olan borcunu ödemiştir.

Türk hakanları, Gök Tanrı’nın Türk Milleti’ni koruduğuna ve hanları da bu maksatla başlarında tuttuğuna tam bir samimiyetle inanıyorlardı. Bilge Kağan milletin esaretten kurtuluşunu ve ikinci Kök Türk devletinin kuruluşunu anlatırken, “Türk Tanrısı Türk Milleti’nin adı sanı yok olmasın diye kağan babam(ı) ve hatun anam(ı) yükseltmiş, şimdi de beni tahta çıkartmıştır.” demektedir.⁷¹ Yine aynı şekilde Bilge Kağan’ın “Tanrı irade ettiği için kağan oldum” sözleri de, hakanın Gök Tanrı’nın iradesi ile görevlendirildiğine olan inancı yansıtmaktadır. Bu inanç, Batı Hun İmparatoru Atilla’da “Tanrı’nın Kırbacı” lakabı ile tezahür etmiştir.

Kut’un hükümdara ya da onu hak eden kişiye gelişi, herhâlde “kut kuşu” denilen bir hayvanın onu getirmesi ile sembolize edilmişti. 2001 senesinde Bilge Kağan’ın hazineleri içerisinde bulunan ve Bilge Kağan’a ait olduğu sanılan tacın üzerinde, ağzında çok değerli bir taş tutan kuş motifinin bunu yansıttığı düşünülmektedir.⁷²

Türk hanedanlarına mensup hakan, sultan şehzade ve beylerin kut sahibi olduklarına inanılması, mukaddes menşeleri ve Oğuz Han nesli bulunmaları dolayısı ile ölüm cezalarında kanları akıtılmıyordu. Nitekim Şamanî devirlerde olduğu gibi, Selçuklularda ve Osmanlılarda isyan ya da başka nedenlerle idam cezası verilen hanedan mensuplarının kanları akıtılmıyor, yay kirişi ile boğdurulmak suretiyle cezaları infaz ediliyordu.⁷³

⁷⁰Başer, Sait; **a.g.e.**, s.3-5.

⁷¹Kültigin Yazıtı, Doğu Yüzü, 25-26. satırlar; Tekin, Tâlat; **a.g.e.**

⁷²Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2012, s.55.

⁷³Köprülü, Fuad; “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, I. sayı, 1983, s.1-9.

Hükümdarlık yetkisinin Tanrı tarafından bağışlandığına dair inanç, Türk kağanlarının unvanlarında da açıkça görülmektedir. Bilge Kağan'ın unvanlarında; "Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan"⁷⁴ ve "Tengri teg tengri yaratmış Türk Bilge Kağan"⁷⁵ ifadeleri görülürken, Börü Kun'un (Moyun Çor) kağanlık unvanında da benzer şekilde "Tengride bolmış il etmiş"⁷⁶ şeklinde yer almaktadır. Ayrıca Beg Tarkan Öge Tirig adına dikilen Elegeş III Yazıtında, bu beyin de aynı unvanı taşıdığı görülmektedir. Kitabede "Kök Tengride boltım"⁷⁷ denmektedir.

Tuna Bulgar hükümdarlarına ait Madara Yazıtında da Terbel Han'ın (702-718) Tanrı tarafından gönderildiği, Çatalar kitabesinde ise Omurtag Han'ı (814-831) Tanrı'nın tahta oturttuğu, onun yardımı ile başarılı olduğu, Malamir Han'ı da yine Tanrı'nın tayin ettiği vurgulanmaktadır.⁷⁸

Bu ifadeler bazı araştırmacılar ve bilim adamlarınca, zaman zaman Türk hükümdarının kendisini Tanrı ile özdeşleştirdiği, Tanrılık iddiasında bulunduğu gibi yorumlansa da, esasen Türk hükümdarları kendilerinin gökte doğduğundan bahisle Gök Tanrı'ya yakın olduklarına, Gök Tanrı tarafından vazifelendirildiklerine ve Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak onun hükümranlığına yeryüzünde sahip olduklarına dair inançlarını ifade etmekteydiler.

Temeli "Tanrı bağışı"na dayanan bu iktidar tipine sosyolojide "karizmatik iktidar" denmektedir. Bu duruma göre, eski Türk devletlerindeki iktidar tipi de "karizmatik" bir özellik göstermektedir. Bu iktidar anlayışının icabı olarak, Türk Kağanı Tanrı tarafından bazı olağanüstü güç ve yeteneklerle donatılmış olmasına rağmen, o hiçbir zaman olağanüstü varlık,

⁷⁴Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Yönü, I. satır; Köl Tigin Yazıtı, Güney Tarafı, I. satır.

⁷⁵Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Tarafı, I. satır.

⁷⁶Şine Usu Yazıtı, Kuzey Tarafı, I. satır; Taryat-Terhin Yazıtı, Güney Tarafı, 6. satır; Batı tarafı, I. satır; Tez II Yazıtı, Doğu Tarafı, 1-4. satırlar; Gömeç, Saadettin; Türk Kültürünün Ana Hatları, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.58.

⁷⁷Elegeş III Yazıtı, 3. satır.

⁷⁸Kafesoğlu, İbrahim; Bulgarların Kökeni, Ankara, 1985, s.46; Gömeç, Saadettin; a.g.e., s.59.

yani bazı eski medeniyetlerde olduğu gibi “tanrı-kral” sayılmamıştır. Onun diğer insanlardan farkı ise, sadece ilahî bağışa nail olmaktan ibarettir.⁷⁹

Yaratılışından itibaren üstün vasıflara sahip olan Oğuz Kağan, göksel idare mekanizmasının “olsun” kararı ile “Tanrıkut” olarak yeryüzüne gönderilmiştir. Doğumundan itibaren yüzünde kendisini Gök Tanrı’nın gönderdiğine dair alametler taşımıştır. Yüzü perilerden daha güzeldir. Çünkü güzel olmak da beyde ya da kağanda aranan özelliklerden birisidir. Beyde olması gereken özellikler anlatılırken Kutadgu Bilig’de şöyle denmektedir: “Bey güzel yüzlü, saçı sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı, aynı zamanda nam ve şöret sahibi bulunmalıdır. Yüzünü gören herkes bakınca onu sevmeli; memleketi ve halkı ona bakıp güvenle yaşamalıdır. Düşmana karşı cesur ve mert olmalı; güzelliği, bakan gözü sevgi ile parlatmalıdır.”⁸⁰

Oğuz Kağan içerisinde bulunduğu doğaya hükmedebilecek fizikî özelliklere sahiptir. Annesinin memesinden ilk sütü (ağuz) emdikten sonra bir daha emmemiş, çiğ et, yemek ve şarap istemiştir. Oğuz Kağan anne sütüne bağımlı bir şekilde yaşayan, aciz bir insan değildir. O, olağanüstü vasıflara sahip bir kahramandır. Ancak ilk sütü emmiştir. Çünkü idealize edilmiş bir tip de olsa o bir insandır ve anne sütü emmek insan olmanın şartlarındandır. Tıpkı bunun gibi, taşıdığı üstün vasıflarla ve gök menşeli oluşu ile diğer insanlardan ayrılan Oğuz Kağan, yaşadığı toplumun bir parçası olarak at sürüleri gütmüştür. Çünkü onun ait olduğu toplumun merkezinde at ve hayvancılık vardır. Kırk gün içerisinde dile gelen, büyüyen, yürüyen ve at sürüleri güden Oğuz Kağan, günlerden ve gecelerden sonra yiğit olmuş ve destan macerası içerisindeki yolculuğuna başlamıştır. Ormandaki canavarı yenerek kendisini ispat eden Oğuz Kağan, yine kendisi gibi Gök Tanrı tarafından gönderilen bir kızla evlenmiş ve gök menşeli çocuklara sahip olmuştur. Kutsal yer-su tarafından kendisine gönderilen kızla da evlenen Oğuz Kağan, göğün ve yerin unsurlarından meydana gelen soyunu türetmiş ve Oğuzların, daha geniş manada da Türklerin atası konumuna gelmiştir.

⁷⁹ Koca,Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II. cilt, Ankara, Başkent Matbaacılık, 2003, s.68.

⁸⁰ K. B. 2083-2088. beyitler.

Burada aynı zamanda Oğuz Kağan'ın, çocukları nezdinde göklerin ve yerlerin hâkimi olması söz konusudur. Bütün bunlar, kendisini Tanrıkut olarak yeryüzüne gönderen Gök Tanrı'nın iradesi ile meydana gelmektedir. Doğumundan itibaren, Gök Tanrı'nın eli Oğuz'un üzerinde olmuştur. Bu el, gâh Gökten ışıklar içerisinde indirilen eşinde, gâh ordularının önünde yürüyerek Oğuz Kağan'a yol gösteren bozkurtta görülmektedir.

Bundan sonra ise Oğuz Kağan'ın büyük fütuhatı başlamıştır. Hayatının hiçbir anında geçmişe dönmeyen (hatta durmayan), bilakis ondan uzaklaşan Oğuz'da, oğullarının ve soyunun gerçekleştireceği bir ideal, bir gelecek fikri vardır: O da “gökyüzünün çadırları olduğu, güneşin bayrakları olduğu” bir cihan hâkimiyeti idealidir. Oğuz Kağan'ın çocuklarına bir ülkü olarak gösterdiği bu ideal, emperyalist imparatorluklarda görülen, sömürü ve kazanç maksadı ile dünyayı ele geçirmek ideali değildir. Tanrıkut olarak yeryüzüne gönderilen Oğuz Kağan, Tanrı nizamını yeryüzünde tesis etmek ile görevli bir hükümdardır. Bunun Gök Tanrı tarafından kendisine bir vazife olarak verildiği, destanın son bölümünde Oğuz Kağanın şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “Ey oğullarım! Ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok cida ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağılattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya (borcumu) ödedim.”

“Manevi değerlere bağlı bulunan Türk kağan ve sultanları, her devirde milletlerinin istiklâli, birliği, refah ve yükselişi uğrunda mücadeleyi tabii bir vazife sayarken, Türk Milleti de ancak kutsal menşeli olduğuna inandıkları devletleri ve kağanları mevcut oldukça çalışmanın faydasına inanmış, böylece milli duygular tarihinde idareci ve idare edilen olarak mühim bir kaynaşma hadisesi meydana gelmiştir. Bu sebeple Türkler devleti baba ve mukaddes saymış; bu tarihi inançtan “devlet baba” tabiri doğmuştur.”⁸¹

Oğuz Kağan Destanı, Türk milletini Oğuz Han'ın oğullarından türeyen Oğuz boyları ile Oğuz Han'ın kumandanları sayılan Karluk, Kıpçak, Kanglı,

⁸¹ Turan, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, 15. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005, s.30.

Kalaç ve Uygurların nesli olarak bölümlere ayırırken Oğuzların altında milli birliği, uluslararası münasebetleri ve hukuki mevkileri de bir nizamla bağlamıştır.⁸²

1.4.1.1. Alp Tipi

Yerleşik hayata geçmeden önce Türkler yüzyıllar boyunca bozkırda, “Atlı göçebe medeniyeti” denilen bir medeniyet tarzı içerisinde yaşamışlardır. Mehmet Kaplan’a göre bu medeniyete böyle denilmesinin sebebi, atın bu medeniyet tarzında çok önemli bir rol oynamasıdır.⁸³ Genel kabullere göre de atı ilk olarak Türkler evcilleştirmişlerdir. Türkler atlardan etkin bir şekilde faydalanarak başarılı savaşlar yapmış ve düşmanlarına karşı üstünlük sağlamışlardır.

Atlarına otlaklar bulmak için yaylaklara ve kışlaklara göç etmek durumunda olan Türk milleti için bozkırda sürülen hayat her yönden çeşitli uğraşlarla ve güçlüklerle doluydu. Bozkırın sert iklimi, çetin doğa şartları ve çevredeki düşmanları ile sürekli mücadele içerisinde olan Türk milletinin fertleri de bu mücadele gücüne sahip yiğitler olarak yetişmek durumundaydılar. Hele ki bu milletin kahramanları, yiğitlikte, cesaretle ve hünerde en ileri noktaları işgal etmeliydiler. Salim Koca, atlı göçebe medeniyetin yetiştirdiği bu “alp tipi” ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Her kültür ve medeniyet kendisini yaşatacak ve devam ettirecek insan tipini yetiştirmeye çalışır. Atlı göçebe medeniyetin ideal insan tipi cesur (yüreglig) ve kahraman (alp) insandır. Zira atlı göçebe bir hayat yaşayan eski Türk toplumu, tehlikeler ve güçlüklerle dolu tabîî çevre içinde yaşıyordu. Üstelik bu hayat tarzında savaşlar ve akınlar, hayatta kalabilmek ve hayatı devam ettirebilmek için adeta zorunlu, hatta kaçınılmaz bir faaliyetti. Hal böyle olunca, hem toplum hayatında,

⁸² Turan, Osman; a.g.e., s.97.

⁸³ Kaplan, Mehmet; **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Dergâh Yay., 1979, s.26.

*hem de devlet hayatında cesur ve kahraman insanlara son derece ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü tehlikeler ve güçlükler, ancak onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde alt edilebilmekteydi. Akınların ve savaşların zafere ulaşması da, ancak onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde mümkün olabilmekteydi. Kısaca söylemek gerekirse, toplumun ve devletin kaderi, büyük ölçüde kahramanların başarılarına bağlıydı.*⁸⁴

Eski Türklerde belli bir kahraman tipi mevcuttu. Bu kahramanların sahip olması gereken en önemli özellikleri güçlü, cesur ve atak olmaları idi. Bu kahramanlar içe dönük, ağırkanlı, mistik tiplerin tam tersi özelliklere sahipti.

Kahramanlar için ölümden kaçmak gibi bir düşünce yoktu. “Kelle koltukta” savaşan kahramanlar, milletin menfaatleri için hayatlarını hiç düşünmeden feda edebilecek erdeme sahiplerdi. Yalnız başlarına, ya da “kırk yiğit”leri ile yüzlerce düşman arasında girmekten çekinmezlerdi. Türk milleti de millet yolunda kendilerini feda etmekten kaçınmayan, millet için ölümü mukaddes sayan bu kahramanları adeta “aziz” sayıyor, onlara duydukları saygı bir kült derecesine ulaşıyordu. “Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türklerde “kahramanlık kültü” vardı.”⁸⁵

Kahramanlık kültürüne sahip olan ve yüzyıllar boyunca sayısız kahramanlar yetiştirmiş olan Türk milleti, bu karakterdeki toplumun lideri ve devletin başı olan Türk kağanından da kahraman ve cesur olmasını istiyordu. Türk kağanı, Türk topluluklarını bir devlet çatısı altında toplamak, isyan eden toplulukları itaat altına almak, düzeni sağlamak, akın ve savaşlarda zafere ulaşmak ve istiklâli korumak gibi cesaret, hüner ve irade isteyen, kahramanlık gerektiren işlerle uğraşmak zorundaydı. “Türk kağanı, devletin merkezinde oturan ve sadece emirler veren bir kimse değildi. O, her türlü mücadelede ön safta bulunuyor ve verdiği emri de öncelikle bizzat kendisi icra ediyordu. Öte

⁸⁴Koca, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II. cilt, Ankara, Başkent Matbaacılık, 2003, s.71.

⁸⁵Koca, Salim; **a.g.e.**, s.71-72.

yandan o, kendisinin göstereceği cesaret ve kahramanlıkla, şüphesiz arkasından gelenleri de etkileyerek, onları teşvik edeceğinin ve cesaretlendireceğinin de bilincindeydi.”⁸⁶

Oğuz Kağan da, atlı göçebe hayat tarzı yaşayan, “bozkırın ruhu” olarak adlandırılan bir milletin yaşama tarzına, beklentilerine ve karakteristiğine göre idealize ettiği bir kahraman olarak, “alp tipi” içerisinde yer almakta ve bu tipin çizgilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.4.1.2. Oğuz Kağan’ın Tarihi Şahsiyeti Üzerine

“Gerçek hayatta ulusları adına büyük işler yapan kağanlar ve bahadırlar, destancı ve halk muhayyilesinin devreye girmesiyle efsanevi kimliklere bürünerek kuşaktan kuşağa aktarılan kahramanlık destanlarının alplarına ve bahadırlarına dönüşmektedirler.”⁸⁷

Oğuz Kağan’ın tarihi şahsiyeti hakkında pek çok farklı fikir öne sürülmüştür. W. Radloff’a göre Oğuz Kağan, Mani dinini resmi din olarak kabul eden Böğü Kağan veya Böğü Tigin olmalıdır. Rıza Nur, Oğuz Kağan’ı Büyük İskender ile karşılaştırmıştır. J. Marquart ise Oğuz Kağan’ın Cengiz Han olabileceğini söylemiştir. Potanin’e göre ise Oğuz Kağan Moğol efsanelerindeki Kirey Han ile Uhir Bama Han’a benzemektedir.⁸⁸

J. Guignes, Oğuz Kağan’ın Mete Han’a benzediğini ve Oğuz’un Mete olabileceğini büyük bir ihtiyatla dile getirmiştir. Rus sinoloğu Biçurin ise bu iki hükümdarın aynı olduğunu kesin olarak ileri sürmüştür. Ziya Gökalp da, Milli Tettebular mecmuasının 1. cildinde yayınladığı “Eski Türklerde Mantıkî Tenazurlar” adlı makalesinde bu konuyu daha geniş olarak ele almış ve Biçurin’den habersiz olarak Mete ile Oğuz Han’ın aynı kimse olabileceğini ileri sürmüştür. Bahaeddin Ögel Oğuz Kağan Destanı’nın Mete Han’dan önce

⁸⁶Koca, Salim; **a.g.e.**, s.72-73.

⁸⁷ Aça, Mehmet; “Mitten Destana Beden”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 2008/2, s.50.

⁸⁸ Akt. Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, 5. bs. Ankara, T.T.K. Basımevi, 2010. s.10-11.

de efsane mahiyetinde var olduğu fikrini ileri sürmekle birlikte, ona göre de bu fikirler Oğuz Kağan'ın tarihi şahsiyeti hakkında ileri sürülen en mantıklı ve akli fikirlerdir.⁸⁹

Bu görüşü savunanlardan, başta Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuz Han'a ait hatıraların Mete'ye ait hatıralar olduğu şüphesizdir.⁹⁰ Orhan Ural'a göre, Mete Han'ın kişiliği, destanda Oğuz adıyla ölümsüzleştirilmiştir.⁹¹ Ebu'l Gazi'nin Oğuz Han Destanı'nı Çin kaynaklarındaki Hun hanı Mete'nin efsanesi ile karşılaştıran Sinolog Hyacinth her iki rivayetin aynı kaynaktan gelmiş olduğunu, böylece Oğuz Kağan Destanı'nın kökünün Hunlar devrine kadar çıktığını belirtmiştir.⁹² Nihat Sami Banarlı da Oğuz Kağan'ın Mete Han olabileceği görüşünü savunmaktadır. Ona göre de destanda Oğuz Kağan'ın ve İslâmî varyant olan Reşideddin Oğuznâmesi'nde oğlu Gün Han'ın savaşları ile Hun tarihindeki Mete'nin savaşları ve hayatları arasında büyük benzerlikler vardır.⁹³

Hunların büyük hükümdarı Mete Han'ın tarihteki yeri, önemi ve büyüklüğü asla inkâr edilemez. Sadece Türk Milleti'nin tarihinde değil, Türklerin dışındaki Orta Asya halkları için de Mete Han mühimdir. Pek çok devletin tarihten silinmesine vesile olmakla beraber, Asya'nın şekillenmesine sebep olmuştur. Böylesine büyük bir hükümdarın unutulması elbette mümkün değildir. Türk milletinin hafızasına yer etmiş bu zat ve onun hizmetleri sözlü kültür hafızası ile geldiği gibi yazılı olarak da yaşamıştır. Bu yüzden Oğuz Kağan ile Mete Han'ın aynı kişiler olabileceği görüşleri göz ardı edilmemelidir.⁹⁴

Oğuz Kağan Destanı'nın İslâmî varyantı olan Reşideddin'in Oğuznâmesinde bir baba-oğul mücadelesinden bahsedilmektedir. Bu destan içerisinde Oğuz Han, İslâmiyet'i kabul etmeyen babası Kara Han'a savaş

⁸⁹Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, s.10.

⁹⁰Togan, Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I. cilt, İstanbul, 1981, s.18.

⁹¹Ural, Orhan; **Üç Destan; Oğuz Kağan-Ergenekun-Köroğlu**, Ankara, 1972, s.20.

⁹²Akt. Yılmaz, Gülşen İnci; **İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açidan Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.26.

⁹³Banarlı, Nihat Sami; **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, M.E.B. Basımevi, 2001, s.17-22.

⁹⁴Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.175-176.

açmış ve galip gelerek hanlığı ele geçirmiştir. Bu mücadele, M.Ö. III. asır sonlarında Mete Han ile babası Tuman arasındaki mücadelenin destani bir şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Mete Han, kendisi Türk anneden olan en büyük evlat olarak veliaht olmasına rağmen, babasının Çinli karısından olan oğlunu tahta geçirmek istemesi ve Çinli karısının da fitneleri ile Mete'yi Yüceçilere yok ettirmek istemesi nedeni ile babasına savaş açarak onu öldürmüştür. Neticede Mete ile Oğuz Han, töre ve nizam için babalarına savaş açarak öldürmüş iki kahraman olarak birbirlerine benzeşmektedirler. Esasen Türklerin ilk fatih atası olan Mete Han hakkındaki Çin kaynakları da, Hunlar zamanında dahi Mete Han'ın destani bir hüviyet kazandığını göstermektedir.

Oğuz Kağan'ın büyük Hun tanhusu olduğuna işaret eden bir başka sağlam delil ise Hunlardan Osmanlılara kadar süren idarî sağ-sol teşkilatlarının destani mahiyette Oğuz Kağan'a, tarihî olarak da Mete Han'a bağlanması ve bu suretle iki kişinin birleştirilmesidir. Mete Han'ın devlet ve ordu kuvvetlerini 24 kumandana bölmesi ve askerî bir teşkilatlanma meydana getirmesi, 24 Oğuz beyi ve boyuna tekabül etmektedir.

Bir başka benzerlik unsuru da Mete'nin oğlunun ve torununun adlarıdır. Mete Han ölünce (M.Ö 174) yerine oğlu Gök (Çince Ki-ok) tahta çıkmıştır. Babasına çok benzeyen bu şahıstan sonra Türk devletinin başında M.Ö. 160 senesinde de Gök'ün oğlu Gün-içen (Çince Chüen-ch'en) görülmektedir.⁹⁵ Yani Mete Han'ın çocuğunun ismi Gök, torununun ismi Gün olarak tespit edilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un çocuklarından ikisinin adı da Gün ve Gök'tür.

5. yüzyılın başlarında, Avrupa Hunlarının hükümdarı Yıldız Kağan adını taşımaktadır. Onun, Balamir'in oğlu ya da torunu olduğu görüşleri mevcuttur. Yıldız ismi her şeyden önce destanî Türk hükümdarı Oğuz Kağan'ın çocuklarının birisinin adıdır. Destan kahramanı Oğuz'un oğlu ile

⁹⁵Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.176.

Balamir'in oğlu veya torunu olan Yıldız'ın isminden başka bir Türk kağanının böyle bir ad ile anılmaması da ilgi çekicidir.⁹⁶

XV. asırda Anadolu'da Enverî tarafından yazılan "Düsturnâme" adlı manzum, Anadolu beylikleri tarihinde Osmanlıların ilk atası olarak gösterilen hükümdarın adı Oğuz Tümen Han'dır. Banarlı'ya göre Mete'nin ve babası Tuman'ın adı ve hatırası uzun yıllar yaşamış, hem tarihî hem efsanevi bir hayat kazanmıştır. Aradan zaman geçince de Mete yerine, bu hükümdarın mensup olduğu Türk boyunun adı söylenerek Oğuz ismi ebedileştirilmiştir.⁹⁷

Oğuz Kağan'ın hangi tarihi şahsiyetle alâkadar olduğu düşünülürken akla ilk gelen ve en çok kabul gören isim, büyük Hun hükümdarı Mete Han'dır. Ancak burada hatırlanması gereken husus, destan kahramanlarının çoğu zaman tek bir tarihî şahsiyetin karşılığı olmadığıdır. Tarihte büyük işler yapmış birkaç şahsiyet, bir tek destan kahramanının şahsında birleştirilir. Oğuz Kağan'ın şahsında da birden fazla tarihî şahsiyetin birleştiği muhakkak gibidir. Elbette bu tarihî şahsiyetler arasında Mete Han çok önemli bir yer tutmaktadır ve onun Oğuz Kağan'da bulunan izleri muhakkaktır. Fakat M.Ö. 330-327 tarihleri (Mete Han'dan 120 yıl kadar önce) arasındaki İskender'in Türkistan seferini anlatan Şu Destanı'nda da Oğuz boylarının mevcut bulunması⁹⁸, Oğuz Kağan'a vücut veren ilk şahsiyetin Mete Han olmasının mümkün olmadığını düşündürmektedir.⁹⁹

Reşideddin Oğuznamesini yayımlayan Zeki Velidî Togan, Reşideddin'deki Oğuz Han'ın Ön Asya seferinden ve Mete Han'ın Ön Asya'ya gelmediğinden hareketle, Oğuz Han'ın Alp Er Tunga (Afrâsiyâb) veya onun kumandanlarından biri olarak düşünmüştü. M.Ö. 330'larda 22 boy olarak teşekkül etmiş bulunan Oğuzların ilk atası Oğuz Han'ın, bu tarihten çok öteye, M.Ö. 7.yy'a gitmesi çok normaldir. Şurasını da belirtelim ki bu çağlar Türk tarihinin karanlık çağlarıdır ve tarihî kayıtlara geçmemiş daha

⁹⁶Gömeç, Saadettin; "Türk Tarihinin Kahramanları: 3-Yıldız Kağan", **Orkun**, sayı 51, s.44.

⁹⁷Banarlı, Nihat Sami; **a.g.e.**, s.17-22.

⁹⁸Bu oğuz boyları için, çalışmamızın "Şu Destanı" bölümüne bakınız.

⁹⁹Ercilasun, Ahmet Bican; "Şu Destanı Hakkında", **Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat**, Yayına Hazırlayan Ekrem Arıkoğlu, Ankara, Akçağ Yay., 2007, s.458.

başka Türk hükümdarları da, Oğuz Kağan'ın şahsiyetinin oluşmasında rol sahibi bulunabilirler.¹⁰⁰

1.4.1.3. Mete Han

Çin kaynakları Hun Tarihi hakkındaki bilgileri vermeye başlar başlamaz, daha sonra da yakından ilgilencekleri ve efsanevi bir hüviyete büründürerek anlatacakları Mete Han'ın, babası Tuman ile olan mücadelesine yer verir. Çin kaynaklarında bu efsanevi hadise şöyle anlatılmaktadır:¹⁰¹

“Tanrıkut Törebay'ın (Tuman) en büyük oğlu ve veliahtın adı Mo-tun (Mete) idi. Sonra onun (Törebay'ın) başka bir kadından da bir oğlu oldu. Tanrıkut bu kadını çok seviyordu ve bu yüzden Mo-tun'u tasfiye ederek, sevdiği kadından olan oğlunu veliaht yapmak istiyordu. Bu yüzden Mete'yi barış rehini olarak (Kansu bölgesinin kuzey kesimlerinde oturan güçlü komşuları) Gursi/Guratlara (Yüeçilere) gönderdi. Akabinde Guratlara saldırdı. Onlar Mete'yi öldürmek istediler, fakat o daha çabuk davranarak iyi bir ata binip kaçmayı başardı ve ülkesine geri döndü. Tanrıkut, oğlunun cesaret ve başarısını takdir etti ve onu bin kişilik bir süvari birliğinin başına getirdi.

Mete, havada uçarken ıslık çalan oklar icat etti. Emrindeki atlıları öyle eğitti ki, onlar, Mete hangi hedefe ok atarsa, sorgusuz sualsiz o hedefe ok atıyorlardı. Av esnasında Mete'nin vurduğu hedefi vurmayan askerlerin anında başları uçuruluyordu. Mete bir gün av (eğitimi) esnasında okuyla en sevdiği atını nişan aldı ve atı vurdu. Tereddüte kapılıp aynı anda hedefi vurmayan askerlerin kafaları uçuruldu. Bu olaydan kısa bir süre sonra Mete, hatununu vurdu; tereddüte ve korkuya kapılıp aynı hedefi vurmayan askerlerin başı

¹⁰⁰Ercilasun, Ahmet Bican; **a.g.e.**, s.458-459.

¹⁰¹De Groot, J. M.; Asena, G. Ahmetcan; **2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan**, 2. bs., İstanbul, Pan Yayıncılık, 2011, s.71-72.

vuruldu. Yine bir av esnasında ıslık çalan okuyla Tanrıkutun atını vurdu. Askerlerin hepsinin tereddütsüz aynı hedefi vurmaları üzerine bildi ki, artık emrindeki askerlere tam olarak güvenebilir! Bir gün babası Tanrıkut Törebay ile sürek avına çıktılar. Mete av esnasında babasını nişan aldı ve ıslık çalan okunu yayından salıverdi. O anda bütün askerler aynı hedefi vurdular. Mete babasının yerine Tanrıkut oldu. İlk iş olarak üvey anne ve kardeşleriyle birlikte itaatsizlik eden bütün bakanları öldürdü.”

Mete ile Hunlar, Türk devletini bir cihan devleti haline getirmişlerdir. Mete'nin M.Ö. 177'deki seferinde Hazar Denizi'ne, Avrupa kapılarına kadar erişmesi, onu, Yakın Doğu'nun da ilgilendiği bir şahsiyet yapmıştır. Bu devirde “Büyük Türk Hakanlığı”nın genişliği, İran, İskender ve Roma imparatorluklarını geçmiştir. Mete'yi kuzeyde buzullar, güneyde Himalayalar, doğuda Büyük Okyanus, batıda Hazar ve Urallar durdurabilmiştir.¹⁰²

Mete Han'ın seferleri de Çin kaynaklarında efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kaynaklardan anladığımıza göre, destan kahramanı Oğuz Kağan ile özdeşleştirilen Mete Han, daha yaşarken efsanevi bir hüviyet kazanmıştır. Çin kaynaklarında bu fütühat şu şekilde anlatılmaktadır:¹⁰³

“Mete Hunların başına geçtiği zaman Tung-hular güçlerinin zirvesindeydiler. (Mete'nin) babasını öldürerek yerine geçtiğini duyan Tung-hular, bir elçi vasıtasıyla Tanrıkut Törebay (Tuman)'ın bir günde bin li¹⁰⁴ katetmeye muktedir atını istediler. Tanrıkut Mete, bakanlarıyla istişare etti. Bakanlar, Hunlar için çok kıymetli ve sembolik değeri olan bu atın Tung-hulara verilmesine karşı çıktılar. O ise, “bir atı bir komşu ülkeden daha kıymetli mi tutalım?” dedi ve babasının bin li koşan atını Tung-hulara gönderdi. Tugn-hular onun korktuğunu sandılar. Bu sefer de Tanrıkutun hatunlarından birini isteme cesaretini gösterdiler. Yine istişare edildi. Hunlar ayaklandılar. Tao'sunu yitiren (ahlak yolundan

¹⁰²Öztuna, Yılmaz; a.g.e., s.41.

¹⁰³De Groot, J. M.; Asena, G. Ahmetcan; a.g.e., s.73-75.

¹⁰⁴Eski Çin uzunluk ölçü birimi. 1 Li takriben 500 metredir.

sapan) Tung-hulara saldıralım dediler. Tanrıkut Mete, “bir kadını bir komşu devletten üstün mü görelim?” dedi ve hatunlarından birini Tung-hulara gönderdi.

Bunun üzerine Tung-hu kralı iyice küstahlaştı. Batıya sefere çıktı ve Hunlarla kendi toprakları arasında kalan ve ihmal edilen bir bölgeye saldırdı. Kimsenin oturmadığı bu bölge, bin li’den (takriben 500 km.) daha büyüktü; sınır bölgelerinde oturan her halkın orada kendine mahsus ao(o)-t’ot’u¹⁰⁵ vardı.

Tung-hu kralı sonra Tanrıkut Mete’ye bir elçi göndererek dedi ki: “Burası terk edilmiş ve senin ordularının yerleşim alanı dışında kalan, ülkelerimiz arasında bir sınır bölgesidir. Sizin için ulaşımı zor bu bölgeyi senden istiyorum.” Tanrıkut, bakanlarıyla istişare etti. “Verilsin” diyenler oldu, “Verilmesin” diyenler oldu. Tanrıkut bakanları ve danışmanlarının konuşmalarına çık kızarak sordu: “İmparatorluğumuzun temeli olan kutsal topraklarımızın bir parçasını başka birine mi verelim?” Sınır bölgesinin Tung-hulara verilmesini teklif eden herkesin başını vurdurdu ve ayaklarının önüne koydurdu.

Atına bindi; arkada kalan herkesin başının vurulacağını söyledi ve uçarcasına Tung-hu ülkesine gitti. Tung-hu kralı Tanrıkut Mete’yi o kadar küçük görüyordu ki, savunma tedbirleri bile almamıştı. Tanrıkut, Tung-hu kralını ağır bir yenilgiye uğrattı; halkını esir aldı, malını mülkünü yağmaladı. Ülkesine geri döndükten sonra batı seferine çıktı; Guratları (bir zamanlar babası tarafından esir verildiği Yüeçileri) bozguna uğrattı. Güneybatıya inerek, Lo-huan’ı ve Sarı Irmak’ın güneyinde oturan Pe-yang kralını egemenliği altına soktu. Yen ve Tay’a saldıran Tanrıkut, Muncuk Tengri komutasındaki Ç’in birliklerini işgal ettikleri bütün Hun topraklarını geri almanın yanı sıra, Hen

¹⁰⁵Türkçe bir kelime olup Türkçedeki ordu kelimesinin karşılığıdır. Çince “r” ve “d” sesleri olmadığından bu şekilde geçmiştir. Türkçede ordugâh, karargâh veya şehir anlamlarında kullanılmaktaydı.”

savunma hatlarını ve Çao-na ve Fu-şi'ye kadar Sarı Irmak'ın güneyindeki sınır kalelerini ele geçirdi."

Bu efsanevî kayıta Mete Han'daki vatan algısı ve vatana yüklediği kutsal mana da görülmektedir. Türk kültürü açısından oldukça mühim olan atını ve hatta hatunlarından birisini dahi milletini savaşa sokmamak için Tung-hulara vermeyi kabul eden Mete, söz konusu çorak ve işe yaramaz da olsa vatanın bir parçası olduğunda, gazapla elini kılıcına atmıştır. Çünkü o toprak Mete'nin tabiri ile "İmparatorluğun temeli olan kutsal toprakların bir parçası"dır.

Çinliler, kendilerini büyük hezimetlere uğratan, vergiye bağlayan, sürekli baskı altında tutan ve kendilerine karşı üstünlük kuran Mete Han'ın imparatorluk vasıfları ve menşei hakkında da bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre Mete'nin boy/soy adı, Luan-te'dir. İmparatorluk hiyerarşisinde o, Teng-li ku-t'u Tan-hu diye adlandırılır. Hunlar gökyüzüne t'eng-li ve onun oğluna ku-tu diyorlar; Tan-hu, genişlik ve büyüklük anlamına gelir ve o (Tanrıku) göğü temsil ettiği için, (Tan-hu) gök gibi geniştir, büyüktür ve sonsuzdur.¹⁰⁶

O. Franke, Teng-li ku-t'u şan/tan- yü'ye bir izah getirmeye çalışırken, teng-li'nin gök, ku-tu'nun oğlu anlamına geldiği ileri sürüldüğünü, fakat tan-yü'den çok teng-li'nin Türk tanrısı "Gök"ü (Tengri) çağrıştırdığını, buna karşılık ku-tu'nun ne anlama geldiğinin henüz kesin bir biçimde açıklanamadığını yazmıştır.¹⁰⁷ Shiratori, ku-tu'yu Tunguzca bir kelime olan "guto" (oğlu) ile eş değer tutarken, Wylie, Teng-li ku-te'yi tengri oğlu olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁸ F. W. K. Müller, (Uigurica, 1908, s.56'da) ku-t'u'nun Uygur Türkçesindeki "kut"un, yani "majesteleri"nin karşılığı olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁹ Uygur ve Kök Türk kağanlarının da "ıdık kut" (idikut)

¹⁰⁶ De Groot, J. M.;Asena,G. Ahmetcan;a.g.e., s.76.

¹⁰⁷ Otto Franke'den akt. J. M. De Groot-G. Ahmetcan Asena, a.g.e., s.77.

¹⁰⁸ De Groot, J. M.;Asena,G. Ahmetcan;a.g.e., s.77.

¹⁰⁹ Müller'den akt. De Groot, J. M.;Asena,G. Ahmetcan;a.g.e., s.77.

unvanlarını kullandıkları bilinmektedir ve Müller'in görüşüne göre bu unvan da, tengri kut unvanı da "göksel" veya "tanrısal majeste" demektir.

Kut, bugün yaşayan Altay Türkçesinde, hayatın devamlılığını sağlayan ruhtur ve kutun menşei Tanrı'dır. "Doğan ve gelişen insanın sağlıklı ruhunun adı kuttur; kut, tanrısal yaşam enerjisidir."¹¹⁰

Divanü Lûgat-it Türk'te Kâşgarlı Mahmud "kut" kelimesini şöyle açıklamıştır:

"Kutluluk, devlet. Bu sözden alınarak "kutluğ" denir. Şu parçada dahi gelmiştir

Kut kuwiğ berse idhim kulinğa

Künde ışı yükseben yokar agar

*Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse hergün onun işi yükselir."*¹¹¹

Çin kaynaklarında yer alan bilgilere bakılırsa, Tanrıkut unvanı ilk defa Törey/Tuman ve Mete döneminde kullanılmaya başlamıştır. Bir rivayete göre, bu unvanı ilk defa Mete kullanmış ve Törey'a bu unvan ölümünden sonra oğlu tarafından verilmiştir.¹¹²

Hunların Tanrıkut Mete döneminde Çin'in başkenti Çangan yakınlarına kadar geldikleri anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarında yer alan bilgilerin ışığında, Hunların Çin'in ortalarına inmiş olduklarını söyleyebiliriz. Çin kaynaklarında yazdığına göre o yıllarda Hen ile Hiyang Yü (Çin'deki iki hanedan) arasında savaş vardı ve bu savaş merkezi imparatorluğu sarsmış, Tanrıkut Mete bu durumdan yararlanmıştı. Tanrıkut Mete'nin 300.000 ok atan savaşçısı vardı.¹¹³

¹¹⁰Şodoev-Kurçakov'dan akt. De Groot, J. M.;Asena,G. Ahmetcan;a.g.e., 77.

¹¹¹Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it Türk**, I. cilt, Çev: Besim Atalay, Birleştirilmiş 1. bs., Ankara, T.D.K. Yay., 2013, s.320.

¹¹²De Groot, J. M.;Asena,G. Ahmetcan;a.g.e., s.79.

¹¹³De Groot, J. M.;Asena,G. Ahmetcan;a.g.e., s.76.

1.4.2. Uluğ Türk

Uluğ Türk, Oğuz Kağan Destanı'nın son bölümlerinde kutlu rüya motifi ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Oğuz Kağan'ın nazırı olarak anılan, "Ulu Türk" olarak isimlendirilen bu kahraman, rüyasında bir takım sembol ve motiflerle Oğuz'un devletinin cihana hâkim olacağını görmüş ve bunu Oğuz Kağan'a muştulamıştır.

Doğumundan bu yana Gök Tanrı'nın himayesi üzerinde olan, Gök Tanrı tarafından kut ve kısmet verilen, savaşlarda Gök Tanrı tarafından rehber gönderilen Oğuz Kağan, bu kez de devletinin ve soyunun akıbetini ilahi bir vahiy gibi Uluğ Türk'ün rüyası aracılığı ile öğrenmektedir. Uluğ Türk yalnızca bu rüya ile geleceği haber vermekle kalmamış, cihan hâkimiyetine giden yolda duası ve öğüdüyle de Oğuz Kağan'a himmet etmiştir. Uluğ Türk Oğuz Kağan'a: "Ey kağanım senin ömrün hoş olsun, ey kağanım senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın!" diyerek dua etmiştir.

"Oğuz Kağan Uluğ Türk'ün sözünü beğendi, onun öğüdünü diledi ve ona göre yaptı." Oğuz Kağan'ın Uluğ Türk'ün öğüdüne göre yaptığı şey, gök menşeli üç oğlunu doğuya, yer menşeli üç oğlunu batıya göndermesi ve yayı bulan gök menşeli oğullarına hâkimiyeti, üç gümüş ok bulan oğullarına ise tabiyeti vererek sağ-sol teşkilatını kurmuş olmasıdır. Yay-ok motifi içerisinde detaylı olarak incelediğimiz, yüzyıllarca sistemli bir şekilde yaşamış olan bu teşkilat sistemi destan metni içerisinde "ulu" bir zatın kutsal rüyasına bağlanmıştır.

1.4.2.1. Bilge Tipi

Türk tarihi içerisinde en çok kıymet verilen ve saygı gösterilen kişilerin arasında ulemâlar ve bilgeler hep en önde olmuşlardır. Türk devletini yöneten

kağanlar, danışma kurumuna ilk çağlardan itibaren önem vermişler, bilginlerin düşüncelerini de önemsemişlerdir.

Kök Türk yazıtlarında en üstün vasıflardan biri olarak zikredilen “bilge”lik, Türk kağanında ve kağanın yanında olan vezirlerde aranan en önemli niteliklerdendir. Bilge Kağan, Bumin Kağan’ ın Kök Türk kağanlığını kurmasından bahsederken, onun bilgeliğini, kağanlığı kuran ve töreyi düzenleyen bu iradede ilk sıraya koymaktadır:

“Bilgili kağan imiş, Alp kağan imiş, buyruğu bilgili imiş tabi, alp imiş tabi. Beyleri de, milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabi. İl tutup, töreyi düzenlemiş.”¹¹⁴

Bilge kağanlar tarafından kurulan ve töresi tesis edilen kağanlık, “bilgi bilmez kişiler” yönetime geldiğinde perişan olmuş, milleti esir düşmüştür:

“Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti elli yıl karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş.”

Bilgiye ve bilgeliğe verilen bu değer, Kök Türklerden sonra gelen diğer Türk devletlerinde de gitgide kurumsallaşarak artmıştır. Uygur devleti sarayında hükümdara yol gösteren ve fikir veren “tayanç” ve “kengeşçi” denilen danışmanlar vardı.¹¹⁵ Bu görevler ve bu görevi üstlenen meclisler günümüze kadar kadar varlığını sürdürmüştür.

Eski çağlardan beri Türk toplumuna manevi liderlik yapan, bilgileri ve tecrübeleri ile topluma ışık tutan insanlar var olmuştur. Bilgilerinin ve

¹¹⁴Bilge Kağan Yazıtı, 4. satır.

¹¹⁵Memiş,Ekrem,**Türk Kültür Tarihi**, 2. bs., Konya, 1998, s.24.

sezgilerinin ilahi bir menşei de bulunan bu insanlar, Türk toplumu tarafından hürmet ve saygı görmüşlerdir. Aksakallılar ya da ulu kocalar şeklinde isimlendirilen bu kişiler bilge tiplerdir. Türk kültürü açısından çok önemli olan bilgiler, Türk destanlarında bir tip olarak karşımıza çıkarlar.

Oğuz Kağan Destanı'ndaki Uluğ Türk, bilge tipinin en güzel örneklerindendir. Ergenekon Destanı'nda, demirden dağı eriterek Türklerin Ergenekon'dan çıkmalarını sağlayan yaşlı demirci de bilge tipine bir örnektir. Oğuz Kağan Destanı'nda kağnyı icat eden kişinin şahsında, bilginin yanı sıra uzmanlığa ve beceriye verilen kıymet de görülmektedir.

Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Uluğ Türk'ün şahsında gördüğümüz bilge devlet adamı tipi, Manas'ta Bekay, Dede Korkut boylarında Dede Korkut ve Reşideddin'in Farsça Oğuz Kağan Destanı'nda İrkıl Ata, Yuşi Hoca gibi kimliklerle karşımıza çıkmaktadır. Bilge kişilerde ilahî bir sezgi gücü ve bunun getirdiği ilahî menşeli bir "karizma" bulunmaktadır. Türklerin şaman ve kam geleneğinin devamını hatırlatan bilge tipler yaşlı, töreleri yürüten, anlaşmazlıkları çözen, doğaüstü olayları anlamladıran ve kutsal ile ilişkileri düzenleyen tiplerdir.

1.5. OĞUZ KAĞAN DESTANI'NA AİT MOTİFLER

1.5.1. Oğuz Kağan'ın Kozmik Doğumu ve Ay Kağan

Destanda Oğuz Kağan'ın doğumu, "Yine günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı ve bir erkek çocuk doğurdu." cümlesi ile bildirilmektedir. Burada geçen gözü parlamak deyimini için W. Bang ve R. Rahmeti tarafından birçok açıklama yapılmaya çalışılmış ve tam olarak mana

verilememiştir. Daha sonra Rus Türkolog Şerbak, Anadolu'daki "gözü aydın olmak" deyimini vererek açıklama yapmıştır.¹¹⁶

Bahaeddin Ögel, Ay Kağan'ı Oğuz Kağan'ın babası olarak yorumlamış ve ayın Türk mitolojisinde eril unsur olduğunu ifade etmiş,¹¹⁷ Eski Türk dininde gök ve güneşin birinci sırayı teşkil ettiğini, Türklerin Mani dinini kabul etmesinden sonra ayın birinci sırayı aldığını belirtmiştir. Bu zamana kadar Türkler Tanrı'ya Gök Tanrı derlerken, Maniheizm'i kabul ettikten sonra Ay Tanrı demeye başlamışlardı. Bundan önceki Türk hükümdarlarının adları hep Gök Tanrı ile başlarken, bundan sonra Uygur hükümdarlarının "Ay Tanrıda kut bulmuş..." vs. gibi sıfatlarla adlandırıldığı görülmektedir. Ögel'e göre Oğuz Kağan'ın babası olan Ay Kağan, destana Uygurlar döneminde girmiştir. Destandaki inanç sistemi içerisinde Gök Tanrı muhafaza edilmiş, Ay Tanrı demek, yeni dinleri ne olursa olsun Türklere zor gelmiş ve böylelikle ay motifi Oğuz Kağan Destanı'na Tanrı olarak değil, Oğuz Kağan'ın babası olarak girmiştir.¹¹⁸

Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre ay, Hunlar döneminde de Türkler için kutsal ve önemli bir unsurdur. Bu kaynakların vermiş olduğu bilgilere göre Hun Şanyusu iki defa olmak üzere, sabahleyin doğarken güneşe, akşamleyin de aya saygı gösterirdi. Şanyunun gök ve yer tarafından doğurulduğuna ve güneş ile ay tarafından tayin edildiğine inanılırdı.¹¹⁹ Hunlar savaş vaktini de aya göre belirliyorlardı. Dolunay vakitlerinde saldırıyorlar, ay küçülmeye başlayınca da geri çekiliyorlardı.¹²⁰

Fuzuli Bayat ise ayı dişil unsur olarak görerek onu "Mitolojik Ana" ile ilişkilendirmiştir. Fuzuli Bayat'a göre Mitolojik Ana ve onun rahmi olan mağarayla ilgili ilk insanın(Ay Atam, Ay Va) ve doğum, türeme hamisi olan Ayıısı'tın (Ayı-sıt) adındaki ay terkibi Mitolojik Ana'nın çok eski Ay Tanrı

¹¹⁶ Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, Ankara, T.T.K. Yay., 2003, s.131.

¹¹⁷ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, II. cilt, s.200.

¹¹⁸ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, I. cilt, s.129-130.

¹¹⁹ Taş, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, 2002, s.23.

¹²⁰ Gömeç, Saadetin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.118.

inancıyla ilgili olduğunu gösterir. Umay adında da (Um-ay) ay terkibi, Ay merkezli inancın türemede önemli rol üstlendiğini tasdik eder.¹²¹

Bugün “Ay Dede” tabiri Anadolu’da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu da bize ayın eril bir unsur olarak kabul edildiğini ifade eder. Ancak ay ile ilişkilendirilen Umay iyesinin dişil olmasına bakılırsa daha eski devirlerde ayın dişil karakter taşıdığı kabul edilir.¹²²

Türklerin bir ışın demeti veya ay ışığı aracılığıyla doğduğunu söyleyen şaman gelenekleri mevcuttur.¹²³ Ay ile ilintili Asya mitolojilerinde, Ay doğurgan dişil olarak gösterilir.¹²⁴ Jung’a göre de mitolojilerdeki “Ana Tanrıça” arketipinin göksel karşılığı Ay ve Venüs’tür. Bunlar bilinç dışında oluşan “Anne Arketipi”nin türevleridir.¹²⁵

Mirali Seyidov’a göre Oğuz’un annesi olan Ay Kağan, Türk halklarının çoğunda, belki de hepsinde yaratıcı, insan yaratan tanrıdır.¹²⁶ Nazim Paşayev ile Valide Paşayeva’nın görüşüne göre ayın üstünlüğü eski Türklerin mitik tasavvuru ile ilgilidir. Bu mitik tasavvur doğa olaylarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Tabiatla, gece karanlık güneşi yutuyor, yani gece güneş batıyor. Fakat karanlığın aya gücü yetmiyor, tam tersine gece ay daha parlak oluyor. Herhalde bu tasavvurlar neticesinde ay, güneşe karşı üstün sayılmıştır. Diğer taraftan ayın kadınlık ve annelik timsali olduğunu belirtmişlerdir. Onun kağan olarak adlandırılmasının ise anaerki aile gelenekleri ile bağlantılı olabileceğini ifade etmişlerdir.¹²⁷

Destan metni içerisinde Oğuz Kağan’ın doğumu, “yine günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı ve bir erkek çocuk doğurdu” sözleri ile

¹²¹ Bayat, Fuzuli; **Türk Mitolojik Sistemi**, II. cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.37.

¹²² Çiftçi, Musa; “Türklerde Gök Kültürü”, Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan, Ankara 2004, s.265.

¹²³ Roux, Jean Poul; **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2005, s.280.

¹²⁴ Ateş, Mehmet; **Mitolojiler Semboller ve Halılar**, İstanbul, Symbol Yayıncılık, 1996, s.87.

¹²⁵ Jung, Carl Gustav; **Dört Arketip**, İstanbul, Metis Yay., 2003, s.22,42.

¹²⁶ Seyidov, Mirali; **Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken**, Bakı, 1989, s.122.

¹²⁷ <http://www.tarihtarih.com/?Bid=1488585> Erişim: 21.02.2013.

bildirilmektedir. Burada doğurması söz konusu olduğundan, Ay Kağan'ın Oğuz Kağan'ın annesi olduğu kanaatine varmaktayız.

Türk kültüründe ay, kut ile de özdeşleştirilmiştir. Hunlar zamanından beri kut ve uğur sembolü olarak bilinmiştir. Hunlar hücumlarını ve savaşlarını, ayın büyümekte olduğu ve dolunay haline geldiği zamanlara göre belirlemekteydi.¹²⁸ Günümüzde de bu ilişki “Aykut” ve “Kutay” isimlerindeki “kut” ve “ay” terkibi ile yaşatılmaktadır. Kutun ay ile temsil edilmesi, en güzel şekli ile Kutadgu Bilig’de de yer almaktadır. Eserde, ayın tabiatının âlimler tarafından kuta benzetildiği ifade edilir. Bögüler, kut’u aya benzetmişlerdir.¹²⁹ Ay doğarken küçüktür, giderek büyür, yükselir; dolunay olunca dünyayı aydınlatır ve dünya halkı ondan ışık alırdı. Yani kut zuhur edince ondan bütün halk faydalanırdı.¹³⁰ Kutadgu Bilig’de güneş ve ay şu şekilde anlatılmaktadır: “Bu gezegenlerden dördüncüsü güneştir. Dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, yanına gelenleri ışığı ile aydınlatır. Bunlardan en altta ay dolaşır. Güneş ile karşı karşıya gelirse dolunay haline gelir.”¹³¹

Kutadgu Bilig’de güneş hükümdarı temsil eder. Eski Türklerde Kağan, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki eli gibidir. Onun nizamını yeryüzünde tesis edecektir. Yeryüzü nizamı içerisinde güneş hükümdarı temsil etse de, gök nizamı içerisinde Tanrıyı temsil eder. Çin kaynaklarında Mete'nin gün doğarken çadırından çıkarak güneşi selamlaması bu çerçevededir. Yukarıda Kutadgu Bilig’den aktarılan beyitler, o devirde ayın ışığını güneşten aldığı bilindiğini göstermektedir. Kut’un ay ile temsil edilmesi, onun kaynağının tanrı (güneş) olması, ışığını ondan alması ile ilgilidir. Oğuz Kağan Destanı’ndaki “Ay Kağan’ın gözü parladı” ifadesi, ayın dolunay haline geldiğini ifade eder. Bu durum güneşin ışığını ona verdiğini, yani sembolik olarak tanrının kut verdiğini bildirmektedir. Bu kut ise, Oğuz Kağan’ın ta kendisidir.

¹²⁸Ligeti, Louis; **Bilinmeyen İç Asya**, çev. Sadrettin Karatay, İstanbul, T.D.K. Yay., 1986, s.47.

¹²⁹K.B., 730. b.

¹³⁰Başer, Sait; **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.50.

¹³¹K.B., 134,137.b.; Başer, Sait; **a.g.e.**, s.6-7.

1.5.2. Oğuz Kağan Doğduğunda Yüzünün Özellikleri

Oğuz Kağan, destan kahramanlarına özgü olağanüstü özellikler taşıyan bir insan olarak dünyaya gelmiştir. Onun bireysel var oluşunu ifade eden “yüzü gök”, “ağız ateş (gibi) kızıl”, “gözleri al”, “kaşları kara” ve “perilerden güzeldi” vb. özellikleri Türk milletinin kolektif bilinçdışındaki ideal insanının ölçülerini taşımaktadır. Böylece bir mitolojik kahramanda olması gereken “gök” ve “yer”e ait yüceltilmiş unsurları kendisinde toplayan (doğuştan getiren) kusursuz dış görünüme sahip kahraman tipi oluşturulmaktadır.¹³²

Yüz, insanın ruh dünyasının ve psikolojisinin algılanması bakımından oldukça önemlidir. Utanç, öfke, mutluluk gibi duygular ile iyilik ve kötülük gibi hasletler insanın yüzüne yansır. Kötü insanların yüzü kara, iyi insanların yüzü ise ak olarak tabir olunur. Oğuz Kağan’ın yüzünün rengi ise göktür. Çünkü o Tanrıcut olarak dünyaya gelmiştir ve bunun nişanesini göksel bir renk ile yüzünde taşımaktadır. Gök rengi kutun alameti olmasının yanı sıra olgunluk, erginlik ve tecrübenin de sembolüdür. O, daha doğarken olgun ve tecrübeli doğmuş, ilk günden sonra ana sütü emmemiş, kısa zaman sonra konuşmuş ve yürümüştür.

Ağzının ateş renginde oluşu, Oğuz Kağan’ın kahramanlığına ve gücüne işaret eden bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. “Ayrıca ateş, fiziksel olarak mikropları yok eder. Onun bu fiziksel özelliğinden dolayı, manevi temizlenmede de sembol olarak ateş seçilmiştir.”¹³³ Ateşin bu fonksiyonu neticesinde eski Türk inancında ateş kültü teşekkül etmiştir. Han otağına girecek olanlar kötü düşüncelerinden arındırılmak için iki ateş arasından geçirilmekteydiler. Günümüzde de özellikle nevrüz ve hıdrellezde ateş üzerinden atlanmasında da bu inanışın izleri görülmektedir. Ateş

¹³²Özcan, Tarık; “Oğuz Kağan Destanı’nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, **Milli Folklor**, sayı 57, s.77.

¹³³Candan,Ergun;**Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, Sınırotesi Yayınları, 2002, s.38.

üzerinden atlayanlar kötülüklerden ve negatif enerjilerden temizleneceklerine inanmaktadırlar.

Arınmanın, sadeleşmenin, fazlalıklardan ve astral tortudan kurtulmanın sembolü olan ateş¹³⁴, diğer ulusların mitolojilerinde olduğu gibi Türkler'e ait diğer pek çok destan ve efsanede de kullanılmıştır. Ateş sembolünün başka bir yansıması da al rengidir. Bu renk de Oğuz Kağan'ın gözlerinin rengi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz Kağan'ın gözlerinin al renkli olması, kan rengine benzemesi, onun cesareti ve bahadırılığı ile de ilgilidir. Anadolu'da "gözü kanlı" diye bir deyim bulunmaktadır. Gözü kanlı demek, hiçbir şeyden yılmayan ve cesur kimse demektir.¹³⁵ Cengiz Han doğduğunda onun avucunda bir kan pıhtısı bulunmaktaydı. Bunu gören anne ve babası şaşırarak hemen şamanlara koşmuşlardı. Şamanlar ise onun dünyayı zapt edeceğini ve büyük bir bahadır olacağını söylemişlerdi.

Kaşlarının kara oluşu ise Oğuz Kağan'ın yüzünün güzelliğini belirtmek için kullanılmıştır.

1.5.3. Oğuz Kağan'ın Kırk Günde Büyümesi

Oğuz Kağan'ın doğumu ve doğduğunda yüzünün özellikleri anlatıldıktan sonra onun "annesinin göğsünden ilk sütü emdiği ve bir daha emmediği; çiğ et, yemek ve şarap istediği ifade edilmiştir. Olağanüstü vasıflar taşıyarak dünyaya gelen ve perilerden daha güzel olan Oğuz, olgunlaşma sürecini normal bir insandan farklı bir şekilde tamamlayarak dile gelmeye başlamış, kırk günde büyümüş, yürümüş ve oynamıştır.

İdealize edilmiş bir kahraman tipi olarak olağanüstü vasıflarla dünyaya gelen Oğuz, destanın sonraki süreçlerinde de kahramanlara mahsus tavır ve

¹³⁴Candan, Ergun; **a.g.e.**, s.38.

¹³⁵Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, Ankara, T.T.K. Yay., 2003, s.133.

davranışlar sergilemiştir. O normal insanlar gibi annesine bağımlı, aciz bir bebek olarak varlığını sürdürmeyi reddetmiş, annesinin göğsünden ilk sütü emdikten sonra bir daha emmemiştir. İçerisinde bulunduğu toplumun biçimlendirdiği erkeksi bir tavırla çiğ et, çorba ve şarap istemiştir. Böylece Oğuz Kağan, annesinin memesinden koparak ve içinde bulunduğu toplumun erkeklerde aradığı tavırları takınarak kısa sürede hayata (maceraya) atılmıştır.

Bununla birlikte Oğuz, annesini emmeyi en başından reddetmeyerek ilk sütü emmiştir. Burada da Oğuz, Türk milletinin anne sütüne yüklediği bir başka anlam etrafında hareket etmiştir. Yarı Müslüman, yarı şaman Kırgız baksıları, kötü insanları, iyilerden; “ata kadrini bilmeyen, ana sütü emmeyen!” diyerek ayırıyorlardı. Bunun için, insanın insan olabilmesi için, annesinin hiç olmazsa ilk sütünü, “avuz”, yani “ağız”ını emmesi gereklidir. Bu yüzden de Oğuz annesinden “avuz”unu emmiştir.

Tarık Özcan’a göre Oğuz Kağan’ın kırk gün sonra büyümesi, yürümesi ve oynaması, kolektif bilinçdışının Oğuz Kağan’a verdiği bir olgunlaşma sürecidir. Türk milletine ait bilinçdışı, müşterek yürüyüşü içerisinde millî ve mukadder bir kahramanda olması gereken “davranış repertuarını” tamamlayarak bu davranış kompleksini Oğuz Kağan’a atfetmiştir.¹³⁶

Kahramanların çocukluk dönemi; inisiyasyona başlangıç anlamına gelir. Kahramanların çocuklukları normal bir evre olmanın dışındadır ve bir takım gizemler içerir. Kahramanların kısa süre içerisinde konuşmaya başlamaları destanlarda sıkça rastlanan bir motiftir. Oğuz Kağan da kırk günlük olmadan dile gelmiştir. Bu başlı başına ezoterik içerikli bir semboldür. “Mitolojide “konuşmak” olarak nitelendirilen bu sonuç, inisiyasyonu bitiren öğrencinin öğretmen kademisine ulaştığının ya da ulaşacağının göstergesidir. Konuşmak aynı zamanda “ruhsal idareci planlar”ın ağız olmak anlamına da gelir. Zaten inisiyasyonu bitiren bir aday sonunda bu tür bir

¹³⁶Özcan, Tarık; **a.g.m.**, s.77.

özelliğe bürünerek, yukarısı ile aşağısı arasında bir köprü oluşturabilmektedir.”¹³⁷

1.5.4. Oğuz Kağan’ın Fiziksel Özellikleri

Oğuz Kağan, ikinci medeniyetlerde görülen “durgun”, “içe dönük” insan tipinin tam zıddıdır. Oğuz tamamıyla “dışa dönük” bir tiptir. Bütün varlığından taşan, onu dışa doğru iten bir kuvvete sahiptir. Cihan hâkimiyeti idealine sahip olan bir kahramandır. Destanda Oğuz Kağan’ın vücudu, hayvanlar âleminde alınma benzetmelerle tasvir edilmiştir.¹³⁸ Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omzu gibi, göğsü ayı göğsü gibidir ve vücudu baştan aşağı tüylüdür.

Destansı düşüncedeki insanın ilk hareket noktası doğa ve kendisi arasındaki benzerliklerden hareket etmek, birtakım benzerliklerle kendini doğaya özdeş kılmaktır.¹³⁹ Burada atlı göçebe bozkır medeniyetine ait olan dışa dönük kahraman tipinin vücudunun, doğada güçleri, dayanıklılıkları, çeviklikleri ve avcılıkları ile ön plana çıkan hayvanlara benzetildiği görülmektedir. Tüm bu benzetmeler ile Oğuz Kağan’ın gücü, kuvveti, çevikliği ve dayanıklılığı anlatılmıştır.

Hayvanların ön plana çıkan özellikleri ile benzetmeler yapılarak Türk ordu komutanlarının betimlenmesi, farklı kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. IX. yüzyılda Al-Madarî onlarda bulunan özellikleri Araplara şöyle anlatmaktadır: “Türk komutanları horoz gibi kahraman, tavuk gibi iffetli, aslan gibi cesaretli, domuz gibi saldırgan, tilki gibi kurnaz, köpek gibi sabırlı, turna gibi uyanık, karga gibi temkinli, kurt gibi çevik ve yağru (fil?) gibi efendi olurlar.”¹⁴⁰

¹³⁷Candan,Ergun;**a.g.e.**, s.51.

¹³⁸Kaplan, Mehmet; **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Dergâh Yay., 1979, s.34.

¹³⁹Taş, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002, s.117.

¹⁴⁰ Akt.Roux, Jean Paul; **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000, s.233; Divitçioğlu, Sencer; **Oğuz’dan Selçuklu’ya**, İstanbul, Y.K.Y., 2003, s.28.

Kutadgu Bilig'de ise bir kumandanda olması gereken özellikler, hayvanlarla kurulan benzetmelerle şu şekilde sayılmıştır:

*“yağıda kör arslan yüreki gerek
karuštukta esri bileki gerek*

*tonguz teg titimlik böri teg küci
adıglayu azgır kotuz teg öci*

*yana alçı bolsa kızıl tilgü teg
tititr buğrası teg kör öç sürse keg*

*sakızganda sakrak kerek tutsa öz
kaya kuzguni teg yırak tutsa köz*

*uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu
ügi teg usuz bolsa tünle sayu*

*bu yañlar bile er yağıcı bolur
yağıcı bolur hem yaragçı bolur”¹⁴¹*

“Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi, dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı, deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi,

¹⁴¹K.B. 2310-2315. beyitler.

geceleri uyanık olmalıdır. İnsan bu vasıflar ile harpçi olur; harpçi olur ve işinin ehli olur.”¹⁴²

Atlı göçebe Türk medeniyetinin dışa dönük kahraman tipi olan Oğuz Kağan da güçlü bir savaşçı olarak tasvir edilmiştir. Doğa ile bütünleşik olarak yaşayan bozkır insanı bu savaşçı özellikleri doğadaki hayvanlardan benzetme yoluyla alarak Oğuz Kağan'ın fiziki özelliklerini idealize etmiştir.

1.5.4.1. Öküz Motifi

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı “olsun dediler” sözleri ile başlamakta ve ardından “onun resmi budur” sözleri ile devam ederek bir öküz resmi verilmektedir. Burada birtakım gizemli ve ilahi güçler tarafından bir varoluşun kararının alındığı ifade edilmekte ve vücuda getirilen o varlığın resmi satır altında verilmektedir. Bir sonraki cümlede ise bu varoluşun kararının sevinç yarattığı ifade edilmektedir.

Buradaki “olsun dediler” ifadesi, Gök Tanrı'nın ve “kutsal yer-su”nun Oğuz'un yaratılması ve doğumu için aldıkları kararı ifade ediyor olmalıdır. Satır arasında verilen öküz resmi ise Oğuz Kağan'ı simgeler. Çünkü bu ifadelerin ve verilen resmin ardından Ay Kağan'ın gözlerinin parladığı ve bir erkek oğul dünyaya getirdiği anlatılmaktadır.

Kozmogonideki tanrısal eylem, bir soyun ortaya çıkışında da devam eder. Bir soyun ortaya çıkışı, daha doğrusu, soyun ilk atasının dünyaya gelişi, normal bir insanın doğumundan farklıdır.¹⁴³ Oğuz Kağan Destanı'nda da Oğuz'un doğumu, gizemli ve ilahi bir mekanizma tarafından verilen “bolsun” kararı ile gerçekleşmiştir.

¹⁴²Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara, T.T.K. Basımevi, 5. bs., 1991, s.172-173.

¹⁴³Taş, İsmail; **İslâm Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002, s.15-16.

Eski Türklerde boğa ya da öküz alplik ongunu ya da timsaliydi. Boğa ve onun yüksek coğrafi bölgelerde yaşayan tüylü cinsi olan kotuz, kuvvet ve kudret timsali olduğundan aynı zamanda hükümdar ya da hükümdarlık sembolü ya da ongunu da sayılmıştır.¹⁴⁴ Alplik ongunu olan öküz veya boğa dolayısıyla yiğitliğin ve güçlülüğün de timsali olmaktadır.¹⁴⁵ Boğanın yanına bazı sıfatlar ekleyerek çocuklara isim verme geleneği Orta Asya'da hala yaşamaktadır.¹⁴⁶ Tonyukuk yazıtında hükümdarın yağlı semiz bir boğayla karşılaştırılması da bu konuyu desteklemektedir. Kök Türklerin hikmet sahibi devlet adamı Tonyukuk, hakan sülalesinin oğullarını bukaya (boğa) benzeterek, aralarında Çin'e karşı gelebilecek "semiz (kuvvetli) buka"yı arıyordu.¹⁴⁷ Öte yandan yak öküzü kuyruğu ya da kotuz kuyruğu egemenlik simgesi olan tuğlarda da kullanılıyordu.¹⁴⁸

Kotuz'un ikinci Kök Türk sülalesinin ve hemen hemen Doğu Asya'daki bütün cihangir sülalelerin ongunu olduğu, ve Kül Tigin abidesinde çizili olan resmin kısa kuyruklu dağ keçisi değil, kuyruğunu kaldırarak saldıran boğanın boynuzları arkaya dönük kotuz cinsi olduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Bu görüşü savunan Emel Esin'e göre piktogramın kuyruğunun ucundaki sorguç da bunu belirtmek için bilhassa belirginleştirilmiştir. Sertkaya da şu düşüncüyü ifade etmiştir: "Bu tamga, Kök Türk Yazıtları'ndaki, dehşet veren hücumların remzi, "oplayu" (boğa gibi) tabirinin ifadesi olsa gerek." Nihayet, hiç şüphe bırakmayan bir durum: Oğuz hükümdarı Baz Kağan'ın oğlunun mezar taşına aynı tamga çizilmiş olup, yanına Kök Türk harfleriyle "kotuz" yazılmıştı.¹⁴⁹

Öküz, destan metni içerisinde Oğuz Kağan'ın vücut özelliklerinin anlatıldığı bölümde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Burada öküz, benzetme aracı olarak kullanılmıştır. Oğuz Kağan'ın güçlülüğünü anlatmak için "ayakları

¹⁴⁴Esin, Emel; "Kotuz: İkinci Kök-Türk Sülalesinin Tamgası", **Erdem**, I. cilt, Sayı 1, 1985, s.128

¹⁴⁵Çetin, İsmet; "Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, I. cilt, 1986, s.127.

¹⁴⁶Gülensoy, Tuncer; **Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları**, İstanbul, 1989, s.21.

¹⁴⁷Orkun, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, İstanbul, T.D.K. Yay., 3. bs., 2011, s.100-102.

¹⁴⁸Çoruhlu, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, 4. bs., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011, s.168.

¹⁴⁹Esin, Emel; **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, s.188.

öküz ayağı gibi idi” sözleri ile onun insanüstü bir kuvvete sahip olduğu dile getirilmiştir.

“Adakı ud adakı deg” cümlesindeki “ud” kelimesi öküzü karşılamaktadır. Öküz evcil bir hayvandır. Burada adı geçen öküz, Orta Asya topluluklarının ağır yük taşımakta kullandıkları yak öküzü olmalıdır. O dönemlerde hayvan cinsleri yak öküzü, tarla öküzü gibi alt gruplara ayrılmadığı için Orta Asya’da güçlülüğüyle bilinen yak öküzü, önüne konan ayırıcı sıfat olan “yak” sözüyle anılmamıştır. Yak öküzü İslamiyet öncesi Türk kültüründe gücün sembolü olarak mezar taşlarına da stilize edilmiştir.¹⁵⁰

Öküz bir yük hayvanı olarak kullanıldığından, en çok onun ayaklarının gücünden faydalanılmaktadır. Dolayısı ile ayak gücü denince de akla ilk olarak öküz gelmektedir. Oğuz Kağan’ın vücut özellikleri tasvir edilirken de ayakları öküz ayağına benzetilmiştir.

1.5.4.2. Ayı Motifi

Ayı, Oğuz Kağan Destanı’nda iki farklı yerde karşımıza çıkar. Birincisinde Oğuz Kağan’ın vücut özellikleri tasvir edilirken göğsünün ayı göğsü gibi olduğu ifade edilmiş, ikincisinde ise Oğuz Kağan’ın ormandaki canavarı (kıyand) tuzağa düşürerek avlayabilmek için bir ayıyı yakalayarak altın kemeri ile ağaca bağlaması anlatılmıştır.

Oğuz Kağan’ın vücut özelliklerinin tasvir edildiği bölümde ayı bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Vücudunun her bir bölümü, o bölümünü en etkin ve en güçlü şekilde kullanan hayvana benzetilerek tasvir edilmiş ve bu şekilde Oğuz Kağan’ın vücut özellikleri mükemmelleştirilmiştir. Göğsü anlatılırken de geniş, güçlü ve tüylü bir göğse sahip olan ayı benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

¹⁵⁰Güven, Merdan; “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”, **Milli Folklor**, Sayı 57, s.89.

Günümüzde de aynı benzetme yapılarak, iri yapılı ve heybetli insanların gücünü ve heybetini anlatmak için “ayı gibi” ifadesi kullanılmaktadır. Ayı, beden gücünün sembolüdür. Anadolu’nun pek çok yerinde gücünü ispatlamak için ayı ile güreşmiş insanlar mevcuttur.

Oğuz Kağan, destanın ilerleyen bölümlerinde ormandaki canavarı (kıyand) avlamaya gitmiş, ona tuzak kurmak için bir geyik yakalayarak söğüt dalı ile ağaca bağlamıştır. Sabah olduğunda canavarın geyiği yediğini gören Oğuz Kağan, bu kez bir ayı tutarak altın kemeri ile ağaca bağlamıştır. Canavar ayıyı da almıştır. Burada ayının kullanılması hem canavarın onu alacak kadar güçlü ve büyük olduğunu göstermesi bakımından hem de Oğuz Kağan’ın gücünü anlatması bakımından önemlidir. Oğuz Kağan’ın geyiği söğüt dalı ile ağaca bağlamasına karşın ayıyı altın kemeri ile bağlaması da ayının gücü ile ilgilidir.

Eski Türklerde kemer takmak bir ihtiyaç olduğu gibi, hâkimiyetin ve memurluğun da alametiydi. Altın kemeri ise ancak hükümdarlar takardı ki, 2001 senesinde Bilge Kağan’ın anıt mezarında yürütülen kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen hazinenin içinde Bilge Kağan’ın altın kemeri de mevcuttur.¹⁵¹ Oğuz Kağan’ın altın kemere sahip olması da onun hâkimiyetine ve hükümdarlığına işaret eden bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayının Türk mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Türkler ve çevrelerindeki topluluklarda görülen orman kültü, birtakım Türk topluluklarında ayı kültü ve simgeciliğini de ortaya çıkartmıştır. Ayı orman ruhunun simgesidir.¹⁵² Yakutlar ile Altaylılar ayıyı ongun tanırlar.¹⁵³ Tabu sayılarak adı söylenmez. Şamanistler onun adını anmaktan korkarlar. Eski kıpçaklar ayıya “aba” (baba) demişlerdir. Günümüzde karaoğlan veya

¹⁵¹Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.129.

¹⁵²Çoruhlu, Yaşar; **a.g.e.**, s.143-144.

¹⁵³Uraz, Murat; **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1967, s.111.

kocaoğlan diye anılmasının nedenleri, belki de adının tabu olduğu dönemlerden kalmadır.¹⁵⁴

1.5.4.3. Samur Motifi ve Oğuz'un Vücudunun Tüylerle Kaplı Olması

Oğuz Kağan'ın vücut özelliklerini anlatmak için yapılan benzetmeler genel olarak onun bedensel gücünü anlatmak maksadı ile yapılmıştır. Samur da destanda bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Göğsünün ayı göğsüne, ayaklarının öküz ayağına, belinin kurt beline benzetilmesi bu minvaldedir. Ancak omzunun samur omzuna benzetilmesi bunlardan biraz farklı görünmektedir.

Esasen samur, geniş omuzlara sahip, güçlü kuvvetli bir hayvan değildir. Samur, en çok kıymetli kürkü ile ön plana çıkar. İnce, sivri uçlu ve parlak tüylere sahiptir. Günümüzde de kürk ticareti içerisinde postu en kıymetli ve pahalı olan hayvan samurdur. Destanda bu benzetme ile Oğuz Kağan'ın omuzlarının tüylü olduğu anlatılmak istenmiştir.

Eski Türkler, ilk insanların vücutlarının tüylerle kaplı olduğuna, daha sonra Tanrı tarafından cezalandırılmaları ile tüylerinin döküldüğüne inanmaktaydılar. Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde, Erlik tarafından kandırılarak yasak meyveyi yiyen Eje ile Törüngey'in tüylerinin döküldüğü görülmektedir.

Türklerin atası olan Oğuz Kağan ilk insanlarla özdeşleştirilmiş, vücudu tüylerle kaplı olarak tasavvur edilmiştir. Destanda Oğuz Kağan'ın vücudunun komple tüylerle kaplı olduğu da ifade edilmektedir.

Mehmet Aça, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un ilk insan sıfatı ile yaratılmış olduğunu, vücudunun tüylerle kaplı olmasını ve bedensel özelliklerinin vahşi hayvanlara benzemesini ilk insanların içinde yaşadıkları

¹⁵⁴http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf Erişim: 22.02.2013.

vahşi doğaya karşı olan mücadele ile değerlendirmek gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Samurun sahip olduğu bir başka özellik ise çevikliğidir. Ayrım gözetmeden çok sayıda hayvanı avlayarak yer. Kurbanları arasında tavşanlar, fareler, sıçanlar ve kuşlar sayılabilir. Avlanma dürtüsü tıpkı gelincik ve sansarlarda olduğu gibi çok güçlüdür. Kurbanlarını yalnız aç olduğu zaman değil, sık sık yalnızca öldürmüş olmak için öldürür ve tümüyle tüketmeden bırakır. Oğuz Kağan'ın omzunun samur omzuna benzetilmesinin bir başka nedeni de samurun avcılığı ve çevikliği olabilir.

1.5.5. Orman Motifi

Geleneksel Türk dini içerisinde, tabiat kuvvetlerine inanç çerçevesinde “orman ve ağaç kültü” önemli bir yer tutmaktadır. Ağaç kültürünün temellerini oluşturan realite, iptidai çağlardan medeniyete giden yolda insanlığın, avcılık ve toplayıcılıkla geçindiği dönemde ormanın ve dolayısıyla ağacın üstlendiği hayati fonksiyonla ilgilidir. Bu bağlamda orman kültü, ilkel toplulukların orman mahsulleriyle ve avcılıkla geçindikleri devrin hatırasıdır.¹⁵⁶ Türkler tarafından kutsal olarak kabul edilen Ötüken Dağı ormanla kaplıdır ve “Ötüken Yış” (Ötüken Ormanı), Kök Türkler ve Uygurlarca da kutsal bilinmektedir.¹⁵⁷

“Ziraat toplumlarının ekmek ve buğdayı bir varoluş gereksinimi olarak görüp kutsamaları ile avcı toplumların ormanı ve ağacı kutsaması derin benzerlikler göstermektedir. İkisinde de varoluş bu unsurlara bağlıdır.”¹⁵⁸ En eski dönemlerde animizmin hâkim olduğu Türk toplumu için doğa kültürleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Türkler doğanın canlılığına ve ruhuna inanarak ona büyük saygı ve kutsiyet atfetmişlerdir. Ormanlar ise hayatın

¹⁵⁵ Aça, Mehmet; “Mitten Destana Beden”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 2008/2, s.45-46.

¹⁵⁶ İnan, Abdulkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, T.T.K., Yay., 2006, s.62.

¹⁵⁷ Günay, Ünver; Güngör, Harun; **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, 5. bs., İstanbul, Rağbet Yay., 2009, s.75-76.

¹⁵⁸ Çelik, Adil; **Kırgız Türklerinin Arkaik Destanlarında Mitik Unsurlar**, Yayımlanmamış Y.L. Tezi, Kütahya, 2012, s.41-42.

ve doğurganlığın sembolü olan, yerlerle gökler arasında iletişimi sağlayan ağaçları ile bu tabiatın en canlı bölgeleri olmuşlardır.

Oğuz Kağan'ın erginlenme merasimi olan ilk macerası, orman kültü ile ilişkili olarak bir av ritüeli şeklinde cereyan etmektedir. At sürülerini ve insanları yiyerek halkı ezen canavarı öldürmek, destan macerası içerisinde ilk kahramanlığını yapmak için Oğuz Kağan cidasını, okunu, yayını ve kılıcını alarak kutsal ormana gitmiştir.

1.5.6. Ormandaki Canavar (Kıyand)

“Destanda mitolojik unsurlar, motif veya mitolojik tip şeklinde ortaya çıkar. Köken açısından mitolojik inançlara bağlı olan sınamalar, yer altı ve yer üstü dünyalara seyahatler vb. epizotları kabile tarafından kahramana koşulan şartlar gibi kabul edilir ve bu şartlar kahraman tarafından mutlaka yerine getirilir.”¹⁵⁹

Oğuz Kağan, doğumundan itibaren birtakım olağanüstü vasıflar taşıyan, yaşadığı toplumun ortak bilinç dışına ait üstün vasıfları kendisinde toplayan, destan yolculuğuna çıkabilecek bir kahraman olarak var olmuştur. Ancak buna rağmen içerisinde bulunduğu toplum tarafından gerçek bir kağan ve kahraman olarak kabul edilebilmesi için bir takım aşamalardan geçerek kendini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Destan yolculuğu, millî ülküyü gerçekleştirmenin ve Tanrı nizamını tesis etmenin yolculuğu olmasının yanında, aynı zamanda kahramanın kendini gerçekleştirmek için yaptığı bir yolculuktur.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un kendini gerçekleştirmek için çıktığı pek çok yolculuk bulunmaktadır. “At sürülerini ve halkı yiyen, halkı ağır bir eziyetle ezen büyük canavarı” öldürmek için ormana gidişi de Oğuz Kağan'ın bu yolculuklarından birisidir. Bu yolculuk, olağanüstü vasıflara sahip olarak

¹⁵⁹ Bayat, Fuzuli; **Mitolojiye Giriş**, 2. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.104.

doğan, doğadaki en üstün hayvanların gücünü kendisinde toplamış olan, kırk günde büyüyen ve günlerden, gecelerden sonra yiğit olan Oğuz Kağan'ın, yiğitliğini ispat etme ve ergenlikten erliğe geçme yolculuğudur. Alplık yolunda ilerleyen Oğuz'un ilk sınavı, alplığı önündeki ilk engelidir.

Destan metni içerisinde “kıyand” olarak geçen, “büyük bir ormanda” yaşadığı ifade edilen ve satır arasında tek boynuzlu bir hayvan resmi ile gösterilen bu canavarı W. Bang ve Reşit Rahmeti arat gergedan olarak okumuştur. Ancak destanda canavarın at sürülerini ve halkı yediği ifade edilmektedir. Yine bu canavar Oğuz Kağan'ın onu avlamak için tuzak olarak kullandığı geyiği ve ayıyı da yemiştir. Bilindiği gibi gergedanlar otçul hayvanlardır ve et yemezler. Ayrıca gergedanlar geniş otlaklarda, çalılık ve bataklık bölgelerde yaşarlar. Yalnız Sumatra gergedanı sık ormanlarda yaşar.¹⁶⁰ Onun yaşam alanı ise eskiden Endonezya'nın batısında bulunan Sumatra adası iken şimdi yayılım alanları Bukit Barisan Milli Parkı, Gunung Leuser Milli Parkı, Kerinci Seblat Milli Parkı ve Way Kambas Milli Parkı ile sınırlıdır.¹⁶¹ Bu sebeplerden dolayı “kıyand”ın gergedan olamayacağı kanaatindeyiz. “Kıyand”ın gerçekte var olmayan, hayali ve olağanüstü bir destan canavarı olması ihtimal dâhilindedir.

Oğuz Kağan cida, yay, ok ve kılıç kuşanarak, halkı ve at sürülerini yiyen bu büyük canavarı avlamaya gitmesi ile destan serüvenindeki ilk adımını atmıştır. Ormana gelerek, ilk gün yakaladığı bir geyiği, ikinci gün yakaladığı bir ayıyı ağaca bağlamış ve canavara yem yapmış, tuzak kurmuştur. Üçüncü gün ise yemlerle canavarı alıştırdığı o ağacın altında kendisi durmuş ve canavarı beklemiştir. Burada Oğuz Kağan, zekâsını ve cesaretini ispatlamaktadır. Üzerine gelerek başı ile kendisine hamle yapan canavar, Oğuz Kağan'ın kalkanını aşamamıştır. Oğuz onu bir cida darbesi ile öldürmüş ve kılıcı ile başını gövdesinden ayırmıştır. Burada Oğuz Kağan gücünü de ispat etmiştir. Ergenlikten erliğe geçişi önündeki engeli aşmış ve

¹⁶⁰<http://tr.wikipedia.org/wiki/Gergedan> Erişim: 22.02.2013.

¹⁶¹http://tr.wikipedia.org/wiki/Sumatra_gergedan%C4%B1 Erişim: 22.02.2013.

eşiği atlamıştır. Bu mücadele ve galibiyet, Oğuz Kağan'ın alp sınıfına geçişinin ayini niteliğindedir.

Tarık Özcan, ormandaki mücadelede yer alan ayı ve gergedanı kahramanın ferdî bilinçdışı (gölgesi) şeklinde değerlendirmiştir. “Oğuz Kağan bilinçdışı ile yüzleşerek onu yenmiş (bilinci sayesinde) ve olgunlaşma sürecinde büyük bir mesafe kat etmiştir. Bilinçlenen kahramanın en önemli özelliği kendisini tanıma yolunda önemli bir adım atmış olmasıdır. Daha doğrusu ferdî bilinçdışındaki bastırılmış içgüdüleri veya kara güçleriyle yüzleşmiştir denilebilir. Gölgeyi tanımakla insan kendisini tanımış olur. Canavarı yenmekle Oğuz Kağan, kişiliğini bulmak için giriştiği savaştan galibiyetle çıkmıştır.”¹⁶²

¹⁶²Özcan, Tarık; “Oğuz Kağan Destanı’nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, **Milli Folklor**, Sayı 57, s.78.

1.5.7. Geyik Motifi

Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır.¹⁶³ Türk mitolojisinde ve masallarında büyük bir yere sahiptir. Türk mitolojisinin en eski simgelerinden biridir.

Geyik dağların, vadilerin ve sarp kayaların bir görünüşü bir kaybolan, sihirli ve en güzel hayvanıdır. Avcıları peşinden çekerek ya yeraltına ya da Kafdağı'na götürür. Büyüleyen, etki altına alan gizemli bir çekiciliğe sahiptir.

Türk mitolojisinde ve efsanelerinde daha çok dişi geyik yer alır. Bu geyikler, tanrı ile ilgisi olan varlıklar veya dişi ruhlardır. Özellikle beyaz geyikler kutsaldır. Orta Asya'da o dönem beyaz geyikler yaşamıştır. Aklık yani beyazlık Altay Şamanizm'inde ilahelere mahsus bir renk olarak görülür.¹⁶⁴

Eski Çin yıllıklarında Hunlar ve Kök Türklerde tözlerin varlığından bahsedilmektedir. Erken Altay mezarlarında bulunan ve muhtemelen bir bayrak direğinin tepesine dikilmiş geyik heykeli bu hususlardaki örneklerden biridir.¹⁶⁵ Bazı Türk boylarında geyikten türediklerine dair inanışlar da görülmüştür.¹⁶⁶ Şamanlarda hayvan-atayı temsil eden tören elbiseleri kutsaldı. Bunlardan biri de geyik-ata elbisesiydi.¹⁶⁷

“Geyik, Yakutlarda ve Kazak Kırgızlarında Umay için yapılan törenlerde plasentanın karşılığı olarak serbest bırakılan hayvandır. Doğurganlık törenlerinde şamanların geyik boynuzlu maskeler taktıkları görülmektedir.”¹⁶⁸

Destan metninde Oğuz Kağan ormandaki canavarı avlamak için öncelikle bir geyik yakalayarak ağaca bağlar. Bu Oğuz Kağan için kolay bir

¹⁶³ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, s.68.

¹⁶⁴ http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf 19.02.2013.

¹⁶⁵ Çoruhlu, Yaşar; **a.g.e.**, s.60-61.

¹⁶⁶ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, s.68.

¹⁶⁷ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, s.37.

¹⁶⁸ Ateş, Mehmet; **Mitolojiler ve Semboller**, İstanbul, Aksiseda Matbaası, 2001, s.125.

eylemidir. Bu kolaylık geyiği bir söğüt dalı ile bağlamasından da anlaşılmaktadır. Ayı'yı altın kemer ile bağlamasına karşın geyiği söğüt dalı ile bağlaması ayının gücünü, geyiğin ise narin ve zayıf olmasını ifade etmektedir.

Destanın olay örgüsü içerisinde Oğuz Kağan'ın ormandaki canavarı avlamaya gitmesi, kendini gerçekleştirme yolunda aştığı ilk engel ve başarılı olduğu ilk sınavdır. Bu sınavda Oğuz Kağan ormandaki canavarın dışında üç farklı sembol olan üç hayvanla daha karşı karşıya gelerek mücadele eder. Bu hayvanların içerisinde birçok kültürde kadın motifinin karşılığı olarak kullanılan geyik, kahramanın içerisinde yuvalanan animasıdır. “Kahraman, anne veya sevgili kadın kültü şeklinde ferdî bilinç dışında yuvalanan animasıyla ya uzlaşmaya gider ya da onu bir biçimde yenerek pratiğe döker. Oğuz Kağan da geyiği söğüt dalı ile bağlamakla animasını kontrol altında tutmayı başarır. Böylece ruhsal ve bedensel büyüme yolunda önemli bir adım atmıştır.”¹⁶⁹

1.5.8. Sungur Motifi

Oğuz Kağan'ın ormandaki canavarı yenmesi ve öldürmesinden sonra bir sungurun yerde cansız yatan canavarın bağırsaklarını yemesinden bahsedilmektedir. Bu ifade ile at sürülerini, halkı, geyiği ve ayıyı kolayca yiyen o büyük canavarın, Oğuz Kağan'ın cida ve kılıç darbelerinden sonra ne hale geldiği gözler önüne serilmektedir. Nihayetinde o büyük canavar kuşlara yem olmuştur. Bu durum Oğuz'un düşmanları için bir ibret tablosu niteliğindedir.

Sungur, doğan ve tuğrı gibi yırtıcı kuşlar, Türklerde daha çok evcilleştirilerek avcılıkta kullanılan kuşlardır. Yiğitliğin mertliğin ve hatta hakanlığın sembolüdüler. Kolunda doğan tutan pek çok padişah minyatürü

¹⁶⁹Özcan, Tarık; “Oğuz Kağan Destanı'nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, **Milli Folklor**, Sayı 57, s.78.

mevcuttur. Günümüzde de Orta Asya'da doğancılık devam etmektedir. Anadolu coğrafyasında ise bunun yerini atmacacılık almıştır.

Metinde bu kuş şunkar (sungur) olarak geçmektedir. R. Rahmeti Arat ve W. Bang bun kelimeyi ala doğan olarak aktarmışlardır. Ancak ölen canavarın bağırsaklarını yemesi onun ala doğan olamayacağını düşündürmektedir. Ala doğan leş yeme özelliği bulunmayan bir yırtıcı kuştur. Metinde ise akbaba gibi leş yiyen bir kuş karşımızda durmaktadır.

Kaşgarî'nin sadece "tuğrıl"dan küçük olan, büyük bir yırtıcı kuş olarak tanımladığı sungur, maviye çalan beyaz kuşlar arasında yer alır. Akbabayla ilişkilendirilen ak sungur, açık renk tüyleri ve kumru başı gibi küçük başıyla zarif bir kuştur. Metinde satır arasında verilen resimde de zarif bir kuş görünmektedir. Bu nedenle kanaatimizce bu kuş ala doğan değil sungurdur.

Emel Esin, Oğuz Kağan Destanı'nda geçen sunguru, Oğuz'un dünyayı fetheden bir kahraman olmadan önce, efsanevi ve kötülük habercisi olması özelliğiyle öldürmesi gereken bir hayvan olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁰

"Eski Türk düşüncesi ve inancında, ölen alpların ve hükümdarların "kergek boldığını", yani ruhlarının bir kuş olup uçmağa vardığını biliyoruz. Kök Türk anıtlarıyla neredeyse çağdaş olan Suvarnaprabhasa-sütra'nın bir yerinde ise, mezarlarda tasvir edilen yırtıcı kuşların hayvan biçimindeki bir simgeyle gösterilen kurbanlığı ya da ölüyü taşıyan göksel haberciyi işaret edebileceği öne sürülmüştür. Böyle bir yorum, Radloff tarafından, 734 yılında ölen Bilge Kağan'a ve Kızlasov tarafından Altun Tamgan Han ve iki oğlu Tuğrul ve Yelgek'e atfedilen bir taş anıtlı bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır." Emel Esin, geç tarihli de olsa, bedenden ayrılan ruhu ak sungur olarak tanımlayan sayısız metnin yanında, belki de bu yorumun seçilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁷¹

¹⁷⁰Esin, Emel; *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2004, s.237-241.

¹⁷¹Esin, Emel; *a.g.e.*, s.246-247.

Oğuz Kağan'ın canavarı ve sunguru öldürdükten sonra kendi kendisine söylediği “(“kıyand”) geyiği yedi, ayıyı yedi. Cidam onu öldürdü, demir olsa (olduğu için). “Kıyand”)ı sungur yedi. Yayım, okum onu öldürdü, bakır olsa (olduğu için)” sözleri de üzerinde durulması gereken bir noktadır. Oğuz Kağan ayıyı dahi kolaylıkla yiyebilen, yani yeryüzünün belki de en güçlü hayvanı olabilecek bir canavarı ve gökyüzüne ait olan, göklerin hâkimi konumundaki bir yırtıcıyı yenmiştir. Burada Oğuz Kağan'ın yerlere ve göklere karşı kazanmış olduğu bir zafer söz konusudur. Ve Oğuz Kağan bu zaferi demirin ve bakırın işlenmesi ile kazandığının idrakindedir. Yani Oğuz Kağan yalnızca kaba kuvveti ile galip olan bir kahraman olarak değil, akıl ve kabiliyet ile maddeye hükmederek, yerlere ve göklere hâkim olan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkler çağlarına göre gelişmiş silahlara ve tekniklere sahip olmuşlardır. Diğer kavimlere karşı üstünlük kazanmalarını sağlayan başlıca etkenlerden biri de madenleri işlemeleri ve özellikle demircilikte oldukça ileri olmaları idi. Maden işlemenin son safhalarından olan demir madenciliği Türklerin dünya medeniyetine armağanıdır.¹⁷² Türklerin yaşadığı coğrafyada demir cevherinin de fazlaca bulunması büyük bir şanstı. Bu topraklarda demirden başka altın, gümüş, bakır vs. gibi farklı madenlerde bulunuyor ve işleniyordu.

1.5.9. Işık Motifi

Türk destanlarında ışık, hem estetik bir tasvir unsuru hem de kutsal gök ile yer arasında kurulan irtibatlarda tanrısal bir işarettir. Gök Tanrı'dan bir elçi ya da bir armağan geldiğinde ışık motifi karşımıza çıkmaktadır. Gök menşeli olan bu ışık Oğuz Kağan Destanı'nda gök rengindedir. Destan metinleri içerisindeki bir varlık ya da nesnenin ışık ile birlikte gelişi, onun Gök

¹⁷²Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.131.

Tanrı'dan ya da geniş manası ile ilahi kaynaktan geldiğini ifade etmektedir. Bu varlıklar üzerindeki parlaltı ve ışıklar da adeta ilahi damga hükmündedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda Gök Tanrı tarafından Oğuz'a eş olarak gönderilen kadın, gökten inen, güneşten ve aydan daha parlak olan mavi bir ışık içerisinde gelmiştir. Gök menşeli olan bu kadının başında da ateşli, parlak bir beni vardır. Oğuz Kağan'a ve ordularına rehberlik etmesi için Tanrı tarafında gönderilen gök tüylü, gök yeveli erkek kurt da güneş gibi bir ışıkla Oğuz Kağan'ın çadırına girmiştir. Bu ışık, kurdun Tanrı tarafından gönderildiğinin işaretidir.

Oğuz dünyaya gelirken annesinin gözü parlamış, kutsal bir ışık belirmiştir. Oğuz doğduğunda onun da yüzü gök, yani aydınlıktır. Bu hadiseler içerisinde ışık, ilahi kudret elinin bu olaylara yön verdiğinin ve olayların Gök Tanrı'nın iradesi ile gerçekleştiğinin işaretidir.

Işık, Türk destanlarında oldukça geniş yer bulan önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygur Türeyiş Destanı'nda Böğü Han, diğer dört kardeşi ile birlikte Toğla ve Selenge ırmakları arasında ağaç üzerine düşen semavi bir ışıkla dünyaya gelmişlerdir. Uygurların kabul ettiği Maniheizm dininin tanrısı da bir ışık tanrısıdır. Eski Türk dininde cennete gitmeyi ifade eden "uçmağa varmak" deyimindeki "uçmak" da sonsuz bir ışık âlemidir.

Işık Ülgen'in sıfatlarından biri iken, karanlık da Erlik ile özdeşleştirilmiştir. Verbitski tarafından derlenen yaratılış mitinde Erlik ve halkının sürgüne gönderildikleri yer güneşi ve ayı olmayan, karanlıklar içerisindeki bir mekândır.

İslâmiyet sonrası Türk destanlarında da kutlu ışık motifi geniş yer bulmuştur. Daha sonraki dönemlerde İslam nuru ile bütünleşerek varlığını devam ettirmiştir. Kültürel birikimleri ve ışığa verdikleri anlamlar ile Türk milleti İslam nuruna da çok büyük önem vermiş ve ona sımsıkı sarılmıştır. İslâm nurunu dört bir yana yaymak için asırlarca bu dinin sancaktarlığını yapmış ve karanlıkları aydınlatmayı kendisine görev edinmiştir

1.5.10. Oğuz Kağan'ın Evlilikleri

Ormandaki canavarı yenerek kendini gerçekleştirme yolunda büyük bir mesafe kat eden Oğuz Kağan için bir sonraki aşama evlenerek soyunu sürdürmek olmuştur. Oğuz Kağan canavarı yenmekle erliğini ispatlamış ve destan yolculuğu içerisindeki diğer mertebelere geçmeye hak kazanmıştır. Eski Türk kültürü içerisinde baş kesmeyen, kan akıtmayan, kahramanlık ve hüner göstermeyen erkekler, ad kazanamadığı gibi evlenmek için gereken yetkinliğe de erişmemiş sayılırlardı. Dede Korkut'ta da erler, vahşi, güçlü bir hayvanı ya da canavarı öldürdükten sonra kız elde etmişlerdir. Bunun günümüzdeki yansıması, askerliğini yapmamış adama kız verilmemesidir.

Evlenme çağına gelen erkek ya da kızların evlenmeleri Türk kültürü açısından oldukça önemli bir hadise idi. Çünkü hakikatte hem erkek, hem de kız evlat ancak evlenme çağına geldiklerinde veya evlendiklerinde olgunlaşmış görülürlerdi. Çünkü evlenecek durumdaki biri aile yönetebileceği gibi, toplum ve devlet hayatında da artık söz sahibi olabilirdi.¹⁷³ Yani evlilik de bir nevi erginlenme ve statü kazanma aşaması idi. Ormandaki canavarı yenerek erliğini ispat eden Oğuz Kağan için de bir sonraki aşama evlilik olmuştur. Evlilikle bir erginlenme aşamasını daha geçmiş ve kendisini gerçekleştirme yolunda önemli bir mesafe kat etmiştir.

Oğuz Kağan ormandaki canavarı yenerek alplığa geçiş ritüelini gerçekleştirdikten sonra, “günlerden bir gün bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir mavi ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki, o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, Gök Tanrı gülüyor; ağlasa, Gök Tanrı ağlıyor (sanılırdı). Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi, aldı. Onunla yattı ve muradını aldı.”

¹⁷³Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.34.

Oğuz Kağan'ın birinci eşi olan bu kız, Oğuz'un Gök Tanrı'ya yalvardığı bir günde, güneşten ve aydan daha parlak olan mavi bir ışık huzmesi içerisinde yeryüzüne inmiştir. Kız'ın başında kutup yıldızına benzeyen, ateşli ve parlak bir beni vardır. Gülse Gök Tanrı gülecek, ağlasa Gök Tanrı ağlayacak gibidir. Bütün bunlar bu kızın Gök Tanrı tarafından Oğuz Kağan'a gönderildiğinin birer ifadesidir. Kız, peygamberler gibi, melekler gibi, Oğuz'un ordularına rehberlik etmesi için Gök Tanrı tarafından gönderilen gök tüylü, gök yeleli kurt gibi, Alan-Ko'a'nın penceresinden girerek onu hamile bırakan kurt gibi, bir ışık içerisinde inmiştir. Ayrıca bu ışığın rengi gök rengidir. Bu kız Gök Tanrı menşelidir ve Tanrıkut olan Oğuz Kağana bir Tanrı armağanı olarak gönderilmiştir.

Kızın başında parlayan ateşli ben kutup yıldızı gibidir. Bu yıldız Altaylılar için göğün göbek bağı olan, yeryüzünden gökyüzüne ulaşan dünya ağacının göğsü açılan kapısı olan Demir Kazıktır.

Oğuz Kağan ikinci eşini ava gittiği bir gün, göl ortasında bulunan bir ağacın kovuğunda görmüştür. “Çok güzel bir kızdır. Gözü gökten daha mavi, saçları ırmak gibi dalgalı, dişi inci gibi beyazdır. Öyle güzeldir ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse: “Eyvah! Ölüyoruz!” der ve (tatlı) süt (acı) kırmızı olur. Oğuz Kağan onu görür, sever ve onunla yatarak dileğini alır.”

Oğuz Kağan'ın ikinci eşi olan bu kız bir ışık huzmesi içerisinde değildir. Üzerinde göksel semboller bulunmamaktadır. Gök Tanrı ile irtibatlandırılan bir yanı da yoktur. Birinci eşi için “gülsün Gök Tanrı gülsün, ağlasın Gök Tanrı ağlasın (gibidir) “ifadesinin yerine bu eş için “eğer yeryüzünün halkı onu görse: “Eyvah! Ölüyoruz!” der ve (tatlı) süt (acı) kırmızı olur.” ifadeleri kullanılmıştır. Birinci eşi, Tanrıya dua ettiği bir günde Oğuz Kağan'ın karşısına çıkarken, ikinci eşi Oğuz Kağan'ın av avladığı bir günde karşısına çıkmıştır. Yani Oğuz Kağan'ın ikinci eşi olan bu kız gök menşelidir. Bu kız kutsal “Yer-Su” tarafından Oğuz Kağan'a gönderilmiş olmalıdır.

Eski Türkler tek Tanrılı bir inanca sahip olarak her şeyin elinde bulunduğu, kudret sahibi Gök Tanrı'ya inanıyorlardı. Yeryüzünde ise çeşitli

vazifelere sahip olan, İslâm inancındaki meleklerle benzeyen ve her birinin bir sorumluluk alanı bulunan bir takım ruhların varlığına inanıyorlardı. Bunlar “ateş iyesi”, “su iyesi”, “dağ iyesi”, “ocak iyesi”, “ağaç/orman iyesi” vb. gibi müstakil isimlerle anılan ve her biri başka bir varlığa izafe olunan ruhlardı. “İye” adı verilen bu ruhlar ile birlikte bütün maddelerin ruhani bir yönü de mevcut oluyordu. Yani başka bir deyişle eski Türk inancında maddenin de bir ruhu olduğuna inanılıyordu. Yeryüzünde mevcut bulunan bütün bu ruhların tamamı, birlikte “Kutsal Yer-Su”yu meydana getiriyordu. Yani “Kutsal Yer-Su” denilen şey, bütün bu kutsal ruhların toplamı olan, canlılığına ve bir ruhunun var olduğuna inanılan yeryüzü idi.

“Yer-Su” kelimesi, müstakil olarak vatan için de kullanılıyordu. Çünkü ruhunun ve kutsallığının bulunduğu inanılan bütün bu yeryüzü içerisinde hiç şüphesiz ki en kutlu olan Türk yurdu ve Türk vatani idi. Kök Türk kitabelerinde sıkça karşımıza çıkan “yir-sub” terimi özellikle “ülke, toprak parçası” anlamında, vatani karşılayacak bir anlam ile kullanılmıştır. Türklerde toprak, ülke, yani vatan “ıduk” (kutlu)tur. M.Ö I. asırda, en eski Türk topraklarından olan Ordos’un bir bölümü kaybedilip Türk Hunlar göçe mecbur kaldıklarında, onların nasıl gözyaşı döktüklerini Çinli vakanüvisler haber vermektedir.¹⁷⁴ Çin kaynakları bu bozgun dolayısıyla şu türküyü söyleyerek ağladıklarını yazar:

“Yen-çi-şan dağını kaybettik.

Kadınlarımızın güzelliğini elimizden aldılar.

Si-lan-şan yaylalarını kaybettik,

Hayvanlarımızı çoğaltacak vesaiti elimizden aldılar.¹⁷⁵

Oğuz Kağan’ın ikinci eşini bulduğu yer, göl ortasındaki bir ağacın kovuğunun içidir. Göl ve nehir kavşaklarındaki adacıklar Türk mitolojisinin önemli bir motifidir. Ağaç kovuğu, tıpkı mağara ve balina karnı gibi bir ana

¹⁷⁴Akt. Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.49-50.

¹⁷⁵Atsız, Nihâl; **Türk Edebiyatı Tarihi**, 5. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, s.84.

rahmi imgesidir. Ayrıca burada yer alan ağaç, Türklerin mitolojik hayat ağacı ile de ilgilidir. Reşideddin'in Camiü't Tevârih'inde yer alan Farsça Oğuz Kağan Destanı'nda, kocası seferde ölen bir kadının ağaç kovuğunda doğum yaptığı anlatılmaktadır. Oğuz Kağan bu çocuğa Kıpçak adını vermiştir.

Oğuz Kağan'ın ikinci eşi Gök menşeli olmamakla birlikte, bir takım kutsiyetler taşıyan ve kutsalla ilişkili olan bir kızıdır. Ortaya çıkışı su, ağaç ve dağ kültleri ile ilişkilidir. Kutsal ağaç, kutsal su ve kutsal dağ doğrudan Tanrı'nın cenneti ile ilgilidir. Kutsal ağaç ve dağların zirveleri, gökyüzünün en üst katında nurdan bir ışık âlemi olan cennete kadar uzanırken, kutsal akarsular da Tanrı'nın cennetinden gelip tekrar oraya dönmektedir. Bunda da büyük ve kutsal akarsuların kutsal dağlardan kaynaklanması etkili olmuştur. Baş Tanrı'nın cennetine varan kutsal dağın tepesinden, yani Tanrı'nın katından indiğine inanılan kutsal akarsular, Tanrı mekânından gelip yine onun mekânına dönmektedir. Nitekim Anadolu'da Hıdırellez kutlamaları sırasında genç kızların dileklerini bir kâğıda yazıp akarsulara atmaları da doğudan bu inançla ilgili olsa gerektir.¹⁷⁶

Kadın, doğurganlık özelliği ile yaratıcı gücün temsilcisidir ve bu da bereketin sembolleşmesi anlamına gelmektedir.¹⁷⁷ Türklerde ataerkil bir düzen var olmakla birlikte hiçbir zaman Eski Yunan veya Slavlarda olduğu gibi baba ailenin tek hâkimi ve ailenin üyeleri onun kölesi olmamıştır. Türklerdeki ataerkil yapı çok değişiktir. "Sosyologlar başka kavimlerdeki aile müessesesi ile kıyasladıklarından veya ataerkil anaerkil tariflerini batı terminolojisine göre aldıklarından zaman zaman yanılgıya düşmektedirler."¹⁷⁸ Bazen de bu durum, bir kavram kargaşasına yol açmakta ve mesele içinden çıkılmaz bir hal almaktadır.

Türk ailesinde koca-karı ilişkisiyle, devlette kağan-hatun münasebetleri birbirine benzer. Bu sebepten eski Türk ailesi devletin küçük bir numunesi

¹⁷⁶ Aça, Mehmet; "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve "Alp" Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", *Millî Folklor*, 6/48, Kış 2000, s.10-11.

¹⁷⁷ Özcan, Tarkan; *a.g.m.*, s.78-79.

¹⁷⁸ Gömeç, Saadettin; *Türk Kültürünün Ana Hatları*, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.32.

olarak bütün toplum hayatını etkilediği gibi siyasi hayata da etki eder. Eski Türk toplumunda ilk içtimai birlik olan “oğuş” (aile), bütün toplumun çekirdeği durumundadır. Siyasi yapı içerisinde ailelerin birliği (akrabalık) ile “urug”lar meydana gelir, urugların birliği ile boy ve kabileler teşekkül eder, bunların birlikteliği ile de budun (millet) meydana gelirdi.

Destanda Oğuz’un kızlarla karşılaşmasına önem verilmekle beraber, bir düğün merasiminden bahsedilmez. Oğuz karşılaştığı kızlarla yatar, her birinden üç çocuğu olur. “Oğuz Kağan’ın içerisinde bulunduğu atlı-göçebe toplumunda aşk, daha sonra İslami devrede olduğu gibi, hayat boyu süren, duygu, hulyâ ve rüya dolu bir sergüzeşt değildir. Burada insan hayatının esasını aşk değil, savaş teşkil eder.”¹⁷⁹

Türk destanlarına ve değişik kaynaklara bakıldığında, Türklerde ideal evlilik tipi olarak tek eşlilik görülür. “Tek kadın uğurludur, çifti de kusurludur” atasözü, erkeğin bir kadınla evlenmesinin doğruluğuna olan inanca işaret etmektedir. Zaten izdivaçlar sırasında kadınlar için çok yüksek meblağlar tutan, bir nev’i başlık olan “kalın” âdeti vardı ki; bu herkesin altından kalkabileceği bir yük değildir. Hele itibarlı biriyle evlenmek için çok büyük servetler ödemek gerekiyordu.¹⁸⁰

Oğuz Kağan’ın iki kadınla evlenmesi dikkat çekicidir. Bu kadınlardan birincisi gök menşeilili, ikincisi yer menşeilidir. Oğuz Kağan’ın bu iki kadınla yaptığı evlilik aynı zamanda onun gök ve yer ile olan bütünleşmesinin sembolik bir anlatımıdır. Destanın bütün bölümlerinde bu durum göze çarpmaktadır. Doğumundan itibaren gök ile irtibat halinde olan Oğuz Kağan, gökten aldığı kozmik bilgiler ve kut sayesinde yeryüzüne hâkim olacaktır.

¹⁷⁹Kaplan, Mehmet; **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Dergâh Yay., 1979, s.30.

¹⁸⁰Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.35.

1.5.11. Oğuz Kağan'ın Çocukları

Oğuz Kağan'ın iki eşinden de üç çocuğu olmuştur. Oğuz'un gök ve yer ile bütünleşmesinin ifadesi olan bu evliliklerin neticesinde sahip olduğu çocukların isimleri de son derece dikkat çekicidir.

Oğuz Kağan'ın birinci eşinden olan üç çocuğunun adları Gün, Ay ve Yıldız'dır. Anneleri gök menşeli olan bu çocuklar isimlerini göksel varlıklardan almıştır. Oğuz Kağan'ın ikinci eşinden olan çocuklarının adları ise Gök, Dağ ve Deniz'dir. Kutsal "Yer-Su" tarafından Oğuz Kağan'a gönderilen anneleri gibi bu çocuklar da yer menşelidir ve yere ait unsurları isim olarak almışlardır.

Destanın bu kısmı Türk kozmolojik inançlarından izler taşımaktadır. Eşleri ve çocukları ile kâinat nizamının tesisi Oğuz Kağan'ın çevresinde tekrarlanmıştır. Türklerin en eski kozmolojik inançlarının görüldüğü kayıt olan Köl Tigin bengu taşında Bilge Kağan şöyle demektedir:

*"Üze Kök tengri asra yağız yir kılundukta, ikin ara kişi ogli kılınmış. – Üstte mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış."*¹⁸¹

Görüldüğü gibi Türklerin en eski kozmolojik tasavvurları önce gökyüzünün, daha sonra yeryüzünün, en son olarak da insanoğlunun yaratıldığı yönündedir. Oğuz Kağan Destanı'nda da bu tasavvura paralel olarak Oğuz Kağan önce gök menşeli kız ile evlenerek gök unsurları ile bütünleşmiş, daha sonra ise yer menşeli kız ile evlenerek yer unsurları ile bütünleşmiştir. İlk insanların yaratılışına dair olan inanç Oğuzların ortaya çıkışında da tekrarlanmış ve Oğuz Kağan etrafında yeniden şekillenmiştir. Sırasıyla gök ve yer nizamının şekillenmesini sembolize eden eşler ve çocuklardan Oğuz soyu meydana gelmiştir. Bu suretle Oğuzların ortaya çıkışı, ilk insanların yaratılışı ve kâinat nizamının kuruluşuna intibak ettirilmiştir.

¹⁸¹Köl Tigin Bengu Taşı, Doğu Cephesi, 1. satır.

Ahmet Bican Ercilasun, Oğuz Kağan Destanı'nın bu yönü ile kâinatın yaratılışını sembolize ettiğini ifade eder. Ona göre Oğuz Kağan, Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitindeki “kişi”yi temsil etmektedir. Reşideddin'in Camiü't Tevârih'indeki Oğuz Kağan ile babası Kara Han arasındaki mücadelenin ise Tanrı Kayrakan ile “kişi” arasındaki mücadeleyi temsil etmiş olabileceği görüşündedir. Yine Ercilasun'a göre Oğuz Kağan'ın sal yapan, araba yapan hüner sahibi beyleri de “Altay efsanesinde”, isimleri Budist panteonundan girmiş bulunan yardımcı ruhlardır.¹⁸²

Oğuz Kağan'ın çocuklarından Gök'ün, yer menşei anneden doğmuş olması ve yerle ilgili unsurlar arasına dâhil edilmesi ilk bakışta çelişkili bir durum gibi gözükmemektedir. Bilindiği üzere uzay ile dünyanın tümüne cosmos adı verilmektedir. Dünya ise, microcosmosdur. Yani dünya, yıldızların ve gezegenlerin var olduğu sonsuz âlem içerisinde yer alan küçük âlemdir. Gök hem dünyanın bir parçası olan hava boşluğunu ve atmosfer tabakasını ihtiva eden, hem de dünyanın dışındaki güneş, ay ve yıldızların bulunduğu makrokosmosu ihtiva eden bir unsurdur. Eski Türkler bu ikisini birbirinden ayırmışlardır. Atmosfer tabakası içerisinde bulunan, canlıların yaşadığı hava tabakası olan gök, Türkler tarafından “kalıg” olarak adlandırılmıştır. “Bulutlar “kalıg”da gezer, yağışlar hep “kalıg”dan gelirdi. Yeryüzü nasıl insanların ve diğer canlıların yurdu ise, “kalıg”, yani hava, kuşlar ile diğer canlıların gezindikleri yerd. Bundan dolayı hava, yeryüzünün adeta bir devamı gibi düşünülüyordu.”¹⁸³ Atmosferin yukarısında bulunan gök ise arş-ı âlâdır. Bunun Türkçe'deki karşılığı “çığrı”dır.¹⁸⁴ Bu nedenle Oğuz Kağan'ın yer menşei eşinden olan Gök, yere ait bir unsur olarak “kalıg”ı ifade eden bir anlam ile bu ismi almıştır. Eski Türk kozmolojisinde “kalıg”, yerin devamı ve parçası olarak kabul edilmekte idi.

Eski Türk inancına göre dünya dört köşe, gök ise onun üzerini örten bir kubbe biçimindedir. Bu kubbe dünya ağacı denilen kozmik bir eksen (axis

¹⁸²Ercilasun, Ahmet Bican; “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Milli Folklor**, sayı 11, Güz 1991, s.6-9.

¹⁸³Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, II. cilt, Ankara, T.T.K. Yay., 2002, s.153.

¹⁸⁴Divitçioğlu, Sencer; **Oğuzdan Selçukluya**, İstanbul, Y.K.Y., 2003, s.30.

mundi) ile dünya üzerinde durmakta ve bu eksen ile yer ve gök arasındaki bağlantı kurulmaktadır. Bu kozmik eksenin gökyüzündeki uzantısı, Demir Kazık adı verilen kutup yıldızıdır. Demir Kazık, dünya ağacının gökyüzündeki uzantısı olarak, göğe açılan kapı konumundadır. Bu dünya tasavvuru onların yurt adı verilen çadırlarına ve otağlarına da yansımıştır. Kare ya da dikdörtgen taban üzerine kubbe tavan biçimindeki çadırlar, adeta bir microâlem olarak dizayn edilmiştir. Çadırın merkezinde bulunan direk kozmik eksen, çadırın bacası ise Demir Kazık olarak tasarlanmış ve tahayyül edilmiştir. Çadırın önünde bulunan at çakları da, kozmik eksenin birer çeşitlenmesi ve yaygınlaşması olarak bu işlevi üstlenmişlerdir. Oğuz Kağan, çadır ile gök arasında kurulan münasebeti, destanın ilerleyen bölümlerinde bir kızıl elma olarak Türk milletine gösterdiği Türk cihan hâkimiyeti mefkûresini ifade ederken de dile getirmiş ve “gök çadırımız, güneş bayrağımız olsun” demiştir.

Oğuz Kağan’ın gök menşeli çocuklarına isim olarak verilen gün (güneş), ay ve yıldız Türk mitolojisi içerisinde çok önemli yere sahip olan unsurlardır. Gök Tanrı inancına bağlı olan Türkler tarafından gök, tanrı mekânı olarak kabul edilmiş ve kutsal sayılmıştır. Buna bağlı olarak göklerde bulunan unsurlar da ululanmış ve kendilerine kutsiyet atfedilmiştir.

Eski Türklerde “kün” kelimesi hem güneş hem de gündüz anlamında kullanıyorlardı. Aynı kullanım bugün de mevcuttur. Güneş, soğuk iklimde yaşayan bozkır insanı için son derece önemli bir varlık olmuştur. Bunun yanı sıra göğün en büyük ve önemli elemanı olması ile de birinci derecede kutsi değer taşımıştır. Güneş, Hun ve Kök Türk dönemi hükümdarlarının kutunun kaynağı idi. Uygur kağanları da tam olarak Maniheizm’in etkisine girmeden önce güneşten kut almaya devam etmişlerdir. Daha sonra Mani dininin etkisi ile güneş yerini aya bırakmıştır.¹⁸⁵ Hunlarda hem güneşe hem de aya ayrı ayrı saygı gösteriliyordu. Ayrıca onlara kurban da veriliyordu. Güneş

¹⁸⁵Çiftçi, Musa; “Türklerde Gök Kültürü”, Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan, Ankara 2004, s.266-272.

doğunun, ay ise batının sembolü idi. Ayrıca çadırların kapısı, (özellikle törenlerde) doğuya açılıyordu.¹⁸⁶

Hunların güneşi ve ayı ululadıkları Çin kaynakları tarafından da bildirilmektedir. Söz konusu kaynaklarda Hun Tan-husunun her sabah çadırından çıkarak güneşi ve geceleri de ayı ta'zim ettiği bildiriliyor. Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran Türk topluluklarında da bu inanç ve uygulamaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Güneş ve ay kültürüne M.Ö. II. yüzyılda Hunlardan ayrılarak devlet kuran "Vu-Huan"larda ve M.S. III. yüzyılda "Toba"larda rastlanmaktadır.¹⁸⁷

Ay, Hunlar zamanından beri kut ve uğur sembolü olarak bilinmiştir. Hunlar hücumlarını ve savaşlarını, ayın büyümekte olduğu ve dolunay haline geldiği zamanlara göre belirlemektedir. Ayrıca Hun hükümdarları yeni ayın uğur getireceğine inanıyorlar ve onu saygı ile selamlıyorlardı.¹⁸⁸

Ayrıca ay, bir güzellik sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu, onun temizlik ve parlaklığından ileri gelmektedir. "Aydın" ve "aydınlık" kelimeleri de buradan kaynaklanmaktadır.¹⁸⁹ Özellikle Maniheizm döneminde ayın güneşten daha önemli tutulduğu ve daha parlak telakki edildiği de bilinmektedir.

Güneş ve aydan sonra yıldızlar da Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Savaşçı ve göçebe bir millet olan Türkler için yıldızlar, yön tayininde ve meteorolojik bilgilerin tahmininde faydalanan önemli unsurlar olmuşlardır.¹⁹⁰ Kâşgarlı Mahmud, yıldız ve çeşitleri hakkında şu bilgileri vermektedir: "Yılduz: Yıldızlara verilen genel bir isim olup sonra araları ayrılır. Müşteri yıldızına "Erentüz", Mizan yıldızına "Karkuş", Süreyya

¹⁸⁶Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, II. cilt, Ankara, T.T.K. Yay., 2002, s.187.

¹⁸⁷Günay, Ünver; Güngör,Harun;**Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, 5. bs., İstanbul, Rağbet Yay., 2009, s.70-72.

¹⁸⁸Ligeti, Louis; **Bilinmeyen İç Asya**, çev. Sadrettin Karatay, İstanbul, T.D.K. Yay., 1986, s.47.

¹⁸⁹Çiftçi,Musa;"Türklerde Gök Kültürü", **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan**, Ankara 2004, s.266-272.

¹⁹⁰Çiftçi,Musa;**a.g.m.**,s.266-272.

yıldızına “Bakırsokum” denir.”¹⁹¹ Bu yıldız isimlerinin Türkçe olması, uzun yıllar öncesinde Türkler tarafından bilindikleri anlamına gelmesi ile Türk kültürü için oldukça önemlidir.

Yıldızlar arasında Türklerin Demir Kazık olarak adlandırdıkları kutup yıldızı çok özel bir yere sahip olmuştur. Türkler tarafından gökyüzü ile yeryüzü ve hatta üçlü evren tasarımı inanıldığı dönemlerde yer altı arasında bağlantıyı kuran bir kozmik eksenin (dünya ağacı) varlığına inanılmıştır. Demir Kazık (Altın Kazık), göğün direği olarak bu kozmik eksenin gökyüzündeki uzantısını teşkil etmiş ve dünya ağacının göğe açılan kapısı olma işlevini üstlenmiştir. Demir Kazık’ın etrafında ise yıldızları taşıyan Gök Çıgırının (Çarkıfelek) döndüğü tasavvur ediliyordu. Bu çevirme işini ise Türklerin “evren” adını verdikleri bir ejderin yaptığı düşünülüyordu. Felek’in bir turluk dönüşleri ile de günlerin (gece ve gündüz) meydana geldiği kabul ediliyordu.¹⁹² “Felekten bir gece çalmak” deyiminin kökenlerinin bu inanışta olması da kuvvetle muhtemeldir.

Eski Türkler tabiatı bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı: “Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. bunlar aynı zamanda birer ruh idiler. Eski Türkler göre tabiat, bugün ancak ruh diye ifade edebileceğimiz gizli güçlerle doludur. Bu sebeple tabiat kültürleri inanç sistemi içerisinde önemli yer tutar.”¹⁹³ Ayrıca Hunlardan itibaren eski Türklerde mekânın vatan merkezli olarak kutsal telakki edildiği noktasında tarihi veriler müttetiktir. Bu manada vatan eski Türk düşüncesinde kutsaldır. Kök Türk Yazıtları’nda ifade edildiği gibi Türk vatani ve Türk milleti, Türk dini sisteminde mevcut olan kutsal varlıklar tarafından korunmaktadır. Dünyanın prototipi olarak algılanan vatan, salt fiziki bir mekân olarak kavranmayıp, dini düşüncelerle birlikte kavranır.¹⁹⁴ Bu inanışlarla birlikte vatanın ve kutsal Yer-Su’yun parçaları olan dağ, deniz ve bunların

¹⁹¹ Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it Türk**, Çeviren Besim Atalay, Ankara, T.D.K. Yay., 2013, s.40

¹⁹² Esin, Emel; **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s.15.

¹⁹³ Kafesoğlu, İbrahim; **Eski Türklerin Dini**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 27. bs., 2007, s.289.

¹⁹⁴ Taş, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002, s.137.

üzerini bir kubbe gibi örten göğe (kalı) de bir kutsiyet yüklenmiştir. Çünkü vatan üzerinde bulunan her bir unsur vatanla özdeşleştirilmiş ve vatan kabul edilmiştir. Destanın ilerleyen kısımlarında Oğuz Kağan soyuna cihan hâkimiyeti mefkûresini bildirirken “daha deniz, daha müren” diyecektir. Bu ifadede de vatanın deniz ve ırmakla özdeşleştirildiği görülmektedir.

Dağlar da Türk tarihinde ve kültüründe önemli yer edinmişlerdir. Tarihi açıdan bakıldığında iki mühim dağ silsilesine rastlanır ki; birisi Altaylar, diğeri de Tanrı Dağlarıdır. İkisi de bugün dahi Türkler için kutlu mekânlardır. Altay Dağları Türkleri büyüten, besleyen ana kucağı gibidir. En eski Türk izlerine burada rastlanır. Hun-Türk destanlarında, Kök Türk efsanelerinde başrolde hep o vardır. Türkler büyük bir bozguna uğradıktan sonra gelip bu dağlara sığınmışlar, çoğaldıktan ve büyüdükten sonra oradan çıkarak tekrar dünyanın efendisi olmuşlardır. Dolayısı ile Altay dağları hiçbir zaman Türklerin hatırasından çıkmamıştır. Ayrıca Türk devlet anlayışı ve düşüncesine göre de, Altay’ın sahibi devlete de egemen oluyordu.¹⁹⁵ Tanrı Dağının çevreleri ise belki de istisnasız bütün Türk kabilelerine yaylaklık ve kışlaklık yaptı. Onun eteklerinden çıkan sular tarih boyunca Türkistan ovasını suladı. Kutlu zirveleri Tanrı makamı olarak görüldü ki; bugün Doğu Türkistan sınırları içinde kalan en yüksek tepesi (7315 m.) Han Tengri diye anılmaktadır.¹⁹⁶

Deniz ise her çağda Türklerin ilgisini çekmiş ve denizlerde üstünlük ülkülerinden biri olmuştur. Orta Asya gibi denizlerle ilgisi bulunmayan bir coğrafyada doğup, batıya doğru gerçekleştirdikleri fetihlerde karşılına hep son nokta olarak bir deniz çıkmaktaydı. Bizans kaynaklarının bildirdiğine göre Bulgar hanı Kurum, (803-814) İstanbul kuşatması esnasında Marmara sahilinde elini ve ayağını suya soktukten sonra alkışlar altında yıkanmıştır. Meşhur Selçuklu hükümdarı Melikşah ordularıyla Akdeniz kıyılarına varınca, denize girip kılıcını üç defa suya sokar. Daha sonra bu kılıcı, babası Alp

¹⁹⁵Gömeç, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., 2012, s.21.

¹⁹⁶Gömeç, Saadettin; **a.g.e**, s.22.

Arslan'ın Merv'deki türbesinin üzerine koyup; "müjde ey babacığım, oğlun dünyanın hâkimi oldu" der.¹⁹⁷

Oğuz Kağan'ın çocuklarının üçünün gökyüzüne ait unsurlar, üçünün ise yeryüzüne ait unsurlar olması ile Oğuz Kağan'ın, çocukları nezdinde göklere ve yerlere hâkim olduğu ve bütün evrenin kağanı olduğu ifade edilmektedir.

1.5.12. Kurt Motifi

Başlangıçta adı bōri (Költigin Yazıtı, Doğu, 12. satır) olarak geçen bu hayvana Oğuzlar tarafından kurt denilmiştir. Günümüzde ise Anadolu'da kurt adı yaygın olmakla birlikte, yırtıcılığından hareketle canavar tabiri de kullanılmaktadır. Diğer Türk kültür çevrelerinde ise bōrū adı yaygınlık göstermektedir.

Kurt Türk kültür çevresinde hem arkeolojik buluntularla hem de yazılı belgelerle ortaya çıkmaktadır. Arkeolojik boyutu ile kurt tasvirleri tunç devrine kadar götürülebilmektedir. Tunç devrine ait olduğu düşünülen iki mezar taşı üzerine çizilmiş Kem bölgesi buluntuları ve Pazırık'tan ortaya çıkarılmış tahta oymalarında yeleli kurt dikkat çekmektedir. Ayrıca, Kem bölgesinde M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen, bir mezardan ortaya çıkarılmış ejder, kurt başları da eski örneklerdendir.¹⁹⁸ Bu tür tasvirler Türk kültür çevresinde tarihi süreç içerisinde hep yapılagelmiştir.

Türk kültür çevresindeki en önemli yere sahip hayvanlardan biri olan kurdun bu önemi özellikle Türklerin konar-göçer olarak hayatlarını sürdürdükleri çevrelerde daha da artmıştır. Türkler yazı kullanmadıkları dönemlerdeki sanatlarında kurt tasvirlerine yer vermişlerdir. Yazılı belgelerinde de kurdun kendileri için değerini ortaya koymuşlardır. Kurt, destanlarına girmiş, kendisinden türenilen varlık olduğu gibi, bazen kılavuz,

¹⁹⁷ Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.28.

¹⁹⁸ Esin, Emel; "Bōri", **I. Uluslararası Milli Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1980, s.427.

bazen kurtarıcı olarak görülmüştür. Askeri açıdan gücü, saldırganlığı ve kolayca düşmanlarını yenmesi Türklerin askeri yapılanmalarına bir model oluşturmuştur ve Türkler “kurt kapanı” adını verdikleri savaş taktiğini yüzyıllar boyunca kullanmışlardır. Daha da dikkate değer bir husus Türk tuğlarında ve bayraklarında kurt başı kullanılmış olmasıdır.¹⁹⁹

Kurt Türk kültür çevresinde kurum, şahıs, aşiret vb. adı ya da unvanı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu isim tek başına kullanılabildiği gibi başka isimlerle birlikte de kullanılmıştır. Karahanlılar, Çağataylılar, Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları’nda bu isim yaygın olarak devlet yöneticilerinde, özellikle tiginlerde görülmektedir. Bu isim yalnız böri şeklinde yer aldığı gibi, Ak Böri, Al Böri, Böri Bars, Böri Tigin, Çocuk Böri Şenun, Gök Böri Kökey, İl Böri, Kök Böri vb. şekillerde de kullanılmıştır.²⁰⁰ Kurt adı yalnız bir kişiye verildiği gibi seçkin askeri birliklere de verilmiştir. Göktürk kağanlarının bahadırlarından seçilmiş muhafız birliğine böri adı verildiği bilinmektedir.²⁰¹

Kurda Türk kültür çevresinde destan, efsane ve rivayetlerde sıkça rastlanır. Bunlardan elde edilen bilgilere göre kurt, ata, kılavuz, dost, ulu, koruyucu, uğurlu ve ondurucu bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. Kurdun bu özellikleri incelemelerde dikkate alınmalıdır. Kurdun; türeyişi sağlayan kurt, (ata-kurt, ana-kurt), kurtarıcı kurt, cetlere yardım eden ruh ve kılavuz kurt vasıfları ile ön plana çıktığı araştırmacıların müşterek görüşlerindendir.²⁰²

Kök Türklere ait “Bozkurt Destanı” varyantlarında kurt, kendisinden türenildiğine inanılan “ata hayvan” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir türeyiş efsanesi hüviyetinde olan bu metinlerin ikisinde Aşina sülalesinin (hanedan

¹⁹⁹ Durmuş, İlhami; “Destan Efsane ve Rivayetlere Göre Türk Kültür Çevresinde Kurt”, **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2009, s.103.

²⁰⁰ Sümer, Faruk; **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999, s.771-878.

²⁰¹ Koca, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, 2.cilt, Ankara, Odes Kültür Yay., 2003, s.88.

²⁰² Çobanoğlu, Özkul; “Kılavuz Kurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevî-Bektaşî Tarikatlarındaki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler”, **Kadri Eroğan: Hacı Bektaş Veli Armağanı**. Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 1997. s.165-173.

ailesi), üçüncü metinde ise özel olarak Aşina sülalesi konu edilmekle birlikte genel olarak Türklerin kurttan türemeleri anlatılmaktadır. Kök Türklerin Türeyiş Efsanesi'nin iki varyantına göre Kök Türklerin ataları düşmanları tarafından soykırıma uğratılmış, içlerinden yalnızca küçük bir çocuk (Bir varyanta göre on yaşındadır), askerler tarafından kolları ve bacakları kesilmiş bir vaziyette sağ olarak bataklığa bırakılmıştır. Batakılıkta çaresiz vaziyette bırakılan bu çocuğun etrafında bir dişi kurt peyda olmuş ve bu çocuğu besleyerek hayatta kalmasını sağlamıştır. Ayrıca bu kurtla çocuk karı-koca münasebeti yaşamışlar ve kurt çocuktan hamile kalmıştır. Çocuğu sağ bırakan askerlerin “kralı” çocuğun sağ olduğunu öğrenince derhal çocuğun da öldürülmesini emretmiştir. Bu emir üzerine askerler çocuğun ve kurdun bulunduğu yere gelirler ancak kurt kaçarak (varyantın birine göre kutsal ruhlarla bağlantısı olduğu için kurt askerlerin geleceğini önceden haber almıştır) bir mağaraya girmiş ve bu mağarada münasebet yaşadığı çocuktan gebe kaldığı on tane çocuk doğurmuştur. Ve kurdun doğurduğu bu çocukların her birinden bir soy türemiştir. İşte türeyiş efsanesine göre Kök Türk devletinin kurucuları olan Aşina (Börülüler) ailesi de bu soylardan biridir.

Kök Türklerin Türeyiş Efsanesi'nin bir diğer varyantında da olay örgüsü farklı olmakla birlikte genel manada Türklerin kurttan türediklerinden bahsedilmektedir. Bu metne göre Kurttan doğmuş olan İ-ci Ni-su-tu yaz ve kış Tanrılarının kızları ile evlenmiş, bu kızların birinden de dört tane çocuğu olmuştur. Dört çocuk en büyüklerini başkan olarak seçmiş ve ona Türk adını vermişlerdir.

Kurt Kök Türklere ait türeyiş efsanelerinde kendisinden türenildiğine inanılan “hayvan ata” konumundadır ve dişil unsur olarak bu konumda yer alır. Kurt, “hayvan ata” olarak yer aldığı bir başka efsane olan Moğollara ait Alan-Kowa efsanesinde ise eril unsur olarak karşımıza çıkar.

Türk kültür çevresinde kurt rehber, yani yol gösterici olarak da görünmektedir. Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda belirli aralıklarla gök tüylü ve gök yeleli kurttan söz edilmekte ve bu destanda daha çok onun yol

göstericiliği ön plana çıkmaktadır. Gökten güneş gibi bir ışık huzmesi içerisinde inen “gök tüylü” ve “gök yeleli” kurt Türk ordularının önünde yürüyerek onlara seferleri boyunca yol göstermektedir. Kahramanlar savaş başlangıcında kurt gibi ulumakta ve böylece savaşa güç ve cesaretlerini toplayarak girmektedirler.

Oğuz, Uygur varyantı olan destan metnine göre “Uygurların kağanı” olduğu zaman düzenlediği toyda şu buyruğu vermiştir: “Ben sizlere oldum Kağan; alalım yay ile kalkan; nişan olsun bize buyan; Kurt olsun (bize) uran (savaş bağıırışı); demir kargı olsun orman...” Bu sözlerde Oğuz Kağan’ın, ordusu ve askerleri de adına kurdun savaşçılığına öykünmesi söz konusudur. “Kurt olsun (bize) uran” sözü ile Oğuz Kağan’ın millete esas anlatmak istediği, savaşlarda kurt gibi olmaktır. Böyle bir kullanım ve benzetme Kök Türk Yazıtları’nda da karşımıza çıkar. Köl Tigin Yazıtı’nın doğu yüzünde (12. satır) “Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş” denilmektedir. Burada da Türk askerlerinin kurda benzetildiği görüşür.

Oğuz’un İdil boyu akınları anlatılırken rehber olan kurt ortaya çıkmaktadır. Burada kurdun kılavuzluğu şu şekilde anlatılır: “Kırk gün sonra Muz Tağ adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan’ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan’a hitap etti ve: “Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun: ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum” dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdü ve gitti. Gördü ki askerin önünde gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir. Gök tüylü ve gök yeleli bu büyük erkek kurt birkaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu.”

Kurdun semavi ışık ile birlikte gelmesi, gök tüylü ve gök yeleli olması, onun Gök Tanrı tarafından gönderildiğine ve ilahi bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Bu ilahi varlık, Oğuz Kağan’ın seferleri esnasında ortaya

çıkmakta, rehberlik ederek ona yol göstermektedir. Anlaşılmaktadır ki; gök tüylü ve gök yeleli kurt Gök Tanrı'nın Oğuz Kağan'a gönderdiği bir rehber, bir yardımcıdır.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Oğuz Kağan'ın seferleri esnasında kurdun kılavuzluğu ve yol göstericiliği ile ilgili şu sözlere yer verilir: "Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdu gördü. O kurt Oğuz Kağan'a: "Şimdi, Oğuz, sen asker ile buradan yürüyerek, halkı ve beyleri götür; ben önden sana yol gösteririm" dedi. Tan ağarınca, Oğuz Kağan gördü ki erkek kurt askerin önünde yürümektedir: sevindi ve ilerledi." Burada kurdun Oğuz Kağan'a ettiği yardım ve rehberlik kurt tarafından da dile getirilmektedir. Kurdun bu rolü Oğuz Kağan'ın güney bölgelere akınlarında da devam etmiştir. Bu akınlarla ilgili bölümde şu sözler geçmektedir: "Ondan sonra yine bu gök tüylü ve gök yeleli erkek kurtla Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı; onları yendi ve kendisine tabi kıldı."

Türk kültür çevresinde kurt kendisi ile dertleşilen "mübarek" bir dost ya da arkadaş olarak da karşımıza çıkar. Bu arkadaşlık belki de kan kardeş olmuş iki kişinin arkadaşlığı gibidir. Bu itibarla kadim ve güvene dayalı bir dostluktur. Kurtla haberleşme, dert ortağı olma hususu Dede Korkut destanlarında yer alır. Destanlarda adı geçen Salur Kazan, kendisi ava çıkınca yurdunu basıp ailesini ve mallarını götüren düşmanlarının yerini, yolda önüne çıkan bir kurda "kurdun yüzü mübarektir" deyip şu şekilde sormuştur:

"Karanlık akşam olunca günü doğan

Kar ile yağmur yağınca er gibi duran

Kara koç atları gördüğünde kışnettiren

Kızıl develer gördüğünde buzlaştıran

Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılayan

Erkecin semizini alıp kaçan

Arkasını vurup berk ağılın arkasını söken

Karma ögecin semizini alıp tutan

Kanlı kuyruk yüzüp çap çap yutan

Avazı köpeklere kavga salan

Çakmaklıca çobanları gece koşturan

Mere sırtı yoluk bozkurt

Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

Karabaşım kurban olsun kurdum sana"²⁰³

Dede Korkut'da Salur Kazan'ın "kurdun yüzü mübarektir" ifadesini kullanması da, onun ilahi bir varlık olarak görüldüğünü gösterir. Bu ifade kurt görmenin uğurlu sayıldığına işaret etmektedir. "Kurdu öldürmenin suç sayılması" ve "kurt öldürülürse uğur kalmayacağına inanılması" da kurdun uğurlu bir varlık olarak görülmesine işaret sayılmalıdır. Ocak başına asılan, çadır kapısının üstüne takılan ve ev kapısının üstünde asılı bulunan kurt başları da Türkler arasında kurdun uğurlu sayıldığını göstermektedir. Böylece kültürel süreklilik içinde bu anlayış eski dönemlerden günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır.²⁰⁴

Destanlar dışındaki bir takım rivayetlerde de kurt ulu bir varlık olarak yer alır. Çok eski olmayan şu rivayet kurdun ulu bir varlık olduğunu gösterir:

"Kış gecesi çobanın biri ağıla giderken karşısına iki aç kurt çıkmış. Çoban korkup hemen ağaca tırmanmış. Kurtlar ağacın altında çobanın inmesini beklerken gökten beyaz ışık gibi bir şey düşmüş. Bu düşerken üç parçaya ayrılmış. Peynire benzeyen bu nesneden ikisini

²⁰³ Gökyay, Orhan Şaik; **Dedem Korkutun Kitabı**, İstanbul, 2007, s.44.

²⁰⁴ Teoman, Ziya; "Bozkurt Efsanesinin Anadoludaki İzleri", **Türkiye Folklor Araştırmaları Dergisi**, Sayı 33, 1952 s.525.

*kurtlar yemiş ve gitmişler. Üçüncü parçayı alan çoban bu nesneyi ağilda hasta olan bir koyuna yedirmiş. Bundan sonra koyun iyileşmiş ve bunu görenler hayran kalmışlar. Hatta bu nesneden bir avcı veya çoban yemiş üç gün acıkmamış.*²⁰⁵

Bu rivayetten anlaşıldığına göre kurdun en soğuk kış günlerinde bile aç kalmayacağına, gökten kendisine yiyecek atılarak rızkı verildiğine inanılmaktadır. Rivayete göre kurtlar çok acıktığı zaman ulumaya başlarlar ve gökten kendilerine atılan bir yiyeceği yiyerek açlıktan kurtulurlar. Bu rivayet destanî bilgileri desteklemektedir. Kurt ulu bir varlık olduğu için rızkı Allah tarafından verilmektedir. Destanî bilgilere göre semavi bir varlık olan kurdun aç kaldığında kendisine ulaştırılan yiyeceği de semavi olarak ortaya çıkmaktadır. Destanî bilgilere göre kurt nasıl gökten bir ışık demeti şeklinde inmişse, yiyeceği de bir ışık demeti halinde gökten inmiş görünmektedir. Normalde yiyeceğini yerden temin eden kurdun yiyeceğinin bu şekilde gökten gelmesi kurdun ulu bir varlık olduğunu gösterir.

Türk kültür çevresinde çeşitli özellikleriyle ortaya çıkan kurdun ondurucu, yani şifa dağıtıcı özelliği de bulunmaktadır. Destanî bilgilere göre türenilen, kılavuz, dost, koruyucu, uğurlu ve ulu varlık olan kurt manevi boyutuyla görünmektedir. Manevi olarak kendisine saygı duyulan kurdun maddi boyutu ile başı ve bedeninin de ön plana çıktığı görülmektedir. Şüphesiz kurt öldükten sonra kalan ruhsuz baş ve bedeni ona ait maddi unsurdur. Bu itibarla ona ait unsurlar somuttur. Bu maddi unsurları da manevi inançlara temel oluşturmaktadır. Manevi olarak Türk kültür çevresinde önemli bir yeri olan kurdun maddi unsurları da önemli görülmüştür. Bu nedenle kurdun baş ve bedenine ait unsurlar Türk kültür çevresinde önemsenmiş ve bunlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede kurdun çeşitli uzuvlarının birçok derde deva olduğu inancı yaygınlık kazanmıştır.²⁰⁶

²⁰⁵ Baykurt, Burhanettin; **Ankara Akıncı Ovası ve Kültürü**, Ankara, Kozan Ofset Matbaacılık, 2003, s.167.

²⁰⁶ Yıldırım, Dursun; “Ergenekon Destanı” **Türkler Ansiklopedisi**, vol.3, Ankara, Yeni Türkiye, 2001, s.74.

Kurdun ondurucu vasıfları ile ilgili inançlar çerçevesinde şu bilgiler de mevcuttur. “Çocuğu yaşamayan kadınlar, bir kurt derisinin ağzını keserler ve bunun içinden çocuğu üç defa geçirirler, kurdun ağzından geçen çocuk artık yaşar. Çocuğu yaşamayanlar bir parça kurt bıyığını bir hamaylı içine koyup çocuğun boynuna asarsa artık çocuğu yaşar. Kurt aşığı delinerek nazar için çocukların beşiğine asılır.”²⁰⁷ Nazar değmemesi için çocukların sağ omzuna kurt dişi dikilir.²⁰⁸ Ebe kadınların çoğunda birer kurt kafası bulunur, ebeler kırk basan çocukları veyahut zayıf kalan yavruları hamamda kurt kafatasını hamamtası yaparak yıkarlar, bununla yıkanan çocukların hiçbir şeyi kalmaz.²⁰⁹

Yetişkin insanlar için de kurda ait unsurlar önem taşımaktadır. “Fazla uyku uyuyanlar bir kurdun gözlerini ceplerinde taşırlarsa uykuları hafifleşir. Her yerde itibarlı olmak isteyen adam kurdun makatını cebinde bulundurmalıdır, buna malik olanları herkes sever. Korkan insanlara kurdun yüreği kebab ettirilip yedirilirse o adamın cesareti tekrar avdet ettiği gibi, korkak bir adam cesur olur. Kurdun dişini cebinde taşıyan adam nazar görmez, uykuda sayıklamaz. Bozkurt'un gözü kurutulur ve toz edilerek sürme gibi göze çekilirse o göz çok görür ve ağrımaz.”²¹⁰ Anadolu'nun pek çok yerinde kurdun gözlerine bakmanın insana cesaret vereceği yönünde inanışlar da mevcuttur.

Kurt, bütün Türkler arasında saygı duyulan, kendisine kutsiyet atfedilen ve etrafında çeşitli inanışlar teşekkül etmiş olan bir hayvandır. Bütün Türk boyları arasında kabul görmüştür. Türklere ait taşlar ve levhalar üzerindeki kurt tasvirleri ile bayraklar ve tuğlardaki kurt başı tasvirlerinin tek bir Türk urug ve boyuna ait olmaması, kurdun millilik vasfını göstermektedir. Destanlarda verilen bilgileri tarihi kayıtlar ve tasvirlerin desteklemiş olması, Türkler arasında kurdun tarihi ve milli bir varlık olduğunu ortaya koyar. Türk

²⁰⁷ Yalman, Ali Rıza; **Cenupta Türkmen Oymankarı- 2**, İstanbul, 1993, s.13.

²⁰⁸ Teoman, Ziya; **a.g.e.**, s.525.

²⁰⁹ Yalman, Ali Rıza.; **a.g.e.**, s.14.

²¹⁰ Yalman, Ali Rıza; **a.g.e.**, s.13-14.

kültür çevresinde arkaik dönemlerde en önemli milli unsurlardan biri olan kurdun bu özelliği kültürel süreklilik içinde takip edilebilmektedir.

Nihat Sami Banarlı, Bozkurdun bütün Türk boyları arasında Türklüğü simgeleyen bir sembol olabileceğini belirterek, onun totem devrini yaşayan Türklerin ongunu olduğunu ifade eder. Banarlı; “Türkler, anayurtlarının bu müthiş varlığına önce Tanrı diye tapmışlar, sonra kendilerinin bozkurt soyundan geldiklerine, böylelikle birer bozkurt olduklarına inanmışlardır.” demektedir.²¹¹ Kurdun arkaik dönemlerde totem olduğu hususunda Banarlı ile aynı fikri paylaşan Bahaeddin Ögel ise; “Büyük devlet kurmuş olan Türklerde kurt artık bir sembol haline gelmişti. Onlarda din ve totemizm izleri, çoktan kaybolmuştu. Kurt Göktürklerde, tuğlar ile bayrakların tepesinde yer almak yolu ile bir devlet sembolü olmuştu.” demektedir.²¹² Fuad Köprülü de “Tukiee”lerin kendilerini kurt soyu sayarak kurdu totem olarak kabul ettiklerini ve kurdun bu yüzden çok önemli bir kültürel unsur haline geldiğini ifade etmiştir.²¹³

Kurdun hiçbir dönemde Türklerin totemi olmadığı yönünde görüşler de mevcuttur. Bu görüşlere göre Kurt, Türklerde “ongun” ya da “töz” olmadığı gibi hiçbir surette tapılan varlık da olmamıştır. Bu görüşü savunan araştırmacılar ongun ya da tözün boylarla ilgili olduğunu, hâlbuki kurdun hemen bütün Türk boylarının ortak kabulü sayılabilecek yaygınlıkta bir değer olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁴

Sigmund Freud “Totem ve Tabu” adlı eserinde totemizmle ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Totemizm hem dinsel, hem sosyal bir sistemdir. Dinsel sistem olarak bir insanla totemi arasındaki karşılıklı saygı ve kollayıp

²¹¹ Banarlı, N.Sami. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, s.32.

²¹² Ögel, Bahaeddin. **Türk Mitolojisi II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.115.

²¹³ Köprülü, M. Fuad; **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, Ankara, 1981, s.57-58.

²¹⁴ Aslan, Namık; “Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, **Milli Folklor**, Yıl 22, Sayı 87, s.75; Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, 27. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.285.

gözetme, sosyal sistem olarak klan üyelerinin gerek birbirine, gerek diğer klanlara karşı taşıdıkları yükümlülükler temelinde sürdürür varlığını. Totemizm tarihinin daha sonraki bir evresinde söz konusu iki sistemde birbirinden ayrılmaya doğru bir eğilim göze çarpar. Çoklukla dinsel sistemin kaybolmasından sonra da sosyal sistemi yaşamaya devam eder ve bunun tersi olarak totemizme dayanan sosyal sistemin ortadan kaybolduğu ülkelerin dininde totemizmin kalıntılarının varlığını sürdürdüğü görülür.”²¹⁵

Arkaik dönemlerde totem inancına sahip olan klanlar daha sonraki dönemlerde farklı sosyal yapı ve dini inanç çevrelerine girebilmekte ve totemizmin sosyal sistemi ortadan kaybolarak totemin izleri yeni din içerisinde yaşayabilmektedir. Kurdun geç dönemlerdeki Türk kültürü içerisinde ilahi bir varlık olarak yer alması, onun arkaik dönemlerde totem olarak kabul edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Totemizmin tanımında Frazer, bir klanın üyelerinin kendilerini totemlerine göre isimlendirmelerini ve genel olarak totemlerinin soyundan geldiklerine inanmalarını başköşeye oturtur.²¹⁶ W. Wundt da bu konuda şunları söyler:

“Totem hayvanı, klan üyelerinin atası sayılır. Buna göre totem bir yandan klanın, öte yandan soyun ismidir. İkinci durumda aynı zamanda mitolojik bir boyutu içerir. Totem kavramının bütün farklı anlamları iç içe geçer, bazen bu tek tek anlamlar geri plana kayarak, totem sadece kabiledaki klanların isimlerini içeren nitelik kazanır; diğer bazı durumlarda ise soy tasarımı, ayrıca kült anlamı ön plana çıkar.”²¹⁷

Kök Türk devletinin kurucuları olan ve uzun yıllar devlete hanedanlık eden ailenin adı Aşina (A-shih-na)'dır ve bu kelime “Börüler” anlamına gelmektedir. Türk milleti içerisinde iki meşhur aile var olmuştur. Bunlardan biri

²¹⁵ Freud, Sigmund; **Totem ve Tabu**, Çev: Kâmuran Şipal, Ankara, Say Yay., 2012, s. 154.

²¹⁶ Frazer'den akt. Sigmund Freud, **a.g.e.** s.154.

²¹⁷ Wundt'dan akt. Sigmund Freud, **a.g.e.**, s. 157.

Börüler (A-shih-na), diğeri de Arslanlar (A-shih-te)dir. Türklerin idarecileri neredeyse M.S. 8. asrın ikinci yarısına değin hep Börülülerden çıkmıştır ki; Atilla da dâhil bütün Hun hükümdarları bu ailedendir.²¹⁸ Aşina (Börüler) ailesinin (bir anlamda klan) kendilerini kurt soyundan kabul ederek “Börüler” adını almaları, eski dönemlerde kurdu totem olarak kabul etmiş olabileceklerini göstermektedir. Kanaatimize göre, Aşina ailesinin ata olarak kabul ettiği ve ad olarak benimsediği kurdun umumi Türk boylarında kutsal bir varlık ve önemli bir motif olarak yer alması, Hunlar devrinden Kök Türkler devrine ve Atilla dönemine kadar Türklerin merkezi kısmını bu ailenin idare etmiş olmasından ve bu nedenle de onlara ait değerlerin baskın hale gelerek millete yayılmasından kaynaklanmaktadır.

“Totem, “genellikle eti yenebilen, zararsız ya da tehlikeli ve korkulan bir hayvandır. Totem bir kez soyun atası, ayrıca koruyucu ruhu ya da yardımcısıdır, soya gelecektek haberler iletir. Totem özelliğine tek bir varlık değil, ilgili türün bütün bireyleri içerir. Zaman zaman şenlikler düzenlenerek, totemdaşlar bir seremoni havası içinde dans eder, totemlerin özellik ve hareketlerini canlandırır ya da taklit ederler.”²¹⁹ Doğum, erkeklığe kabul, öleni gömme gibi seremoniyle gerçekleştirilen olaylarda eylem ve söz aracılığıyla totemle özdeşleşmek istenir. Bütün klan üyelerinin totem kılığına bürünüp, totem gibi davranarak topluca yaptıkları danslara majik ve dinsel olmak üzere çeşitli amaçlar güdülür.²²⁰ Hun destanı olan Oğuz Kağan Destanı’nda ve Kök Türk efsanelerinde kurt, “ata”, “koruyucu”, ve “yardımcı” vasıfları ile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kök Türk efsanelerinin bir varyantında kurdun kutsal ruhlarla ilgisi olduğu için düşman askerlerinin gelişini önceden haber aldığı ifade edilmektedir. Bazı durumlarda kurda öykünüldüğü ya da onun taklit edildiği de görülmektedir. Oğuz Kağan ve askerlerinin savaşta kurt gibi olmaları ve Alp Er Tunga’nın yuğ merasiminde erkeklerin kurtlar gibi ulumaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

²¹⁸ Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.12

²¹⁹ Sigmund Freud, **a.g.e.** Ankara, 2012, s. 14-15.

²²⁰ Sigmund Freud, **a.g.e.**, s.155-156.

1.5.13. Oğuz Kağan'ın Atının Kaçması Motifi

Türkler tarih içerisinde at yetiştirici özellikleriyle önemli yer tutarlar. Çinliler Türklerden söz ederken, “hayatları atlarına bağlıdır” derler. Eski Türkçe metinler ile Çin ve Arap kaynaklarında, Türklerin, antik çağlarda at yetiştiriciliği ile uğraştıkları ve yetiştirdikleri atları komşu ülkelere satarak geçimlerini kazandıkları anlatılır. “Türkler atlarla yarışmalar düzenler, at üzerinde çeşitli oyunlar oynarlardı. Savaşta ve avda, at üstündeki Türk okçular diğer Orta Asya kavimlerinde olduğu gibi hem geriye hem de ileriye nişan alırlardı. Bu ölümcül ok atışları, antik dünyaya Partlar tarafından tanıtılmıştı. Geç Antik Çağ ve Orta Çağ'da, Kuzeyin süvari halkının, asvapati (atın efendisi) Kağanlığı unvanı, Türk Kağanları tarafından taşınmıştı.”²²¹

Eski Türk ekonomisi hayvancılığa dayanıyordu. At ve koyun bu ekonominin iki temel unsuruydu. Her iki hayvan da sürüler halinde beslenmekteydi. Besicilik, hayvanların etinden çok, sütünden faydalanmak

²²¹ Esin, Emel; “Türk Sanatında At”, **Türkler Ansiklopedisi**, IV. cilt, s.210.

için yapılmaktaydı. Ayrıca, at sahibine itibar, koyun sürüsü de maddi güç sağlamaktaydı.²²²

Türkler için hayvanın sütü ve derisi kadar eti de önemliydi. Zira Türkler için en değerli et at eti idi. Onlara göre, at eti adeta misk gibi kokmaktaydı. Öte yandan atın karnından çıkan bir yağ (yund kazısı yağ) vardı ki, Türkler bu yağı çok sevmekteydiler.²²³

Türkler, atı bir ticaret emtiası (satılacak mallar) olarak da değerlendiriyorlardı. Onlar, komşu ülkelerden özellikle Çin'e çok miktarda at satıyorlar ve bunun karşılığında da ekonomilerinin eksiği olan temel gıda maddeleri ve ipek alıyorlardı.²²⁴

Türk atının, diğer atlardan farklı, kendisine özgü bazı özellikleri vardı. Onun en belirgin özelliği ufak yapılı, orta boylu (140 cm.), uzun ince bacaklı, mağrur başlı olmasıydı. Ayrıca Türk atı geniş alınlı, küçük ve narin başlıydı. Kulakları dikkati çekecek kadar küçüktü. Ağzı çok hassas ve yumuşaktı. Gözleri son derece etkili ve parlaktı. Yeleşi oldukça sık ve uzundu. Göğsü, sağrısı ve arka bacakları çok kuvvetliydi. Soğuğa, sıcağa, yağmura ve rüzgâra karşı son derece dayanıklıydı.²²⁵

Binit ve savaş aracı olarak kullanılacak atın seçimi daha bir yaşında, yani tay iken yapılmaktaydı. Hayvanları çok iyi tanıyan Türkler, seçilecek taylarda bazı özellikler arıyorlardı. Mesela bu tayların, dâhil oldukları sürüden ayrı otlaması, sürü hareket halinde iken sürünün başında, sağında veya solunda yürümesi, yürüyüş sırasında daima başını yukarıda tutması lazım geliyordu. Ayrıca, semiz ve ayağının çabuk (yüğük, çalak, külüg) olması da şarttı. Öte yandan zayıf ve hastalıklı olmaması gerekiyordu.²²⁶

Bu özelliklere sahip olan taylar, seçilip sürüden alınarak, özel bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Ağızlarına gem vurarak bir atın yedeğinde

²²²Koca, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II. cilt, Ankara, Başkent Matbaacılık, 2003, s.127.

²²³ Koca, Salim; **a.g.e.**, s.129; Kşgarlı Mahmûd, **a.g.e.**, III. cilt, s.224.

²²⁴Koca, Salim; **a.g.e.**, s.128.

²²⁵Koca, Salim; **a.g.e.**, s.130.

²²⁶Koca, Salim; **a.g.e.**, s.131.

gezdirilmesi bu eğitimin ilk aşaması idi. Daha sonra iki yanına da çuvallarla asılan yük ile bu şekilde gezdiriliyor ve taya denge kazandırılıyordu. Daha sonra ise eyere ve biniciye alıştırılıyor ve bu egzersizler tekrarlanarak eğitim pekiştiriliyordu.²²⁷

Üç yaşından sonra büyüyerek at haline gelen tayların eğitimi 5 yaşına kadar devam etmekteydi. Bu atlara, kısa mesafede durma; sağa, sola ve geriye dönme gibi manevralar, yokuş yukarı çıkma, yokuş aşağı inme talimleri yaptırılıyordu. Taşlık yolda yürüme, kalabalıktan, silahlardan ve gürültüden ürkmemeye alıştırılıyor ve onlara su birikintisi, çukur ve yüksek engellerden atlama öğretiliyordu.²²⁸

Eski Türk hayatında atın önemi, ekonomik değerinden çok onun bir savaş aracı olarak kullanılmasından ileri geliyordu. Ata ilk binen, süvari tekniğini bulan, yani savaşlarda at kullanan ilk kavim Türklerdi. Başta Çinliler olmak üzere bütün Avrupalı kavimler, ata binmeyi Türklerden öğrenmişlerdir.²²⁹ Eski Türk orduları büyük ölçüde atlı birliklere dayanıyordu. At, binicisine son derece yüksek hareket, sürat ve manevra üstünlüğü sağlıyordu. Türklerin büyük devletler kurarak geniş sahalara ve birçok kavme birden hükmedebilmeleri at sayesinde mümkün olabilmıştır. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türklerde devlet at üzerinde kurulmakta ve at üzerinde yönetilmekteydi.²³⁰

Eski ve ortaçağ metinlerinde, Türk beylerinin veya alplarının atı, onlara her gün eşlik eden bir dost olarak görülmektedir. Orhun yazıtları, sık sık binek atından (özlük) ve atın renginden bahseder. Savaş atının cesareti takdir edilir ve bir erkek, kahramanlık unvanını atına göre alırdı (at aşar alp).²³¹

²²⁷Köymen, Mehmet Altay; **Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara, 1983, s.279.

²²⁸Köymen, Mehmet Altay; **a.g.e.**, s.279-284.

²²⁹Koca, Salim; **a.g.e.**, s.133; Eberhard, Wolfram; “Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Mâlûmat”, **Ülkü**, 92. sayı, 1940, s.168-170.

²³⁰Koca, Salim; **a.g.e.**, s.133.

²³¹Esin, Emel; **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, İstanbul, Kabaıcı Yayınevi, 2004, s.262.

Göçebe Türk'ün hayatının büyük bir kısmı at üzerinde geçmekteydi. Tarihî kayıtlara göre, atlarına adeta “yapışmış gibi” binen Hun Türkleri, “tabii ihtiyaçlarını gidermek için dahi atlarından inmezlerdi. At sırtında alışveriş yaparlar, yerler içerler; hatta atın ince boynuna sarılarak uyuyabilirler ve güzel rüyalar görürlerdi. At sırtında istişare etmek suretiyle önemli kararlar verirlerdi”.²³²

Kişinin günlük hayatında önemli olan at, ölüm sonrasında da oldukça önemlidir. Atın ölen kişiyle birlikte gömülmesi ya da derisinin sııklara geçirilip mezara dikilmesi, ölen kişinin cennete gideceği inancından kaynaklanmıştır. Şamanistlerde kurban sunulmadan âyin ve tören kesinlikle yapılmazdı. Her âyin için kanlı veya kansız kurban gerekirdi. Bunların en önemlisi at kurbanıdır.²³³

Mehmet Kaplan'ın deyimiyle “hayvanlarla insanlar arasında maddi ve mânevi mukayese ve benzetmeden ibaret bir paralelizm vardır. Cevher birliğine delalet etmeyen bu paralelizm, hayvanların insan düşüncesi üzerindeki tesirlerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bilhassa at, insanla bir bütün teşkil etmektedir. “At işler er öğünür, yayan erin umudu olmaz” atasözü bunu çok güzel açıklıyor.”²³⁴

Dede Korkut'un Begiloğlu Emren boyunda, Begiloğlu Emren yaralı iken atı “al aygır” düşman kokusunu aldıkça ayağı ile yeri döverek tozu dumana katar ve bu toz bulutunu gören düşmana korku salar.²³⁵ Aynı eserin Uşun Kocaoğlu Seğrek Boyu'nda, Seğrek uyurken altmış düşman Seğrek'in üzerine gelir. Seğrek'in aygırı, çekerek onu uyandırır.²³⁶

“Destanlarda atlar, sahibi olan kahramanların can dostudur. Aralarındaki bağ o kadar güçlüdür ki kahraman öldüğünde atı günlerce yas

²³²Németh, Gyula (Julius); **Atilla ve Hunları**, çeviren Şerif Baştav, Ankara, 1982, s.91.

²³³Kocasavaş, Yıldız; Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri, **Türkler Ansiklopedisi**, III. cilt, s.114.

²³⁴Kaplan, Mehmet; “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976, s.657.

²³⁵Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, I. cilt, Ankara, T.D.K Yay., 2011, s.221.

²³⁶Ergin, Muharrem; **a.g.e.**, s.230.

tutmaktadır. Manas Destanı'nda Er Manas bir kez öldüğü zaman atı, av köpeği ve av kuşu ile birlikte Manas'ın mezarını beklemiştir. Köroğlu'nun ölümünde "Kır At", bir insan gibi yas tutmuş kırk gün yem yememiştir. Bey Böyrek hikâyesinde, Bey Böyrek esir edilince atı "Benli Boz", bir taşın dibinde yedi sene kalmış, üstünü yosunlar bağlamıştır."²³⁷

Hunlar hakkında bilgi verirken, Mete Han'ın Çin imparatoru Kao'yu bir hafta boyunca kuşatma altında tuttuğundan ve burada renk simgeçiliği nedeniyle gök renkli atları doğuya, kır atları batıya, yağız atları kuzeye, doru ve al atları ise güneye konuşlandırıdığından söz etmiştik. Kök Türk dönemi metinlerinde en fazla sözü edilen at rengi "kır" (ak)dır. Kâşgari'ye göre ak, Oğuz lehçesindeki beyaz anlamı dışında alacalı anlamına da gelmektedir. "Simgesel özelliği olan at renkleri arasında alaca renk antik dönemden beri önde gelir. M.Ö. 4. yüzyılda kuzey ormanlarında "Tcheou-you" adı verilen ve kaplanla kıyaslanan bir alaca türü yetiştirilmiştir. Çinlilerin Orta Asya'dan temin ettikleri ve "cennet atı" dedikleri atların alaca atlar olduğunu belirleyen Prof. Dr. Haneda'nın isabetle işaret ettiği gibi, Türkçe alaca kelimesine Han döneminden beri Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Alaca atlar, hakanların binek hayvanı olmuştur."²³⁸ Oğuz Kağan'ın Muz Dağı (buz dağı)'na kaçan atı da hakanların bineği olan alaca atlardandır.

Oğuz Kağan Destanı'nda karşımıza çıkan atın kaçması ve kaybolması motifi, diğer Türk destanlarında atın kaçırılması şeklinde yer almaktadır. Atın kaçırılması, diğer destanlarda kahramanı yeni bir takım maceralara sürükler ve atın kaçırılması etrafında bir olay örgüsü inşa edilir. Kaçırılan atı geri almak için bir takım mücadelelere girişen kahraman atı kurtararak geri getirir. Ancak Oğuz Kağan Destanı'nda bu eylem, Oğuz'un ordusunda bulunan "kahraman bir bey" tarafından yapılmaktadır. Bu beyin kaçarak kaybolan atı buz dağından geri getirmesi, onun Oğuz Kağan tarafından Karluk boyunun atası konumuna getirilmesine ve böylece bir boyun teşekkülüne vesile olur. Burada bir menşe efsanesinin destanın olay örgüsü içerisinde yer alması söz

²³⁷Köksal, Hasan; Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler, **Türkler Ansiklopedisi**, III. cilt, s.1053.

²³⁸Esin, Emel; **a.g.e.**, s.270.

konusudur. Bir boyun ortaya çıkmasında ise önemli bir hadisenin vuku bulması gerekmektedir. Bu menşe efsanesi de destanı yaratan ozan tarafından atın kaybolması (atın kaçırılması) motifi ile ilişkilendirilerek destana katılmıştır.

1.5.14. Dağ Motifi (Muz Tağ/Buz Dağı)

Oğuz Kağan'ın kaçarak kaybolan alaca atının Muz Dağ'a (buz dağına) gitmesi de izahat gerektiren bir noktadır. Muz Dağ, burada bir motif olarak karşımıza çıkar. Ozanın muhayyilesinde atın herhangi bir yere kaçması mümkündür. Ancak o burada dağı kullanmıştır. Bu kullanım rastgele bir ifade olmayıp, içerisinde başkaca anlamlar barındıran bir ifadedir.

Fuzuli Bayat'a göre Oğuz, dağla sınırlanan kaos-kozmos zıtlığını kozmosun lehine halletmek için özellikle bu dağdan geçip gitmelidir. Ayrıca metinde soğukluk, ölüm, nizamsızlık işareti olan buz dağının adından da dağın ters kutupta yer aldığı görülmektedir. O halde mitolojik kurala göre dağın aşılması şarttır.²³⁹

Destanda bütün yeryüzünün, hatta yerlerin ve göklerin hâkimi durumunda olan Oğuz Kağan'ın tabii olarak dağları da aşması, ya da hâkimiyetini dağlardan da aşması gerekmektedir. Bu bağlamda dağ motifi ile Oğuz Kağan bunu da gerçekleştirmiş, aştığı dağda da hâkimiyetini ilan etmiştir.

“Dağdan sonra düzensiz dünyanın (kaosun) sınırlarının başlaması bütün arkaik Türk destanlarında silsile teşkil eder. Bu da dağın kozmik düzenle kaosun sınırını belirleyen kutsal mekân olduğunu gösterir.”²⁴⁰ Oğuz Kağan Destanı'nda da Muz Dağ aşıldıktan sonra belirsizliğin, keşfedilerek hâkim olunması ve deşifre edilmesi gereken bir evin varlığı ortaya çıkmaktadır.

²³⁹Bayat, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.162.

²⁴⁰Bayat, Fuzuli; **a.g.e.**, s.162.

1.5.15. Ev Motifi

Oğuz Kağan çok sevdiği alaca atını Muz Dağ'dan getiren beyine Karluk adını verdikten ve ona mücevherler bağışladıktan sonra yoluna devam eder. Yolda karşısına duvarları altından, pencereleri gümüşten, çatısı demirden olan; kapalı olan ve anahtarı bulunmayan bir ev çıkar. Oğuz Kağan'ın ordusunda pek becerikli bir adam vardır. Adı Tömükdü Kağul'dur. Ona buyurur: "Sen burada kal ve aç, açtıktan sonra orduya gel." Bunun üzerine ona Kalaç (kal! aç!) adını koyar ve ilerler.

Destanın bu bölümünde bir başka menşe efsanesi karşımıza çıkmaktadır. Türklerin atası olan Oğuz Kağan, bir yandan kahramanlıklar yaparak kendisini gerçekleştirirken, diğer yandan da Türk milletinin sosyal yapısını, devlet düzenini ve boylarını meydana getirmektedir. Tıpkı Karluk boyu gibi Kalaç boyunun teşekkülü de destanda Oğuz Kağan'a bağlanmaktadır.

Bu menşe efsanesi ozan tarafından destana bir ev motifi ile bağlantılı olarak dâhil edilmiştir. Bu ev destanda kozmik bilginin, kozmosta varolan düzenin ve nizamın sembolü olarak yer almaktadır. Altından duvarları, gümüşten pencereleri ve demirden çatısı ile bu ev, pek kıymetli ve sağlam bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu evin anahtarı da yoktur. Onu açacak olan herhangi bir anahtar değil, Tömükdü Kağul'un "becerisi"dir. Tömükdü Kağul, dünya nizamını keşfetmek, kozmik bilgiye erişmekle bir boyun atası olmaya hak kazanacak ve Kalaç adını alacaktır. Ayrıca geniş daire içerisinde de beyleri eliyle birtakım kahramanlıkları ya da maharetleri gerçekleştiren Oğuz Kağan kozmik bilgiye erişecek, kozmosu keşfedecek ve Tanrı nizamını yeryüzünde kurmak ülküsü yolunda büyük bir mesafe katedecektir.

1.5.16. Rüya Motifi

Rüyalar, insanın uyku esnasında gördüğü hayallerdir. Sözlükte düş olarak geçen rüya, mecazen gerçekleşmesi beklenen şey, umut olarak da kullanılmaktadır. İki çeşit rüya vardır. Birincisi gerçekleşmeyen, yalancı rüya olan rü'ya-yi kâzibe, ikincisi gerçekleşen rü'yâ-yı sadıktır.²⁴¹ Bunlar yalancı rüya ve sahîh rüya olarak da adlandırılmaktadır.

Metafizik özellikleri ve barındırdıkları gizem nedeniyle insanlık tarihi boyunca rüyalar üzerinde düşünölmüş, yorumlamaya çalışılmış ve onlara pek çok anlamlar yüklenmiştir. Bazen korku, bazense mutluluk ve umut içeren rüyalar, pek çok kere gelecek için ilham kaynağı olmuş ya da hayatı anlamakta yardımcı olmuştur. Bütün bu yönleri ile rüyalar pek çok edebî esere de yansıyarak farklı akisler meydana getirmiştir.

Rüyalar, Türk edebiyatı ve kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Destanlarda, efsanelerde, menkıbelerde ve özellikle âşıklık geleneği içerisinde rüya motifi güçlü bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Göç Destanı'nda Bugu Han'ın gördüğü rüya da buna örnek teşkil etmektedir.

Türk mitolojisinde bazı sırların rüyalar kanalıyla alındığı tüm açıklığıyla anlatılmaktadır. Günümüz Parapsikoloji Bilimi'nce gerçekleştirilen araştırmalarda, gerçekten de rüyalar kanalıyla bazı bilgilerin alınabileceği kanıtlanmış durumdadır. Bazı tanınmış sanatçıların bestelerini rüyalarında yaptıkları ve uyanır uyanmaz bunları not ettikleri de bilinmektedir. Yine aynı şekilde bazı bilimsel keşiflerin de rüyalar kanalıyla yapıldığıyla ilgili dünya parapsikolojisi literatüründe yeterli belge vardır. Ezoterizm'de rüyalar, ruhsal dünyaya açılan kapı olarak görülür.²⁴²

Oğuz Kağan'ın nazırı olarak yanında bulunan, destanda bilge tipini canlandıran, aksakallı, kır saçlı, tecrübeli bir devlet adamı olan Uluğ Türk

²⁴¹Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Ktb., 21. bs., 2004, s.902.

²⁴²Candan,Ergun;**Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, Sınırötesi Yayınları, 2002, s.64.

günlerden bir gün rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok görür. “Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok da kuzeye doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan’a anlattı ve dedi ki: “Ey kağanım senin ömrün hoş olsun, ey kağanım senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın!””

Uluğ Türk rüyayı gördükten sonra rüyasını Oğuz Kağan’a anlatmış ve rüyanın doğru çıkmasını, Gök Tanrı’nın bütün dünyayı Oğuz Kağan’ın milletine bağışlamasını dilemiştir. Çünkü Uluğ Türk’ün yorduğu gibi bu rüya Oğuz Kağan’ın ve Oğuz neslinin cihan hâkimiyetine işaret etmektedir.

Uluğ Türk’ün rüyada gördüğü altın yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanır, üç gümüş ok da kuzeye doğru gitmektedir. Dikkat edilirse oklar kuzeyde değildir, istikameti kuzey yönüdür. Yani bu oklar güneyden atılmıştır. Burada sembolik olarak doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar dünyanın dört köşesini kapsayan bir hâkimiyet ifade edilmektedir.²⁴³

Rüya motifi, Türk destanlarında sıkça karşılaşılan bir motiftir. Uygurların Türeyiş Destanı’nda Buku Han’a da bir rüya vasıtası ile cihan hâkimiyeti müjdelendiği görülmüştür. Buku Han, bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş, elinde bir baston bulunan yaşlı bir adam görmüştür. Yaşlı adam ona bir çam kozalağı büyüklüğünde yeşim taşı verir ve “eğer bu taşı koruyabilirsen, dünyanın her tarafı senin buyruğun altına girer” der. O gece Buku Han’ın veziri de aynı rüyayı görür. Daha önce doğuyu fethetmiş olan Buku Han, ertesi sabah asker toplayıp bu defa da batıda bulunan ülkelere doğru sefere çıkar. Askerlerini çevreye göndererek on iki yıl zarfında orada bulunan bütün ülkeleri fetheder. Başkaldıracak hiçbir devlet bırakmaz. Hayvan organlı insanların bulunduğu yere kadar gider. Oradan ötede insanların yaşayabileceği bir yer kalmadığını anlayınca geri dönerler. Rüya motifi ile birlikte kendisine verilen kutsal işaret ve müjde üzerine doğu ülkeleri üzerine

²⁴³ Rüyadaki sembollerin anlamları Yay-Ok motifi başlığı altında incelenmiştir.

sefere çıkan Buku Han, insanların yaşayamayacağı topraklara ulaşınca dek bütün dünyayı fethetmiştir.

1.5.17. Yay-Ok Motifi

Uluğ Türk'ten rüyayı dinleyen Oğuz Kağan, onun sözlerini beğenir. Onun öğüdünü diler ve bundan sonrasını ona göre yapar. Sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırarak: “Benim gönlüm avlanmak istiyor. İhtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur; Kün, Ay ve Yultuz doğu tarafına sizler gidin, Kök, Tağ ve Tengiz sizler de batı tarafına gidin.” diyerek oğullarını gönderir. Kün, Ay ve Yultuz yolda altın bir yay bulur. Onu alır ve babalarına verirler. Oğuz Kağan sevinerek yayı üçe böler ve: “Ey büyük (oğullarım), yay sizlerin olsun, yay gibi okları göğşe kadar atın.” der. Kök, Tağ ve Tengiz ise yolda üç gümüş ok bulurlar ve babalarına getirirler. Oğuz Kağan sevinerek okları üçe üleştirir ve: “Ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun. Yay oku attı, sizler de ok gibi olun.” der.

Yay, Türklerde uzun yıllar hâkimiyetin sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu anlam Selçuklular devrine kadar yaşamıştır. Destanın teşekkül ettiği çağlardan, ateşli silahların yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönemlere kadar yay ve ok en önemli silah olmuştur. Türklerin tarihte elde ettiği başarılarda okçuluklarının rolü birinci derecede önemlidir. Özellikle atlı okçulukta usta olmaları Hunları Çinlilere karşı üstün konuma getirmiştir. Türklerde yayın hâkimiyet sembolü olmasının belki de en önemli nedeni Türklerin hâkimiyetinde yayın oynadığı roldür. Hunlar ve Kök Türkler boynuz ve sinirden yaptıkları yaylarını kullanıyorlardı. Meta Han tarafından yapılan, “çavuş oku” da denilen ısıklık çalan oklar ise uzun bir dönem savaş aleti olarak kullanılmıştır. Savaş meydanında, atılan binlerce okun çıkardığı ısıklık sesi düşman üzerinde dehşet verici bir etki yaratıyordu. Uygurlar yaylarının kirişlerini at kılından yapıyorlardı. Gündelik hayatta karınlarını doyurmak için, avlarda da kullandıkları ok ve yaylarını öyle ustaca kullanıyorlardı ki, at üzerindeyken sağa, sola, öne ve arkaya oklarını atabiliyorlardı. Bizans

İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118 arası hükümdar) büyük kızı olan Anna Komnena bu hususta şöyle diyor: “Bir Türk kovalamaya geçmişse, düşmanını ok atarak haklar. Kendisi kovalanıyorsa, okları sayesinde üstün gelir. Fırlattığı ok uçarak ya ata ya da atlıya saplanır. Yay çok güçlü bir elle gerilmişse, gövdeyi delip geçer. Türkler gerçekten usta okçulardır.”²⁴⁴ Destan kahramanı Oğuz Kağan ile özdeşleştirilen, Hunların büyük kağanı Mete Han, Çin yıllıklarından öğrendiğimize göre ölmeden evvel (176) Çin’e tehditkâr bir mektup yollamıştır. Bu mektuptan öğrendiğimize göre, o Orta Asya ile batıyı birleştirmekle meşguldü. Eli ok-yay tutan kavimleri idaresine alarak onları Hun yapmıştı.²⁴⁵

Yay, kendisine tabi olan oka istikamet veren, onu hedefe gönderen silahtır. Burada yay hâkim olan, ok ise tabi olan unsurdur. Günümüzde de hamle yapıldıktan sonra geri dönüşü olmayan, kontrolün ve hâkimiyetin elden çıktığı durumlar için “ok yaydan çıktı” tabiri kullanılmaktadır. Bu ilişkiden de yola çıkarak yayın hâkimiyeti temsil ettiği ifade edilebilir.

Oğuz Kağan Destanı’nın İslami varyantı olan, Reşideddin’in Farsça Oğuznâmesinde de yayın hâkimiyetin ve hükümdarın sembolü olduğu açıkça görülmektedir. Oğuz Kağan Kanglılara iki altın uçlu ok ve yayını kendisinin işareti olarak vermişti. Kanglılar gittikleri her yerde bunları gösteriyor, karşılığında halk bunlara yiyecek, içecek vererek gereken saygıyı gösteriyordu.²⁴⁶

Oğuz soyundan olan Selçuklu hanlarının paraların, damga ve tuğraların üzerine yay ve ok bastırmaları da yayın bu sembolik anlamı ile ilişkilidir. Selçuklu hanlarının değişik yıllarda kestirdikleri sikkelerdeki yay ve ok tasvirlerinde yayın içerisinde “lillah” yani “Allah’a ait” yazıyordu.²⁴⁷ Bu ise Selçuklu Devleti’nde mevcut olan “hâkimiyet Allah’ındır” düsturunun bir

²⁴⁴ Akt. Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.113.

²⁴⁵ Watson, B.; **Record Of The Grand Historian Of China**, Volume II, Third Edition, Newyork, 1968, s.167-168.

²⁴⁶ Togan, A. Zeki Velidi; **Oğuz Destanı**, 2. bs., İstanbul, 1982, s.27.

²⁴⁷ Paşayev, Nazim; Paşayeva, Valide; **Eski Oğuzların İnanışları ve Mitolojik Görüşleri**, <http://www.tarihtarih.com/?Bid=1488585> Erişim: 08.03.2013.

ifadesi idi. Yani burada da yay, hâkimiyeti ifade eden bir sembol olarak kullanılıyordu.

Selçuklular döneminde hâkimiyeti ifade etmesi ile devleti simgeleyen yay, Uluğ Türk'ün rüyasında gün doğusundan gün batısına kadar ulaşmaktadır. Burada yayın kavisi ile kubbe biçiminde tahayyül edilen gökyüzü arasında bir benzetme ilişkisi kurulmuştur. Gün doğusundan gün batısına kadar uzanan yay, yeryüzünün tamamını kapsayan bir cihan devletine işaret etmektedir. Bu sebeple rüyayı Oğuz Kağan'a anlatan Uluğ Türk, rüyanın hakikate çıkmasını dilemiş ve tanrı bütün dünyayı senin uruğuna bağışlasın diye Oğuz Kağan'a dua etmiştir.

Ok, Türklerde elçilik sembolü olarak kullanılmıştır. Örneğin, bir yerden bir yere giden elçiler yanlarında kendi hükümdarlarına ait oklar taşırlardı.²⁴⁸ Eski Türk devletlerinde okla haber gönderilirdi. Aynı zamanda tâbi devletlere, onların tâbiyetlerini tanımanın bir alameti olarak da oklar gönderilirdi.²⁴⁹ Kağan hâkimiyeti elinde tuttuğu ve tanrının yeryüzündeki timsali olduğu için yay ona aittir. Onun hâkimiyeti altından bulunan kabileler ise ok timsalindedirler. Okun boy, tayfa anlamının buradan çıktığı yönünde görüşler de mevcuttur.²⁵⁰

Oğuz Kağan, destanın ilerleyen kısımlarında bu rüyadan hareketle, Uluğ Türk'ün öğütleri doğrultusunda bir toy düzenlemiş; sağ yanına kırk kulaç direk diktirerek üstüne bir altın tavuk koymuş, altına bir ak koyun bağlamış; sol yanına ise kırk kulaç direk diktirerek üstüne bir gümüş tavuk koymuş, dibine bir kara koyun bağlamıştır. Sağ yana Bozokları, sol yana da Üçokları oturtmuştur. Toyun sonunda Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip vermiş ve: “Ey oğullarım! Ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok cida ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağılattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya (borcumu) ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum” demiştir.

²⁴⁸Candan, Ergun; **Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, Sınırötesi Yayınları, 2002, s.64.

²⁴⁹Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, Ankara, T.T.K. Bas., 2003, s.143.

²⁵⁰Paşayev, Nazim; Paşayeva, Valide; **a.g.m.** erişim: 08.03.2003.

Oğuz Kağan'ın av için doğu tarafına gönderdiği, altın yayı bulan çocuklarını toyda sağ yanına, üzerine altın tavuk koyduğu, altına ak koyun bağladığı direğin dibine oturtması, hiyerarşik olarak onların diğer çocuklarından üstün olduğunu ifade etmektedir. Eski Türklerde, toylarda ya da kurultaylarda, hiyerarşiye göre düzenlenmiş belli bir oturuma düzeni mevcuttur. Oğuz Kağan'ın sağında oturmaları, bu çocuklarının üstünlüklerini göstermektedir. Bu çocukların üstünlüğü, Gök Tanrı tarafından Oğuz Kağan'a gönderilen kadından doğan gök menşeli çocuklar olmalarından kaynaklanmaktadır. Destanın kendi içerisindeki uyum ve paralellikle yine bu çocuklar altın yayı bulmuş ve hâkimiyetin sahibi olmuşlardır. Üç oku bulan yer menşeli çocuklar ise yay sahibi olan gök menşeli çocuklara tabii olmuşlardır.

Kök Türkler döneminde de mevcut olan bu oturma düzeni ve sağdakilerin solda oturanlara üstün olmaları, Bilge Kağan'ın, Köl Tigin abidesinde yer alan şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan tahta oturdu. Siz küçük kardeşlerim, yeğenlerim, genç şehzâdelerim, bütün soyum ve milletim; *sağdaki şad beyler ve soldaki tarkan ve buyruk beyler* sözlerimi sonuna kadar dinleyiniz!” Kök Türk toplumunda sınıfların varlığı bellidir. Genellikle aristokrat düzen üzerinde tabakalaşma görülür. Toplumda “kara budun” (halk) ve “beyler” olmak üzere iki büyük katman vardır. Ülke yönetiminde bulunan beyler kendi aralarında birimlere ayrılır. Yabgu, tigin, şad, tarkan, buyruk, çur gibi devlet örgütünde çeşitli unvanlar vardır. Kağan ailesinden olanlara şad, tigin; devletin büyük memurlarına buyruk, halktan olup da soyluluk sanı verilenlere tarkan denir.²⁵¹ Bilge Kağan'ın sözlerinde de görüldüğü gibi, kağan ailesinden olan şadlar sağda, halktan olup da soyluluk sanı verilmiş olan tarkanlar ve yüksek memur olan buyruk beyler ise solda oturmaktadırlar. Alföldi tarafından, Atilla'nın da büyük bir taht üzerinde oturduğu, sağında ve solunda devlet görevlilerinin dizildiği, en büyük oğlu İllig'i sağ kolunun yanına aldığı ve diğerlerinin

²⁵¹<http://www.gokturkce.net/yazi/gokturklerin-yasam-bicimi/> Erişim: 08.03.2013.

sandalye üzerinde oturduğu söylenerek herkesin yerinin önceden tayin olunduğuna işaret edilmektedir.²⁵²

Oğuz Kağan'ın gök menşeli çocuklarını doğuya, yer menşeli çocuklarını batıya göndermesi, Hun döneminde Doğu Hun ve Batı Hun Devleti olarak ortaya çıkan ve sonrasında da tarihin pek çok döneminde gördüğümüz ikili devlet teşkilatının kökenini ifade etmektedir. Doğu teşkilatı devletin sağ kolunu, batı teşkilatı ise devletin sol kolunu teşkil etmektedir. Burada da sağ kolun sola üstünlüğü söz konusudur. Hunlardan itibaren teşkilat yapısı incelendiğinde, doğuya atanan tigin ya da diğer hanedan üyelerinin daha yüksek mevkide olduğu görülmektedir. Bunlar “Sol Türk Bilge Beg” unvanını taşıyorlardı ve devletin veliahtıydılar. Batıdakiler ise “Sağ Türk Bilge Beg” diye anılırlardı. Bunlar da kağan ve veliahttan sonraki mevkiyi işgal ederlerdi. Oğuz Kağan'ın üç oğlu Gün, Ay ve Yıldız'dan on iki torunu (boy) sağ, Gök, Dağ ve Deniz'den on iki torunu da sol kolu teşkil eder. Oğuz Kağan Hâkimiyeti temsil eden yayı birincilere, tâbiyeti temsil eden oku da ikincilere vermiştir. Oğuz beyleri ve boylarının siyasi ve hukuki münasebetleri de yayla ok münasebetine göre olduğundan sağdaki Bozoklar, soldaki Üçoklar'a üstündür. Yani Üçoklar Bozoklara tabiidir. Bu hukukî kaide Selçuklulara ve hatta bir dereceye kadar Osmanlılara kadar devam eder.²⁵³

Binlerce yıllık tarihimiz boyunca, Türk adı varlığını devam ettirebilmiş ise bunun nedeni gelenekçiliktir. Gelenekçilik, Türklerde devamlılık fikrine yol açmıştır. Binlerce yıl evvel, devlet hayatında yürürlükte olan bir töre, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin atılışında da karşımıza çıkmaktadır. Lûtfi Paşa Tarihi, Osman Gazi'nin Oğuz Beyleri tarafından hanlığa layık görülmesini diğer beylerin ağzından şu şekilde nakletmektedir: “Siz Kayı neslindensiniz. Bu, Oğuz Han'dan sonra Oğuz Beylerinin ağaları ve hanları idi. Gün Han

²⁵² Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, S. 66; A. Alföldi, Türklerde Çift Krallık, **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, İstanbul, 1943, s.507-518.

²⁵³ Turan, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, 2005, s.97.

vasiyeti, Oğuz töresi mucibince Oğuz neslinden kimse olmayınca hanlık ve padişahlık Kayı soyu var iken özge boy soyuna düşmez.”²⁵⁴

Sol kolun sağ kola olan tabiiyeti Kutadgu Bilig’de de yer almaktadır. “Kimi doğudan binlerce armağan sunmaktadır, kimi batıdan hizmetine koşturmaktadır.”²⁵⁵ Kutadgu Bilig’de geçen bu beyitte de görüldüğü gibi doğu ihsanı, batı hizmeti ile maruftur.²⁵⁶

Oğuz kelimesinin, ok ve uz kelimelerinin birleşmesi ile meydana geldiği ve “uz”un yay anlamına geldiği yönünde görüşler de mevcuttur.²⁵⁷ Nazim Paşayev ve Valide Paşayeva’nın bu görüşlerine göre Oğuz kelimesi ok ve yay anlamına gelmektedir. Oğuzlar ise oklar ve yaylar anlamına gelir. Oğuz Kağan’ın yer menşei ve gök menşei çocuklarından teşekkül eden 24 boy halindeki Oğuzlar da, yer menşei çocuklardan oklar ve gök menşei çocuklardan yaylar olarak meydana gelmektedir. Pek çok bilim adamına ve delile göre Oğuz Kağan’ın karşıladığı tarihi şahsiyet olan Metehan’ın Çin kaynaklarında geçen “yay geren kavimleri bir arada topladım”²⁵⁸ sözü de düşünüldüğünde milletin teşekkülünde ok ve yayın önemi ile milletin oklar ve yaylardan teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

1.5.18. Toy Motifi

Hükümdarın çeşitli vesilelerle verdiği halka açık “toy”lar da hükümdarlık sembolü sayılmaktaydı. Bu toylar, Türk devlet başkanının iktidarını ve maddi gücünü sergilediği ve gösterdiği bir yer olmaktadır. Daha doğrusu, Türk hükümdarı bu toylar vasıtasıyla kendisine destek veren beyler ve halk için ne kadar büyük fedakârlıklar yapabileceğini göstermekteydi. Bundan dolayı bu toylara herkesin, özellikle beylerin mutlaka katılması lazım geliyordu. Çünkü toya icabet, doğrudan doğruya iktidarın tanınması ve itaat

²⁵⁴ Akt. Gökarp, Ziya; **Türk Töresi**, haz. Hikmet Dizdaroğlu, 1.bs., Devlet Kitapları, 1976.

²⁵⁵ K.B. 90. b.

²⁵⁶ Başer, Sait; **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.89-90.

²⁵⁷ <http://www.tarihtarih.com/?Bid=1488585> Erişim: 12.03.2013

²⁵⁸ Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.61.

anlamına geliyordu. Aksi durum ise itaatsizlik ve isyan demektir. Hükümdar tarafından cezalandırılması gerekiyordu.²⁵⁹

Oğuz Kağan Destanı'nın iki yerinde toy düzenlenmektedir. Birincisinde Oğuz Kağan halka kağanlığını ilan etmiş, ikincisinde ise sağ ve sol teşkilatını kurarak "Oğuz Töresi"ni inşa etmiştir. Her iki toy da siyasi ve idari sebeplerle düzenlenmiştir. Bu yönü ile bir kurultay görünümünde olsa da destan metninde birinci toyda kırk masa ve kırk sıra kurulduğu, türlü aşlar, türlü şaraplar, tatlılar ve kıymızlar yenilip içildiği zikredilmektedir. Resmi bir toplantı işlevi gören bu toylar yine de halk için yapılan eğlence ve ikram olma özelliğini kaybetmemiştir.

Oğuz Kağan destanın sonunda düzenlediği toyda iki yanda kırk kulaçlık direkler diktirmiştir. Bu iki direk altında iki yapı inşa edilecek, bunlardan biri hâkim, biri tabii olacak ve böylelikle ikili idari yapı tesis edilecektir. Sağdaki direğin üzerine altın tavuk koydurup altına ak koyun bağlattırmasına karşın soldaki direğin üzerine gümüş tavuk koydurup altına kara koyun bağlattırması, sağ tarafta kurulan idari yapının sol tarafta kurulana üstün olduğunu göstermektedir. Altının gümüşe üstünlüğü malumdur. Ak koyun'un kara koyuna üstün olduğu da Dede Korkut'ta, Dirse Han'ın oğulluyu ak otağa oturtup ak koyun eti ikram etmesine karşın oğlu kızı olmayanı kara otağa oturtup kara koyun etinden ikram ederek "kargamasından" anlaşılmaktadır.

Fuzuli Bayat'a göre Oğuz'un emri ile sağda ve solda kırk kulaçlık direkler dikilmesi, ağaçların altına beyaz koyunla siyah koyun bağlanması, tepesine altın tavukla gümüş tavuk konulması, eski Şaman merasimlerini hatırlatmaktadır. Bayat'a göre bu, aynı şekilde Yakut Şamanlarının kamlık zamanı iki ağaç diktirmesine, ağaçların arasına iki ip çekilmesine, kurbanlık koyunun yahut atın dikilen ağaca bağlanmasına uygundur.²⁶⁰

²⁵⁹Koca, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II. cilt, Ankara, Başkent Matbaacılık, 2003, s.70.

²⁶⁰ Bayat, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.167.

Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan bu toy motifi ile küçük payda da Oğuzlar olmak üzere Türk kavimleri arasındaki hâkimiyet meselesi, veraset töresi, boyların hiyerarşisi, payları ve damgaları belirlenmiş ve Oğuz töresi mucibince bir düzene bağlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTAY YARATILIŞ MİTİ

Altay Yaratılış Miti, sosyal bir yapının önemli çizgilerini gözler önüne sererek, dünyanın nasıl yaratıldığı, insan ırklarının nasıl meydana geldiği, kozmosun düzeninin ne olduğu gibi sorulara Türk muhayyilesine göre cevaplar verir. Altay Yaratılış Miti'nin tüm varyantları yakın zamanlarda derlendiği için İslamiyet, Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Maniheizm ve Şamanizmin izlerini taşır.

Altay coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk boyları ve Altay Türkleri arasında söylenegelen bu mitlerden en önemlileri W. Radloff ve Verbitskiy tarafından derlenmiştir. Altay Türklerinden derlediği yaratılış mitini Wilhelm Radloff, Proben adlı eserinin 1. cildinde 1866 yılında, Vasili Ivanovich Verbitski ise Altaiskie İnorodtsy adlı eserinde 1898 yılında yayınlamıştır. Radloff tarafından derlenen ve Proben'de yer alan mitin kısa varyantı durumunda olan bir başka mit ise yine Radloff'un Sibiryadan (Aus Sibirian) adlı eserinde yer almaktadır.

Bugüne dek bu metinler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak hâlihazırda bu metinlerle ilgili pek çok çözülmemiş sorun bulunmaktadır. Metinlerdeki pek çok motif izaha muhtaç durumdadır. Radloff tarafından derlenen ve daha hacimli bulunan mit bu çalışmalarda öncelikli olarak incelenmiş ve kıymete tabi tutulmuştur. Ancak Abdulkadir İnan tarafından 1972 yılında yayımlanan ve 1989 yılındada Bahaeddin Ögel tarafından nazma çevrilen ve çalışılan, Verbitski tarafından derlenen mit eksiktir. 2002 yılında İsmail Taş²⁶¹ tarafından, 2007 yılında da Fuzuli Bayat²⁶² tarafından bazı yeni bölümler aktarılmış ve incelenmişse de metnin tamamı çevrilmemiştir. Çalışmamız kapsamında Yrd. Doç. Dr. Elvina Er ile birlikte

²⁶¹Taş, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002.

²⁶²Bayat, Fuzuli; **Türk Mitolojik Sistemi**, I. cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

yaptığımız çeviride Verbitski tarafından derlenen mitin daha hacimli olduğu ve daha pek çok motifi ihtiva ettiği görülmektedir.

2.1. METİNLERİN TÜRÜ ÜZERİNE

Altay yaratılış mitleri üzerine bu güne kadar pek çok ilim adamı çalışmış ve pek çok söz söylemiştir. Yıllarca metinlerin türü üzerine tartışılmış ve çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Pek çok araştırmacı bu metinleri yaratılış destanı olarak tanımlamış ve “umumi Türk destanı”nın birinci dairesini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bazı araştırmacılar ise bu metinlerin efsane (ustûre) olduğunu belirtmiştir.

Yaratılışla ilgili bu metinlerin tamamı, dünyanın, insanların ve bazı kutsal varlıkların yaratılışı, ortaya çıkışı ve menşei ile bir takım nesnelerin, kurumların ve kaidelerin kökenine dair anlatılar ihtiva etmektedir. Kökene dair anlatılan ve başlangıçtaki zaman diliminden başlayarak cereyan eden bu hadiselerin kahramanları ilk insanlar, tanrılar ve olağanüstü kutsal varlıklardır. Anlatıların kahramanlarının kutsal olması yanında anlatının üslubu da kutsal olan ve inanılan hadiselere vurgu yapar niteliktedir.²⁶³ Kökeni anlatılan kişi, nesne, ya da kurumlar v.b. muayyen varlıklar olmayıp bir türü karşılamaktadırlar. Muayyen varlıkların ortaya çıkışını anlatan metinler efsane olabilir ancak türlerin kökenine dair anlatılar her zaman mittir.²⁶⁴ Mircea Eliade mitleri şöyle tanımlamaktadır:

“Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun,

²⁶³Masal türündeki gibi bir takım formeller ile anlatının kurgu olduğu ve yalan olduğu ifadesi v.b. yoktur.

²⁶⁴Ağrı Dağı’nın ortaya çıkışına dair bir anlatı efsanedir ancak dağların ortaya çıkışına dair anlatı mittir.

bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler Doğaüstü Varlıklar’dır. Özellikle “başlangıç”taki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca “doğaüstü” olma özelliğini) gözler önüne serer.²⁶⁵

Epik karakter taşıyan ve bir kahraman etrafında şekillenen olayları anlatan destanlar milletlerin diğer milletlerle ya da doğaüstü varlıklarla olan savaşlarını ve mücadelelerini anlatırlar. Altay yaratılış metinlerinde ise epik bir karakter bulunmamakta, milletlerin ya da boyların varlığı görülmemektedir. Anlatılan mücadele ve savaşlar ise Tanrı ile Erlik arasında, ya da Erlik ile kutsal varlıklar arasında geçmektedir.

Altay yaratılış metnlerinin mit olduklarına dair bir başka delil ise, Verbitski’nin bu anlatıyı eserinin “İnanışlar” bölümü içerisindeki “Dini İnanışlar” başlığı altında vermiş olmasıdır. Bilindiği üzere mitler ilkelerin dinidir. Kutsal kabul edilen bu anlatılar inanılan ve inancın temeli konumunda olan anlatılardır. İnsanoğlunun dünyayı, kendisini ve çevresini anlamlandırmak için sorduğu sorulara bulduğu cevaplarla şekillenmişlerdir. Altay yaratılış mitlerinde de dünyanın nasıl yaratıldığı, yaradanın kim olduğu ve maiyetinin ne olduğu, ilk insanların nasıl ortaya çıktığı, dağların nasıl oluştuğu, iyiliğin ve kötülüğün menşesinin ne olduğu, insanın uyması gereken kaidelerin kökeninin ve sebebinin ne olduğu gibi pek çok soru miti vücuda getiren muhayyilede cevap bulmakta ve bu cevaplar bu anlatıya sahip olan toplumun dini kaidelerini şekillendirmektedir.

²⁶⁵Eliade, Mircea; **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, İstanbul, Om Yayınevi, 2001, s.15-16.

2.2. ALTAY TÜRKLERİNİN YARATILIŞ MİTİ (A)²⁶⁶

Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir “kişi” vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı hiçbir şey düşünmüyordu. “Kişi” rüzgâr çıkarıp suyu dalgalandırdı ve Tanrı’nın yüzüne su serpti. “Bu kişi” kendisinin Tanrı’dan büyük olduğunu sandı ve suyun içine dalıverdi. Su içinde boğulacak oldu;

“Tanrı, bana yardım et” diye bağırmaya başladı. Tanrı:

“Yukarı çık!” dedi. O da sudan çıkıverdi. Tanrı şöyle buyurdu:

“Sağlam bir taş olsun!” Suyun dibinden taş çıktı. Tanrı ile “kişi” taşın üzerine oturdular. Tanrı “kişi”ye:

“Suya dal oradan toprak çıkar!” dedi. “Kişi” suyun dibinden toprak çıkarıp Tanrı’ya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak:

“Yer olsun (yer bütsün)!” dedi. Böylece yer yaratılmış oldu. Bundan sonra Tanrı yine “kişi”ye:

“Suya dal toprak çıkar” dedi. “Kişi” suya daldı ve;

“Ben kendim için de toprak alayım” diye düşündü, iki eline toprak aldı; bir elindeki toprağı, kendi başına iş görmek düşüncesiyle, ağzına soktu. Tanrı’dan gizlice yer yaratmak istiyordu. Bir elindeki toprağı Tanrı’ya verdi. Tanrı bu toprağı saçıverdi, katı yer meydana geldi. Deminki “kişi”nin ağzında gizlediğı toprak da büyümeye başladı. Nefesi tıkanıp boğulacak, ölecek oldu. Tanrı’dan kaçmaya başladı. Fakat nereye baksa Tanrı’yı yanında buldu. Boğulmak üzere iken:

“A Tanrı, gerçek Tanrı, bana yardım et!” diye yalvardı. Tanrı ona:

“Ne yaptın? Ağzına toprak saklayım diye mi düşündün? Bu toprağı ne için gizledin?” diye sordu. O “kişi” cevap verdi:

²⁶⁶Radloff, W.;Proben, I. cilt, s.159-166; İnan, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 5.bs., Ankara, T.T.K. Bas., 2000, s.14-19.

“Yer yaratayım diye bu toprağı ağızımda gizlemiştim.” Tanrı ona:

“At ağızından o toprağı” dedi. “Kişi” toprağı atıverdi. Bu topraktan küçük küçük tepeler meydana geldi. Bundan sonra Tanrı şöyle dedi:

“İmdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albating) düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizleyenler senin halkın olsun; günahlarını senden gizleyenler benim halkım olsun!” dedi.

Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve:

“Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!” dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi:

“Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun!”

Bu sırada Erlik bir kalabalığın gürültüsünü işitti ve:

“Bu gürültü nedir?” diye sordu. Tanrı:

“Sen de bir hakansın, ben de bir hakanım. Bu gürültü yapan kalabalık benim ulusumdur” dedi. Erlik bu kavmin kendisine verilmesini istedi. Tanrı ona:

“Hayır, sana vermeyeceğim. Sen kendine bak” dedi. Erlik:

“Dur bakalım. Tanrı’nın şu ulusunu bir göreyim” dedi ve kalabalığa doğru yürüdü. Bir yere geldi. Burada insanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve başka birçok canlı yaratıklar gördü ve:

“Tanrı bunları nasıl yaratmış? Bunlar ne ile besleniyorlar?” diye düşündü. Burada bulunan insanlar bir ağacın meyvesiyle besleniyorlardı. Ağacın bir tarafındaki meyveleri yiyorlar, diğer tarafındaki meyvelerden

ağızlarına almıyorlardı. Erlik bunun sebebini sordu. İnsanlar ona cevap verdiler:

“Tanrı bize bu dört dalın meyvesini yemeyi yasak etti. Güneşin doğduğu yanda bulunan beş dalın meyvelerinden yemeyi buyurdu. Yılan ile köpeğe, ‘Bu ağacın dört dalından yemek isteyenleri bırakma’ diye emretti. Bundan sonra Tanrı göğe çıktı. Beş dalın meyveleri bizim aşımız oldu.”

Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey denilen bir kişi buldu ve ona:

“Tanrı yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerini de yiyiniz!” dedi. Bekçi yılan uyuyordu. Erlik onun ağızına girdi ve:

“Bu ağaca çık!” dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı, Erlik onlara:

“Bu meyveden yiyiniz!” dedi. Törüngey istemedi. Fakat karısı yedi, meyve çok tatlı geldi. Meyveyi alıp kocasının ağızına sürdü. O anda her ikisinin tüyleri dökülüverdi. Utandılar. Ağaçların altına saklandılar. Derken Tanrı geldi. Bütün ulus Tanrı’dan gizlendi. Tanrı haykırdı:

“Törüngey, Törüngey! Eje, Eje! Neredesiniz?” Onlar:

“Ağaç altındayız, sana varamayız” dediler. Yılan, köpek, Törüngey, Eje kabahati hep birbirlerine attılar. Tanrı yılanı dedi:

“Şimdi sen körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün.”

Bundan sonra Eje’ye:

“Yasak meyveyi yedin. Körmös’ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin sonra öleceksin.” Törüngey’e şöyle dedi:

“Körmös’ün aşını yedin, beni dinlemedin, şeytanın sözüne kandın, onun sözüne kananlar onun ülkesinde yaşayacaklar, benim nurumdan mahrum olacaklar, karanlık dünyada bulunacaklardır. Şeytan bana düşman sen de ona düşman olacaksın. Beni dinlemiş olsaydın benim gibi olurdun. Şimdi senin dokuz oğul, dokuz kızın olsun. Bundan sonra ben kişi yaratmayacağım. Kişileri sen doğuracaksın.” Tanrı şeytana:

“Adamlarımı ne için aldattın?” dedi. Şeytan:

“Ben istedim sen vermedin. Ben de hırsızca almaya karar verdim. Ben alacağım: Atla kaçarsa düşürerek alacağım, rakı içip sarhoş olursa dövüştüreceğim, suya girse, ağaca çıksa yine alacağım” dedi. Tanrı şöyle dedi:

“Üç kat yerin altında, ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünya vardır. Ben seni oraya atıyorum.” İnsanlara da şöyle dedi:

“Bundan sonra size yemek vermeyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmayacağım. Size Maytere’yi göndereceğim” dedi.

Maytere geldi; insanlara birçok şeyler öğretti. Araba yaptı. Aş olarak ot köklerini, ısırgan vesaire otları tayı etti.

Erlik Maytere’ye yalvardı:

“Ey Maytere, sen benim için Tanrı’ya başvur, müsaade etsin de ben Tanrı’nın yanına çıkayım.” Maytere, Erlik’in kabul edilmesi için Tanrı’ya altmış yıl yalvardı.

Tanrı şeytana şöyle dedi:

“Bana düşman olmazsan, insanlara fenalık etmezsen yanıma gel!” Şeytan göklere Tanrı’nın yanına çıktı; Tanrı’ya secde ederek;

“Beni takdis et, müsaade et ben de kendim için gökler yapayım” dedi.

Tanrı müsaade etti. Erlik gökler yaptı. Erlik'in avenesi göklere yerleşip çok kalabalık oldu. Tanrı'nın öz kişisi Mangdaşire şöyle düşündü:

"Bizim öz kişilerimiz yeryüzünde, Erlik'in kişileri göklerde. Bu çok fena bir şey."

Mangdaşire, Tanrı'ya darılıp, Erlik'e karşı savaş açtı; Erlik karşı geldi, ateşle vurup Mangdaşire'yi kaçırdı. Mangdaşire Tanrı huzuruna geldi. Tanrı:

"Nereden geliyorsun?" diye sordu. Mangdaşire:

"Erlik'in avenesi yüksek göklerde, bizim kişilerimiz ise yeryüzünde bulunuyorlar, bu çok fena bir şey. Ben Erlik'in avenesini yere indirmek için savaştım. Fakat gücüm yetmedi, indiremedim" dedi.

Tanrı:

"Benden başka kimse ona dayanamaz; Erlik'in gücü senden fazladır. Fakat bir zaman gelecek ki sana 'var!' diyeceğim. İşte o zaman senin gücün Erlik'in gücünden üstün olacaktır" dedi. Bunun üzerine Mangdaşire rahat rahat yattı.

Bir gün Mangdaşire şöyle düşündü:

"Tanrı'nın var diyeceği gün yaklaştı."

Tanrı Mangdaşire'ye dedi:

"Ey Mangdaşire, bugün var, Erlik'i göklerden süreceksin, maksadına ereceksin, ondan çok güçlü olacaksın. Benim gücüm, kudretim, takdisim (alkışım) sana yetsin." Mangdaşire sevindi, bir kahkaha attı:

"Tüfeğim yok, yayım, okum yok, kargım (cıdam) yok, yatağanım yok... Ancak yılan bileğim, kolum var. Nasıl ben Erlik'e karşı varayım?" dedi. Tanrı ona kargı verdi. Mangdaşire kargıyı alıp Erlik'in göklerine çıktı. Erlik'i yendi, kaçırdı. Göklerini kırıp parça parça etti. Erlik'in göklerinin parçaları yere döküldü. O zamana kadar yeryüzü dümdüz idi. Bu parçalardan dağlar,

kayalar hâsıl oldu. Güzel Tanrı'nın güzel yarattığı dümdüz yer böylece eğri-büğrü oldu. Erlik'in bütün avenesi yere döküldü, kimi suya düştü boğuldu, kimi ağaca, kimi taşa çarptı, öldü, kimi hayvanlara çarptı öldü.

İmdi Erlik Tanrı'dan yardım istedi:

“Benim göklerimi kırdın. Şimdi benim barınacak yerim yok” dedi. Tanrı onu yerin altına, karanlık dünyasına sürdü. Üzerine kat kat kilitler koydu.

“Üzerinde sönmez ateş olsun, güneş ve ay ışığı görmeyesin! Tekrar ediyorum: İyi olursan yanıma alırım, fena olursan daha derinlere sürerim!” dedi. Erlik:

“Ben ölmüş adamların canlarını alacağım” dedi. Tanrı:

“Ben onları sana vermeyeceğim, kendin yarat” dedi. Erlik eline çekiç, körük, örs aldı. Bir vurdu kurbağa çıktı, bir vurdu yılan çıktı, bir vurdu ayı çıktı, bir vurdu domuz çıktı, bir vurdu albıs (fena ruh) çıktı, bir vurdu şulmus (fena ruh) çıktı, bir vurdu deve çıktı.

Tanrı geldi. Erlik'in körük, çekiç ve örsünü alıp ateşe attı. Körük bir kadın, çekiç de bir erkek oldu. Tanrı bu kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Kadın bir kuş olup uçtu, bu kuş eti yenmez, tüyü yelek olmaz “Kurday” denilen kuştur. Tanrı erkeği yakalarak yüzüne tükürdü, o da bir kuş oldu, bu da “Yalban” denilen kuştur. Bütün bunlardan sonra Tanrı, halka hitaben:

“Ben size mal verdim, aş verdim, yerin üzerinde iyi, güzel ve arı sular verdim, size yardım ettim. Siz de iyilik yapınız. Ben göklerime döneceğim; çabuk gelmeyeceğim” dedi.

Sonra yardımcı ruhlarına hitaben:

“Şal-Yime, sen rakı içip aklını kaybedenleri, körpe çocukları, kısarak yavrularını, inek buzağılarını koru, iyi sakla. İyilik yapmış olan ölülerin canlarını yanına al, kendi kendini öldürenleri alma! Zenginlerin malına göz dikenleri, hırsızları, başkalarına düşmanlık edenleri de alma, benim için ve

hakanı için savaşıp ölenleri al, benim yanıma götür! İnsanlar, size yardım ettim, sizden fena ruhları uzaklaştırdım. Fena ruhlar (körmösler) insanlara yaklaşırlarsa onlara yemek versinler. Körmöslerin aşlarını yemeyiniz, yerseniz onlardan olursunuz. Benim adımı söylerseniz himayemde bulunacaksınız. Şimdi ben uzaklaşıyorum; fakat tekrar geleceğim; beni unutmayınız. Beni gelmez sanmayınız. Şimdi uzaklara gidiyorum. Tekrar geldiğim zaman sizin iyilik ve fenalıklarınızın hesabını göreceğim. Şimdilik benim yerimde Yapkara, Mangdaşire ve Şal-Yime kalıyorlar. Onlar size yardım edeceklerdir.”

“Yapkara, sen iyi bak! Erlik senin elinden ölmüşlerin canını çalmak isterse Mangdaşire’ye söyle, o kuvvetlidir. Şal-Yime sen iyi bak! Albıs, şulbus yerin altından çıkmasınlar, çıkarlarsa derhal Maytere’ye haber ver! O kuvvetlidir. Onları kovsun! Podo-Sunku ayı ve güneşi beklesin. Mangdaşire’ye söyle yeri ve gökleri muhafaza etsin! Maytere iyilerden kötülerini uzaklaştırsın. Mangdaşire, sen fena ruhlarla savaş! Sana güç gelirse benim adımı çağır! İnsanlara iyi şeyleri, iyi işleri öğret. Olta ile balık avlamak, sincap (tiyin) vurmak, hayvan beslemek sanatlarını öğret!”

Bunları söyledikten sonra Tanrı uzaklaştı. Mangdaşire olta yaptı. Balık avladı, tüfek, barut icat etti, sincap vurdu. Tanrı’nın buyurduğu gibi insanlara birçok şeyler öğretti.

Magdaşire bir gün şöyle dedi:

“Bugün beni rüzgâr uçuracak ve götürecektir.” Rüzgâr geldi Mangdaşire’yi alıp götürdü.

Yapkara insanlara şöyle dedi:

“Mangdaşire’yi Tanrı yanına aldı. Onu bulamazsınız, ben Tanrı’nın elçisiyim, ben de gideceğim. Tanrı nerede durursa orada kalacağım. Siz öğrendiklerinizi unutmayınız. Tanrı’nın yargısı budur” dedi. İnsanları kendi hallerine bırakıp o da gitti.

2.3. ALTAY TÜRKLERİNİN YARATILIŞ MİTİ (B)²⁶⁷

Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı insanoğullarının ata ve anası Tengere Kayra Kan kendisine benzer bir varlık yaratarak ona (kiji) dedi. Kayra Kan ile kişi su üzerinde iki kara kaz gibi sakın sakın uçarak süzülürlerdi. Fakat kişi bu ebedî sükûnetten memnun değildi, o, Kayra Kan'dan da daha fazla yükselmek istiyordu. Bu ölçüsüz hareketinden dolayı o, uçma hassasını kaybetti ve derinliklere, dipsiz suya yuvarlandı. Boğulacak dereceye gelince, ihtiyaç karşısında Tengere Kayra Kan'ı (merhametli göğü) yardıma çağırdı. Kayra Kan, Kişi'ye derinlikten kalkması için emir verdi, sonra kişinin, üzerinde oturarak suya karşı korunabilmesi için Kayra Kan yeri yaratmak istedi, bunun için kişiye, suya dalarak derinliklerden toprak çıkarmasını söyledi ve bu toprağı suyun üzerine serpti. Kişi sudan toprak çıkarırken kendisi için gizlice bir arazi yapmak maksadıyla toprağın bir parçasını ağzına sakladı. Fakat yukarıya çıktığı zaman ağzındaki toprak şişti ve nefes alamaz oldu, eğer Kayra Kan ağzındaki toprağı tükürmesini emretmemiş olsaydı, boğulacak dereceye gelecekti. Kayra Kan tarafından yaratılan yer düz ve arızasızdı, fakat kişinin ağzından fışkıran toprak her tarafa sıçradı ve birçok yerde bataklıkli tepecikler meydana getirdi. Kayra Kan kızgınlıkla kişiye Erlik adını taktı ve onu ışık diyarından kovdu; bunun üzerine arz üzerinde yerleşsinler diye başka kişiler yarattı. Yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalın altında bir kişi yarattı. Bu dokuz kişi, bugüne kadar yeryüzünde yaşayan dokuz boyun cedleri olmuşlardır.

Erlik, yeryüzünün yeni sakinleri olan insanlara bakıp bunların güzel ve iyi olduklarını görünce, Kayra Kan'dan, bu mahlûkları kendi eline vermesini rica etti. Kayra Kan onun bu ricasını kabul etmedi; bunun üzerine Erlik onları kötü yola sevk ederek zorla kendi hâkimiyeti altına geçirmesini bildi. Fakat

²⁶⁷Radloff, Wilhelm; *Sibirya'dan*, çev. Ahmet Temir, Ankara, 1956, s.6-7; Sakaoğlu, Saim; Duymaz, Ali; *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, 4. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s.173-174.

Kayra Kan, Erlik tarafından böylece kolaylıkla kandırıldıkları için insanoğullarına kızdı. Bu yüzden, bu andan itibaren kişiöğullarını kendi hallerinde bırakmaya karar verdi. Erlik'e tekrar beddua okuyarak onu karanlıklar diyarının üçüncü katına sürdü; kendisi için ise on yedi kat gökle onun sakinlerini yarattı ve daimi mesken olarak en yüksekteki on yedinci katı seçti. Şimdi, yalnız kalan kişiöğullarının koruyucusu ve öğreticisi olarak yüksek May-Tere'yi geride bıraktı. Güzel semayı gören Erlik de kendisi için bir sema yapmaya karar verdi ve Kayra Kan'dan müsaade aldıktan sonra orada kendi emrindekileri yerleştirdi, bunlar onun yoldan çıkardığı insanlar, yani kötü ruhlardır. Hâlbuki kötü ruhlar, Tanrı'nın yeryüzünde yarattığı insanlardan çok daha iyi yaşıyorlardı.

Bu hal Kayra Kan'ı hiddetlendirdi, bunun üzerine o, Erlik'in semasını yıkmak için Mandışire Bahadır'ı gönderdi. O zaman Mandışire'nin şiddetli darbeleri ile gök sarsıldı ve Erlik'in seması küçük parçalar halinde yere döküldü ve o zamana kadar düz olan yeryüzünün şekli bozuldu, çünkü, yıkılan enkaz neticesinde muazzam dağlarla derin uçurumlar ve onların arasında geçilmesi imkansız ormanlıklar peyda oldu. Kayra Kan ise Erlik'i, güneş ve ayın bulunmadığı, yıldız ışıklarının nüfuz etmediği en alttaki arz katına sürdü ve dünyanın sonuna kadar orada kalmasını emretti.

2.4. ALTAY TÜRKLERİNİN YARATILIŞ MİTİ (C)²⁶⁸

V.İ Verbitski, Altaylıları her yönü ile anlattığı Altaiskie İnorodtsı adlı eserinin “İnanışlar” bölümü içerisinde “Dini İnanışlar” adlı bir alt başlık açmış ve bu başlığın altında yine çeşitli alt başlıklar içerisinde Altaylıların mitik tefekkürlerine yer vermiştir. Bu eser içerisinde Altay yaratılış miti tek bir parça halinde mit ya da destan olarak verilmemiş olup, Altayların dini inanışlarını anlatmak için verilen bu mitik tefekkürler daha sonra tek parça bir metin olarak kabul edilmiş ve “yaratılış miti” ya da “yaratılış destanı” şeklinde

²⁶⁸Vetbitski, V. İ.; *Altaiskie İnorodtsı*, Moskva 1893, s.

adlandırılmıştır. Çalışmamızda, Yrd. Doç. Dr. Elvina Er ile birlikte okuduğumuz bu bölümleri, eserde olduğu hali ile alt başlıkları ile birlikte vereceğiz.

2.4.1. Dünyanın Yaratılışı Üzerine

Daha yer ve gök olmadığı zamanda, Ülgen (Kurbustan-Aakay) sonsuz denizin üzerinde uçuyordu. Duracak sert bir yüzey yoktu. Kendi içinde “önündekini tut, önündekini tut” diye bir ses duydu. Ve bu kelimeleri söyledi. Ellerini açarak su içerisinde önüne çıkan bir taşı tuttu. Bu taşın üzerine oturdu. Ne yaratayım, nasıl yaratayım diye düşünüyordu. Aniden su içerisinde Ak Ene (Beyaz Anne) çıktı ve Ülgen’e şöyle dedi: “Yaratmak için aklına ne gelirse sadece yaptım oldu ve böylece olacak de, yaptım olmadı deme.” Bunu söyleyerek Ak Ene kayboldu ve bir daha kimsenin karşısına çıkmadı. Bu sebeple Ülgen yarattığı insanlara emir verdi:

“Var olan hakkında olumsuz konuşma, eğer konuşursan o olmaz”

Ülgen’e bir ilham daha geldi ve “Yer Yaratılsın” dedi. Böylece yeryüzü yaratıldı. Ülgen “önündekini tut, önündekini tut” sözlerini tekrar ederek yukarı baktı ve “gök yaratılsın” dedi. Böylece gökler yaratıldı. Ülgen “önündekini tut, önündekini tut” sözlerini bütün varlıklar yaratılana kadar söylemeye devam etti. Bu kelimeler insana yansıdı. Bundan dolayı insan geriye doğru yürüyemiyor öne yürüyor. Arkasındakini alamıyor. Arkasındakini değil önündekini yapıyor. Ülgen deniz içerisinde üç tane büyük balık yarattı ve dünyayı onların üzerine yerleştirdi. Bu balıkların ikisi kenarda, bir tanesi ise ortada, dünyanın altında duruyor. Ortadaki balığın başı yukarıya dönük vaziyette duruyor. O başını eğdiği zaman kuzeyde seller oluyor. Eğer başını çok eğerse bütün dünya sular altında kalır. Onun solungaçlarının altında kanca vardır ve bu kanca bir kemente bağlıdır. Bu kementin ucu gökyüzüne doğru uzatılmıştır ve orada üç direğe bağlıdır. Bu direkler aracılığı ile balığın başı idare ediliyor. Bu işi Ülgen’in bahadırı Mangdaşire yönetiyor. Kementin

ucu bir direktan indirildiğinde dünya kuzeye doğru eğilir. O zaman seller olur. Eğer ikinci direktan indirilirse bütün dünya sular altında kalır (tufan olur).

Ülgen dünya yaratıldığı esnada Altın bir dağın üzerinde bulunuyordu. Bu dağda güneş ve ay ışıldar. Bu dağ gökyüzünde asılıydı, Dünya üzerinde değildi ve toprağa dokunmuyordu. Dünyanın yaratılışı altı gün sürdü. Yedinci gün Ülgen uyudu, sekizinci gün uyandı. Bundan dolayı Altaylıların ataları Oryatlar yedinci günün sabahında ibadet ederlerdi. Erkek ve kadınlar bir işe başlamadan önce el ve yüzlerini yıkayarak doğuya dönerlerdi. Anneler ise çocuklarını emzirmeden yönlerini doğuya çeviriyorlardı. Erkekler iki dizini yere çökerek ve ellerini arkada tutarak yere secde ediyor, kadınlar ise sol dizini yere vurarak ve sağ eliyle sağ saç örgüsünü tutarak yere secde ediyor ve farklı şekillerde Tanrıya sesleniyorlardı.

İbadet etmeden önce ateşin üzerine bakır tütsü kabı ile tütsü koyuyorlardı. Bakır tütsü kabı dört ayak üzerindeydi ve boyu bel yüksekliğinde idi. Bu dini bilgiler unutulmaya başlandığından bu ritüeli sadece büyükler yapıyor. O da her yurtta değil, günümüzde sadece Güney Altaylarda ve yılda bir kez bahar mevsiminde gerçekleştiriliyor.

2.4.2. Dünya Görüşü

Bizim güneş ve aylı dünyamızın dışında kendi gökyüzü, yeryüzü ve cehennemi olan doksan dokuz dünya vardır. Her dünyanın başında kendi yöneticileri ve kendi halkları var. Bu dünyaların en büyük ve en önemlisinin adı Han Kurbustan Tengere'dir. Onun yöneticisi Ülgen tarafından konulmuştur ve adı Mangızın Matmas Burhan'dır. Bu dünyanın yeryüzünün adı Altın Telengey, cehenneminin adı Mangıs Maçiri Taamı, cehenneminin hükümdarının adı Patpan Kara'dır. Bu doksan dokuz dünyanın ortancasının adı Ezreen Kurbustan Tengere'dir. Onun en önemli yöneticisi Bilgiyin-Kere-attu-Türun-muzıkay-Burkan'dır. Bu ortanca dünyanın yeryüzünün adı Altın Şorka ve cehenneminin adı Tüpken Kara Taamı'dır. Cehenneminin hükümdarının adı Patpan Karakçi (öldüren, yok eden)'dir. Bizim dünyamız

doksan dokuz dünyanın en küçüğü ve en alçakta olanıdır. Adı Kara Tengere (Kara Gökyüzü)'dür. Dünyamızın en önemli yöneticisi Maydere'dir. Bizim dünyamızın gökyüzü, her biri diğerinden yüksek olan otuz üç kattan oluşuyor. Bizim dünyamızın cehenneminin adı Taptan (Tyaptan)'dır. Bu cehennemin hükümdarının adı ise Kerey Han (öfkeli)'dir.

2.4.3. Erlik ve Diğer Akıllı Varlıkların Menşei Üzerine

Daha insan olmadığı zamanlarda Ülgen denize bakıyordu. Denizin üzerinde buz parçası gibi yüzen bir yığın toprak ve ona yapışık vaziyette bulunan, insana benzeyen bir kil tabakası gördü. Ülgen bu kil tabakasını makasla keser gibi toprak yığınının ayırarak, “nedir bu cansız olan, bu insan olsun” dedi ve bu böyle oldu. Ülgen yaratmış olduğu bu ilk varlığa Erlik (cesur, erkeklik, erkeksi cesaret) adını verdi ve onu öylece bıraktı. Geriye kalan toprak parçası büyük bir balık olarak kaldı. Ülgen onu Pel (Taymen) olarak adlandırdı. Erlik etrafına bakınarak Ülgen'i buldu. İlk zamanlarda onun arkadaşı, küçük kardeşi gibiydi. Daha sonra ise onunla aynı olmaya çalıştı. Hatta kıskançlıkla ondan üstün olmaya çalışarak “ben kendim gibi, hatta daha üstün varlıklar yaratırım” diye düşünüyordu. Zamanla Ülgen'den daha da uzaklaşıyor, kalbinden ona karşı soğuyordu. Sonunda onun ve onun yarattığı bütün varlıkların düşmanı oldu. Ülgen Erliğin yerine kendisine başka bir arkadaş yarattı. Onun adı Bagatır Mangdışire (mang: hız, koşma/ şire: taht)'dir. Onu her zaman yanında olması ve Erlik'le mücadele etmesi için yarattı. Ülgen Mangdışire'yi yaratmak için taştan su çıkardı ve bu sudan bileşiminde döküm ve gümüş olan demir yaptı. Bu en sağlam madde olan karışımdan Mangdışire'nin iskeletini meydana getirdi. Ülgen, Erlik ve Mangdışire dışında farklı dünyalarda yaşayan birçok hizmetçi yarattı. Bizim dünyamızda aniden yedi erkek ve bir o kadar da ağaç yarattı. İnsanların kemikleri kamıştan, etleri ise kildendi. Ülgen, insanın bedenini yarattıktan sonra kulak ve burunlarına üflemiş, insan canlanmış ve akıl sahibi olmuş. Kulaklarına üflediğinde bedenine can girmiş, burnuna üflediğinde ise akıl

girmiş. Böylelikle Ülgen, yedi kişiyi yarattıktan sonra yarattığı yerden ayrılmadan Altın Dağ'ın bulunduğu doğuya döndü ve bir erkek ile bir ağaç daha yarattı. Onları, yüzleri batıya bakacak şekilde Altın Dağ'ın üzerinde bıraktı. Bu insana can ve akıl üflemeden önce ona “benim yarattığım iyi ve kötü her şeyin üzerinde sen hâkim ol, kimin açlıktan öleceğini sen bil (karar ver), kimin rutubetten öleceğini sen bil (karar ver), kimin hastalanacağını sen bil (karar ver)” dedi. Böylelikle Ülgen sekiz insan ve sekiz ağaç yaratarak, yedi yıl boyunca onları kendi hallerine bıraktı. Bu yedi yıl zamandan sonra baktı ve gördü ki sekiz kişi olduğu gibi kalmış, sekiz ağacın üzerinde ise yedişer dal çıkmıştı. Ağaçlar her yıl birer dal çıkartmıştı. Bunun üzerine şöyle dedi: “Neden ağaçlar çoğalıyor, insanlar çoğalmıyor?” Buna Altın Dağ'ın üzerindeki sekizinci kişi cevap verdi: “Dişisi olmazsa nasıl çoğalsın?” Ülgen buna karşılık olarak şöyle dedi: “Seni yaratırken sana “sen bil” dedim, şimdi sen de diğer yedi kişinin yanına git, ben senden üç gün sonra geleceğim.” Bu sekizinci kişi diğerlerinin yanına geldiğinde kendi kendine şöyle düşündü: “Bana Ülgen “sen bil, sen bil” dedi. Şimdi artık ben ne yapacağımı bileceğim.” Ve kadını yaratmaya başladı. Tıpkı Ülgen'in kendisini yarattığı gibi iskeletini kamıştan, vücudunu kilden yaptı. Bu bileşim çatlayıp dökülmeye başlayınca “ergin elen” adında bir ot kopararak avucunda ezdi ve o bileşime üfledi. Üfleminin sonucunda bir yılan ortaya çıktı. Bu yılanı, çatlayıp dökülmemesi için o bileşimin etrafına doladı. O anda ağzında Ülgen'den mektup tutan bir köpek gelmişti. Mektubu alarak okudu. İçerisinde “senin adın Maydere olsun, her şeyi sen yönet” yazıyordu. Üçüncü gün Ülgen gelmeyince Maydere, yarattığı cansız halde bulunan kadının başına mektup getiren köpeği bekçi olarak bırakarak Ülgen'in yanına gitti. Erlik ise bunu bekliyordu. Bu tamamlanmamış varlığın yanına gelerek demir bir flüt ile burnuna ve kulağına üfledi. Burnuna üflerken yedi, kulağına üflerken ise dokuz melodi kullandı. Böylelikle dişi cinsinde olan insana ruh ve akıl üfledi. Ancak bu insan, diğer insanlar gibi normal değildi. İçi kıskançlıkla doluydu ve her zaman yedi farklı duygu yaşırdı. Akıl ise dokuz farklı dilin seslendiği şekilde (karmakarışık) idi. Vücudu ise pis kokuluydu. Maydere bu olaydan habersiz bir şekilde Ülgen'le karşılaştı ve ona “sen bana sen bil sen bil dedin ve ben buna güvenerek

kadını yarattım, ama onun daha canı yok, ben sana yaratayım mı yaratmayım mı diye sormaya geldim” dedi. Ülgen Maydere’ye “çabuk geri dön!” dedi. Maydere döndü. Döndüğünde kadını canlı olarak görünce köpeğe “erliği neden yaklaştırdın, o seni nasıl kandırdı?” dedi. Köpek Erliğin kendisine söylediği şu sözlerle Maydere’ye cevap verdi: “Ben sana bir kürk vereceğim. Bu kürk yazları seni yağmurdan koruyacak, kışları ise üşütmeyecek. Sana bir ayakkabı vereceğim. Onun tabanı hiçbir zaman eskimeyecek. Sana lezzetli bir yemek vereceğim, açlıktan ölmeyeceksin (aç kalmayacaksın) ve hiçbir zaman kilo almayacaksın. Maydere köpeğe: “Erliğin sana vadettiği kürk, senin derin üzerinde çıkacak olan tüylerdir. O nallı ayakkabılar senin ayaklarındaki tırnakların olacaktır. O senin mutlu olacağın yemek ise açken yiyeceğin herhangi bir yemek olacaktır.” Dedi ve köpeği lanetledi. Köpeğe insanların yemeklerinin, giysilerinin ve ölmüş hayvanlarının artıklarıyla beslenmesini söyledi. “İnsan yiyeceği sana kısmet olmasın. Bundan sonra insanların yurtlarında değil kapının önünde yaşa ve onu dışarıdan koru. İnsanlar seni hep dövsün ama sen buna karşı onu bırakmaya cesaret etme. Eğer insanlara karşı bir kabahat işlersen senin ölümün boğulmak olsun” dedi. Maydere öyle deyince, dediği gibi oldu. Hâlbuki önceden köpek hep insanla birlikte yaşardı. Ne vücudunda tüy ne de ayaklarında tırnakları vardı. İnsanı anlayabiliyor ve derdini anlatabiliyordu. Daha sonra Maydere yedi erkeği çağırarak Erlik tarafından canlandırılan kadını onlara takdim etti. Aranızda kim bu kadını alır diye sordu. Hepsi sustu ve cevap vermediler. Daha sonra hepsine tek tek sordu ve yedi erkekten birini elinden tutarak kadına yaklaştırdı. Bu erkek şöyle dedi: “Bu insanın görünüşü farklı, ruhu da tahammül edilemeyecek kadar kötü.” Bu defa Maydere bir diğerini yaklaştırdı. O da hemen hemen aynı şeyleri söyledi. Daha sonra üçüncüsünü yaklaştırdı. O da almayı reddetti. Teklifi reddeden bu üç kişi koşarak uzaklaştılar. Bu arada Ülgen geldi ve geri kalan dört kişi içerisinden birine Targın Nama adını verdi ve bu erkeğin kaburgalarının iki yanından birer tane alarak hemen bir kadın yarattı. Ona Mun Tu Şaydi adını vererek onu Targın Nama’ya verdi. Daha sonra bütün varlıklara seslenerek “kim hangi otu, yosunu, meyveyi, mahsulü beğeniyorsa istediğini yesin” dedi.

Maydere ise ona cevap verdi: “İstediğini yarat, hayvan, insan ya da başka bir şey istersen kendin yarat, bana sorma dedi ve Altın Dağ’a gitti. Ülgen orada kalan üç kişiden birincisine Tidi-Mine-Burhan, ikincisine Şılı-Mine-Burhan, üçüncüsüne ise Topşun Burhan adını verdi. Onları kâtip ve yardımcı olarak yanında bıraktı. Ülgen de Altın Dağ’a gitti ve orada kadının kokusuna dayanamayarak kaçan üç kişiyi gördü. Orada kitap okuyorlardı. Kitapların içine o kadar gömülmüşlerdi ki kafaları bile görünmüyordu. Ülgen onları sevdi, aralarından daha iyi okuyan birini fark ederek ona “senin ismin Tepkara olsun” dedi. “Sen ölülerin ruhlarını koruyacaksın, onları Erlik’e vermeyerek yüzyılın sonuna kadar koruyacaksın” dedi. Onların arasından bir başkasına Şanı Dimı adını vererek ona “sen insan ve hayvan yavrularını koruyacaksın, süt emme içgüdüsünü onlara öğretecek ve emerken boğulmaktan koruyacaksın, kuşların yavrularına akıl vereceksin, ot yemeyi öğreteceksin, sarhoş insanları koruyacaksın, yaşlı insanları kötülüklerden koruyacaksın, insanları iyiliğe yönlendirecek ve kötü fikirlerden uzaklaştıracaksın” dedi. Şanı Dimı kendi vazifesini yerine getirirken insanlara şöyle öğretmiş: “Eğer senin borçlu olduğun kişi ölürse sevinme, o ölünce borçtan kurtulacağını düşünme, ölümlere karşı borçlu olmadığını da düşünme. Eğer borçlu olduğun kişi günahkâr olarak ölürse o zaman Tepkara seni onun yanına, öbür dünya (Altingı Vrongo)’ya hesaplaşmaya gönderecek.” Eğer o kişi günahsız ölürse, onun ruhu Aruun-Südün (İlk insanların yaşadığı yerdir. Burada ölümlerin ruhları hesap gününe kadar muhafaza ediliyor)’den alınarak Kumün (Altın Dağ’ın çevresinde bir yerdir. Üstünde Ülgen’in tahtı bulunmaktadır.)’e götürülecekse, o zaman Tepkara seni hesaplaşmaya oraya gönderecek. Ama sen oraya ulaşamayacaksın, çünkü oraya giden yol bataklıklarla doludur. Sen bu bataklıklarda boğulacak, zorluklar çekeceksin. Sen boğularak bu bataklıklarda yatacaksın ve senin kanını Sarı Mangı Soror (çok hızlı hareket eden bataklık sinekleri) emecekler. Üçüncü erkeğe Ülgen, Poudo Sonko adını vererek ona şöyle dedi: “Savaşlar olduğunda sen savaş yerinde bulun, kendi gücüne güvenerek güçsüzlere karşı gururla çıkanları mağlup et. Güçsüz olan ama Tanrıya güvenenlere yardım et ve onları galip et. Ziraatle uğraşan insanları vahşi hayvanlardan koru. Yüzen insanları balık

ve deniz canavarlarından korusun. Ve tüm insanları kötülük ve saldırılardan korusun. Kötü insanların üzerine işaretler koy (yalan söyleyenin dilinin ucunda arpa tanesi olsun, hırsızlık yapanların başının üzerine yanan bir mum yerleştir).

2.4.4. Erliğin Gönderilmesi, Onun İnsana Saldırması, İnsanın Suçu ve Onun Yargılanması

Maydere bir emir yazarak onu kendi yardımcılarıyla erliğe gönderdi: “Buraya gel, kadını al. Onunla ve halkınla birlikte buradan git. Eğer almazsan seni ve onu, iki deniz arasında bulunan, güneşin ve ayın ışıklarının olmadığı bir yere sürgün edeceğim!” Şanı Dimi bu emri götürdü. Erlik buna cevap verdi: “Bu insanı ben mi yarattım? Ben sadece eğer ona üflersem ne olacak diye denedim. Üfledim ve o canlandı. Onu yaratan ben değilim. Bu yüzden onu almayacağım. Ülgen yaratmış olduğu insanlardan birini bana versin, o zaman onu almaya razıyım.” Maydere Erlik’ten böyle bir cevap alınca, erliğin ruh vermiş olduğu kadını, ondan doğan bütün insanları topladı ve hepsini Erlik’le birlikte o karanlık yere sürgüne gönderdi.

Kurnaz Erlik yeraltı yollarıyla sürgünden dönmüş ve yeryüzüne çıkarak “opkuruy” (sinekleri yakalamak için kullanılan alet) yaparak yaşayan insanların canlarını toplayıp götürmek istedi. Böyle bir şeyin olacağını bilen Ülgen “Aruun-Südün”e insanların yanına gelerek onlara seslendi: “Kıy!” dedi. Bu tek kelime ile bütün insanları çağırmış oldu ve bunu duyan bütün insanlar ona hep birlikte “a” diye cevap verdiler. Ülgen elini uzattı ve bir seferde bütün insanların canını avucuna toplayarak Altın Dağ’a götürdü. İnsanların canlarını toplamak maksadıyla gelen Erlik, onların tamamının Ülgen’in elinde olduğunu gördü ve onlara sahip olamadı. Altın Dağ’a Maydere ile birlikte tekrar gelen Ülgen, Eriği lanetleyerek şunları dedi: “Erliğin hizmetçileri yüzyılın sonuna kadar ne çoğalsın ne de azalsın!” Hiçbir şey elde edemeden dönen ve halkının çoğalmadığını da gören Erlik sonunda Ülgen’e öfkeleni. Tekrar onun dünyasına gelerek her ağacın ve meyve veren bitkinin mahsullerinin yarısına kendisine ait meyvelerin yarısını ekledi ve şöyle dedi: “Bundan sonra

kim benim meyvelerimi yerse beni yemiş olacak ve ben o insanın içine girmiş olacağım.” Bunun dışında Erlik meyveleri olan bir ağaç büyüttü ve “bu ağaçtan kaç insan meyve yerse hepsi benim olacak” dedi. Altın Dağ’dan Ülgen’in yanından insanları kontrol etmek için üç yıl sonra gelen Maydere, bütün ağaçlara Erlik tarafından zarar verildiğini ve yeni bir ağaç yetiştirildiğini görerek köpeği çağırdı ancak köpek onu dinlemedi. Maydere köpek bakıcılarına yöneldi ve onlara seslenerek yanına çağırdı. Onlar hemen yanına geldiler. Onların yardımıyla Maydere, bütün ağaçlarda Erliğin hizmetçileri olarak bulunan meyveleri ve onun yetiştirdiği ağacı Erlik’le birlikte o karanlık ülkeye kovdu. Bu olaydan önce Maydere bir yılanı emir vererek, onun mürekkep hokkasını korumasını, kendisi ile o mürekkep hokkasını kapatmasını söylemişti. Erliği ve hizmetçilerini kovduktan sonra dönen Maydere, yılanı emrettiği gibi hokkanın ağzında yatarken buldu. Ancak hokkanın içine baktığında onun boş olduğunu gördü ve yılanı sordu: “Sen mürekkebi verdin mi?” Yılan cevap verdi: “Targın Nama’nın karısı aldı. Alırken de senin almasını emrettiğini söyledi.” Maydere, Targın Nama’nın karısını çağırarak sordu: “Mürekkebi sen mi aldın?” Kadın cevap verdi: “Kocam bana senin emrin olduğunu söyleyerek almamı söyledi. Ben aldım ve ona götürdüm.” Bu defa Maydere Targın Nama’ya sordu. O da: “Hayır, karım bana kendisi getirdi.” diye cevap verdi. Bu şekilde karı-koca suçu birbirinin üzerine atmış oluyordu. Bunun sebebi Targın Nama’nın eşinin Altay’da “uyungoş” (zevcenin meyvesi) olarak bilinen ve Erlik tarafından yetiştirilen ağacın meyvesini yemiş olmasıydı. Bu meyveyi yemekle birlikte onun içine körmös (kötü ruh) girdi, ona kocasının şeklinde görünerek mürekkep hokkasını kendisine getirmesini söyledi. Maydere yılanı dönerek onu lanetledi ve ona: “Bütün insanlar seni korkunç ve iğrenç bulsun, gözler sana bakmasın. Karga senin kafanı gagalasın. Köpek kuyruğunu koparsın ve yesin. Çaylak (yırtıcı kuş türü) seni kapıp uçursun ve yesin. Köpek seni ortadan ikiye bölsün ve koşarak sürüksin. Eğer insanla karşılaşsan, o senin kafana vursun ve derini ters çevirerek çıkarsın. Vücudun sürekli yerde olsun, sürüklensin ve güneşte kurusun.” dedi.

Sonra Maydere insana şunları söyledi: “Bütün işlerin zor olsun. Vücudunun içindeki organlar hastalıklı olsun. Senden gelecek çocuklar hırsız, işe yaramaz, yalancı ve kötü düşünceli olsun; bir önceki dünyada yaşasın ve ceza çeksın. Tanrı size merhamet etmesın, devamlı suçluymuşsunuz gibi baksın. Bütün uzuvların hastalıklara uğrasın, gözlerin de hastalansın. Yediğin yemek seni doyurmasın ve sağlık vermesın. Giydiğin giysi seni güzel göstermesın.” Maydere sonra adamın karısına döndü ve şunları söyledi: “Doğum esnasında sana üç büyük hastalık gelsın. Karaciğerinde öksürük olsun. Akciğerinde ve kalbinde ise ağırlı öksürüklerin olsun. Eğer iç organların yırtılırsa öl; yırtılmazsa doğur, ama çok hastalan ve doğurman bu şekilde gerçekleşsin.

Maydere, suçlu olanlara bu lanetleri sıraladıktan sonra onları Aruun-Südün'den, çok sıcak olan, ağaçların olmadığı, taş ve ağaç gölgesinin de bulunmadığı başka bir dünyaya kovdu. Maydere'nin yardımcıları Aruun-Südün'de kaldı. Kendisi ise Ülgen'in yanına, Altın Dağ'a gitti.

2.4.5. Aruun-Südün'den Sürgün Edildikten Sonra İnsanın İlk Yemeği, Hayvanlarla Savaşı, Ateşin Ortaya Çıkışı, Evlilikler ve Ölüm

İnsan Aruun-Südün'den bu sıcak dünyaya kovulduktan sonra Ülgen ona yenilebilir bütün ot ve meyveleri gösterdi. “İstediklerini dene ve ye” dedi. Targın Nama birçok bitki, ot ve meyveyi tadarak, onların hepsinin yenilebilir olduğunu farkettil. Yaz boyunca insan taze bitki ve meyvelerle beslenirken her zaman sağlıklı ve dinçti. Sonbaharda ise, otların kurumaya başlaması ile insan da kurumaya başladı. İlk kışını öylece çok zor hayatta kalarak geçirdi. Bu acı tecrübeyi tadan insan, bir sonraki yıl, kış için taze meyve ve yeşillikleri hazırlamaya başladı. Kış geldiğinde, onun yazdan hazırladığı erzaklara hayvanların geldiğini gördü. İnsan bu erzağın azaldığını farkedince, erzağını korumak için hayvanları kovmaya ve sopalar ile onlara vurmaya başladı. Bu hareketinden dolayı insana darılan hayvanlar, kuş ve balıkları da yanlarına alarak insanı Ülgen'e şikâyet ettiler. Ülgen, insan ile hayvanlar arasındaki

sorunu çözmek için bütün hayvanları Targın Nama'nın yanına çağırdı. Hepsinin şikâyet ve suçlamalarını dinledikten sonra şunları söyledi: “Balık ve kuşlar istediklerini yesinler. İnsanlar ise tohumlardan elde ettikleri ekmek ve hayvan eti yesinler. Hayvanların yediklerini insanlar almasın, insanların yediklerini ise hayvanlar almasın. Sen insan: Hayvanları öldür, derilerini çıkararak onlarla kendine giysi yap ve giy, etlerini ise pişirerek ye.” Bu mahkemeden sonra hayvanlar korku ile insandan uzaklaştılar ve ona karşı düşmanca tavır takındılar.

İnsan ot, sebze ve meyve ile beslendiği için ateşe ihtiyacı yoktu ve bu yüzden ateşi bilmiyordu. Ülgen insana başka bir besin kaynağı belirledikten sonra gökyüzünden kendi eli ile biri siyah biri beyaz olan iki taş indirdi. Kuru ot yaprağını eline alarak onu ezdi ve sonra taşın birini üzerine koydu, diğer taşla da o taşa vurdu. Bu vurmada dolayı kıvılcım çıktı ve otlar yandı. Bu şekilde ilk ateşi ortaya çıkaran Ülgen ateşi göstererek şöyle dedi: “Bu ateş babamın gücünden taşa gelen ateştir.”

Kısa zaman içinde insanlar ve hayvanlar aşırı çoğaldı. Henüz ölümü bilmiyorlardı. Eğer bu durum uzun sürseydi dünya çok dar gelirdi. Bu yüzden Ülgen'in hizmetçisi Yara Çeçen, insanları bir yere toplayıp hayatın sonundaki “yargı”yı açıklaması için Ülgen tarafından insanlara gönderildi. İnsanların yanına gelen Yara Çeçen genç kızların olduğu bir eve girdi. Eve girer girmez komik görünüşünden dolayı evdeki herkes gülmeye başladı. Bu duruma çok öfkelenen Yara Çeçen, “Ülgen beni herkesin hayatının sınırını belirlemek için gönderdi, siz ise gülüyorsunuz! Bu yüzden başınıza işte bunlar gelecek” dedi ve şunları söyledi: “Karaciğerin bambaşka olsun. Aklın uzakta olsun. Anne babanın eşiğinde olma. Kaburgan kırılsın. Yaşlı atın tayı sana yardımcı olsun. Orağının ucu iki parça olsun.”

Bu zamandan sonra genç kızların kalbi ve aklı değişti. Onlar evlenerek anne babadan ayrılmaya başladılar. Hâlbuki önceden insanlar tıpkı hayvanlar gibi evlilik kanunlarına uymadan ve akrabalık ilişkilerini bilmeden yaşayıp çoğalıyorlardı.

Yara Çeçen bütün canlıları topladı ve her türe belirli bir ömür biçti. Balıklara bütün yaratılanlar arasında en uzun ömrü verdi. Balıklar sekiz yüz yıla kadar yaşayabilecek ve her balık sekiz yüze kadar yavrulayabilecekti. Bunun sebebi diğer hayvanların mahkemesinde balıkların en suçsuz bulunmasıydı. Onlar diğerlerinin yiyeceklerinden yemiyorlardı.

İnsanlar ölümü görmeden onun nasıl bir şey olduğunu bilmeyecekleri için Yara Çeçen onlara ölümü göstermeye karar verdi. Eline bir kılıç aldı ve bir insanın boynuna vurarak onun kafasını uçurdu. İnsan henüz ölmemişti ve ayakları üzerinde yürüyebiliyordu. Daha sonra Yara Çeçen iki ayağını dizlerinden kesti. Bu defa insan iki eli üzerinde durmaya çalışıyordu. Sonunda iki elini de kesti ve o zaman insan öldü.

Bu tecrübeden önce insanlar arasında tartışma ve kavga yoktu. Bundan sonra insanlar kin beslemeye, kavga etmeye ve birbirlerini öldürmeye başladılar.

2.4.6. Erliğin Dünyası; Mangdışire'nin Erlik ve Onun Gücü ile Mücadelesi, Erlik ve Hizmetçilerinin Gökyüzünden Yeryüzüne İnmesi ve Yeryüzünden Yeraltına İnmesi

İki deniz arasında, güneşin ve ayın olmadığı bir yere kovulan Erlik tekrar Maydere'nin yanına gelerek ona, kendi bölgesinde kendi gökyüzünü ve yeryüzünü meydana getirmesine izin verip vermeyeceğini sordu. Maydere Erlik'e "o bölge senin. Biz senin hükmetmen için orayı sana verdik. Orada istediğini yap." dedi.

Geri dönen Erlik kendi gökyüzünü ve yeryüzünü yeniden inşa etti. Ancak onun halkı çoğalamadığı için kurduğu yeni dünyası bomboştı. Erlik Ülgen'in yanına gelerek "ben yeni gökyüzü ve yeryüzü kurdum, bana onu halk ile doldurmam için izin ver" dedi. Ülgen onun hizmetçilerinin çoğalma kabiliyetinin olmadığını biliyordu ve gülerek "git doldur" diye cevap verdi. Erlik Ülgenin önünde saygı ile eğildi ve gitti. Kendi bölgesine gelerek çekiç, örs ve

demircilikte kullanılan bütün aletleri yaptı. Demiri kızdırdı ve çekiçe vurmaya başladı. Vurur vurmaz da körmös (kara neme) çıktı. Her vurduğunda körmös çıktı. Bu şekilde birçok hizmetçi meydana getirdi. Bu durum Ülgen'i memnun etmedi. Ülgen'in bahadırı Mangdışire Erlik'in kurmuş olduğu dünyaya bakmak için gitti. Erlik, ayı, porsuk ve köstebek olmak üzere üç hayvan yaratmıştı. Mangdışire Erlik'in bu zararlı hayvanları yaratmasını önlemeye çalıştı. Bu sebeple Erlik, adları Bakır Konurlu Kerey Han ve İnce Gövdeli Karaşu olan iki bahadırına Mangdışire'yi kovmaları için emir verdi. Bu yüzden onlar Mangdışire ile savaşmaya başladılar. Mangdışire'nin üzerine ateş saçarak atının yelesi ve kuyruğu ile kendisinin saçını ve kirpiğini yaktılar. Mangdışire de onların üzerine oklar atıyordu ancak yandığı için galip gelemiyordu. Mangdışire Ülgen'e hitap ederek ona gördüklerini ve duyduklarını anlattı: "Erlik ayıyı yaratmış. Bu hayvan güçlü ve ormanda başıboş dolaşıyor. Bir de porsuğu yaratmış, bu hayvan toprağı bozuyor. Ve köstebeği yaratmış. O da yolları bozuyor, onun yüzünden bu yolda yürüyen evcil hayvanların ayakları kırılıyor. Zararlı şeyler yapıyor, eğer imkân verirsen daha kötüsünü yapar." Bu defa Ülgen ona "benden güç ve izin almadan neden onun yanına gittin" dedi. "Seni gönderiyorum ve ben sana git der demez git" dedi. Daha sonra Ülgen eliyle işaret ederek "git!" dedi. Hemen o an Mangdışire yola koyuldu. Mangdışire o kadar hafiflemişti ve o kadar istekliydi ki atından önce oraya ulaştı. Erlik'in bahadırları onu savaşla karşıladı. Ancak o cesaretle Kerey Han'ı demir ile yendi ve gökyüzünden indirdi. Aynı şeyi Bi-Karaş'a da yaptı. Sonunda Erlik onun karşısına kendisi çıktı. Mangdışire demiri Erlik'e öyle bir sapladı ki sağ omzundan içeri giren demir sol kalçasından çıktı. Mangdışire Erlik'i demirle birlikte havaya kaldırdı ve yeryüzüne indirdi. Böylelikle Mangdışire Erlik'in kurduğu dünyayı yıktı. Erlik'in hizmetçileri tıpkı yağmur ve dolu gibi onun peşinden dökülerek yeryüzüne düştü. Biri suyun üzerine düştü, onun adı "su iyesi" oldu. Biri taşın üstüne düştü, "taş iyesi" oldu. Ormana düşen "ağaç iyesi", dağın üstüne düşen "dağ iyesi", evin üstüne düşen "ev iyesi", evcil hayvanın üstüne düşen "evcil hayvan iyesi", düz toprağa düşen "yer iyesi" oldu. Hayvanların, balıkların, kuşların ve yaşayan bütün varlıkların üstüne düştüler. Kim nereye düştüyse oranın iyesi oldu.

Karaş'ın düşme esnasında sırtı ve kaburgaları parçalandı ve tıpkı sıçan gibi deriden ibaret oldu. Bundan dolayı o “Çiçke Sundu” olarak adlandırılıyor.

Bundan sonra Erlik, kendi krallığını kurmak için Ülgen'den yeryüzünde bir yer istedi. “Sen benim devletimi benden aldın, en azından bana yeryüzünde bir alan ver” dedi. Ülgen ise “sana bir çayır bile yok” cevabını verdi. Daha sonra Erlik “bir destinalık”²⁶⁹ bir yer istedi. Ülgen bunu da reddetti. Bu kez Erlik bir arşın yer istedi. Ülgen yine reddetti. Erlik bir karış yer istedi. Ülgen bu kez de reddetti. En sonunda Erlik Ülgen'den değneğinin ucu sığacak kadar bir yer istedi. Ülgen buna razı oldu. Erlik değneğini alarak tamamıyla toprağa batırdı ve sonra bu değneği çıkardı. Bu değnekle birlikte Erlik, dişleri ile değneğe tutunmuş olan yaban domuzunu, domuzun kuyruğuna tutunmuş olan yılanı, yılanı tutunmuş olan kurbağayı ve bu şekilde birbirine tutunmuş olan pek çok pis hayvanı topraktan çıkardı ve onlara “hepiniz insanın düşmanı olacaksınız” dedi. Bunu gören Ülgen “eğer ona daha fazla yer vermiş olsaydım kim bilir neler yapardı!” diyerek öfkeleni ve “orada istediğini yapabilirsin” diyerek onu cehenneme gönderdi. O zaman Erlik Ülgen'e şöyle dedi: “Sen beni ve hizmetçilerimi göklerden yere indirdin. Onlar 43 farklı yere düştüler. Dağlara, sulara, ateşe, insanlara, yabani hayvanlara, evcil hayvanlara, ormana, demire, tarlaya v.s... Şimdi sen beni onlarla birlikte yeryüzünden kovuyorsun ama onların inerken düştükleri o yerler onların oldu. Bundan dolayı ben hizmetçilerimin “etker” adındaki 43 farklı soyunu göndereceğim ve onlar bu yerlere zarar getirecekler. İnsanları ölüme itecekler. Her “etker” kendi yerini bilecek ve o yerin sahibi olarak oradaki insanları kendine göre yönetecek. Onlara ölümü getirecek ve ölenleri bana getirecekler.”

Bu şekilde, Yara Çeçen'in herkesin ne zaman ve nasıl öleceğini öngörmesine karşılık “Etker”ler de kendi yerlerinde insanlara zararlar getirerek ölümleri hızlandırmaya çalışıyor, Tinalış Aldaçi ya da Üsmekçi (ölüm meleği) ölenlerin canını alıyor.

²⁶⁹Eski Rusça'da bir uzunluk ölçüsü birimi. 1 destina 1,09 hektara tekabül ediyor.

2.4.7. Turın-Muzıkay: Rengârenk Taşların ve Böceklerin Ortaya Çıkması

Erlik “opkuruy”u ortaya çıkaramayınca, kendi öfkesini yansıtmak için deniz içerisinde kötü bir canavar yarattı. Onun adı Andalma-Muus idi. Bu yaratık denizden dilini çıkararak insanları yakalıyor ve onları yiyordu. Mangdışire, Turın-Muzıkay ve Maydere bunu görünce Andalma-Muus’u öldürmeye razı oldular. Turın-Muzıkay “benden daha güçlüsü yoktur ve Andalma-Muus’u kimse yenemez” dedi. Bunu dedikten sonra insana dönüşerek gökyüzünden yeryüzüne indi. Bu insan, Erke Şudün adlı kadının oğlu idi ve adı Tamaa Turın idi. Erke Şudün Kıdat soyundan Çıptuna ve karısı Şaadıgay-Koo’nun kızıydı. Turın daha çok küçük bir çocukken, deniz sahilinde koşarken Andalma-Muus onu diliyle yakaladı ve diğerleri gibi çekmeye çalıştı. Ancak Tamaa Turın onun dilini tutarak öyle güçlü bir şekilde çekti ki deniz taşı. Bütün yeryüzü su altında kalmasın diye T. Turın denizin suyunu içmeye başladı. O kadar içti ki; A. Muus’un ayakları göründü. Ardından T. Turın onun ayaklarından tutup denizden çıkardı ve öyle şiddetli bir şekilde taşlara vurdu ki, çıkan iç organları ile kanları etrafa yayıldı ve bunun sonucunda taşlar kıpkırmızı kesildi. Bu olaydan dolayı taşlar rengârenk oldu. Daha sonra Turın A. Muus’un vücudunu bir yay şeklinde eğerek bıçağını çıkardı ve onu bir tahta parçası gibi yontarak çok küçük parçalara ayırdı. O küçük parçalardan çeşitli kurtlar, sinekler, sivrisinekler, örümcekler, çekirgeler ve diğer haşereler ortaya çıktı.

Turın-Muzıkay her ne kadar yeryüzüne insan olarak indi ve gezdi ise de onun nereden geldiğini kimse bilmiyordu. Çin topraklarının hanı “Meriediin-Temene-Koo” onu tanıdı ve 99 dünyanın ortancasının hükümdarı olduğunu söyleyerek onun kim olduğunu açıkladı. Tama Turın ona: “Ben bütün ülkeleri gezdim ama kimse beni tanımadı; beni sadece sen tanıdın. Bundan dolayı sana bir iyi dua (takdis) olarak “Tümen-astı-Eden-Payda” ismini veriyorum (Çin imparatoru Altaylarda hâlen “Eden Han” olarak adlandırılıyor). Ancak kimse seninle savaşmasın; sen de kimseyle savaşma ve diğer devletlerle ilişkide bulunma. Ne zaman diğerlerinin senin devletinle

savaşı olursa o zaman yüzyılın sonu olur.” dedi. Bunları söyledikten sonra gökyüzü kâtipleri olan Tıdı Minı, Şılı Minı ve Topşun’dan aldığı, Maydere tarafından yazılan dünyanın yaratılışı kitabını vererek bilinmeyen bir yere doğru uzaklaştı.

2.4.8. Dünya Tufanı Hakkında

Tufandan önce bütün dünyanın hükümdarı Tengiz (Deniz) Han idi. Onun hükümdarlığı zamanında bütün dünyada meşhur olan bir adam vardı. Onun adı Nama idi. Ülgen Nama’ya dünya tufanı olacağını, insanoğullarını ve hayvanları kurtarmak için “Adıra-Saldan-Ağuş” (sınanmış sandal ağacı)dan bir gemi yapmasını buyurdu. Nama’nın Soozun-uul, Sar-uul ve Balıksa adında üç oğlu vardı. Nama bu üç oğluna dağın tepesinde bir gemi inşa etmelerini emretti. Nama’nın gözleri iyi görmediği için geminin inşasını en büyük oğlu yönetiyordu. Ülgen’in emri üzerine gemiyi içeriden ve dışarıdan zift ve akağaç kabuğu ile kapladılar. Nama, duvarlarına ve köşelerine ise uçlarında demir halkalar bulunan, seksen sajen²⁷⁰ uzunluğunda kalın ipler bağlanmasını emretti. Soozun Nama’ya bu iplerin ne işe yarayacağını sordu. Nama şöyle cevap verdi: “Biz onların sayesinde se seksen sajen olduğunda kaç gün geçtiğini öğreneceğiz.” Gemi bittiğinde Nama sevdiği bütün insanları bir araya getirdi. Çünkü Ülgen ona sevdiğin bütün insanları, dünyada yaşayan canlıları ve kuşları yanına al demişti. Nama bütün ailesi ve dostlarıyla birlikte gemiye bindi. Pek çok hayvan da bu olaya eşlik etti. Nama, gelen bütün hayvanları ve kuşları almayı emretti. Soozun-uul, “işte bak yılan geldi; onun da içeri girmesine izin verecek misin?” diye sordu. Nama, “kim olursa olsun içeri al, kabul et” dedi. Sonra Nama gemiye gelenlere “bir şeyler görüyor musunuz?” diye sordu. “Bütün dünyada sis ve karanlık var” diye cevap verdiler. O zaman yer altından su patlayarak nehir ve denizlerden dünyaya yayıldı; gökyüzünden de su boşalıyordu. Su tamamen yeryüzünü doldurduktan sonra gemi seksen sajen yükseldi; oradaki ipler bağlı oldukları

²⁷⁰ Rusça’da eski bir uzunluk ölçüsü birimi. 2 m. 13 cm.

yüklerden koptu ve gemi yüzmeye başladı. Nama “işte yedinci gün” dedi. On dört gün geçtikten sonra Nama, Soozun-uul’a geminin üst kısmındaki gözetleme penceresini açarak bakmasını emretti. Emri yerine getiren Soozun-uul, “her yer su ile kaplı, yalnızca dağların tepeleri görünüyor” dedi. Bir müddet sonra Nama, Soozun’a tekrar aynı emri verdi. Bu defa Soozun-uul “gökyüzü ve sudan başka hiçbir şey görünmüyor diye cevap verdi. Sonunda gemi, Çongoday ve Tuluptı adlarındaki, birbirine çok yakın olan dağlarda karaya oturdu. O zaman Nama, kendisi gözetleme penceresini açarak oradan bir kuzgun uçurdu. Kuzgun geri dönmedi. Ertesi gün Nama bir karga uçurdu; o da geri dönmedi. Üçüncü gün bir saksağan uçurdu ancak yine faydasız... Dördüncü gün güvercini uçurdu. Güvercin gagasında bir akağaç dalı ile geri döndü.

2.5. YARATILIŞ MİTLERİNE AİT MOTİFLER

2.5.1. Su Motifi

Su, Türkler için kadim ve kutsal bir varlıktır. Yaratılışla ilgili dünya mitolojik anlatılarının (Sümer, Babilonya, Mısır, Japon, Çin, İnka ve Maya) ortak motifi olan su, Altay bölgesinde yaşayan Türklerden derlenmiş olan yaratılış mitlerinin tamamında ortak bir motif olarak karşımıza çıkar. Altay yaratılış mitlerinin tamamında, önceleri her tarafın sularla kaplı olduğu söylenir. Dünya mitolojilerinin çoğunda ve semavi dinlerde de durum böyledir. İncil’de ve Tevrat’ta henüz hiçbir yer yokken Tanrı’nın ruhunun su üzerinde uçtuğu bildirilmektedir. Sudan yaratılış ve yaratılışı yeniden meydana getiren tufan hadiseleri mitolojilerde ve destanlarda önemli bir yer tutmaktadır. Talmud’daki ifadesi ile su Tanrının üç anahtarından birisidir.²⁷¹

Kur’an’da Bakara Suresi yirmi ikinci ayette Allah insanlara şöyle seslenmektedir:

²⁷¹ Eliade, Mircea; **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.71.

“O yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın”

Hûd Suresi yedinci ayette Allah’ın dünyayı altı günde yarattığı ve bundan önce arşının su üzerinde olduğu bildirilmektedir. Dede Korkut’ta geçen “su hak dîzârın görmüştür²⁷²” ifadesinin kaynağı da budur. Türkleştirilmiş ve yerli bir kılığa sokulmuş olmasına rağmen su motifi, kökleri dışarıda olan bir motiftir.²⁷³

Su birçok mitolojide bereketin, güzelliğin ve hayat enerjisinin sembolüdür. İnsanlara ruhsal bir enerji ve rahatlama, pozitif düşünme hissi verir. İnsan, bitki ve hayvan için hayatın kaynağıdır. Suyun olmaması durumunda ağaçlar kurur, toprak çatlar, hayvanlar ve insanlar ölür. Kuraklığın ardından yağan yağmur ile bütün doğa yeniden canlanır. Altay coğrafyasının kurak iklimi göz önünde bulundurulduğunda suyun, hayatın ve hayat veren yaratılışın başlangıç unsuru olması daha iyi anlaşılabilir.

Dünyanın ve insanın ¾ ü sudur. İnsan da bir su terkibi olan spermden meydana gelmektedir. Bütün bunlar hayatın ve kozmosun başlangıç unsurunun su olması fikrini destekler niteliktedir.

Su, ay kültürüne bağlıdır. Varken yok oluşu, yokken varoluşu ve şekilden şekle girmesi halleri ile helezon düşüncesinin, çember ve daire düşüncesinin sembolüdür. Üreme, doğurganlık, feyiz ve bereket alâmetidir. Temizlik, paklık, maddi ve manevi masumiyet timsalidir. Dört unsur hiyerarşisinde uzun devirler boyunca birinci mertebeyi almıştır. Aynı zamanda su, bilinçaltının da sembolüdür.

Türklerde suya karşı olan sağlam inançla ona kutsallık vermekle birlikte onun ölümsüzlüğü de bahşettiğine inanılmaktadır. Fakat bu su diğer

²⁷² Ergin, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, 8.bs., Ankara, T.D.K. Yay., 2011, s.101.

²⁷³ Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, Ankara, T.T.K Basımevi, 1989, s.471.

sulardan ayrılmakta ve “Hayat Suyu” olarak anılmaktadır. Bu unsur, Eski Türk inanç sistemi içinde yer almakta ve birçok Türk boyunda görülmektedir.²⁷⁴

Su şekilsiz ve yapısızdır. Her yere akabilir, gökyüzünden inebilir, yerden çıkabilir ve geniş bir mekânı kaplayabilir. Sıvı özelliği ile bulunduğu yerin tamamına yayılarak her şeyi örter. Büyük sular bilinmezliği ve gizemi de diplerinde barındırır. Bu yönü ile su motifi, yaratılıştan önceki “kaos”u ifade eder. Hareketsiz, dingin bir kaos... Daha sonra Tanrı bu dinginliğe hareket vererek yaratma eylemini kaosun içerisinden başlatır.

İlk yaratma eyleminin sonrasında yaşanan kökten değişimler “tufan” ile olmuştur. Tufan, bir yeniden düzenleme “format”, ve “ilk yaratılışı yeniden gerçekleştirme”dir. Tufanda yeniden bir kaos yaşanır, her yer tekrar sularla kaplanır ve bu kaosun içerisinden yeni bir düzen ortaya çıkar.

“Şekilsiz ve güçlü olan şeyin prensibi, her kozmik tezahürün esası ve bütün kaynağı içinde bulunduran su, bütün cinslerin meydana geldiği, gerek bu varlıkların geri çekilmesiyle, gerekse de dünyanın tamamen yok olmasıyla tekrar döneceği ilk cevheri simgeler. O başlangıçta var idi ve her kozmik veya tarihsel devrin sonunda geri dönecektir; asla yalnız değil, her zaman mevcuttur. Zira su, bozulmamış birlikleri içinde bütün cinslerin gücünü ihtiva etmekte olup her zaman gelişmeyi başlatıcıdır. Kozmogoni, mit, ritüel ve ikonografide su, bulabildiğimiz bütün kültürel yapıların her türüsünde aynı işlevi yerine getirir. O, bütün cinslerin önünde olup bütün varlıkları tutar”²⁷⁵

Yaratılıştaki büyük bir öneme sahip olan su, daha sonra da insanlar için yağmur, göl, deniz, ırmak, pınar gibi öğeleri ile mukaddes bir varlık haline gelmiştir. Türk halklarının yaşadığı coğrafyalar içerisinde yer alan göl, ırmak ve pınarların “iye”leri olduğuna inanılmış ve kutsal olarak kabul edilmiştir.

Dede Korkut’ta ordusunun haberini almak için su ile haberleşen Kazan Bey, suya şöyle seslenmektedir:

²⁷⁴ Ayan, Ekrem; “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, **Türkler Ansiklopedisi**, III. cilt, s.1130.

²⁷⁵ Eliade, Mircea; **Dinler Tarihi**, çeviren Mustafa Ünal, Konya, Serhat Kitabevi, 2005, s.225-226.

“Çağnam çağnam kayalardan çıkan su

Ağaç gemileri oynatan su

Hasan ile Hüseyin’in hasreti su

Bağ ve bostanın ziyneti su

Ayşe ile Fatma’nın nigâhı su

Şahbaz atlar gelip içtiği su

Kızıl develer gelip geçtiği su

Ak koyunlar gelip çevresinde yattığı su

Ordumun haberini bilir misin de bana

*Kara başım kurban olsun suyum sana*²⁷⁶

Cengiz Han devrinde de su kutsal kabul edilir, çamaşırlar ve muhtelif eşyalar su ile yıkanmazdı. Çamaşırlar kirlenince atılır, kaplar otlarla temizlenirdi. Cengiz yasasına göre suya bevleden adam idam edilirdi.²⁷⁷

2.5.2. Kaz Motifi

Yakut Türklerini ziyaret eden İsveçli Subay Strahlenberg, kazın bazı Türk boylarının ongunu olduğunu dile getirmiştir.²⁷⁸ Alp Er Tunga’nın kızının adı da Kaz’dır. Halk şiirlerinde ve hikâyelerinde de güzel kızlar tasvir edilirken çoğunlukla kaz motifi kullanılmıştır. Radloff’un gözlemlediği bir şaman ayininde şaman, bir kurban ritüelinde, içi samanlarla doldurulmuş bir kaz

²⁷⁶ Ergin, Muharrem; **a.g.e.**, s.101.

²⁷⁷ Gökalp, Ziya; **Türk Töresi**, İstanbul, 1990, s.41.

²⁷⁸ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, I. c., s.33.

maketine binerek kurbanın ruhunu kovalar. Bu esnada kaz ile diyaloga girer.²⁷⁹

Orta ve İç Asya'da çeşitli kurganlardan çıkarılan pek çok eşya üzerinde de kaz figürleri mevcuttur. Kaz ve kuğu gibi bazı kuşlar, Orta Asya'da ve Çin'de çok eski çağlardan beri kutsal sayılmıştır. Ayrıca kaz, Türklerde kut ve beylik timsali olmuştur.²⁸⁰

Radloff tarafından derlenen mitlerde henüz dünya yaratılmamışken Tanrı'nın ve "kişi"nin uçsuz bucaksız su üzerinde kara kaz şeklinde uçtukları ifade edilmektedir. Miti yaratan muhayyilede, kaz motifi ile bu kozmik uçuştaki estetik unsur tamamlanmış olmalıdır.

2.5.3. "Kişi"nin Suyu Dalması

Radloff'un derlediği destan metninde Tanrı ile kişi kara kaz şeklinde uçsuz bucaksız su üzerinde uçarken kişi suyu dalgalandırarak Tanrı'nın yüzüne su sıçratır, ardından da kendisinin Tanrı'dan büyük olduğunu düşünerek suya dalar. Su içerisinde boğulmakta olan kişi Tanrıdan kendisine yardım etmesini ister. Bunun üzerine Tanrı "sağlam bir taş olsun" der ve suyun dibinden bir taş çıkar. Tanrı ile kişi taşın üzerine otururlar ve Tanrı kişiye "Suya dal oradan toprak çıkar!" der.

Kişinin suyu dalgalandırarak Tanrı'nın yüzüne su sıçratması ve kendisini Tanrı'dan büyük görmesi insanoğlunun Tanrı'ya karşı yaptığı ilk asilik ve ilk kibirlenıştır. Bu hareket "kişi"nin erlik olması sürecinin başlangıcıdır. İslam dini inancı içerisindeki şeytanın lanetlenmesinde olduğu gibi, Radloff'un derlediği Altay yaratılış mitinde de kişinin erlik olmasına sebep olan şey kibridir. Kur'an'da Bakara Suresi otuz dördüncü ayette bu durum şöyle anlatılmaktadır:

²⁷⁹Radloff, Wilhelm; **Sibirya'dan**, çev. Ahmet Temir, Ankara, 1956, s.26.

²⁸⁰Çoruhlu, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yay.,2000, s.177.

“Hani Biz meleklerle demiştik ki: “Âdem’e secde ediniz.” Onlar da hemen secde edivermişlerdi. Yalnız İblis (Şeytan) kaçınmış, kibirlenmiş ve kâfirlerden olmuştu.”

Kişiyi sudan kurtarmak için “sağlam bir taş olsun!” diyerek taşı meydana getiren Tanrı, yeryüzünü yaratmak için kişinin suya dalarak toprak getirmesini buyurmaktadır. “Sağlam bir taş olsun!” diyerek taşı meydana getirebilecek kudrete ve vasfa sahip olan Tanrı’nın toprak için kişiyi suya daldırması, üzerinde düşünülmesi gereken bir motiftir. Bu eylem, Tanrı’nın kendisine karşı kibir gösteren kişiyi erliğe doğru götürmesi sürecinin bir parçasıdır. Bu eylemin neticesinde kişi olarak suya daldırılmış olan varlık sudan erlik olarak çıkacaktır.

Suya dalmak (Hristiyanlığın vaftiz töreni ve Hinduların Ganj nehrine dalışlarında olduğu gibi), ilk şekle dönüşü, büsbütün tekrar yaratılışı, yeniden doğuşu simgeler. Çünkü suya dalmak, cinslerin ölümünü, ilk oluşun şekilsizliğinde tekrar meydana gelişi simgeler. Su ile her türlü ilişki, tekrar yaratılışı ima eder: Birincisi, ölümü “yeni bir doğuş” izler, ikincisi, suya dalış doğurganlaştırır, verimi artırır, hayatın ve yaratılışın gücünü artırır. Su, giriş/geçiş törenlerinde “yeniden doğuş”u ihsan eder, büyü ritlerinde tedavi eder, cenaze törenlerinde ölümden sonra tekrar doğuşu temin eder.²⁸¹

İslam dininde ibadetten önce abdest almak, cinsel ilişkiden sonra gusletmek gibi eylemler de bununla ilişkilidir. Günlük hayat içerisinde her türlü duygu ile yüklenen insan ibadet öncesinde su ile temasa geçerek bu duygulardan arınır ve özüne döner. Yine cinsel münasebet ile şehvet duygularına bürünen insan bu münasebetin sonrasında suya dalarak bu duygulardan arınır ve dönüşür.

Büyü yapılmasında ve büyüünün bozulmasında da su ile temas sıkça karşılaşılan bir durumdur. Büyü yapmak amacıyla yazılan efsunlu metinlerin suya daldırılarak hazırlandığı pek çok durum vardır. Yine aynı şekilde

²⁸¹ Eliade, Mircea; a.g.e., s.226.

büyünün bozulması için, hazırlanan bu metinlerin ve muskaların denize, göle, ırmağa vb. su birikintilerine atılması söz konusudur. Büyünün etkisinde kalan kişinin soğuk suya daldırılması da bir başka büyü bozma ritüeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suyun içerisinde her şey “çözülür”, her “form” bozulur, yaratılmış her şey varlığını kaybeder. Suyu daldırdıktan sonra hiçbir şey, bir taslak, bir işaret, bir “olay”, önceki halini devam ettiremez. Suyu daldırma insan düzleminde ölüm, kozmik düzlemde ise periyodik olarak dünyayı ilksel okyanusta yok eden tufan demektir.²⁸² Su, kendisine daldırılan varlığı formatlayarak, ona yeni bir form kazandırır. Bu bir çeşit “reset”leme işlevi görmektedir. Tanrı tarafından suya daldırılan “kişi” de yeniden biçimlendirilerek Erlik’e dönüşmüştür. Daha önce Tanrı’ya karşı kibirlenen ve onun yüzüne su sıçratan erlik, toprak getirmek maksadı ile suya dalışlarının neticesinde Tanrı’yı aldatarak kendisine de toprak almak ve kendi yeryüzüne sahip olmak ihtirasına bürünmüş ve nihayetinde “form” değiştirerek “kişi” olmaktan çıkmış, Erlik oluvermiştir. Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde bu durum Tanrı’nın erlik olan “kişi”ye söylediği şu sözlerle anlatılmaktadır:

“İmdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albating) düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizleyenler senin halkın olsun; günahlarını senden gizleyenler benim halkım olsun!”

2.5.4. Balık Motifi

Verbitski tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde Ülgen yerleri ve gökleri yarattıktan sonra üç büyük balık yaratarak dünyayı onların üzerine

²⁸² Eliade, Mircea; a.g.e., s.233.

yerleştirir. Bu balıklardan ikisini yerin kenarlarına, üçüncüsünü ise yerin tam ortasına koyar. Ortaya konulan balığın başı kuzey yönündedir ve kementle gökyüzündeki üç direğe bağlanmıştır. Eğer bu balığın başı bir direktan kurtulursa kuzeyden tufan (yayık) olur. Eğer ikinci direktan de kurtulursa bütün dünyayı su basar. Bu balık Mangdaşire'nin idaresindedir. Bir gün Mangdaşire bu balığın başını çok aşağı indirdiği için cihan tufanı olmuştur.

Verbitski'nin derlediği Altay yaratılış mitinde de yerler ve gökler yaratılmadan önce her yer, sularla kaplıdır. Kozmos yaratılarak bu uçsuz bucaksız denizin üzerine bina edilmiştir. Sular üzerinde bulunan dünyanın dengede durması da tabii olarak büyük balıklar yardımı ile olabilmıştır. İlk bakışta metnin olay örgüsü içerisindeki yeri bu şekilde kolaylıkla açıklanabilen balık motifi arka planda pek çok anlamı da içerisinde barındırmaktadır.

Dünyanın balık üzerinde durması inancı Türklere dışarıdan gelmiştir.²⁸³ Bu inanç daha çok Kuzey-Doğu Asya'da yaşayan balina balıkçıların inancı ile ilgilidir ve bu yoldan gelmiş olması ihtimali kuvvetlidir.²⁸⁴ Bugünkü Saha Türklerinin inancına göre Baykal Gölü dünyanın tabanıdır ve dünya Baykal Gölünde yaşayan bir balığın üzerinde durmaktadır.²⁸⁵

Dünyanın altındaki balıkların, arzın dengesini sağlamada rolü vardır. Balığa kutsallık atfedilmiş ve o dünyanın dengede durmasının simgesi olmuştur. Bu husus eski Hint tasavvurlarında da mevcuttur. Balığın burada kullanılması aynı zamanda onun, insanın yaratılışının, hayatın yeniden doğuşunun, üremenin, bolluk ve bereketin simgesi olmasından ileri gelmektedir.²⁸⁶

²⁸³ Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, s.534

²⁸⁴ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, II. cilt, s.439.

²⁸⁵ Gömeç, Saadetin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 2. bs., Ankara, Berikan Yay., s.23.

²⁸⁶ Çoruhlu, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2000, s.99.

Balık, eski Hint mitolojisinin etkisiyle Budist mitolojide de yer alıyordu; bazı ilahlar balığın üzerinde tasvir ediliyordu.²⁸⁷

“Ejderhalar, yılanlar, kabuklu su hayvanları, yunus balıkları, balık ve benzerleri suyun armalarıdır, simgeleridir. Okyanusun derinliklerinde gizlenmiş olan bütün su hayvanları, denizin dibinin kutsal gücü ile doludur. Göllerde hareketsizce dururlar, ırmakları yüzerek geçerler, yağmur yağdırırlar, havayı nemlendirirler, sel ve tufan getirirler, böylece dünyanın verimliliğini idare ederler.”²⁸⁸

Balığın sembolik anlamları, İslamiyet’ten sonraki Türk resim sanatında görülen balık figürlerinde de devam etmiştir. Kaldı ki bu tasvirlerin bir kısmı üslup bakımından da Orta ve İç Asya’ya bağlanır. Esasen balık kelimesinin Türkçe’de aynı zamanda hükümdar şehri manasına gelen Ordu-Balık terimi ile alakalı olması son derece ilgi çekicidir. Hükümdar şehri veya kalesinin ve bunlardan ilham alan birtakım mimari eserlerin Türk kozmolojisi ile ilişkisinin olduğunun iddia edilmesi, balığın yaratılış mitleri ile olan ilişkisine işaret edebilir.²⁸⁹

İslâm dinî inancı çerçevesinde de “dünya öküzün ve balığın üzerindedir”²⁹⁰ şeklinde Hz. Muhammed’den nakledilen bir hadis mevcuttur. Hz. Muhammed, dünya neyin üzerindedir diye kendisine sorulması üzerine bu cevabı vermiştir. Bir başka rivayete göre ise sorular iki farklı zamanda sorulmuş, birincisinde öküzün, ikincisinde ise balığın diyerek cevap vermiştir. Bu hadis dolayısı ile yıllarca dünyanın öküzün ve balığın üzerinde durduğuna dair inanışlar da olmuştur. Ancak bazı İslam âlimleri tarafından bu hadis şu şekillerde yorumlanmıştır:

Birincisi: “Arşın bir takım müekkel melekleri bulunduğu gibi, dünyanın da Sevr ve Hût isminde iki tane müekkel meleği bulunur. Arzın bir kısmı

²⁸⁷ Çoruhlu, Yaşar; **a.g.e.**, s.144.

²⁸⁸ Eliade, Mircea; **a.g.e.**, s.249.

²⁸⁹ Esin, Emel; **Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s.75.

²⁹⁰ Hakîm, **el-Müstedrek**: 4: 636; El Münzîrî, et **Terğîb ve’t Terhîb**: 4: 257; El- Heysemî, **Mecmeu’z Zevâid**: 8: 131.

toprak, diğerk kısmı ise sudur. Su kısmını şenlendiren balık, toprak kısmını şenlendiren ise insanların maişetinin omzuna yüklendiğı öküzdür. Dünyaya müekkel olan bu iki melek, hem kumandan hem nâzır olduklarından, balık ve öküz nev'ileriyle bir şekilde münasebeti bulunuyor. Allâhü a'lem o iki meleğın âlem-i melekût ve âlem-i misaldeki temessülleri de öküz ve balık şeklindedir. İşte bu münasebete ve o nezârete işaret etmek ve insanların rızık bakımından muhtaç oldukları bu iki hayvana imada bulunmak için “Dünya öküz ve balık üstündedir” denilmiştir.”²⁹¹

İkincisi: ““Bu devlet ne üzerinde duruyor?’ diye sorulduğunda “Kılıç ve kalem üzerinde duruyor” şeklinde bir cevap verilse, bundan; “devletin, askerî güç ve devlet memurlarının adalet ve dirayeti üzerinde durduğu” anlaşılır. Dünyanın öküz ve balık üzerinde durması da böyledir. Yeryüzünde sahil kesiminde yaşayan insanların geçim vasıtası balıktır, denizden uzak yerlerde yaşayanların geçim vasıtası ise genellikle ziraattır: ziraat da öküzün omzundadır. Ne zaman balık milyonlarca yumurtayı yumurtlamaz ve öküz çalışmazsa insanların geçim meselesi sıkıntıya girer, hayat yaşanamaz hale gelir. Allah’ın rahmet, inayet ve ihsanını hatırlamak maksadıyla dünyanın öküz ve balık üzerinde olduğunun söylenmesi yerinde bir ifadedir.”²⁹²

Üçüncüsü: “Dünya, Güneş’in etrafında dönerken takip ettiğı yörüngenin her otuz derecesine burç ismi verilir. Bu otuz derecelik yerde bulunan yıldızların arasına farazî bir hat çekilse, bazıları aslan, bazıları terazi, bazıları öküz, bazıları balık şeklini alır; işte burçlar da bu isimlerle anılır. Eski astronomi burçları semada, yeni astronomi ise dünyanın döndüğü yörünge üzerinde kabul eder. Ancak netice itibariyle değışen bir şey yoktur. “Dünya öküz ve balık üzerindedir” hadisi iki şekilde rivayet edilmiştir. Birincisi burada ifade ettiğimiz gibi tek cümle halinde olanıdır. İkincisi ise şöyledir: Dünyanın öküz burcunda bulunduğu bir zaman Hz. Peygamber’e (asm) “Dünya ne üzerindedir?” diye sorulmuş, Hz. Peygamber (asm) “Öküz üzerindedir” şeklinde cevap vermiş. Dünya balık burcunda iken yine Hz.

²⁹¹ Said Nursî, **Muhâkemât**, s.87-88; Said Nursî, **Lem’alar**, s.94-95.

²⁹² Said Nursî, **Muhâkemât**, s.88-89; Said Nursî, **Lem’alar**, s.94-95.

Peygamber'e (asm) "Dünya ne üzerindedir?" diye sorulmuş, bu sefer "Balık üzerindedir" şeklinde cevap vermiş. Sonra bu iki rivayet birleştirilerek "Dünya öküz ve balık üzerindedir" şeklinde rivayet edilmiş. Hadisin bu şekilde vârid olması dikkate alındığında ise, bu hadisle dünyanın hangi burçta bulunduğu ifade edilmek istenmiştir.²⁹³

Verbitski tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde, zincirlerle bağlı tutulan ve başı kuzeye doğru çevrilen balığın durumu, astronomik bakımdan ayrı bir önem taşır. Başı hafifçe dönünce büyük tufanlar koparmış. Bilindiği üzere tam kuzeyde kutup yıldızı vardır. "Yedi-Kardeş burcu da, "Demir Kazık"a zincirlerle bağlanmış yedi kurt veya yedi vahşi köpek şeklinde tasavvur edilmişti. Dünyanın üzerinde durduğu bu balığın da, "Balık burcu" ile bir ilgisinin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz."²⁹⁴

"Demir Kazık Yıldızı" Türk mitolojisinin uzay ile ilgili kozmolojik düşünce düzeninin, temel noktasını oluşturur. "Göğün Direği", "Göğün Kapısı" hatta çadırlardaki "Gök Direkleri" hep bu yıldızla uzanan irtibat noktalarıdır. Uygurların "Altın Kazık" ismini verdikleri bu yıldızla diğer Türkler genel olarak "Demir Kazık" diyorlardı. Yakut Türkleri ise, "Demir Kazık" deyimini yerine yine aynı ezoterik anlamı içinde barındıran "Demir-Ağaç" deyimini kullanmışlardı.²⁹⁵ Türk Mitolojisinde "Demir Kazık", oluşturduğu eksene bağlı olarak dünyanın merkezinde bulunan "Dünya Ağacı" ile birlikte gök ile yerin ilişkisini sağlamaktadır.

Merkez simgeciliğinin en yaygın çeşidi, evrenin merkezinde bulunan ve üç dünyayı bir eksen gibi tutan "kozmetik ağaç"tır. Orta ve Kuzey Asya mitolojisinde bu ağacın yedi veya dokuz dalı bulunmaktadır. Yedi veya dokuz dalı ile bu ağaç göğün katlarını simgelemektedir.²⁹⁶

İster her zaman birbirinden ayrı olmuş olsun, isterse de zaman içinde ayrılmış olsun, Gök ile Yeryüzü, "yeryüzünün göbeğinden" hareket edip

²⁹³ Said Nursî, *Muhâkemât*, s. 90; Said Nursî, *Lem'alar*, s.95-96.

²⁹⁴ Ögel, Bahaeddin; *a.g.e.*, I. cilt, s.442.

²⁹⁵ Candan, Ergun; *Türklerin Kültür Kökenleri*, İstanbul, Sınırötesi Yayınları, 2002, s.164-165.

²⁹⁶ Eliade, Mircea; *İmgeler Simgeler*, çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yay., 1992, s.23.

“göğün göbeğine” ulaşan ve gerektiğinde, yeraltı dünyasının merkezine erişen kozmik eksenle sıkıca birbirlerine bağlıdır. Bu eksen aslında tek olup edimlerinde çok yönlüdür. Bunlar dağdır ve aynı zamanda büyük bir ağaç, alev, dumandır veya yere çakılmış sıırıktır.²⁹⁷ Verbitski tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde ise bu eksen, yeryüzünün altında ortaya yerleştirilerek başı kuzeye çevrilen balığın, bağlandığı kementler ile gökyüzündeki direklere kadar oluşturduğu eksendir.

Türklerin evren tasarımıına uygun olarak dikdörtgen, ya da kare zemin üzerine kubbeden meydana gelen, yurt adı verilen çadırların dizaynı da mikrokozmos şeklinde dizayn edilmiştir. Ocak ve çadırın tepesindeki delik kozmik ekseni (axis mundi) temsil eder. Bazen çadırın direği Dünya Ağacının yerini alır. Çeşitli Türk topluluklarında göğün direği ya da çivisi olarak Dünya Ağacının yerine yalnızca Kutupyıldızı'nın (Demir Kazık) belirtildiği de olur. Zaman zaman onun için “güneş direği” terimi de kullanılır. Kubbeli bir çadıra (yurt) benzetilen gökyüzünün ortasındaki bu yıldız, çadırın ana direğinin yurdun kubbesini tuttuğu gibi gök kubbeyi tutar.²⁹⁸

İnsanda derinlere kök salmış olan hakikatin, dünyanın merkezinde olma ve Gök ile iletişimin kurulduğu yerde olma isteği, dünyanın merkezlerinin ve kozmik eksenlerinin bu kadar çeşitlenmesinin nedenidir. Bu sebeple insanlar yaşadıkları yerleri kozmosla irtibatlandırmıştır. Yurtların direği “ kozmik dünya ağacı” ile dumanın çıkması için açılan deliği “Demir Kazık” ile özdeşleştirilmiştir.

Daha sonraları kutsal kentler ve tapınaklar da bu işlevi üstlenmişlerdir. Kutsal kent ya da tapınaklar kozmik merkez olduğundan üç kozmik düzeyin karşılaşma noktası olarak görülür. Dünyanın merkezi olarak kabul edilen tüm kent, tapınak ya da saraylar, eski bir imgenin yansımalarıdır. Bu eksen algısı ile bağlantılı olarak halk arasında da bazı inanışlar ortaya çıkmıştır. Toplum arasında var olan Kâbe'nin üzerinden kuş uçamaz, uçak geçemez gibi algılar

²⁹⁷ Roux, Jean-Poul; **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, 2. bs., İstanbul, Kabalcı Yay., 2001, s.108-109.

²⁹⁸ Mircea Eliade, **a.g.e.**, s.24.

Kâbe'nin merkez olarak kabul edilmesi ve kozmik eksenini meydana getirdiğine inanılması ile ilgilidir.

2.5.5. Ak Ana (Ak Ene)

Altay yaratılış mitleri içerisindeki belki de en orijinal motif olan Ak Ana motifi Verbitski tarafından derlenen mitte yer almaktadır. Dünyayı yaratmak isteyen Ülgen “ne yaratayım, nasıl yaratayım?” diye düşünürken, birden bire su içerisinde karşısına Ak Ana çıkar ve şunları söyler:

“Yaratmak için aklına ne gelirse sadece yaptım oldu ve böylece olacak de, yaptım olmadı deme.”

Ak Ana bunları söyledikten sonra kaybolur ve bir daha kimseye görünmez.

Ak Ana'nın buyruğu üzerine Ülgen insanlara şu emri verir:

“Var olan hakkında olumsuz konuşma, eğer konuşursan o olmaz”

Duyularla algılanabilen güzellik en çok kadına yakıştırılır. Kadın güzeldir ve güzelliklerin yaratıcısıdır, yaratıcı ilhamıdır. Verbitski tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde de Ülgen'e yaratma ilhamını o vermiştir. Bu kadar kuvvetli bir varlığa dahi ilham veren, onu etkileyen bir varlık olarak görülen kadın ya da dişil unsur, Türk'ün kolektif bilincini şekillendiren “kadınsı toplum yapısı”nın da temel taşıdır.

“Anatomiye baktığımızda beynin sağ ve sol olmak üzere iki yarım küresi vardır. Bunlardan sol yarım küre erkeksi, sağ yarım küre ise kadınsıdır. Önemli olan kadın veya erkek her insanın, bu iki ayrı öge ile doğmuş olmasıdır. Fizyolojik olarak, beynin sağ yarım küresi, bedenin sol yanını temsil eder. Sol yarım küre ise sağ tarafı. Erkeksi sol yarım küre, mantıklı düşünce ve sözel alanda uzmanlaşıyor. Eğer beynin bu tarafı zedelenirse, kişi konuşamaz ve mantıklı düşünemez. Kadınsı sağ yarım küre zedelenirse, kişinin konuşmasına ve mantıklı düşünmesine bir şey olmaz

ama hissedemez duruma gelir. Batılılar beynin sol yarım küresinin zedelenmesine majör, sağ tarafına minör diyorlar. Majör erkek, minör ise kadın demektir.”²⁹⁹

Çin’in “yin-yang” felsefesinin temellerini oluşturduğu ve karşıtlıkların bütünlüğü meydana getirdiği sistem içerisinde kadına ve erkeğe izafe edilen çeşitli kavramlar ve özellikler mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:³⁰⁰

ERKEK	KADIN
Gündüz ve Aydınlık	Gece ve Karanlık
Nedensel	Nedensel Olmayan
Zaman ve Tarih	Edebiyat, Zamansızlık, Uzay
Tümünden gelim, Didaktik	Tüme varım, Bütünlükçü, Analitik
Aklî	Sezgisel

Aklî melekeler ile izah edilemeyen ezel fikri, Verbitski tarafından derlenen yaratılış mitinde, Ülgen’in bütün benliğini saran sezgisel bir ilham ve dişil unsur olan Ak Ana ile izah edilmiştir.

Yakut Türkleri yeri bir ana gibi kabul ederek ona Yer-Anası diyorlardı. Bilindiği üzere Ürüng-Ayığ-Toyon, yani “Beyaz Yaratıcı” Yakutların en büyük Tanrısı idi. Bahaeddin Ögel’e göre bu mitte geçen Ak-Ana’nın da “Ürüng Ayıgıt”, yani “Beyaz Kadın Yaratıcı” olması da çok muhtemeldir.³⁰¹

Ak Ana dışında Türk mitolojik sistemi içerisinde yer alan pek çok dişil iye ve ruh mevcuttur. Esasen bunların hepsinin temelinde, aynı kaynaktan meydana geldikleri bir “Mitolojik Ana” mevcuttur.

²⁹⁹ Alatl, Alev; **Kadını Bir Toplumuz**, haz. Seda Kaya Güler, Sabah Gazetesi, 9 Aralık 1999.

³⁰⁰ Alatl, Alev; **Kadını Bir Toplumuz**, haz. Seda Kaya Güler, Sabah Gazetesi, 9 Aralık 1999.

³⁰¹ Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, I. cilt, s.444.

“Eski insanların gerçeklikle hayali, maddî ile maneviyi net şekilde ayıramadığı veya bu kavramları bir bütün halinde gördüğü bir zamanda tabiat kültü hâkimdir. O halde bütün dini görüşlerin ve mitolojik sistemlerin kaynağında tabiat kültünün hâkim olduğu bilinmektedir. Canlı vücut olarak tasavvur edilen tabiat, doğan, türeten, yaşlanan bir varlık olarak bilinmektedir. Tabiat kültünün gelişmesi bağımsız mitolojik tip olan Yer Ana (Mitolojik Ana) kültünü oluşturmuştur. Zamanla bir sistem oluşturan senkretik yapıli koruyucu ruhların dallanması yoluyla ortaya çeşitli işlevleri olan bir dizi ruhların çıktığı da bilinmektedir.”³⁰²

Tanrıça kavramı mitolojiye veya dinler tarihine çok tanrıçılıktan gelmedir. Oysa Türk dini-mitolojik sistemi bilinen hali ile tektanrılı bir yapı içindedir ve cinsiyet farklılığının dışındadır. Yer-Su, Ak Ene, Umay, Ayısı vb. dişil varlıklar adı altında, doğan her şeyi üreten doğa kültünün kendisi olan “Mitolojik Ana” kastedilmiştir.³⁰³

“Ölümsüzlüğün, mükemmelliğin, kutsal dişiliğin ifadesi olan Mitolojik Ana, zamanla ihtiyar, ancak güçlü Yer Ana şeklinde folklorik düşünceye malzeme olmuştur. Hayatın simgesi olan Umay’ı, Ölümün simgesi olarak da Erlik’i ortaya çıkaran Mitolojik Ana’dır. O, zıtlıkları birleştirerek bir bütün oluşturmakta, mutlak iyiliğin simgesi olan Gök Tanrı’nın ve yaratıcı olan Ülgen’in, dağıtıcı kötü güç olan Erlik’in yapısında mevcuttur.”³⁰⁴

Mitolojik Ana, ilk zamanlarda bütün canlı varlığın hamisi ve yaratıcısı olarak bilindiği halde, çeşitlenme neticesinde birçok koruyucu ruh ortaya çıkmış oldu ki, bunların bazıları iye kategorisine girmektedir. Ancak Mitolojik Ana’nın bağdaştırıcı işlevi inanç bağlamında olsa da korunmuştur. Nitekim Altaylı boylar bugün de bütün dağ, nehir, orman ruhlarının üstünde Yer Ana’nın (Der Ene) durduğunu unutmamışlardır. Yer Ana, bütün hayvanların, kuşların ve bahadırların anası ve koruyucusudur. O halde dağ, nehir, orman vb. koruyucu iyeleri Mitolojik Ana’nın somutlaşmış ve çeşitlenmiş

³⁰² Bayat,Fuzuli;**Türk Mitolojik Sistemi**, II. cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.13.

³⁰³ Bayat,Fuzuli;**a.g.e.**, s.11.

³⁰⁴ Bayat,Fuzuli;**a.g.e.**, s.12.

varyantlarıdır, denilebilir. Bugün transformasyona uğramış ve çeşitli makamlarda bulunan hami ruhlar şu veya bu derecede Mitolojik Ana'nın görev ve sıfatlarını tamamlarlar. Bunun anlamı şudur: özet olarak ayrı ayrı ruhların yapısal fonksiyonel niteliği, Mitolojik Ana'yı oluşturmaktadır.³⁰⁵ Bütün bunlar, dişil unsurun yukarıdaki tabloda görünen bütünlükçü özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Uzun kulakları olan ihtiyar bayan şeklinde tasavvur edilen Yer Ana'nın antropomorf varlığı dilde deyim biçiminde korunmuştur. Nitekim bugün Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yapılan her işte gizlilik payının az olduğunu vurgulamak için "yerin kulağı var" ifadesi kullanılır. Her şeyi duyan, bilen yer ana, yukarıdaki ifadeden de görüldüğü gibi en gizli konuşulan şeyleri dahi bilmesi ile dikkat çeker.³⁰⁶

Mitolojik Ana'nın sıfatları "beyazlık" ve "ihtiyarlık"tır.³⁰⁷ Verbitski'nin derlediği destanda da Ak Ana olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkler'de aklık; temizlik, arılık ve ululuktur. Yaşlılık ise bilgelik ve bir "koca"lıktır. Özellikle Oğuz-Türk kültürü içerisinde anne ve baba, ak ve kocalık sıfatları ile birlikte zikredilmiştir. Dede Korkut'un pek çok yerinde de anne ve babanın bu sıfatlar ile anıldıkları görülmektedir. Özellikle her bir "boy"un sonunda Korkut Ata tarafından edilen dualar arasında şu ifade geçmektedir:

"Ağ pürçeklü anañ yiri behişt olsun, ağ sakallu babañ yiri uçmağ olsun"³⁰⁸

Aklık tecrübe ve bilgelik ifadesidir. Türk halk kültüründe bilge kişi için "Ak Sakallı Koca" tabiri kullanılır. Bunlar yol gösterici, hikmet sahibi kişilerdir. "Ak Sakallı Koca"lar ve "Ak Pürçekli Ana"lar Türk toplumu tarafından dokunulmaz ve kutsal olarak kabul edilmişlerdir. Kendilerine büyük bir saygı

³⁰⁵ Bayat,Fuzuli;**a.g.e.**, s.13-14.

³⁰⁶ Bayat,Fuzuli;**a.g.e.**, s.14.

³⁰⁷ Bayat,Fuzuli;**a.g.e.**, s.39.

³⁰⁸ Ergin,Muharrem;**Dede korkut Kitabı –I**, 8. bs. Ankara, T.D.K. Yay., 2011, s. 95,115,153,251.

atfedilmiş, onlara karşı yapılan saygısızlık ve fenalıklar affedilemez eylemlerden sayılmıştır. Yine Dede Korkut'ta Bohaç'a haset ederek onu babası Dirse Han'a öldürtmek isteyen "kırk namert" "ağ sakallı kocanın ağzın sögdi, ağ pürçekli karınun südin tartdı"³⁰⁹ diyerek Boğaç'a iftira atmaktadırlar. Görüldüğü üzere bu eylemler Türk toplum yapısı içerisinde bir babanın oğlunu öldürmesini gerektirecek kadar çirkin ve büyük suçlar olarak kabul edilmiştir.

Kâşgarlı Mahmud'a göre, aksakal veya aksakallı deyimi, yalnızca Oğuzlar tarafından söylenen bir sözdür. Diğer Türkler aksakallıya, "ürüng sakal" diyorlardı. Ancak sonradan öyle olmamıştı. Ürüng sözü, adeta kaybolmuştu. Diğer Türklerde de "aksakallılar meclisi" bir müessese olarak, çok önemli bir rol oynuyordu."³¹⁰

Günümüzde özellikle Orta Anadolu'da yapılan "kırklama" ritüellerinde kız bebeklerin alınlarına güngörmüş kişilerce un sürülerek, ak günler görmesi ve ak saçlı ana olması temenni edilir. Tıpkı kırk günlük olduğunda "alp" olma idealine bürünen Oğuz Kağan gibi, kırk günlük olan kız çocuklarına yüklenen ideal de "ak ana" olmasıdır. Bütün dünyanın genç kalmanın formülünü aradığı çağımızda Türk toplumu, ak saçlılığa ve kocalığa yüklediği değerleri korumaktadır.

Verbitski tarafından derlenen metinde Ak Ana'nın Ülgen'e yaratma öğretisi olarak söylediği sözler de dikkat çeken bir başka unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ak Ana Ülgen'e: "Bir nesne yaratmak istersen 'yaptım oldu' de, 'yaptım olmadı' deme!" demektedir. Bu söz Tanrısallığın mutlak gücünü ifade etmektedir. Bu söz ile Ülgen'in yaratması için "yaptım oldu" demesinin yeterli olacağı, başka bir aracıya ya da nesneye ihtiyacı olmadığı ifade edilmektedir. Bu ifade, İslam dini inancındaki, Allah'ın "kün" emrine benzemektedir. Kur'an'da Yasin Suresi seksen ikinci ayette ve Kamer Suresi ellinci ayette bu emir şöyle bildirilmektedir:

³⁰⁹ Ergin, Muharrem; a.g.e.. s.83-84.

³¹⁰ Memiş, Ekrem; **Türk Kültür Tarihi**, 2. bs., Konya, 1998, s.177.

“Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.”

“Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir. (Anında gerçekleşir)”

Diğer semavi dinlerde de sözün bu varlığı ve gücü karşımıza çıkar. Fikri kökeni hangi dini kültür çevresi olursa olsun söz maddeden öne geçirilmiştir. Diğer bir ifade ile kelamı düşüncenin bir ürünü olarak kabul edersek, fikir yani idea maddeden öncelenmiştir; evrenin tohumu kelâm olmuştur.³¹¹

2.5.6. Yasak Meyve Motifi

Bütün semavi dinlerde yer alan yasak meyve motifi, Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde de hemen hemen aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Destan metninde bu motif ve bu motifin yer aldığı olay şu şekilde anlatılmaktadır:

“(Erlik) Dur bakalım. Tanrı’nın şu ulusunu bir göreyim” dedi ve kalabalığa doğru yürüdü. Bir yere geldi. Burada insanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve başka birçok canlı yaratıklar gördü ve:

“Tanrı bunları nasıl yaratmış? Bunlar ne ile besleniyorlar?” diye düşündü. Burada bulunan insanlar bir ağacın meyvesiyle besleniyorlardı. Ağacın bir tarafındaki meyveleri yiyorlar, diğer tarafındaki meyvelerden ağızlarına almıyorlardı. Erlik bunun sebebini sordu. İnsanlar ona cevap verdiler:

“Tanrı bize bu dört dalın meyvesini yemeyi yasak etti. Güneşin doğduğu yanda bulunan beş dalının meyvelerinden yemeyi buyurdu. Yılan ile

³¹¹Taş, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yay., 2002, s.75.

köpeğe; ‘Bu ağacın dört dalından yemek isteyenleri bırakma’ diye emretti. Bundan sonra Tanrı göğe çıktı. Beş dalın meyveleri bizim aşımız oldu.”

Erlik Körmös bunları duyduktan sonra Törüngey denilen bir kişi buldu ve ona:

“Tanrı yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerini de yiyiniz!” dedi. Bekçi yılan uyuyordu. Erlik onun ağzına girdi ve:

“Bu ağaca çık!” dedi. Yılan ağaca çıktı, yasak meyveden yedi. Törüngey ile karısı Eje beraber geziyorlardı, Erlik onlara:

“Bu meyveden yiyiniz!” dedi. Törüngey istemedi. Fakat karısı yedi, meyve çok tatlı geldi. Meyveyi alıp kocasının ağzına sürdü. O anda her ikisinin tüyleri dökülüverdi. Utandılar. Ağaçların altına saklandılar. Derken Tanrı geldi. Bütün ulus Tanrı’dan gizlendi. Tanrı haykırdı:

“Törüngey, Törüngey! Eje, Eje! Neredesiniz?” Onlar:

“Ağaç altındayız, sana varamayız” dediler. Yılan, köpek, Törüngey, Eje kabahati hep birbirlerine attılar. Tanrı yılanı dedi:

“Şimdi sen körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün.”

Bundan sonra Eje’ye:

“Yasak meyveyi yedin. Körmös’ün sözüne uydun, bundan böyle sen gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancıları çekeceksin sonra öleceksin.” Törüngey’e şöyle dedi:

“Körmös’ün aşını yedin, beni dinlemedin, şeytanın sözüne kandın, onun sözüne kananlar onun ülkesinde yaşayacaklar, benim nurumdan mahrum olacaklar, karanlık dünyada bulunacaklardır. Şeytan bana düşman sen de ona düşman olacaksın. Beni dinlemiş olsaydın benim gibi olurdun. Şimdi senin dokuz oğul, dokuz kızın olsun. Bundan sonra ben kişi yaratmayacağım. Kişileri sen doğuracaksın.” Tanrı şeytana:

“Adamlarımı ne için aldattın?” dedi. Şeytan:

“Ben istedim sen vermedin. Ben de hırsızca almağa karar verdim. Ben alacağım: Atla kaçarsa düşürerek alacağım, rakı içip sarhoş olursa dövüştüreceğim, suya girse, ağaca çıksa yine alacağım” dedi. Tanrı şöyle dedi:

“Üç kat yerin altında, ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünya vardır. Ben seni oraya atıyorum.” İnsanlara da şöyle dedi:

“Bundan sonra size yemek vermeyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmayacağım. Size Maytere’yi göndereceğim” dedi.

Tanrı, insanlara meyve ağacının güneşin doğduğu bölgede bulunan beş dalından yemelerini emretmiş, diğer yandaki dört daldan yemelerini yasak etmiştir. Güneşin doğduğu yandaki beş dal ve meyveleri açık bilgiyi, diğer dört dal ise şifrelenmiş tanrısal bilgiyi simgelemektedir. Altay yaratılış mitindeki yasak meyve motifi ve bu motif etrafında meydana gelen olay örgüsü ile büyük ölçüde aynı olan, Tevrat’taki hadisede bu meyvenin bilginin kapısı olduğu şöyle belirtilmektedir:

Yehova Tanrı’nın yarattığı tüm yaban hayvanlar içinde en temkinlisi yıldı. Kadına şöyle dedi: “Tanrı gerçekten bahçedeki her ağacın meyvesinden yemeyeceksiniz mi dedi?” Kadın yılanı şu cevabı verdi: “Bahçedeki ağaçların meyvesinden yiyebiliriz. Fakat bahçenin ortasındaki ağacın meyvesi hakkında Tanrı, ‘Ondan yemeyeceksiniz, ona asla dokunmayacaksınız, yoksa ölürsünüz dedi.’ O zaman yılan, kadına şöyle söyledi: “Kesinlikle ölmezsiniz. Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesinden yediğiniz gün gözleriniz açılır, iyiyi kötüyü bilerek Tanrı gibi olursunuz.”³¹²

³¹²Kutsal Kitap, Yeni Dünya Çevirisi, Japonya, 2011, Başlangıç, 3. bölüm, 1-5. ayetler.

Tevrat'a göre insan bu meyveyi yemekle akıl sahibi olmuştur. Adam ve karısı, adende çıplak bir vaziyette bulunduklarını dahi bu meyveyi yedikten sonra idrak edebilmişlerdir. Tanrı Yehova insanın yasak meyveyi yemesi üzerine "İşte, insan iyiyi kötüyü bilmek konusunda bizden biri gibi oldu" demiştir.³¹³

Tevrat'ta bu ağacın hayat ağacı, meyvesinin ise ölümsüzlüğün kaynağı olduğu da ifade edilmektedir.³¹⁴ Tevrat'ta da Tıpkı Radloff tarafından derlenen Altay mitinde olduğu gibi yasak meyveyi yemenin cezası lanetlenme ve cennetten kovulma olmuştur.

Verbitski tarafından derlenen mitte, insanoğlunun "ilk suçu" ve cennetten kovulması farklı bir olay örgüsü ve motif etrafında olmuştur. Bu mite göre Erlik, insanı ele geçirmek için yeryüzünde meyveler bitirmişti. Kadın, Erlik tarafından yetiştirilen ağacın meyvesini yemişti ve bu yüzden içine "körmös" girmişti. Bu sebepten kadın, Maydere'nin yılanı bekçi olarak bıraktığı hokkadaki mürekkebi aldı. Bunun üzerine de tıpkı yukarıdaki hadiselerde olduğu gibi yılan, kadın ve adam lanetlenerek cennetten kovuldu ve çeşitli cezalara çarptırıldı.

Verbitski tarafından derlenen mitte yasak meyvenin fonksiyonu değişmiş, şeytanın insanı ele geçirmesi için kullanılan metafor haline gelmiştir. Kozmik bilgiyi ifade eden ise mürekkep olmuştur. Bu mürekkep, Tanrı ilmi ile yazılan ilahi yazının mürekkebi olmalıdır.

İslam dini içerisinde de yer alan yasak meyve, Kur'an'da A'raf Suresi on dokuzuncu ayette şöyle yer almaktadır:

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz."

"Tanrı'nın Törüngey'e hitaben söylediği "benim sözümü dinlemiş olsaydın benim gibi olurdun" ifadesinden, yasak meyvenin bir imtihan olduğu

³¹³ **Kutsal Kitap**, Yeni Dünya Çevirisi, Japonya, 2011, Başlangıç, 3. bölüm, 22. ayet.

³¹⁴ **Kutsal Kitap**, Yeni Dünya Çevirisi, Japonya, 2011, Başlangıç, 3. bölüm, 22. ayet.

anlaşılmaktadır. Tanrı, yarattığı insanı bir imtihana tabi tutmuş, Erlik'in aldatması ile bu sınavı kaybeden insan Tanrısal makam ve mekândan mahrum olarak dünya hayatına sürülmüştür.

“Başlangıç”ta Tanrı ile konuşabilen, Tanrı ulusu olan, Tanrı tarafından beslenen insan, yasak meyveyi yemesinin ardından cezalandırılarak bir “düşüş” yaşamıştır. Bu düşüş ile birlikte insana Tanrı’dan uzaklaşma, kendi hayatını idame ettirme, şeytanla mücadele etme ve doğum yapma cezaları verilmiştir. “İlk suç”, Erlik için sonsuz, Törüngey ve Eje için ise geçici bir düşüşü, mahrumiyeti ve ölümlülüğü getirmiştir.

Hristiyan dini inancı çerçevesinde, “ilk suç” olan yasak meyveyi yemekten dolayı, dünyaya gelen her bebeğin günahkâr olarak doğduğu kabul edilir ve kutsal su ile vaftiz edilerek bu günahdan arındırılır.

Tanrı Törüngeye söylediği “şeytan bana düşman sen de ona düşman olacaksın” sözleriyle insan için yeni bir sınavı başlatmıştır. Ve bundan sonra, insan için yaratıldığı ilk mekân olan Tanrı mekânı, yani cennet, arayıp yeniden bulmak isteyeceği “kayıp cennet”e dönüşmüştür.³¹⁵ Mitin son bölümlerinde Tanrı’nın insanlara hitaben söylediği; “Şimdi ben uzaklaşıyorum; fakat tekrar geleceğim; beni unutmayınız. Beni gelmez sanmayınız. Şimdi uzaklara gidiyorum. Tekrar geldiğim zaman sizin iyilik ve fenalıklarınızın hesabını göreceğim.” sözleri de, insanoğlunun yasak meyveyi yemesi sonucunda bir ceza olarak başlayan bu sınavı belirtmektedir.

Eğer insanlar bir ceza, bir sınav olan dünya hayatını iyi bir şekilde geçirirlerse, gerçek mekân olan Tanrı katına (cennete) tekrar dönebileceklerdir.

Bundan dolayıdır ki; kişiöğlü daha dünya üzerine indiği ilk günden itibaren yeniden ölümsüzlük peşinde koşmuş, tekrar Tanrı katına çıkarak sonsuzluğa erişmek uğruna, gurbet ya da hapis hayatının iyi bir şekilde

³¹⁵ Aça,Mehmet;“Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis”, **Milli Folklor**, 2004, 8. cilt, 62. sayı, s.8-9.

geçmesi için çaba sarf etmiştir. Onun içindir ki ölüm, tasavvuf ve Budizm’de gerçek vatana dönüş, bedene ve dünyaya hapsedilen ruhun serbest kalması, yeniden sonsuzluğu yakalayış, dünya üzerinde yaşanan ölümden sonra gerçek anlamda “ diriliş” olarak nitelendirilmiştir.³¹⁶

“Başlangıç” ya da “yaratılış aşaması”nda Tanrı tarafından verilen mahrumiyet ve hapis cezası, Şamanizm’de ve tasavvufta tekrar Tanrı ile bir olma adına gönüllü mahrumiyete dönüşmüştür. İnsanoğlu gönüllü bir şekilde nefsini terbiye etme ve yok etme yoluna gitmiştir. Bu da, ihtirasın ve bütün dünyevi arzuların öldürülerek Tanrı yoluna girilmesi anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda hemen hemen bütün dinler ve inanç sistemleri içerisinde mevcut olan oruç da nefsi terbiye etmek ve dikkati dış dünyadan iç dünyaya yoğunlaştırmanın yanı sıra, “başlangıç”ta çiğnenen yeme yasağına karşılık gönüllü olarak yemeyerek o suçu telafi etme ve yasak meyveyi yemekle mahrum olunanları yeniden kazanma yolundaki bir davranış işlevi görmektedir.

Çile ve terbiye “ilkel”lerde de yaygın bir şekilde görülmektedir. Avusturya “ilkel”lerinde gençler dinsel yaşama girebilmek için ormana çekilerek oruç tutar ve hiç kimseyle konuşmazlar.³¹⁷

İnsanlar tarafından işlenen “ilk suç” ve Tanrı tarafından verilen “ilk ceza”, “ilkel”in düşüncesinde bir modeli oluşturmuş, her bir suç ve sonrasında verilen her bir ceza, “başlangıç”taki “ilk suç”u ve “ilk ceza”yı tekrarlama anlamına gelmiştir. Kişioğlu için yeryüzündeki hayatta bir “davranış biçimi”ni oluşturmuştur. Dünya üzerindeki devlet sistemlerinde Tanrı’nın yerini dünya üzerindeki en yüksek dini otorite ile devlet başkanı almıştır.³¹⁸

³¹⁶ Aça,Mehmet;**a.g.m.**, s.10.

³¹⁷ Hançerlioğlu,Orhan;**Dünya İnançları Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.105.

³¹⁸ Aça,Mehmet;**a.g.m.**,s.15-16.

2.5.7. Yılan Motifi

Türk Şamanizminde yılan Erlik'le ilgili bir simgedir. Bazı şaman dualarında Erlik'in kara yilandan bir kamçıya sahip olduğu bildirilmektedir.³¹⁹

On iki hayvanlı Türk takviminde de yer alan yılan, Radloff ve Verbitski tarafından derlenen yaratılış mitlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu mitlerde yılan, tıpkı İncil'de ve Tevrat'ta olduğu gibi yasak meyve motifi ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Verbitski tarafından derlenen mitte bu motif farklı bir şekle bürünmüştür.

Radloff tarafından derlenen mitte Tanrı, Eje ile Törüngey'in yasak meyveden yememeleri için yılan ile köpeği bekçi olarak bırakmıştır. Ancak Erlik uyuyan yılanın ağzına girmiş ve böylelikle onu ele geçirmiştir. Erlik tarafından ele geçirilen yılan yasak meyveden yemiş, Eje'nin de yemesine mani olmamıştır. Hristiyan ve Musevi inancına göre de Adem ile Havva'nın yasak meyveyi yemesine yılan sebep olmuştur ve bu yüzden Tanrı tarafından lanetlenmiştir.

Radloff tarafından derlenen mitte Tanrı, verdiği bekçilik vazifesini yerine getiremeyerek Eje ile Törüngey'in yasak meyveyi yemelerine sebep olan yılanı, "şimdi sen körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün" diyerek, onu lanetlemiştir.

Verbitski tarafından derlenen mitte ise Yılan, Maydere tarafından mürekkep hokkasını korumakla görevlendirilmiştir. Erlik tarafından yetiştirilen ağacın meyvesi olan "uyungoş"u (zevcenin meyvesi) yiyen Mun tu Şaydi, Erlik tarafından ele geçirilmiş, ruhuna körmös girmiştir. Erlik ona kocası Targın Nama şeklinde görünerek mürekkebi istemiş, o da yılanı giderek mürekkebi almıştır. Maydere geldiğinde mürekkebin yerinde olmadığını görüp işin aslını öğrendiğinde, bekçi olarak görevlendirdiği yılanı lanetlemiş ve ona şunları söylemiştir:

³¹⁹Çoruhlu, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, 4. bs., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011, s.183.

“Bütün insanlar seni korkunç ve iğrenç bulsun. Gözler sana bakmasın. Karga senin kafanı gagalasın. Köpek, kuyruğunu koparsın ve yesin. Çaylak (yırtıcı kuş türü) seni kapıp uçursun ve yesin. Köpek seni ortadan ikiye bölsün ve koşarak sürüklesin. Eğer insanla karşılaşırsan, o senin kafana vursun ve derini ters çevirerek çıkarsın. Vücudun sürekli yerde olsun, sürüklensin ve güneşte kurusun.”

Görüldüğü üzere yılan semavi dinlerde ve Altay yaratılış mitlerinde tanrısal bilginin ve ilahi yazının sembolü durumundaki nesneleri korumakla görevlendirilmiş olan ve bu görevi yerine getiremediği için lanetlenen hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mitler ile birlikte insanlar, yılanın devamlı olarak sürünmesini, pek çok düşmanının olmasını ve tiksnilen soğuk bir hayvan olmasını da anlamlandırmış olurlar.

Verbitski tarafından derlenen mitte yılanın karşımıza çıktığı bir başka yer ise Maydere'nin kadını yarattığı bölümdür. Maydere kadının vücudunu bir kalıp içerisinde meydana getirmiş, bu kalıbın çatlayıp dağılmaması için de yılanı etrafına sarmıştır. Yılanın urgan gibi bir fiziki yapıya sahip olması, burada bu işlevi yerine getirecek unsur olarak kullanılmasının sebeplerindendir. Ancak bu kurgu içerisinde herhangi bir dal ya da ip de bu işlevle kullanılabilirdi. Yılanın burada kullanılmasının bir başka sebebi de bu kadının ruhunun Erlik tarafından üflenecek olmasıdır. Yılan, Erlik'in ortaya çıkışında ya da bir şeyleri ele geçirişinde ortaya çıkan bir motif olarak dikkat çekmektedir. Bu da yılanın yeraltı ile ve Erlik ile ilgili olan şeytani bir unsur olduğunu göstermektedir.

2.5.8. Köpek Motifi

Köpek Altay yaratılış mitlerinde yılanla birlikte karşımıza çıkan bir hayvandır. Radloff tarafından derlenen mit içerisindeki yasak meyve motifinde Tanrı tarafından yılanla birlikte bekçi olarak tayin edilmiştir.

Verbitski tarafından derlenen mitte de köpek bir haber taşıyıcı elçi olmasının yanında bekçi işlevi ile yer almaktadır. Maydere kadının bedenini yaratıp Ülgen'in gelmesini beklerken ağzında Ülgen'den mektup getiren bir köpek yanına gelir. Bu mektubu okuduğunda Ülgen'in gelmeyeceğini öğrenen Maydere, köpeği kadının bedeni başında bekçi olarak bırakır ve Ülgen'in yanına gider. Bu durumu gören Erlik derhal gelerek kadına ruh üfler. Döndüğünde bunu gören Maydere, köpeğe niçin Erlik'e kandığını sorar. Köpek Erliğin kendisine söylediği şu sözlerle Maydere'ye cevap verir:

“Ben sana bir kürk vereceğim. Bu kürk yazları seni yağmurdan koruyacak, kışları ise üşütmeyecek. Sana bir ayakkabı vereceğim. Onun tabanı hiçbir zaman eskimeyecek. Sana lezzetli bir yemek vereceğim, açlıktan ölmeyeceksin (aç kalmayacaksın) ve hiçbir zaman kilo almayacaksın.”

Erlik'in kendisini bu vaatlerle kandırdığını söyleyen köpeğe Maydere şöyle cevap verir:

“Erliğin sana vadettiği kürk, senin derin üzerinde çıkacak olan tüylerdir. O nallı ayakkabılar senin ayaklarındaki tırnakların olacaktır. O senin mutlu olacağın yemek ise açken yiyeceğin herhangi bir yemek olacaktır.”

Erliğin bulunduğu vaatlerin köpek için bir ceza olarak verileceğini söyleyen Maydere köpeği lanetler. Köpeğe insanların yemeklerinin, giysilerinin ve ölmüş hayvanlarının artıklarıyla beslenmesini söyler ve devam eder:

“İnsan yiyeceği sana kısmet olmasın. Bundan sonra insanların yurtlarında değil kapının önünde yaşa ve onu dışarıdan koru. İnsanlar seni hep dövsün ama sen buna karşı onu bırakmaya cesaret etme. Eğer insanlara karşı bir kabahat işlersen senin ölümün boğulmak olsun.”

Maydere öyle deyince, dediği gibi olmuştur. Hâlbuki mite göre önceden köpek hep insanla birlikte yaşamış. Ne vücudunda tüy ne de ayaklarında tırnakları varmış. İnsanı anlayabiliyor ve derdini anlatabiliyormuş.

İnsanlar tarafından en erken devirlerde evcilleştirilen hayvanlardan olan köpek, hayattaki bekçilik görevini mit içerisinde de üstlenmiştir. Ancak bu görevi başaramayan ve Erlik tarafından kandırılan köpek lanetlenmiş ve cezalandırılmıştır. Bu cezalar, köpeğin fiziksel özelliklerinin, insanlara karşı davranışının ve insanların ona karşı davranışlarının kökenini teşkil etmektedir.

2.5.9. Ağaç Motifi

Radloff'un derlediği yaratılış mitinde ilk insanlar, dalsız budaksız bir ağaçta bitirilen dokuz daldan dokuz ulus olarak yaratılmıştır. Bu motif, doğrudan “kutlu hayat ağacı” ile ilgilidir ve özgün bir motiftir. Verbitski'nin derlediği mitte ise ağaç, üremenin ve çoğalmanın kendisinden öğrenildiği dişil imge durumunda olmakla birlikte, ilk insanların yaratılışı kutsal kitapların ve dinlerin etkisi ile toprakla ilgili olarak anlatılmıştır. Radloff tarafından derlenen metinde hayat ağacı motifi ve bu ağacın insanların yaratılışındaki rolü şu şekilde yer almaktadır:

“Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve:

“Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!” dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi:

“Dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun!”

Mitteki ağaç motifi dişiliği, doğurganlığı ve üremeyi sembolize eder. Ana rahminin simgesel özelliğinin zamanla içi oyuk ağaçlara aktarılması, ağacın kadın gibi doğurganlığına olan inancın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Radloff tarafından derlenen metninde de sonradan dokuz dalı olacak olan dalsız budaksız bir ağaç bu işlevi yerine getirmiştir. İnsanlık, bu ağacın dokuz dalının kökünde yaratılan dokuz insandan türeyen dokuz soydan meydana gelmiştir. Yani burada anlatılan yalnızca ilk insanların yaratılışı değil, milletlerin de meydana gelişidir. Bu tahayyülde insanlık tek bir insandan vücuda gelmemiş, dokuz ayrı soy olarak yaratılmıştır.

Verbitski tarafından derlenen mitte Ülgen, biri Altın Dağ'da olmak üzere sekiz erkek ve sekiz ağaç yaratmıştır. Yedi yıl sonra baktığında ağaçların her birinde yedi dal olduğunu, ancak insanların çoğalmadığını görmüştür. Bunu sorgulayan Ülgen'e Altın Dağ'da yarattığı erkek "dişisi olmazsa nasıl çoğalsın" demiştir. Ülgen ve onun yaratılanlar üzerine hâkim olarak tayin ettiği erkek, üremenin sırrını ağaçlardan almışlardır.

"Yakutlar ve diğer Türk toplulukları ilk erkeğin kocaman memeleri olan bir dişil ağaç tarafından beslendiğine inanırlar. Bu Yakutların "Er Sogotoh Elley Bootur" adlı ecdatlarının abla olarak tanımladığı ağacın yapraklarını emerek büyümesi şeklinde yaygındır. Ayrıca elma ağacının meyvesini yemekle hamile kalmak motifinin masal ve destanlarda geniş yer alması da ağacın doğurganlık görevini yerine getirmesi ile ilgilidir."³²⁰

Kozmolojiye göre insanın yaratılışı da dünyanın merkezinde meydana gelmiştir. Tanrı yaratmayı dünyanın göbeğinden başlatarak diğer yönler de yaymıştır. Bu eylem su damlasının gölde oluşturduğu halkalar gibi merkezden başlayarak etrafa yayılma şeklinde meydana gelmiştir. Yaratma eyleminin meydana geldiği merkez, aynı zamanda gök, yer ve yeraltı arasındaki bağlantının da bulunduğu yerdir. "Hayat Ağacı" ile "Dünya Ağacı" burada kesişmektedir. Dalsız budaksız hali ile "Dünya Ağacı" (kozmetik eksen) olan bu ağaç, kendisinde bitirilen dokuz dal ile "Hayat Ağacı" formuna bürünmüş ilk insanların yaratılışında bu fonksiyonu da üstlenmiştir. Ağacın dokuz dalı aynı zamanda göğün dokuz katını simgelemektedir.

³²⁰ Bayat,Fuzuli;**Türk Mitolojik Sistemi**, II. cilt, İstanbul, Ötüken Yay.,2007, s.38.

Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan ağaç, yaratılış, üreme ve türeyişle ilgili pek çok anlatıda doğurganlık ya da kozmik doğumun gerçekleştiği yer olma işlevini üstlenmiştir. Uygur Türeyiş Destanı'nda da Buku Han ve kardeşleri, semavi ışığın üzerlerine düştüğü ağaçlardan dünyaya gelmişlerdir.

2.5.10. Toprak Motifi

Toprak motifi, Radloff ve Verbitski tarafından derlenen Altay yaratılış mitlerinde iki farklı şekilde yer almaktadır. Birincisi, Radloff tarafından derlenen metinde yeryüzünün ve kozmosun yaratılışında karşımıza çıkmaktadır. Destanda bu motif şu şekilde yer alır:

“ (Tanrı “Kişi”ye) Suya dal oradan toprak çıkar!” dedi. “Kişi” suyun dibinden toprak çıkarıp Tanrı'ya verdi. Tanrı bu toprağı suyun üzerine atarak:

“Yer olsun (yer bütsün)!” dedi. Böylece yer yaratılmış oldu.”

Radloff tarafından derlenen destan metninde yeryüzünün yaratılışı, kozmik dalışlar sonucunda elde edilen toprak unsurunun Tanrı tarafından kullanılması ile olmuştur. Kozmosun ilk unsuru olan toprak yaratılmamış, uçsuz bucaksız suyun derinliklerinden çıkarılmıştır. Yani kozmosun nüvesi, kaosun içerisinden çıkmıştır. Tanrı kaosun içerisinden çıkarttığı toprak ile dünya düzeninin yaratılışını başlatmıştır. Buradaki yaratma yoktan var etme şeklinde değil, var olan toprağı kullanarak düzenleme şeklindedir.

Radloff tarafından derlenen mitte Tanrı'nın yaratıcılığı, mevcut olan maddelere şekil verme, düzenleme, biçimlendirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada olduğu gibi ağaç motifinde de Tanrı ağacı yaratmamış, dalsız budaksız olarak mevcut olan ağacı düzenlemiştir. Bu nedenle Abdülkadir İnan, yoktan var etme kavramının Türk kozmogonisine Sami dinlerinden geldiği kanaatindedir.

Toprak motifi ikinci olarak Verbitski tarafından derlenen destan metninde ilk insanın ve daha sonra yaratılan yedi insanın yaratılışında karşımıza çıkar. Radloff metninde ilk insanların hayat ağacından meydana geldiği orijinal motifin yerini, Verbitski'nin derlediği destanda, kökeni dışarıda olan ilk insanların topraktan yaratılması motifi almıştır.

İslam dininde de ilk insanların topraktan yaratıldığı inancı mevcuttur. Kur'an'da Fâtır Suresi on birinci ayette şöyle bildirilmektedir:

“Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısalmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz) (yazılı) olmasın. Şüphesiz bu Allah'a kolaydır.”

2.5.11. Dünyanın Altı Günde Yaratılması

Kur'an'da, İncil'de ve Tevrat'da, Tanrı'nın (Allah'ın) dünyayı altı günde yarattığı ifade edilmektedir. Tevrat'a göre Tanrı dünyayı altı günde yaratmış, yedinci gün istirahat etmiştir. Tevrat'ta bu durum şöyle anlatılmaktadır:

“Yedinci gün geldiğinde Tanrı yaptığı bütün işi bitirdi. Dolayısıyla, çalışmayı bırakıp yedinci günü dinlenme günü yaptı. Tanrı yedinci günü kutsadı ve kutsal olarak ayırdı; çünkü yapmayı amaçladığı her şeyi yaratmış, o günü dinlenme günü yapmıştı.”³²¹

Verbitski tarafından derlenen Altay Yaratılış Miti'nde de dünyanın yaratılışı aynı şekilde anlatılmaktadır:

“Dünyanın yaratılışı altı gün sürdü. Yedinci gün Ülgen uyudu, sekizinci gün uyandı.”

³²¹ **Kutsal Kitap**, Yeni Dünya Çevirisi, Japonya, 2011, Başlangıç, 2. bölüm, 2-3. ayetler.

Bu kısımdan sonra açıklamalar yapan Verbitski, “bundan dolayı Altaylıların ataları Oryatlar yedinci günün sabahında ibadet ederlerdi” demiştir. Tıpkı Tevrat’ta olduğu gibi burada da yedinci gün Tanrı istirahat ettiği için o günün kutsal kabul edildiği görülmektedir.

Altay yaratılış miti 19. yüzyıl gibi oldukça geç bir dönemde derlenmiştir. Bu çağa kadar bütün semavi dinlerle yakın ilişkiler ve etkileşimler yaşamış olan Altaylıların inançlarına ve mitlerine bu dinlere ait pek çok kavram ve motif girmiştir. Derlemeyi yapan Verbitski de bir Hristiyan papazıdır ve misyoner olarak Altaylıların arasında yer almıştır. Dünyanın altı günde yaratılması motifi de semavi dinlerden alınmış bir motiftir.

2.6. ALTAY YARATILIŞ MİTLERİNDEKİ KAHRAMANLAR

2.6.1. Ülgen

Dinler tarihi araştırmaları, neolitik çağdan itibaren kendini gösteren hâkim Gök Tanrı’ların zamanla daha dinamik olan ve insana daha yakın kutsiyetler veya “hieroponie”lerin belirmesine paralel olarak “deus otiosus” haline dönüşmelerinin evrensel bir hadise olduğunu gösteriyorlar. Türk din tarihi içerisinde, Gök Tanrı da bu sürecin dışında kalmamıştır. Bu süreç, bir defaya mahsus olarak meydana gelen bir hadise değildir. Değişen tarih ve sosyo-kültürel şartlar süreci her iki yönde yeniden işletebilmektedir.³²²

Jean Poul Roux’a göre Gök Tanrı her şeyden önce bir imparatorluk tanrısıdır. Türk birliğinin güçlü olduğu dönemlerde ve imparatorluklar döneminde hâkim Gök Tanrı inancı en üst seviyelere ulaşmış, Türk birliğinin dağıldığı imparatorluk dönemleri dışındaki evrelerde ise hâkimiyetini kaybetmiştir. Roux bu konuda şunları söylemektedir:

³²² Günay, Ünver; Güngör, Harun; a.g.e., s.66-67.

“Tengri, Gök veya daha doğru olarak Gök-Tanrı, Tu-kiu ve Uygur yazıtlarında ve Gizli Tarih’te, başka bir deyişle arkalarında yazılı metinler bırakan imparatorluklarda çok önemli bir yer tutar. İmparatorluk dönemleriyle ilgili olmayan küçük yazıtlarda adına ender olarak rastlanmaktadır. Çeşitli çalışmaların da desteklediği gibi bu gözlemlerden yola çıkarak Tengri’nin her şeyden önce bir imparatorluk tanrısı olduğu sonucu çıkarılabilir. İmparatorluğun Tanrı’sı Tengri çok doğal olarak imparatorluk döneminde, başka hiçbir dönemde elde edemeyeceği şekilde ulusal Tanrı kimliğini elde eder. Prens ile Gök arasındaki ilişkiler, her insanla Gök arasında doğrudan ilişkiler kuruluncaya kadar genişler. Ve tarih, felsefeyi doğrulamaktadır: İmparatorluğun var olmadığı, kabilelerin de dağıldığı dönemlerde, bir zamanlar o denli güçlü olan Tengri ortadan kaybolmaya yüz tutar ve halka daha yakın, daha alt düzeydeki ilahi kudretlere yerini bırakır veya parçalara ayrılarak, çok sayıda tengriye bölünmeye başlar.”³²³

Esasen bu dönüşüm süreci tek bir nedene bağlı olan ve kesin çizgilerle ayırabileceğimiz bir olgu değildir. Türk din tarihi içinde halk dini ile devlet dini veya resmi din arasında zamanla ve çeşitli sosyal, ekonomik, kültürel ve özellikle de siyasal nedenlerle çift yönlü bir eğilimin olduğu muhakkaktır. Ancak onlar temelinde aynı müşterek dini-kültürel tabana dayanmakta ve Gök-Tanrı inancının hâkimiyeti etrafında zaman içerisinde gelişme göstermiş bulunmaktadır. Bu bakımdan da geleneksel Türk dini, “Gök Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş orijinal bir sistem”dir.³²⁴

Roux’a göre zaman içerisinde bir olan Gök Tengri sıfatları ve eylemleri ile çeşitlenmektedir. Bunlar “yıldırım tanrısı”, “zaman tanrısı” gibi; hem eylemler bazında özerktir hem de Tengri’nin bir parçasıdır. Burada tek tanrılılıkla bir arada bulunan bir tür çoktanrılık söz konusudur. Bunlar yalnızca aynı gerçeğin iki ayrı yüzünü yansıtmaktadır. Bu tür bir çoktanrılık ne tektanrılığı ne de Göğün üstünlüğünü unutturmamaktadır. Göğün başka

³²³ Roux, Jean-Poul; a.g.e., s.114-117.

³²⁴ Günay, Ünver; Güngör, Harun; a.g.e., s.146-147.

güçlerin eklenmesi, zaten var olanın, yani Göğün temeldeki birliğinin üzerinde ısrar etmekle eş anlamlıdır.³²⁵

Bu dönüşüm, aynı zamanda ve anlaşılan yine büyük ölçüde yabancı etkilerle “zoomorfik” ve hatta “antropomorfik” anlayışları da beraberinde sürüklemiş; böylece Tanrı göğün yedinci veya dokuzuncu yahut on altıncı katına iskân edilerek, Altay Türklerinde ona altın kaplı bir saray ve taht, yedi veya dokuz erkek veya kız evlat ve ayrıca yardımcı ruhlar (Yayık, Suyla, Karlık, Utkucu) izafe edilmiştir.³²⁶

Gök Tanrı'nın, diğer dinlerin semavi ilahlarının kaderine benzer şekilde geleneksel Türk dini tarihi içerisinde “deus otiosus” durumunu alması ve kutsallığın semadan daha aşağılara inerek yaygınlaşması ve çoğalması, aynı zamanda Gök Tanrı'nın çeşitli etkilerle antropomorf telakkiler yönünde kişileştirilerek, başka isimler ve ilahlarla birleştirilmesi sonucunu doğurmuş bulunmaktadır. İşte bu şekildedir ki, Altay Türklerinde Gök Tanrı'nın, “büyük” ve “ulu” anlamında “Ülgen” veya “Ulu Zengin” manasında “Bay Ülgen”e dönüştüğü, hatta İran kültürünün etkisi altında Güney Altaylarda ona “Hüdâ”dan bozularak “Kuday” denildiği ifade edilmiştir. Oğuzların Tanrı anlamında kullandıkları “Çelep” yahut “Çalap” Nasturî Hristiyanlığı ile ilgilidir. Kuzeybatı Moğolistan'da yaşayan Soyotlarda onun “Kayrakan”a, Yakutlarda Budist etkilerle şekillendiği anlaşılan “Ürüng Ayı Toyon”a dönüştüğü ifade edilmektedir.³²⁷

Ancak Altay yaratılış mitlerini incelediğimizde Ülgen'in Gök Tanrı'yı karşılamadığı kanaatinde bulunmaktayız Gök Tanrı'nın zamanla “deus otiosus” konumunu alması ve kutsalın yaygınlaşarak ve antropomorf imajlar yüklenerek daha aşağılara inmesi söz konusudur. Ancak Gök Tanrı farklı sıfatlarla varlığını gizemli bir şekilde devam ettirmiş, bunun yanı sıra “demiurge” olarak Ülgen ve bazı yardımcı ruhlar ortaya çıkmıştır.

³²⁵ Roux, Jean-Poul; **a.g.e.**, s.128-129.

³²⁶ Günay, Ünver; Güngör, Harun; **a.g.e.**, s.67.

³²⁷ Günay, Ünver; Güngör, Harun; **a.g.e.**, S. 67-68.

Radloff, Sibiryâ'da yaptığı derlemeler ve araştırmalar neticesinde Altay Türkleri'nin inanışında Tengere Kayra Han'ın semanın 17. katında oturan en yüksek Tanrı olduğunu ve ondan üç yüksek Tanrı'nın meydana geldiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki semanın 16. katında, altın bir dağ üzerinde yaşayan ve orada altın bir tahtta oturan Ülgen'dir. Diğer ikisi ise semanın 9. katında oturan güçlü Kızagan Tengere ve semanın yedinci katında yaşayan akıllı Mergen Tengere'dir.³²⁸

Yine Radloff'a göre Ülgen'in en yüce Tanrı'yı, mutlak gücü karşılayıp karşılamadığı net olarak belirgin değildir. Bay Ülgen daha çok bir atmosfer, verimlilik ve doğurganlık tanrısı gibi görünmektedir. Çünkü onun eşi ve çok sayıda çocuğu mevcuttur. Sürülerin çoğalması ve ürünlerin bol olması onun elindedir. Mitolojilerde başrolü daha çok Tengere Kayra Han oynar. Bu olgu, bir atmosfer (ve tarımsal dinlerde verimlilik) tanrısının yavaş yavaş bir gök tanrısının yerini alması, dinler tarihinde oldukça sık rastlanan bir olgudur.³²⁹

Eliade, Altaylılarda asıl büyük Tanrı'nın Tengere Kayra Han olduğunu kabul etmektedir. Ona göre de Tengere Kayra Han Ülgen'den yüksek bir konumdadır, yaratılış ve dünyanın sonu ile ilgili mitlerde daima ön plandadır.³³⁰

Ülgen ve Kayra Han'ın durumları konusunda Abdülkadir İnan ise şunları söylemektedir:

“Altay Şamanistlerinin dua ve ilahilerinden anlaşıldığına göre en büyük tanrı Ülgen'dir. Güney Altay Şamanistleri buna kудay derler. Kuzeybatı Moğolistan'da yaşayan Soyutlar (Urenha) büyük tanrı olarak “Kayrakan”ı tanırırlar. Bazı kamlara göre “Kayrakan” bütün tanrıların büyüğüdür. Ülgen, Kızagan ve Mergen bunun oğullarıdır. Şaman dualarında ise Kızagan ile Mergen adını taşıyan iyi ruhlar Ülgen'in hizmetinde bulunan ruhlardır. Şaman

³²⁸Radloff, Wilhelm; **Türklük ve Şamanlık**, çev. Ahmet Temir, 2. bs. İstanbul, Örgün Yayınevi, 2009, s.21.

³²⁹Radloff, Wilhelm; **Sibiryadan Seçmeler**, çev. Ahmet Temir, 2.bs., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, s.6.

³³⁰Eliade, Mircea; **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1999, s.231.

dualarından anlaşıldığına göre Kayrahan muayyen bir tanrının adı değil, fakat büyük ruhların sıfatıdır. Bazı şamanlar kötü ruhların başkanı olan Erlik'e hitap ederken de "Kayrahan" derler. "Kayrahan" adını taşıyan mukaddes dağlar da vardır."³³¹

Altay yaratılış mitleri incelendiğinde, Radloff tarafından derlenen, bizim çalışmamızda ikinci mit metni olarak verdiğimiz metinde Kayra Han'dan "tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ana ve atası" olarak bahsedilmektedir. Bu metne göre en büyük tanrı "Tengere Kayra Han"dır.

Verbitski tarafından derlenen yaratılış mitinde ise, yaratıcı olarak Ülgen karşımıza çıkmaktadır. Uçsuz bucaksız su üzerinde uçan Ülgen konacak katı bir yer arar ama bulamaz, gönlüne bir ilham dolar ve kendisine "önündeki nesneyi yakala" diye emir gelir. Ülgen'in gönlüne dolan bu ilhamın ve kendisine gelen bu emrin kaynağı nedir ya da kimdir? Öyle görünmektedir ki Ülgen, bütün varlıkların başlangıcı olan mutlak gücü karşılamamaktadır. Daha sonra bu emri tekrarlayarak ellerini uzatan Ülgen, birdenbire su üzerine çıkan taşı yakalar ve üzerine oturur. Öyle anlaşılıyor ki Ülgen'in gönlüne bu ilhamı dolduran, Ülgen'e emir veren varlık; onun tutunup üzerine oturabileceği taşı da su yüzüne çıkartmıştır. Çünkü bu taşın su üzerine çıkması Ülgen'in takdiri ile değildir.

Sonrasında Ülgen dünyayı yaratmak ister, ancak ne yaratacağını, nasıl yaratacağını bilemez. Birden bire su içerisinden karşısına Ak Ana çıkar ve yaratıcı gücün kaynağı olan sözleri Ülgen'e öğretir. Mit içerisinde bu sözler, Ak Ana tarafından Ülgen'e verilen buyruk olarak adlandırılmaktadır. Burada Ülgen'e verilen ikinci bir emir söz konusudur. Ve Ülgen dünyayı Ak Ana'nın emir ve öğretileri doğrultusunda yaratabilmiştir.

Verbitski tarafından derlenen metinde Ülgen, mutlak güç olarak yer almamaktadır. Olayların içerisinde kontrol eden, meydana getiren değil,

³³¹İnan, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**,5. bs., Ankara, T.T.K. Yay., 2000, s.31.

olaylardan etkilenerek yaşayan bir kahraman konumunda görünmektedir. Mitte yer almayan bir “Yüce Tanrı” tarafından dünyayı yaratmak için gönderildiği imajı çizmektedir. Burada söz konusu “Yüce Tanrı”nın kim olduğu net olarak belirgin değildir. Gök Tanrı’nın “deus otiosus” kimliğine bürünmüş şekli olması kuvvetle muhtemeldir.

Ülgen eski Türk mitolojik düşüncesinde yer almaz. Zamanla Gök Tanrı inancını sıkıştırmış ve onun önüne geçerek Altay-Sayan halklarında (Altaylılar, Tuvalar, Hakaslar, Şorlar, Kumandiler, Teleütler, Beltirler, Sagaylar vb.) en meşhur tanrı seviyesine gelmiştir. Eski ve Orta Çağ yazılı kaynaklarında Ülgen’in adına dahi rastlanmaz. Ülgen’i baş Tanrı olarak gören Altay-Sayan halklarının inancına göre de, o mutlak kudret sahibi olan “Kögö Mönkö/Kege Menge’nin (Gök Tanrı) oğludur. Şamanların Ülgen’e hitaben söyledikleri duada da Ülgen’in, Kögö Mönkö (ebedî gök) tarafından yaratıldığı ifade edilir:

“Üstyügünün üç sürgek	(Üste üç ateşli gök)
Üç ocoktu Bay Ülgen	(Üç kutsal ocaklı Bay Ülgen)
Kögö Mönkö jarılğan	(Kögö Mönkö tarafından yaratılan)
Kök syürgekten yekelgen	(Mavi gök tarafından oluşturulan) ³³²

Fuzuli Bayat, Ülgen’in ancak “demiurge” olduğunu, Gök Tanrı’nın ezoterik bilgilerle sezilen gizli Tanrı olarak varlığını devam ettirdiğini savunmaktadır. Ona göre Altay yaratılış mitinde Ülgen’e ilham ve emir veren de Gök Tanrı’dır. Yine Fuzuli Bayat’a göre Kayra Kan, Gök Tanrı’nın sıfatlarından biridir.³³³ Daha önce belirttiğimiz gibi Abdülkadir İnan da Kayrakan’ın muayyen bir Tanrı olmadığını, büyük ruhların sıfatı olduğunu bildirmiştir.

³³² Bayat,Fuzuli;**Türk Mitolojik Sistemi**, II. cilt,İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.304-305.

³³³ Bayat,Fuzuli; **a.g.e.**, s.306-307.

Ülgen sözcüğü bazı Türk lehçelerinde büyük ve ulu anlamına gelir. Buryat şivesinde “ulu yer” demektir. Ülgen ismi geç dönemlerde Bay Ülgen (ulu zengin) anlamında kullanılmıştır.³³⁴

Ülgen ay, güneş ve yıldızlardan yukarıda yaşar. Altın kapılı sarayı ve altın tahtı vardır. Ülgen, insan şeklinde tasavvur edilir (Bay Ülgen, Adam Ülgen, Piy Kiji). Dualarda ona “beyaz parlak (Ak Ayas)”, “parlak hakan (Ayas Kaan)”, “gürültücü (küñürtçi)”, “şimşekçi (yalgınçı)”, “yakıcı (küygekçi)”, diye hitap edilir.³³⁵

Ülgen için beyaz bir aygır veya kısrak kurban edilirdi. Kurban törenleri üç, altı, dokuz veya on iki yılda bir, mevsim döngülerine uygun yapılırdı.³³⁶ Kurban törenine Şaman başkanlık eder, kurbanı Ülgen’e o ulaştırırdı. Şaman kurbanı götürürken ona “Yayık” yardım ederdi. Yayık’ın yardımı olmadan Şamanın Ülgen’e ulaşabilmesi imkânsızdır.³³⁷

Onun huzuruna giden yolda yedi (bazı anlatımlarda dokuz) engel vardır. Ülgen’in huzuruna giden bu yol sadece şamanlara ayin sırasında açılır. Şaman yalnızca beşinci kata kadar yükselebilir. Oradan ileriye geçemez. Ülgen’in yedi oğlu, dokuz kızı vardır. Bunun haricinde Ülgen’in hizmetinde Yayık, Suyla, Karlık, Utkuç gibi isimlerle anılan başka kutsal ruhlar da vardır.³³⁸

Ülgen’in kızlarının isimleri yoktur. Bunlara “Afif Kızlar” denir. Ayin esnasında bazı şamanlara bu kızlar telkinlerde bulunurlar. Bu kızlar namına kukla biçiminde putlar yapılarak Şaman cübbesinin (manyak) beli üzerine sıralanır.³³⁹

Oğullarının isimleri Karşı, Puura Kaan, Yajıl Kaan, Burça Kaan, Kara Kuş, Paktı Kaan ve Er Kaanım’dır. Ülgen’in oğulları gökte yaşarlar. Babaları

³³⁴Çoruhlu, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s.27.

³³⁵İnan, Abdülkadir; “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, **Ülkü Dergisi**, 15-16. cilt, s.412.

³³⁶Uraz, Murat; **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Mitologya Yayınları, 1992, s.71.

³³⁷Bayat, Fuzuli; **a.g.e.**, s.311.

³³⁸Candan, Ergun; **Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, Sınırötesi Yayınları, 2002, s.152.

³³⁹İnan, Abdülkadir; **a.g.m.**, s.414.

gibi iyi ruhlar, kудaylar zümresine dâhildirler. Ülgen’den birer parçadırlar. Bu ruhlar için tıpkı Ülgen’e yapıldığı gibi âyin ve kurban merasimi yapılır.³⁴⁰

2.6.2. Ülgen’in Hizmetindeki Yardımcı Ruhlar

“Şaman metinlerden öğrenildiğine göre Ülgen, onun oğulları, kızları, vazifeli ruhlar; Yayık, Suyla, Karlık, Utkuçı semavi ruhlar zümresine girerler. Bu semavi ruhlar, “evrensel idare mekanizması”nın bir unsuru olan “ruhsal idare mekanizması”na bağlı çalışan ve her birinin belirli bir görevi bulunan “ruhsal idareci planlar”ın sembolleri konumundadırlar. Kur’an-ı Kerim’den örnek verecek olursak (ki farklı dinsel öğretilerde de benzer semboller kullanılmıştır) aynı kanunun Cebrail, İsrail, Mikail, Azrail gibi melekler sembolleri kullanılarak anlatılmış olduğunu söyleyebiliriz.”³⁴¹

Altay mitlerinde de, Radloff varyantında Tanrı’nın, Verbitski varyantında Ülgen’in yardımcıları mevcuttur. Bu yardımcıları şunlardır:

2.6.2.1. Mangdaşire / Mandışire Bahadır

Radloff tarafından derlenen metinlerin birincisinde Mangdaşire, ikincisinde ise Bahadır Mangdışire ya da Mangdışire Bahadır olarak adlandırılan kahraman, “Tanrı’nın öz kişisi” olarak anılmaktadır. Her iki metinde de Erlik ile savaşıır. Başlangıçta Erlik’e gücü yetmeyen Mangdaşire, Tanrı’nın kendisine verdiği kargı ile Erlik’in üzerine giderek Erlik’in Tanrı’nın müsaadesi ile yaptığı ve avenesi ile yaşadığı göklerini parça parça eder ve yere döker. Erlik’in göklerinden düşen parçalar sebebiyle, o güne kadar kusursuz bir düzlük konumunda olan yeryüzünde dağlar ve tepeler oluşur. Tanrının kusursuz olarak yarattığı yeryüzünde eğrilikler meydana çıkar. Erlik’in, göklerin parçalanması ile yere düşen halkı ise ölür. Burada

³⁴⁰İnan, Abdülkadir; **a.g.m.**, s.414.

³⁴¹Candan, Ergun;**a.g.e.**, s.153.

yeryüzündeki dağların ve tepelerin menşesine ilişkin bir mit parçası bulunmaktadır.

Daha geniş olan ikinci metinde Tanrı uzaklaşırken yerine Yapkara, Mangdaşire ve Şal-Yime'yi bırakmış, insanlara, “onlar size yardım edeceklerdir” demiştir. Mangdaşire'ye görevlerini bildiren Tanrı şöyle der:

“Mangdaşire, sen fena ruhlarla savaş! Sana güç gelirse benim adımı çağır! İnsanlara iyi şeyleri, iyi işleri öğret. Olta ile balık avlamak, sincap (tiyin) vurmak, hayvan beslemek sanatlarını öğret!”

Bunları söyledikten sonra Tanrı uzaklaşır. Mangdaşire olta yapar. Balık avlar, tüfek, barut icat eder, sincap vurur. Tanrı'nın buyurduğu gibi insanlara birçok şeyler öğretir.

Görüldüğü üzere Mangdaşire, Tanrı tarafından bir elçi olarak göksel bilgileri yeryüzündeki insanlara öğretmekle vazifelendirilmiştir. İnsanlara hayatlarını sürdürmeleri ve yaşamlarını kolaylaştırmaları için gerekli olan bilgileri öğreten Mangdaşire bir gün şöyle der:

“Bugün beni rüzgâr uçuracak ve götürecektir.”

Rüzgâr gelir ve Mangdaşire'yi alıp götürür. Mitin bu kısmında, insanoğlunda var olan bazı bilgilerin kökenine dair bir izahat yapılmış ve kutsal kurgu içerisinde bu bilgilerin Tanrı tarafından bir elçi vasıtası ile insanoğluna öğretildiği anlatılmıştır.

2.6.2.2. Maytere / May-Tere / Maydere

Radloff tarafından derlenen birinci metinde Maytere, ikinci metinde May-Tere, Verbitski tarafından derlenen metinde ise Maydere ismi ile anılmaktadır. Radloff tarafından derlenen metinlerde yasak meyveyi yemesi sebebi ile insanoğlundan yüz çeviren Tanrı onlara şöyle demiştir:

“Bundan sonra size yemek vermeyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmayacağım. Size Maytere’yi göndereceğim.”

Görüldüğü üzere burada Tanrı, Maytereyi insanoğlu ile kendisi arasında bir elçi olarak tayin etmiştir. Maytere gelerek insanlara birçok şeyler öğretir. Araba yapar. Aş olarak ot köklerini, ısırgan vesaire otları tayin eder. Mitin bu bölümünde Mangdaşire’nin mitin sonunda üstlendiği elçilik vazifesini Maytere üstlenir ve insanlara yaşamaları için gerekli olan bilgileri öğretir.

Mitin sonraki bölümünde ise Erlik Maytere’ye gelerek yalvarır:

“Ey Maytere, sen benim için Tanrı’ya başvur, müsaade etsin de ben Tanrı’nın yanına çıkayım.”

Bunun ardından Maytere, Erlik’in affedilmesi için aracılık etmiş, altmış yıl Tanrı’ya yalvarmıştır.

Verbitski tarafından derlenen yaratılış mitine göre Maydere “bizim dünyamızın en önemli yöneticisi”dir.

Ülgen, yedi kişiyi yarattıktan sonra, yarattığı yerden ayrılmadan Altın Dağ’ın bulunduğu doğuya döner ve bir erkek ile bir ağaç daha yaratır. Onları, yüzleri batıya bakacak şekilde Altın Dağ’ın üzerinde bırakır. Bu insana can ve akıl üflemeden önce ona “benim yarattığım iyi ve kötü her şeyin üzerinde sen hâkim ol, kimin açlıktan öleceğini sen bil (karar ver), kimin rutubetten öleceğini sen bil (karar ver), kimin hastalanacağını sen bil (karar ver)” der. Ülgenin kutsal doğu yönünde, kutsal ikametgâhı olan Altın Dağ’da yarattığı ve tam bir yetki ile görevlendirerek hâkimiyet verdiği bu kişi Maydere’dir.

Maydere, yarattığı ağaçların çoğaldığını ancak insanların çoğalmadığını gören Ülgen’e insanların dışısı olmadığı için çoğalmadığını söyler. Bunun üzerine Ülgen tarafından yetkilendirilen Maydere bir kadın yaratır.

Maydere Ülgenle birlikte Altın Dağ'da yaşamaktadır. Metin içerisinde Ülgen'den aldığı güç ve yetki ile her varlığın üzerinde tasarruf sahibi olarak gözükmektedir. Kutsal varlıklar içerisinde Erlik'e emir gönderebilecek bir pozisyonda olan Maydere, emrini dinlemeyen Erlik'i ve halkını sürgün edecek güce sahiptir. Erlik tarafından kandırılarak Erlik'in "ilahî yazının mürekkebi"ni ele geçirmesine sebep olan; Adem ile Havva'nın, Eje ile Törüngey'in karşılığı konumunda olan Targın Nama ve karısı Mun Tu Şaydi ile köpeği cezalandırarak cennetten kovan ve sürgün ülkesine gönderen de Maydere'dir.

Maydere mit metni içerisinde bir Tanrı görüntüsü sergilememekte, daha çok Tanrı'nın yüce ve kutsal bir hizmetkârı şeklinde görünmektedir. Maydere Tanrı Ülgen tarafından diğer yedi erkek gibi yaratılmış ancak ona ikametgâh olarak Altın Dağ verilmiştir. Ülgen Maydereyi büyük bir kudretle vazifelendirerek ona "benim yarattığım iyi ve kötü her şeyin üzerinde sen hâkim ol" demiştir. Bu görüntü bize İslam inancı içerisindeki büyük melekleri hatırlatmaktadır.

2.6.2.3. Şal-Yime / Şanı Dimi

Radloff tarafından derlenen birinci metinde Şal-Yime, Verbitski tarafından derlenen metinde ise Şanı Dimi olarak karşımıza çıkan kutsal varlık da tıpkı Mangdaşire ve Maytere gibi Tanrı'nın hizmetinde bulunan kutsal varlıklar zümresindendir. Ortaya çıkışı hakkında Radloff tarafından derlenen mitte bir bahis yoktur. Verbitski tarafından derlenen mitte ise Ülgen tarafından kemikleri kamıştan, etleri kilden yaratıldığı ve Ülgenin kulağından ruh, burnundan da akıl üflediği anlatılmaktadır. Yaratılışında insan olarak zikredilen Şanı Dimi daha sonra Ülgen tarafından yükseltilmiş ve insanların üzerinde bir koruyucu ruh ve elçi olarak tayin edilmiştir.

Radloff tarafından derlenen metinde Tanrı insanoğlunu bırakıp yakın zamanda geri dönmek üzere göklerine dönerken insanlara yardımcı

olmaları için Yapkara ve Mangdaşire ile birlikte Şal-Yime'yi bırakmıştır. Şal-Yime'ye vazifelerini bildirirken Tanrı şunları söylemiştir:

“Şal-Yime, sen rakı içip aklını kaybedenleri, körpe çocukları, kısrak yavrularını, inek buzağılarını koru, iyi sakla. İyilik yapmış olan ölülerin canlarını yanına al, kendi kendini öldürenleri alma! Zenginlerin malına göz dikenleri, hırsızları, başkalarına düşmanlık edenleri de alma, benim için ve hakanı için savaşıp ölenleri al, benim yanıma götür!”

Şal-Yime'nin özellikle savunmasız durumda olanları korumakla görevlendirildiği dikkat çekmektedir. Aynı zamanda mitin bu bölümünde Tanrı'nın Şal-Yime'ye söylediklerinden intiharın, hırsızlığın ve insanlara düşmanlığın insanlara yasak edildiği ve böylelerine Tanrı'nın yüz çevireceği anlaşılmaktadır. İyilik yapan insanlar ile Tanrı ve hakanı için savaşanların ruhları ise öldükleri zaman Şal-Yime tarafından kutsal ruhlar zümresine dâhil edileceklerdir. Burada “Tanrı ve hakanı için savaşanlar”ın ödüllendirilmesi bize cihat anlayışını hatırlatmaktadır. Bu anlayış Oğuz Kağan Destanı'nda da cihat ederek “Gök Tanrı'ya borcunu ödemek” şeklinde kendisini göstermektedir.

Verbitski tarafından derlenen mitte de Şanı Dimı, Şal-Yime ile aynı şekilde zayıf durumda olanları korumakla görevlendirilmiştir. Ülgen görevlerini bildirirken ona şunları söyler:

“sen insan ve hayvan yavrularını koruyacaksın, süt emme içgüdüsünü onlara öğretecek ve emerken boğulmaktan koruyacaksın, kuşların yavrularına akıl vereceksin, ot yemeyi öğreteceksin, sarhoş insanları koruyacaksın, yaşlı insanları kötülüklerden koruyacaksın, insanları iyiliğe yönlendirecek ve kötü fikirlerden uzaklaştıracaksın”.

2.6.2.4. Yapkara / Tepkara

Radloff tarafından derlenen mitte Yapkara, Verbitski tarafından derlenen mitte ise Tepkara ismi ile anılmaktadır. Tanrının hizmetinde bulunan kutsal varlıklardan biridir.

Radloff tarafından derlenen metinde Tanrı'nın göklerine çekilirken insanlara yardım etmeleri için bıraktığı elçilerinden biridir. Tanrı ona: "Erlik senin elinden ölmüşlerin canını çalmak isterse Mangdaşire'ye söyle, o kuvvetlidir." demiştir. Demek ki Yapkara ölen insanların canlarını elinde tutmaktadır.

Tanrının göklerine gitmesinden sonra bir müddet insanlarla birlikte kalan Yapkara, insanlara: "...ben Tanrı'nın elçisiyim, ben de gideceğim. Tanrı nerede durursa orada kalacağım. Siz öğrendiklerinizi unutmayınız. Tanrı'nın yargısı budur" demiş ve insanları kendi hallerine bırakıp gitmiştir.

Verbitski tarafından derlenen metinde kemikleri kamıştan, etleri kilden yaratılan yedi erkek insandan biri olan Tepkara da, Şanı Dimı gibi daha sonra Ülgen tarafından yükseltilmiş ve vazifelendirilmiştir. Tıpkı Radloff'un derlediği metindeki Yapkara gibi onun da aslî vazifesi ölülerin ruhlarını korumak ve onları Erlik'in ele geçirmesine mani olmaktır.

2.6.3. Erlik

Şamanistlere göre, karanlık âlemi olan yeraltında genellikle korkunç ve kötü ruhlar yaşar. Altaylılar bunlara kara töz "kötü ruh", kara neme "kötü nesne" ya da genellikle tümengi töz adını verirler. Yeraltında yaşadıklarına inanılan ve birtakım korkunç şekillerde düşünülen ayna, ada, aza yör, üzüt, yek ve benzeri gibi ruhlar da vardır. Kötü ruhların başında, yeraltı dünyasının hâkimi sayılan Erlik gelir.³⁴²

³⁴²<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/21.php>, Erişim: 20.12.2012

Altaylıların izahına göre Erlik; kuvvetli, güçlü demektir. Bazı Türkologlar bu kelimenin güç kuvvet anlamlarındaki erk kelimesinden geldiğini ve “erklig” kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu kabul ederler. Onlara göre eski Uygur Buda metinlerinde yeraltındaki karanlık dünyanın hâkimi ve ölüm ruhu olan “Yama”ya “Erklig Yama” denilmektedir. Yama’nın bu sıfatı Moğolcada “Erlik” ve “Yerlik” şekillerinde kullanılmıştır. Sanskritçeden Uygurcaya tercüme edilen metinlerde Yama’nın sıfatı olarak yazılan işte bu “erklig” kelimesi şamanistlerde “Erlik” şeklini alarak kötü ruhların başkanına bu ad verilmiştir.³⁴³

Erlik, insanlara her türlü kötülükleri yapar. İnsanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felâket ruhlarını gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yeraltındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.³⁴⁴

Altaylılara göre Erlik, yeraltının en alt katında kara çamur ya da başka bir söylenceye göre, kara demirden yapılmış bir sarayda, kara bir taht üstünde oturur. Ayrıca yeraltındaki bir ırmakla onun kıyılarında yaşayan korkunç canavarlardan da söz edilir. Altaylılar en büyük felaketleri, kızamık, kızıl, tifo gibi hastalıkları, hayvan kırgınını ondan bilirler. Altaylılarca Erlik kendisine kurban sunulmasını sağlamak için bu gibi işleri yapar.³⁴⁵ İnsanlar Erlik’i yumuşatmak için ona kurban verirler. Ancak bu samimi bir ibadet niteliğinde değildir. Zoraki ve isteksiz bir şekilde yapılır.

Altaylıların inandıklarına göre Erlik kötü vasıflı (arık ve sakat) kurbanlardan hoşlanır.³⁴⁶ Kurban olarak kesinlikle beyaz at kurban edilmez. Genellikle sakat ve hastalıklı keçiler dikenli arazilerde kurban edilir.

Erlik’e kurban verilmesi Radloff tarafından derlenen metinde Tanrı’nın insanlara öğretisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı göklere dönmeden

³⁴³ İnan, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 5.bs., Ankara, T.T.K. Bas., 2000, s.39.

³⁴⁴ İnan, Abdülkadir; **a.g.e.**, s.39.

³⁴⁵ Buluç, Saadettin; **a.g.m.** s.

³⁴⁶ İnan, Abdülkadir; **a.g.e.**, s.40.

önce insanlara öğretilerde bulunurken şöyle söylemektedir: “İnsanlar, size yardım ettim, sizden fena ruhları uzaklaştırdım. Fena ruhlar (körmösler) insanlara yaklaşırlarsa onlara yemek versinler. Körmöslerin aşlarını yemeyiniz, yerseniz onlardan olursunuz.” Burada tıpkı insanların Erlik’in fenalıklarından korunmak için ona kurban sunmaları gibi bir durum dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı insanlara kötü ruhlardan korunmaları için onlara yemek vermelerini söylemiştir. Burada kansız kurban şeklinde karşımıza çıkan hadise Altaylıların inancında kanlı kurban şeklinde de var olmuştur.

Şaman dualarında Erlik müthiş bir canavar olarak tasvir edilir. O, atletik vücutlu bir ihtiyardır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kapkara, çatal sakalı dizlerine kadar uzanmış, yaban domuzunun azı dişlerine benzeyen bıyığı kulakları üzerine yerleşmiştir. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer. Saçları kapkara ve kıvrıktır.³⁴⁷

Bir Şaman, Erlik’i yanına çağırdığı bir duasında ona hitaben şunları söylemektedir: “Bindiği kara küheylan, döşeği kara kunduz derisinden, beline kuşak yetişmez, göz kapağı bir karış, bıyığı ve sakalı kara, yüzü kan çehreli, kapkara yüzlü, saçları parlak, kovası kişi göğsünden, kadehi insan kafatasından, kılıcı yeşil demirden, kürek kemikleri yassı demirden, dizgini kara ipekten, kamçısı kara yılan; tam önüme gülerek gel.”³⁴⁸

Bir rivayete göre Erlik’in yedi, başka bir rivayete göre dokuz oğlu vardır. Dokuz oğlunun adı: “Karaş, Mattır, Şıngay, Kömürkan, Badış Biy, Yabaş, Temir Kan, Uçar Kan ve Kerey Kan’dır. Erlik’in dokuz tane de kızı vardır. Bunlardan ikisinin adı bilinir. Adı bilinen kızları Sekiz Gözlü Kiştey Ana ile Erke Solton (Nazlı Sultan)’dur. Bu kızların belli başlı işleri yoktur, oyunla vakit geçirirler. Şaman Ülgen’e kurban sunmak için temsili olarak göklere çıkma yolundayken bu “kara kızlar”la karşılaşır. Kara kızlar şamana cилveler yaparak yataklarına çekmeye, yolunu şaşırtmaya çalışırlar. Şaman vazifesini

³⁴⁷ İnan, Abdülkadir; a.g.e., s.40.

³⁴⁸ İnan, Abdülkadir; a.g.e., s.40.

unutup bunların cilvelerine aldanırsa başka ruhlar tarafından cezalandırılır. Şaman dualarında bu kızlara “utanmaz maskaralar” denilmektedir.³⁴⁹

Altay yaratılış mitlerinde Erlik özel bir yere sahiptir. Deus Otiosus durumuna getirilen Gök Tanrı'nın yaratıcılık kudreti zamanla Ülgen'e atfedilmiş ve ışık, Ülgen'in sıfatına çevrilmiş, karanlık, kötülük ve ölüm Erlik'e mal edilmiştir. Bu zıt anlayışları içeren mitolojik varlıkların mevcudiyeti batılı bilim adamları tarafından düalist düşünce gibi algılanmıştır. Hâlbuki Türk mitolojisi karanlıkla ışığın, hayatla ölümün ebedî mücadelesi üzerine kurulmamıştır.³⁵⁰

Düalist düşüncede var olan iki kuvvetin muvazenesi ve ezeli-ebedi mücadelesi Altay yaratılış mitlerinde yoktur. Erlik Tanrı'nın emri ve takdiri ile hareket eder. İki zıt taraf mevcut ise de mutlak güç Tanrı'dadır ve Erlik de bu gücü tanır, Tanrı tarafından kendine biçilen rolü kabul ederek Tanrı iradesini kabul eder. Erlik'in kötülük yapması, yeraltının hâkimi olması ve kendisi gibi kötü bir halka sahip olması da Tanrı'nın takdiri iledir.

Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde Erlik henüz “kişi” iken, kendi payına yer yaratmayı düşünerek ağzına sakladığı toprak sebebiyle boğulmak üzere iken Tanrı'ya şöyle yalvarır: “A Tanrı, gerçek Tanrı, bana yardım et!” Burada görüldüğü üzere Erlik, Tanrı'nın “gerçek tanrılığını” ve mutlak gücünü kabul etmektedir.

“Kişi”nin işlediği bu hata üzerine Tanrı şöyle der: “İmdi sen günahlı oldun; bana karşı fenalık düşündün. Sana itaat eden halkın (sanga bakkan albating) düşünceleri dahi fena olacaktır. Bana itaat eden halkın düşünceleri arı, temiz olacaktır; onlar güneş görecekler. Ben gerçek Kurbustan adını almışımdır. Senin adın ise Erlik olsun; günahlarını benden gizleyenler senin halkın olsun; günahlarını senden gizleyenler benim halkım olsun!” Görüldüğü üzere Tanrı “kişi”yi cezalandırmakta, lanetleyerek onu Erlik ilan etmektedir. Başka bir ifade ile Erlik'in varlığını Tanrı takdir etmiştir. Ayrıca Tanrı, Erlik'in

³⁴⁹İnan, Abdülkadir; a.g.e., s.40.

³⁵⁰Bayat,Fuzuli; **Türk Mitolojik Sistemi**, II. cilt, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.326-327.

bir halkı olacağını, onların dahi günahkâr olacağını ve kendi halkının güneş göreceğini (yani Erlik'in halkının güneş görmeyeceğini) bildirmiştir. Erlik'in halkının güneş görmeyeceğini bildirmesi aynı zamanda onların yeraltında yaşayacaklarının ifadesi konumundadır. Bütün bunlar Tanrı'nın mutlak gücü ile takdir ettikleridir. Metnin ilerleyen bölümlerde ise Tanrı, halkını çalmaya çalışan Erlik'i takdir ettiği gibi üç kat yerin altına, ayı ve güneşi olmayan karanlık dünyaya göndermiştir.

Erlik karanlık dünyaya gönderilmesinin ardından Maytere aracılığı ile Tanrı'dan af diler. Maytere Tanrı'ya altmış yıl yalvarır ve Erlik affedilir. Tanrı Erlik'e "bana düşman olmazsan, insanlara fenalık etmezsen yanıma gel!" der ve Erlik Tanrı'nın yanına çıkarak Tanrı'ya secde eder. Burada da Erlik'in Tanrı'nın mutlak gücünü ve üstünlüğünü kabul ettiği, Tanrı'dan af dilemesinden ve ona secde etmesinden kesin olarak anlaşılmaktadır.

Erlik affedildikten sonra kendisine gökler yapmak için Tanrı'dan müsaade ister. Tanrı'nın izniyle gökler yapar ve halkı ile oraya yerleşir. Tanrı'nın mutlak gücünü ve hâkimiyetini kabul eden Erlik, Tanrı'nın izni olmadan gökler yapamayacağını da bilir ve Tanrı'dan izin ister. Erlik'in gökler yaparak oraya yerleşmesinden rahatsız olan Mangdaşire Erlik'e savaş açar ve yenilir. Tanrı huzuruna giderek rahatsızlığını ve yenilgisini anlatan Mangdaşire Tanrı'dan şu cevabı alır: "Benden başka kimse ona dayanamaz; Erlik'in gücü senden fazladır. Fakat bir zaman gelecek ki sana 'var!' diyeceğim. İşte o zaman senin gücün Erlik'in gücünden üstün olacaktır." Ve bir gün gelir, Tanrı Mangdaşire'ye: "Ey Mangdaşire, bugün var, Erlik'i göklerden süreceksin, maksadına ereceksin, ondan çok güçlü olacaksın. Benim gücüm, kudretim, takdisim (alkışım) sana yetsin." diyerek ona bir kargı verir. Mangdaşire gider ve Erlik'in göklerini parça parça ederek yere döker.

Görüldüğü üzere Erlik'i güçlü kılan Tanrı istediği takdirde başka bir kimseyi de ondan daha güçlü kılabilmektedir. Gücün yegâne kaynağı Tanrı'dır ve o kimi isterse onu güçlü kılmaktadır. Bütün bunlar Altay yaratılış

mitleri içerisinde düalizmin söz konusu olmadığı, Erlik'in varlığının ve gücünün kaynağının da Tanrı olduğunun delilleridir.

2.6.4. Eje ile Törüngey / Mun tu Şaydi ile Targın Nama

Radloff tarafından derlenen mitte Eje ile Törüngey, Verbitski tarafından derlenen mitte ise Mun tu Şaydi ile Targın Nama isimlerini taşıyan eşler, semavi dinlerdeki Âdem ile Havva'nın karşılığı olan insanlardır. "İlk suç"u işleyerek cennetten dünyaya sürgün edilmişlerdir.

Âdem ile Havva'dan farklı olarak, Eje ile Törüngey ve Mun tu Şaydi ile Targın Nama tek ya da çift şeklinde ilk insanlar olarak yaratılmamışlardır. Radloff tarafından derlenen mite göre Eje ile Törüngey, dokuz dallı ağacın dibinde yaratılan dokuz kişiden ikisidir. Verbitski tarafından derlenen mitte ise Targın Nama, Ülgen tarafından yaratılan sekiz erkekten biridir. Eşi Mun tu Şaydi ise tıpkı semavi dinlerde Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması gibi, Targın Nama'nın kaburga kemiğinden yaratılmıştır.

Altın Dağ üzerinde yaratılan Maydere dışındaki yedi erkeğin, vücudu Maydere tarafından yaratılan ancak ruhu Erlik tarafından üflenmiş kadını beğenmemesi ve kabul etmemesi neticesinde Tanrı o erkeklerden birine Targın Nama adını vermiş ve onun iki yanından birer kaburga kemiği alarak ona Mun tu Şaydi'yi eş olarak yaratmıştır.

2.6.5. Erlik Tarafından Ruh Üflenmiş Kadın

Verbitski tarafından derlenen Altay Yaratılış Miti'nde Ülgen, biri Altın Dağ'da olmak üzere sekiz erkek ve sekiz ağaç yaratmıştır. Altın Dağ'da yarattığı erkeği, yarattığı her şey üzerine hâkim olarak tayin eden ve ona "sen bil" diyen Ülgen, yedi yıl sonra baktığında ağaçların her birinde yedi dal olduğunu ancak erkeklerin çoğalmadığını görür ve bu durumu sorgular. Altın

Dağ'da yarattığı erkek, Ülgen'e erkeğin dişisi olmadığı için çoğalmadığı cevabını verir. Ülgen buna karşılık olarak şöyle der: "Seni yaratırken sana "sen bil" dedim, şimdi sen de diğer yedi kişinin yanına git, ben senden üç gün sonra geleceğim."

Diğer yedi erkeğin yanına giden bu erkek kendi kendine düşündü ve Ülgen'in ona "sen bil" demesinden hareketle bir kadın yaratmaya karar verdi. "Tıpkı Ülgen'in kendisini yarattığı gibi iskeletini kamıştan, vücudunu kilden yaptı. Bu bileşim çatlayıp dökülmeye başlayınca "ergin elen" adında bir ot kopararak avucunda ezdi ve o bileşime üfledi. Üfleminin sonucunda bir yılan ortaya çıktı. Bu yılanı, çatlayıp dökülmemesi için o bileşimin etrafına doladı. O anda ağzında Ülgen'den mektup tutan bir köpek gelmişti. Mektubu alarak okudu. İçerisinde "senin adın Maydere olsun, her şeyi sen yönet" yazıyordu. Üçüncü gün Ülgen gelmeyince Maydere, yarattığı cansız halde bulunan kadının başına mektup getiren köpeği bekçi olarak bırakarak Ülgen'in yanına gitti. Erlik ise bunu bekliyordu. Bu tamamlanmamış varlığın yanına gelerek demir bir flüt ile burnuna ve kulağına üfledi. Burnuna üflerken yedi, kulağına üflerken ise dokuz melodi kullandı. Böylelikle dişi cinsinde olan insana ruh ve akıl üfledi. Ancak bu insan, diğer insanlar gibi normal değildi. İçi kıskançlıkla doluydu ve her zaman yedi farklı duygu yaşıyordu. Akıl ise dokuz farklı dilin seslendiği şekilde (karmakarışık) idi. Vücudu ise pis kokuluydu."

Erlik'in bu kadına ruh üflerken yedi, akıl üflerken ise dokuz farklı melodi kullanması ve bunun sonucu olarak da kadının her zaman yedi farklı duyguyu aynı anda yaşamaması ve aklının dokuz farklı dilin aynı anda seslendiği şekilde karmakarışık olması oldukça dikkat çeken bir durumdur. Bilindiği üzere yıllardır erkekler kadınları kompleks canlılar olarak tanımlamıştır. Kadınlar, karışık duygulara sahip olmakla ve kendilerini anlamanın imkânsız olmasıyla nitelendirilmiştir. Hatta bu yargıyı taşıyan fıkralar bile anlatılmaktadır:

"Günlerden bir gün adamın biri sihirli bir lamba bulmuş. Lambanın içinden çıkan cin adama seslenmiş: "Dile benden ne

dilersen!” Bunun üzerine adam cine şöyle demiş: “Almanya’da buraya kadar uzanan, gidiş geliş bir otoban istiyorum.” Bu isteği duyan cin şöyle bir düşünmüş ve “bu isteğin biraz zor bir şey, başka bir şey istesen olmaz mı?” demiş. Adam durmuş ve şöyle demiş: “Peki o zaman, kadınları anlamak istiyorum.” Bunun üzerine derin bir nefes alarak sormuş: “Otoban kaç şerit olsun?”

Nesnelerin, tavırların, kurumların v.b. ortaya çıkışına ve kökenine dair anlatılar olan mitlere ve halka ait kimi yargıların taşıyıcılığı işlevini üstlenen fıkralara konu olan bu durum, bazı bilimsel araştırmalara da konu olmuştur:

“Almanya’da bir grup araştırmacı, erkeklerin kadınların duygularını anlamakta zorlanıp zorlanmadıklarını araştırmak amacıyla, 21-52 yaşları arasında 22 erkek katılımcıdan insan fotoğraflarına bakarak duygularını tahmin etmelerini istedi. Bu sırada araştırmacılar katılımcıların fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme tarayıcısında (fMRI) beyin hareketlerini inceledi. Fotoğrafların yarısı erkek, yarısı kadın fotoğraflarıydı ve pozitif, negatif ve nötr duyguları yansıttı. Katılımcılardan kendilerine verilecek olan iki kelime arasından, fotoğraftaki kişinin duygusunu en iyi yansıtan kelimeyi seçmeleri istendi.

Sonuçlara bakıldığında, katılımcıların erkek fotoğraflarındaki duyguyu en iyi yansıtan kelimeyi seçebildikleri görüldü. Erkek fotoğraflarına baktıklarında ise duygulardan sorumlu beyin bölümü amigdalanın, kadınların fotoğraflarına baktıkları zamanda olduğundan daha aktif hale geldiği gözlemlendi. Ayrıca kadınlara ait fotoğraflardaki duyguyu tahmin etmekte oldukça zorlandıkları ve bunun için daha fazla zaman harcadıkları ortaya çıktı.

Bu çalışma, duygulardan sorumlu beyin bölgesinin yeterince aktif olmamasından ötürü erkeklerin kadınların duygularını anlamakta

zorlandığı mitinin bilimsel bir kaynağı olduğunu göstermesi açısından oldukça önem taşıyor.”³⁵¹

Günümüzde bilimsel tespiti yönünde çalışmalar yapılan bu durum, ilkel insan tarafından da bu şekilde farkedilmiş ve ilkelin bilimi de demek olan mitler aracılığı ile belirli bir sebebe bağlanmıştır.

2.7. ALTAY YARATILIŞ MİTLERİNDE KOZMOGONİ VE KOZMOLOJİ

Türklerin yaratılışla ilgili en eski inançları Köl Tigin bengu taşında yer almaktadır. 732 yılında dikilmiş olan anıtın doğu yüzünde Bilge Kağan şöyle demektedir:

“Üze kök tengri asra yağız yir kılıntukda, ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlnta üze eçüm apam Bumın Kagan İstemi Kagan olurmuş. – Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında kişiöglü yaratılmıştır. Kişioğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan ile İstemi Kağan oturmuştur.”

Bu yazıttan edindiğimiz bilgiye göre en eski Türk kozmogonik inanışında evvela gökyüzü (güneş, ay ve yıldızlar) daha sonra da yeryüzü yaratılmıştır. İki bölge den oluşan dünyada ise daha sonra insanoğlu yaratılmış ve Türklerin ataları insanoğlunun başına han kılınmıştır.

Ancak daha geç döneme ait olan ve daha sonra tespit edilen yaratılış mit ve efsanelerine göre ise önce yer yaratılarak gök ondan ayrılmıştır. Altay yaratılış mitlerinde de durum böyledir. Bu inanışın değişmesi, hiç şüphesiz semavi dinlerin etkisi ile meydana gelmiştir. Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da gökler ve yerler birleşikken Yaratıcı tarafından düzenlenerek ayrıldığı bildirilmektedir. Kur'an'da Enbiyâ Suresi 30. Ayette bu durum şu şekilde yer almaktadır:

³⁵¹<http://ajanspsikoloji.com/erkekler-kadinklari-anlamakta-zorlaniyor-cunku> erişim: 20.11.2013

"İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"

Yer suyun altındaki topraktan yaratılmış olan gök, yerden ayrılarak oluşmuştur (İnan, Ögel). Buradaki unsurlardan su karanlık ve bilinçdışını, yeryüzü artık üzerinde ayağa kalkılabilen, somut işlevli bilinci, gökyüzü ise tamamen soyutlanmış, tin; yani ruh ve soyut bilinç çağrışımını yapmaktadır.

Eski Türk dini, Gök-Tanrı inancı, Yer-Su'lar ve Atalar Kültü ile evrensel bir sistem olma eğiliminde olduğundan, Türklerin evreni temel algılayış biçimi de "üniversalizm" veya "üniversizm" (kâinat nizamı) şeklinde adlandırılmıştır. Türklerde evrensel Tanrı anlayışı ile evrensel düzen anlayışı birleşmektedir. Bu anlayış, Türk kültür tarihi içerisinde sembolik bir yansımasını "yurt" denilen Türk çadırında bulmuştur. Böylece göçebe otağı, universalist kozmoloji anlayışına uygun olarak, kâinatın bir modeli, bir tür "mikrokozmos" şeklinde tasarlanmıştır.³⁵²

Türklerin universalist kozmoloji anlayışına göre kâinat iki ana bölgeden oluşmaktadır. Nitekim bu ikili evren imajı, Kök Türk Kitabeleri'nde "yukarıda mavi gök ve aşağıda yağız yer" şeklinde ifade edilmiş bulunmaktadır. Tıpkı geleneksel Türk çadırında olduğu gibi gökyüzü bir yarım kubbe biçimindedir ve dört köşeli olarak tasavvur edilen yeryüzünü örtmektedir. Bu iki unsur, yani gök ve yer, birbirini tamamlamakta ve bu şekliyle onlar, bir bütünün tamamlayıcı iki unsurunu teşkil etmektedir.³⁵³ Bu evren anlayışı, "dikatomik universalizm"* şeklinde adlandırılmaktadır.

Türklerdeki bu "iki katlı dikatomik universalist" kozmoloji anlayışının, belli bir dönemden itibaren "üç tabakalı" bir tasavvura dönüştüğü görülmektedir. Böylece gök ve yeraltı katlarına bir de yeraltı eklenmiştir.

³⁵² Günay, Ünver; Güngör,Harun;**Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, 5. bs., İstanbul, Rağbet Yay., 2009, s.86.

³⁵³Günay, Ünver; Güngör,Harun;**a.g.e.**, s.86.

* Yunanca dikha (ayrı) ve tomos (kesme) kelimelerinin birleşmesinden oluşan "dikatomi", kavramların kapsamlarını ikiye ayırarak yapılan incelemeyi ifade etmektedir. Birbirine zıt olan ya da birbirlerini tamamlayan kavramların karşılıklı ilişkilerini açıklayan olgudur.

Orijinalinde bulunmayan bu tabakanın, Türklerin yabancı dinlerin etkisine çok güçlü bir şekilde girdiği dönemden itibaren yavaş yavaş kendisini göstermeye başladığı ve muhtemelen X. Yüzyıldan sonra net olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yeraltı kötülükler ve cehennem ülkesi olarak düşünüldüğüne göre, Türk dünyasında kozmolojinin bu gelişmesi ve değişmesinin, orada dinî kavramların gelişmesi hadisesiyle ilişkili olduğu açıkça görülmektedir.³⁵⁴

Eski ve geleneksel toplumlar çevrelerindeki dünyayı bir mikroevren olarak algılamaktadır. Bu sınırlı dünyanın ötesinde; “bilinmeyen, biçimlenmemişin alanı” başlamaktadır. Türk mitolojisinde ve evren algısında, makro ve mikro kozmik âlemleri birbirlerinin simetrisi olduğu inancı mevcuttur. Tüm evren tam bir ahenk halindedir ve “yukarıdaki aşağıdakine, aşağıdaki de yukarıdakine benzer.” Dolayısıyla duyularımızla kavrayabildiğimiz ve tasarlayabildiklerimizin tümü, aslında görünmez âlemin bir sembolü durumundadır. Yani görülen dünya görülmeyenin alegorisi durumundadır.

Her mikroevren, her meskûn alan kutsal bir “merkez”e sahiptir. Türk mitolojisine göre bu merkezde var olduğu kabul edilen kutsal bir dağ ve dünya ağacı çeşitli katlara ayrılmış göğü, yeri ve yeraltını birleştiriyordu. Bu kozmik eksenin gökteki uzantısını, göğün kapısı olan Kutup Yıldızı (demir kazık) teşkil ediyordu. Çeşitlenmeler sonucu mikroevren konumunda olan “yurt”ların bacaları, temsili şaman ağaçları ve çadır önünde bulunan, atların bağlandığı direkler (at çakı) bu kozmik eksenin işlevini üstlenmişlerdir.

Birçok Şaman töreni sırasında yapay bir yol inşa edilmektedir. Bazen çadır önünde yedi kollu bir kayın ağacı veya büyük merkezi bir kayın ağacının çevresinde yedi küçük kayın ağacı dikilmektedir. Bazen de boy sırasına göre dizilmiş yedi veya dokuz ağaç birbirine “göğün yolu”nu temsil

³⁵⁴Günay, Ünver; Güngör,Harun;**a.g.e.**, s.87-88; Roux,Jean Poul;**Türklerin ve Moğolların Eski Dini**,2. bs. İstanbul Kabalcı Yayınevi, 2011, s.106.

eden ince bir iple bağlanır ya da bir bezle birbirine bağlı, üzerlerine dokuz kertik çizilmiş dokuz karaçam vardır.³⁵⁵

Şaman göklere yapacağı yolculuğa herhangi bir çadırdan başlayabilirdi. Çünkü tüm çadırlar göğe açılan kapılar gibiydi. Çadırın bacasına eriştiğinde de artık göğün kapısına gelinmiş oluyordu. Şamanlar çadırın bacasında dururlar ve daha öteye gitmezlerdi. Çünkü burası, “Demir Kazık”ın meydana getirdiği “Gök Kapısı” idi.³⁵⁶

İmparatorluk dönemi yazıtları göğün bütünlüğü üzerinde ısrar eder. Çağdaş Şamanizm ideolojisinde göğün, tıpkı “cehennem” gibi, ilk önce yedi, daha da sonra dokuz tabakaya bölündüğü görülmektedir. Ancak eğer ana metinler ve bunların çevirileri doğruysa, Hiung-Nu’ların “göksel dünyanın dokuz tabakaya ayrıldığını ve her tabakanın kendine ait ruhları olduğunu düşündükleri” Çinliler tarafından ileri sürülmektedir. Bunun doğru olması da Hiung-Nu’ların dokuz gezegeni bildiğini kabul etmeyi gerektirir. Arkeoloji verileri de bu iddiayı doğrulamaktadır. Nitekim çeşitli kaya resimlerinde, bazıları hayret verici şekilde günümüzde Şaman davulları üzerinde görülen çizimlere benzeyen yedi veya dokuz dallı ağaçlar görülmektedir.³⁵⁷

Yedi ve dokuz sayıları ile göğün katları temsil edilmekteydi. Altay yaratılış mitlerinden Verbitski derlemesinde karşımıza çıkan, dünyanın ortasına yerleştirilen, başı tam kuzeye (Demir Kazık’a) çevrili olan balığın zincirlerle bağlı olduğu direk ve Radloff tarafından derlenen metinde ilk insanların yaratıldıkları dokuz dallı ağaç, üç kozmik düzey arasında geçişi sağlayan dünya ağacının çeşitli şekillerde karşımıza çıkışıdır. Radloff derlemesinde bulunan dokuz dallı ağaç motifinde dünya ağacı ve hayat ağacı bir arada bulunmaktadır.

³⁵⁵ Roux, Jean-Poul; **a.g.e.**, s.111.

³⁵⁶ Candan, Ergun; **Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, Sınırötesi Yayınları, 2002, s.163.

³⁵⁷ Roux, Jean-Poul; **a.g.e.**, s.108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALP ER TUNGA DESTANI

Büyük bir Fars milliyetçisi olan Firdevsî tarafından X. yüzyılda kaleme alınan İran destanı Şehnâme’de, yaklaşık olarak bin yıl kadar süren İran-Turan savaşlarından söz edilmektedir. Bu savaşlar süresince İran tarafında pek çok hükümdar ölüp yerlerine yenileri tahta çıkarken ve pek çok yeni kahraman destana dâhil olurken Turan tarafının değişmeyen kahramanı olarak “Efrâsiyâb” karşımıza çıkar. Bu durum Efrâsiyâb’ın, Firdevsî’nin bilinçaltında ölümsüz bir kahraman ve düşman olarak yer ettiğini göstermektedir. Firdevsî’nin, Şehnâme’yi yazma amacını eseri içerisinde “ben bu dil ile Farsları yeniden dirilttim” diyecek kadar bilinçli bir Fars milliyetçisi olmasına karşın, yine de eserinin pek çok yerinde Efrâsiyâb’ı övmekten ve kahramanlıklarını anlatmaktan kendisini alamadığı ve pek çok kanlı savaşa rağmen muhayyilesinde Efrâsiyâb’ı bin yıl boyunca öldüremediği açık bir şekilde görülmektedir.

Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacıp, Farsların Efrâsiyâb dediği kahramanın, “bilgisi ve erdemi sonsuz olan kutlu Tonga Alp Er” olduğunu ifade etmektedir. Kâşgarlı Mahmud da Divanü Lûgat-it-Türk adlı eserinin Tonğa maddesinde şunları söylemektedir:

“Bebür. Kaplan cinsinden bir hayvandır; fili öldürür, asıl olan budur. Bu ad Türklerde yaşamaktadır; anlamı kaybolmuştur. Çok kere kişi adı olarak kullanılır. “Tonğa Han”, “Tonğa Tigin” denir. Buna benzer böyle adlar çok kere verilir. Afrasyab’ın asıl Türk adı Tonğa Alp Er’dir; “Bebür gibi kuvvetli, yiğit bir adam” demektir.”³⁵⁸

Yine Kâşgarlı Mahmud, eseri içerisinde Tonğa Alp Er’in kızının adının “Kaz” olduğunu söylemekte ve bununla ilgili olarak “Kaz” maddesinde şu bilgileri vermektedir:

³⁵⁸Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it Türk**, III. cilt, Çeviren Besim Atalay, Ankara, T.D.K. Yayınları, 2013, s.368.

“Kaz: Afrasyab’ın kızının adı. “Kazvîn şehrini bu kurmuştur. Aslı “Kaz oynı”dır. Çünkü Afrasyab’ın kızı orada oturur, orada oynarmış. Türklerden bir takımları, Türk ülkesi sınırını Kazvin’den sayarlar; “Kum” şehri de sınır sayılır. Çünkü kum kelimesi Türkçedir. Afrasyab’ın kızı burada avlanırmış. Bir takımları da Türk sınırının “Merv-eş-şahıcan”dan başladığını söylerler. Çünkü Kaz’ın babası olan “Tonğa Alp Er” Afrasyab demektir; “Merv” şehrini yapan zattır. Afrasyab burayı “Tahmires” tarafından şehrin iç kalesi yapıldıktan üç yüz sene sonra kurmuştur. Bir takımları da bütün “Mavera-ün Nehr”in (Çayardı’nın) her tarafını Türk ülkesi saymışlardır. Bu, “Yenkend”den başlar. “Yenkend”in bir adı da “Dizruyin”dir, -sarılığı dolayısıyla- “Bakır Kale” demektir. Burası “Buhara”ya yakındır. Afrasyab’ın kızı olan Kaz’ın kocası “Siyavuş” burada öldürülmüştür. Ateşe tapanlar her sene bir gün buraya gelirler, Siyavuş’un öldüğü yerin yöresinde ağlarlar, kurbanlar keserler. Kurban kanını mezarın üzerine dökerler. Görenekleri budur. Bu görüşün tanığı bütün “Mavera-ün Nehr”den, “Yenkend”den doğuya kadar Türk ülkesidir. “Semerkan”a “Semiz Kend” denir. “Şaş” şehrine “Taşkent” denildiği gibi, “Özkent”, “Tünkent” adları da vardır. Bu şehirlerin hepsinin adı Türkçe olan “Kend” ile yapılmıştır. Bu şehirleri Türkler yaparak adlarını kendileri koymuşlardır. Bu adlar olduğu gibi şimdiye kadar gelmişlerdir. Bu yerlerde Farslılar çoğaldıktan sonra Acem şehirleri gibi olmuş. Bugün Türk ülkesinin sınırı “Abisgûn” (Hazar) denizi ile çevrili olarak Rum diyarından ve Özçent’den Çin’e kadar uzanır. Uzunluğu beş bin fersaktır; hepsi sekiz bin fersah eder.”³⁵⁹

11. ve 12. yüzyıllarda yaşamış olan iki büyük Türk müellifinden Türklerdeki adının Tonga Alp Er olduğunu öğrendiğimiz Efrâsiyâb, Şehnâme’ye göre uzun yıllar İranlılarla mücadele etmiş, büyük savaşlara girişmiş, bazı dönemler İran’ın içlerine kadar girerek zaptetmiş ve en

³⁵⁹Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it Türk**, III. cilt, çev. Besim Atalay, Birleştirilmiş 1. bs., Ankara, T.D.K. Yay., 2013, s. 149-150.

sonunda Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür. Cüveynî, Tarih-i Cihangûşa adlı eserinin Uygurlar'ın Türeyiş Destanı'nı anlattığı kısmında “Bir rivayete göre Buku Han'ın diğer adı Afrasiyab'dır.” demektedir. Tarihi kayıtlara baktığımızda, Keyhüsrev'in Herodot tarihinde anlatılan Med hükümdarı Kyaxares olduğu görülmektedir ki Şehnâmede Medler, Iraklılar ve Araplar İranlı kavimler; Çinliler de Türklerle birlikte Turanlı kavimler olarak kabul edilir. Herodot'un verdiği bilgilere göre Kyaxares (Keyhüsrev) Asurlularla karşılaşmış, onları yenmiş ve Ninive'yi kuşatmıştı ki, Kral Madyas (Efrâsiyâb/Tonga Alp Er)'in komutasında ilerleyen bir İskit (Saka) ordusu karşılarına çıkarak peşlerine düştü ve Asya'ya girdiler. Kyaxares (Keyhüsrev)'i yenen İskitler (Sakalar) bütün Asya'ya yayıldı. Oradan Mısır üzerine yöneldiler; Filistin'den Suriye'ye girdikleri sırada Mısır kralı Psammetikos karşılarına çıktı, armağanlar sundu, yalvarıp yakardı ve daha ileri yürümelerini engelledi. Asya yirmi sekiz yıl İskitler (Sakalar)'in egemenliği altında kaldı. Sakalarla iyi geçinen Kyaxares ve Medler sonunda Sakaların büyük çoğunluğunu sinsî planları gereğince konuk ettiler ve onları bu eğlencede sarhoş ederek hile ile öldürdüler.³⁶⁰

Kâşgarlı Mahmud'un ve Yusuf Has Hacib'in haber verdiği Alp Er Tunga etrafında Türk Edebiyatı içerisinde teşekkül etmiş bir sagu parçası ve Kutadgu Bilig'de özelliklerinden bahseden beyitler mevcuttur. Bir de yine Kâşgarlı ve Yusuf Has Hacib'in dediklerine göre onunla aynı kişi olan Efrâsiyâb'dan bahseden Şehnâme vardır. Alp Er Tunga'yı anlatan bir destan metni mevcut değildir. Bu hali ile bir Alp Er Tunga Destanı'nın varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak hatırasının 11. ve 12. yüzyıllara kadar yaşamış olmasına dayanarak pek çok araştırmacı Alp Er Tunga çevresinde bir destanın teşekkül etmiş olması gerektiği ve bu destan metninin günümüze kadar gelmediği fikrini ileri sürmüştür.

³⁶⁰Herodotos, **Tarih**, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 6. bs., 2010, s.60-61.

3.1. SAKALAR (İSKİTLER)

Doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar, yaklaşık 7000 kilometreden fazla bir sahaya yayılmış olan Sakalar/İskitler, bunun sonucu olarak çeşitli kavimler tarafından tanınmışlardır. “Atlı Kavimler Medeniyeti”nin önemli bir halkasını oluşturan Sakalar/İskitler hakkında, Grek, Asur, Pers ve Çin kaynakları ile arkeolojik kaynaklar bilgi vermektedirler. Bu kaynaklar dil, kültür ve coğrafya bakımından birbirinden farklı kavimlere ait olduğundan Sakaların/İskitlerin adı da bu belgelerde değişik şekillerde geçmektedir.³⁶¹

Grek kaynaklarında “Skudai”, “Skythai” (İskit), Asur kaynaklarında “Aşguzai”, Pers kaynaklarında “Saka”, “Skudra”, Çin kaynaklarında ise “Sai” (Sak) şeklinde adlandırılmaktadırlar.³⁶² Sakalar, yaşadıkları geniş coğrafyaya göre Pers kaynaklarında üç ana grup olarak isimlendirilmişlerdir. “Omargas’a tabi olan Sakalar” ya da “Omargas Sakaları” anlamında “Saka haumavarga”, Karadeniz İskitleri için “denizin ötesindendeki Sakalar” anlamında “Saka tiay para daray” isimleri kullanılmıştır. Ayrıca “Saka tigrakhauda” ismi de kullanılmıştır.³⁶³ Bugün ise bu kavimden İskitler olarak da Sakalar olarak da söz edilmektedir.

Arkeolojik kaynaklardan anlaşıldığına göre, Saka/İskit kabilelerinin ve akraba kavimlerin, MÖ. I.bin yıl içerisinde işgal ettikleri saha oldukça geniş olup, Tuna nehrinden Çin’in batısına kadar uzanan doğal ve muazzam bir otlak durumundadır.³⁶⁴ Bu kuzeydoğu bozkır bölgesi yüksek Pamir, Tiyen-Şan ve Altay dağ kollarından, Batı Türkistan üzerinden batıya ve aşağı Tuna bölgesine kadar, bütün Güney Rusya’ya yayılmaktadır.³⁶⁵ Antik çağda yayılmış oldukları bu coğrafyanın sınırları, siyasi hâkimiyet ile çizilen sınırlar değil, doğal coğrafi hatların çizmiş olduğu sınırlardır.

³⁶¹Durmuş, İlhami; **İskitler**, 4. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2012, s.41.

³⁶²Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.41-45.

³⁶³Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.46.

³⁶⁴Memiş, Ekrem; **İskitlerin Tarihi**, 3. bs., Ankara, Altınpost Yayıncılık, 2012, s.21.

³⁶⁵Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.48.

Siyasi tarihlerinin başlangıç noktası belki de takriben 1700'lere dayanan³⁶⁶ Sakaların/İskitlerin kökeni hakkında pek çok nazariye mevcuttur. Üzerinde çok fazla çalışılan ve çeşitli görüşler ortaya atılan, Sakaların ırkî kökeni meselesi hakkında kesin bir tespitte bulunmak Ekrem Memiş'e göre bu süre zarfında imkânsızdır. Muellenhaff, Tomaschek, Rostovtzeff gibi bilim adamları Sakaların İran kökenli olduğu fikrini savunurken, Grigoriev, Zabelin, Ilovaiskii gibi bazı Rus bilginleri de onların Slav kökenli olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Geza, Naggy, Minns ve diğer bazıları ise Sakaların/İskitlerin Moğol ya da Turanî ırktan oldukları yolunda bir teoriyi kabul ederler.³⁶⁷

Sakaların hangi ırka mensup olduğu meselesi ortaya çıktığından beri ortaya atılan en kuvvetli nazariye, Sakaların/İskitlerin asılları itibariyle Ural-Altay ırkına mensup oldukları nazariyesidir. Bu tezin en meşhur savunucusu olarak, B.G. Niebuhr bilinmektedir. Onun ortaya attığı tezi pek çok meşhur tarihçi, filolog ve arkeolog yaptıkları çalışmalar neticesinde desteklemişlerdir. Bunlar arasında meşhur çivi yazısı mütehassısı Mordtmann, Saka tigrakhauda ve Saka haumavarga'nın Türklüğünü çivi yazılı metinlere dayanarak ispatlamaya çalışmıştır. Filolojik malzemeleri Türkçe kelimelerle karşılaştıran Kuun da, "artık belgelerin bolluğu İskitler'in kollektif adının farklı Türk soylarını içerdiğini açıkça gösteriyor" demekle Sakaların/İskitler'in Türklüğünü kabul etmektedir. Franke de İskitlerin Türklüğü fikrindedir. Meyer ise, göçebeleri genelde İranî olarak görmesine rağmen; Oxus ve Jaxartes dolaylarında ve buraların biraz daha kuzeyinde oturan Sakalar'ın vaktiyle bir Türk soyundan olabilecekleri fikrini beyan etmektedir.³⁶⁸

Sakaların/İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup olduğunu kabul eden ve Türk olduklarını belirten pek çok Türk bilim adamı da vardır. Molla Mehmed El'abeşi, Sadri Maksudi Arsal, Z. V. Togan, Fahreddin Kırzioğlu ve Mihail Guboğlu, Sakaların/İskitlerin Türk olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Bahaeddin Ögel, Orta Asya'daki atlı kavimler için, bazen geniş olarak, Saka

³⁶⁶ Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.29.

³⁶⁷ Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.31.

³⁶⁸ Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.62-64.

yerine İskit deyiminin kullanıldığını ve Saka kavim adının yalnızca İndo Cermen kavimlerini belirten bir deyim olmadığını, bunların içinde Türklerin ve hatta Moğolların dahi olduğunu kabul etmektedir. Mireli Seyidof ise, Sakaların/İskitlerin esasını Türk dilli kabilelerin teşkil ettiğini belirtmekte ve “Türk boyunun, bilhassa Yakutların, Kazakların ve Azerilerin soy kökünde-etnik oluşumunda rol oynayan Sakalar, yalnız ve yalnız Türk dilli olmuşlardır” demektedir. Yılmaz Öztuna da Sakaların/İskitlerin geniş ölçüde Arî unsurlarla karışmış Türkler olduğunu, hanedanın ve hâkim unsurun Türklüğünü kabul etmektedir. Salim Koca ise, Sakaların/İskitlerin idareci kesiminin ve bazı boylarının Türk olduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir.³⁶⁹

Yukarıda bahsi geçen, Sakaların/İskitlerin yayılmış oldukları coğrafyanın Çin sınırına yakın bölgelerinde Hunların ataları olarak kabul edilen Hiung-nular, onların batısında da bir başka Türk kavmi olan Massagetler oturuyordu. Bir başka ifadeyle bu geniş düzlük, sadeve İskit/Saka Türklerinin vatanı değildi.³⁷⁰

Hiung-nu kabileleri eskiden beri Çin’in sınır kasabalarına yağma seferleri düzenlemekte ve büyük zararlara sebebiyet vermekteydiler. MÖ. 800’lerde Çin imparatoru Suan Hiung-nular üzerine bir cezalandırma seferi gerçekleştirildi ve Hiung-nular, komşuları Massagetleri yerlerinden ettiler. Yurtlarını kaybeden Massagetler de daha batıda oturan Sakalara/İskitlere saldırdılar. Massagetlerin saldırısı sonucunda batıya göç etmek zorunda kalan İskitler de Kırım yarım adası ve çevresinde yaşayan Kimmerler üzerine yürüdüler. İki Türk kavmi arasında meydana gelen mücadeleyi at üzerinde savaştan Sakalar/İskitler kazandı. Bu yenilginin sonrasında Kimmerler, Kafkaslar’ı aşarak Doğu Anadolu’ya girdiler. Burada Urartularla yapılan birkaç mücadeleden sonra Anadolu içlerine giren Kimmerler, M.Ö. 690 yılında Frig Devleti’nin siyasi varlığına son verdikleri gibi, Batı Anadolu’daki zebgin İyon şehirlerini de acımasızca yağmaladılar. Anadolu’da yaklaşık 100 yıl süren Kimmer egemenliğine M.Ö. 609 yılında Lidya kralı Alyattes son

³⁶⁹Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.65-66.

³⁷⁰Memiş, Ekrem; **Eskiçağda Türkler**, 3. bs., Konya, Çizgi Kitabevi, 2009, s.76.

verdi. Herodotos'dan öğrenildiğine göre, Kimmerlerin peşinden Doğu Anadolu'ya giren İskitler, bu bölgede 28 yıl hüküm sürdükten sonra, Güney Rusya'ya geri dönerek bu coğrafyada "İskit İmparatorluğu" adıyla anılan güçlü bir devlet kurdular.³⁷¹

Sakaların/İskitlerin, M.Ö. 8-2 yüzyıllar arasında Kimmerler, Urartular, Asurlar, Persler ve Sarmatlarla siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel pek çok ilişkileri olmuştur. Aralarında uzun yıllar süren büyük savaşlar ve mücadeleler geçmiştir. Bunlar arasında en dikkat çeken ise İskit-Pers ilişkileridir. Pers kralı Büyük Kirus (M.Ö 555-528), ömrünün son yıllarını İran'ın kuzeydoğusunda oturan bozkır kavimleri ve en çok da Sakalarla savaşmakla geçirmiş ve aşağı Oxus bölgesinde M.Ö 529 yılında ölmüştür. Burada Kirus'un ölümüne neden olan savaşta Pers ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Savaş dar bir boğazda yapılmış, Saka ordusuna komuta eden Tomris (Sakaların bayan lideri) ve askerleri büyük başarı kazanmışlardır. Bu savaşta "turan taktiği" ya da "kurt oyunu" adı verilen bozkır savaş taktiği ustaca uygulanmıştır.³⁷²

Kirus'un oğlu I. Darius tahta geçtiğinde ilk seferini Orta Asya Sakalarına yapmış ve savaşın galibi olmuştur. Darius, Behistun kitabesinde "sivri başlıklı Sakalar"ın ülkesine sefer yaptığını, onların bir kısmını yendiğini, bir kısmını öldürdüğünü, liderlerinden birisi olan Sakunkha'yı esir ettiğini bildirmektedir. Z. V. Togan'ın Polyen'e dayanarak verdiği bilgiye göre, bu savaş esnasında Darius, askerlerine Saka/İskit askerlerinin kıyafetlerinden giydirerek hile yapmıştır. Bundan dolayı Saka kumandanları yenilerek çöle doğru çekilmişler, Sirak adında bir çoban onları takip eden Darius'a kasten yanlış yol göstererek onları çölün ortalarına göndermiş ve memleketini kurtarmıştır.³⁷³

Pers kralı Darius, "denizin ötesindeki Sakalar"a karşı da bir sefer düzenlemiştir. Darius Sakaların/İskitlerin ülkesinin içlerine doğru yavaş yavaş ilerlemeye başlamıştır. Bu arada Sakalar da boş durmayarak Gelon, Budin ve

³⁷¹Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.76.

³⁷²Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.101-102.

³⁷³Togan, A. Zeki Velidi; "Sakalar (VI)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 23. sayı, s.33.

Sarmat kabileleri ile ittifak yapmışlardır. Pers ordusu ile karşılaşan Saka ordusu, Pers odusunun önünde yavaş yavaş doğuya doğru geri çekilmeye başlamıştır. 60 günlük takip sonunda bir sonuca ulaşamayan Darius, İskit hükümdarı İdanthysos'a bir haber göndererek eğer kendisini güçlü hissediyorsa savaşa girmesini, eğer kendisinde o gücü görmüyorsa haraç olarak toprak ve su getirmesini istemiştir. Bunun üzerine Darius'a cevap gönderen İskit hükümdarı ondan korkmadığını, kendilerinin şehirleri ve dikili ağaçları olmadığından savunmak zorunda oldukları bir yer de olmadığını ve savaşa girmenin kendileri için anlamsız olduğunu; fakat atalarının mezarlarını bulurlar ve onlara dokunmaya kalkarlarsa o zaman savaşıacaklarını bildirmiştir. Bunun üzerine Darius geri çekilmiş ve böylece büyük hazırlıklarla gerçekleştirdiği bu seferinde hiçbir başarı elde edememiştir. Büyük bir güç olarak Sakalar gerek Kirus, gerekse Darius zamanında Persleri uzun süre uğraştırmışlardır.³⁷⁴

M.Ö. 600'lerde İran'da kurulmuş olan Ahamen Devleti'nin egemenliği altına giren Sakaların bir kolu, bu devletin zayıflamasından sonra 400'lerin başlarında tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. Büyük İskender, M.Ö. 331 yılında Ahamenleri yenmiş ve Orta Asya'yı fethetmek üzere seferine devam etmiştir. M.Ö. 329 yılında Semerkant ve çevresini ele geçirmiş, Sır Derya/Seyhun önlerine geldiğinde bir Saka askerinin okuyla yaralanmıştır. Büyük İskender, Asya'da kaldığı üç yıl içinde Asya'nın güneyi ile Sır Derya'nın batısında etkili olmuş, ancak Kuzey Asya'ya geçememiştir.³⁷⁵

Sakalar/İskitler, kendileri gibi savaşçı bir bozkır kavmi olan Sarmatlar ve Keltlerle de çok uzun mücadeleler yaşamışlardır. Batı sınırları Keltlerin saldırılarına uğrarken doğudan Sarmatlar onları tehdit etmiştir. Sürekli her iki taraftan baskı altında yaşayan Sakalar/İskitler, M.Ö 200'lerin başlarında eski geniş topraklarının ancak orta kısmını ellerinde tutabilmişlerdir. Asrın sonlarında yeniden toparlanan Sakalar/İskitler, M.Ö. 110 yılında Neopolis'i kendilerine başkent yapmışlardır. M.S 200'e kadar varlıklarını sürdüren

³⁷⁴Durmuş, İlhami; **a.g.e.**, s.103-104.

³⁷⁵Türkeş-Günay, Umay; **Türklerin Tarihi**, 4. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2012, s.58-59.

Sakalar/İskitler, Güney Avrupa'ya doğru ilerleyen Gotlar tarafında bütünüyle ortadan kaldırılmışlardır. Sakaların/İskitlerin “Deniz Ötesi Sakaları” olarak adlandırılan kolu, diğer etnik grupların içinde erimiş ve kaybolmuştur. Ana kitleyi oluşturan “Sivri Başlıklı Sakalar” ve “Saka Haumavagalar” ise varlıklarını sürdürmüş, Orta Asya’da daha sonra kurulan Türk devletlerinin ve Orta Asya Türklüğünün oluşmasında temel insan gücünü teşkil etmişlerdir.³⁷⁶

3.2. ALP ER TUNGA SAGUSU

Kahramanların ölümü, bütün milleti derin bir yasa boğmaktaydı. Bilhassa vatana, millete ve devlete hizmet yolunda can veren kahramanların arkasından günlerce yas tutulmakta, gözyaşı dökülmekteydi. Mezarları başına da bir yazıt (bengü taş/kaya=ebedî taş) dikilerek, hatıraları ebedileştirilmekteydi. Çünkü onlar, milletin övünç kaynağı idiler. Her Türk ferdi kendi soyunun kahramanları ile gurur duymaktaydı. Öyle ki, onların hayat ve faaliyetleri üzerinde daha sağlıklarından itibaren şiirler ve destanlar düzülmekteydi. Onların ölümü üzerine yazılan sagular ise cenaze törenlerinde kopuz eşliğinde son derece içli duygulu nağmelerle söylenmekteydi. Böylece, bir taraftan kahramanlar onurlandırılmakta, diğer taraftan da toplumda yeni kahramanların çıkması teşvik edilmiş olmaktadır. Çünkü her Türk genci, kendi idealinin örneğini onların hayatlarında görmekteydi.³⁷⁷

Eski Türkler defin merasimi için yaprak dökümünü veya ağaçların yapraklanması zamanını beklerler, büyüklerin mezarı üstüne toprak yığarak kurgan (tepe) yaparlardı. Çin sınırlarından Macaristan’a kadar uzanan bozkır yolu boyunca bu kurganlar sıralanır. E. Esin, Eski Türklerde cenaze merasimine (yoğ) Çinlilerin “kubbeli otağ altındaki tabut” adını verdiklerini, çünkü Türk geleneğinde ölen kimsenin cesedinin, kubbeli otağ altına konarak otağın etrafında at koşturulduğunu belirtir. Otağın kapısına gelince matem

³⁷⁶Türkeş-Günay, Umay; **a.g.e.**, s.60-61.

³⁷⁷Koca, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, II. cilt, Ankara, Başkent Matbaacılık, 2003, s.72.

tutanlar yüzlerini ve kulaklarını bıçaklarlar. Matem işareti olarak saç kesilir, tütsü kullanılır, tütsülü matem meşalesi (yug yıpar) yakılırdı.³⁷⁸

Eski şamanist Türklerin ve diğer Orta Asya uluslarının defin törenleri hakkında verilen ilk haberlere Çin kaynaklarında rastlanır. Çin kaynaklarında Hunların defin törenine dair verilen haber, İsa'dan önce III. yy.'a aittir. Bu habere göre "Hunlar ölülerini tabut içine korlardı. Bu tabut iki katlı olup iç ve dış tabutlardı. Bu tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlerdi. Ağaçlar dikilmiş mezarlıkları ve matem elbiseleri yoktu. Ölü ile beraber öldürülenler yüz, hatta yüzden fazla olurdu."³⁷⁹

Kök Türklerin defin töreni hakkında Çin kaynakları daha tafsilatlı malûmat veriyorlar. Tan sülalesi tarihi VI. yy. vukuatından bahsederken Kök Türklerin defin törenini şöyle tasvir etmektedir: "Ölüyü çadıra korlar. Oğulları, torunları, erkek kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererler. Ölü bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ederler. Sonra muayyen bir günde, mezara gömerler. İlkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman gömerler. Kışın veya güzün ölenleri çiçekler açıldığı zaman (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser, ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmi ile hayatında yaptığı savaşları resmederler. Bu ölü ömründe bir adam öldürmüş ise mezar üzerinde bir taş korlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze, hatta bine baliğ olur. Atlar ve koyunlar kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine korlar."³⁸⁰

W. Barthold, "Türklerle Moğolların defin âdetlerinin esasında aynı şamanî fikir bulunmaktadır" demektedir ve şu bilgileri aktarmaktadır: "Hanın

³⁷⁸Kocasavaş, Yıldız; "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri", **Türkler Ansiklopedisi**, III. cilt, s.107.

³⁷⁹Hyasinth'den akt. Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s.177.

³⁸⁰Hyasinth'den akt. Abdulkadir İnan, **a.g.e.**, s.177-178.

öldürdüğü veya onun için öldürülen adamlar öteki dünyada ona hizmet edeceklerdi. Orhun Türklerinde bunun yankısı han tarafından öldürülen adamların heykelini (balbal) dikme âdetiydi. Moğollarda ise bu fikir hanın öldüğü yerden mezarına kadar nâşını götüren alaya rastlayan adamları öldürmeleriyle ifade olunurdu. Böylece öldürülen adamlara “bizim hakanımıza hizmet etmek için öteki dünyaya git” diyorlardı.”³⁸¹

Hükümdarın göçebe defin adetlerinde de bu telâkki gerçekleşir ve halk ölümü sanki sahnede oynuyormuş gibi canlandırır. Asya Hun hükümdarını "ona yakın kimselerden yüzlercesi, ölümünde de kendisini takip etmektedir.”³⁸²

Türklerin ataları olan Sakalarda da benzer uygulamalar görülmektedir. Bu hususta Heradotos İskit hükümdarlarının defni ve mezarları hakkında şu bilgileri verir: “Hükümdarları öldüğü zaman o bölgede eni boyu bir dikdörtgen, büyükbir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur, ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan gölgelik konur, sazlarla örtülür, mezarın içinde boş kalan geniş yerlere hanımlarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtârı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur. Bu tören tamamlanınca, herkes mezarın içine kürek ile toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler.”³⁸³

Alp Er Tunga öldi mü?

Alp Er Tunga öldü mü?

İssız acun kaldı mu?

Kötü dünya kaldı mı?

Ödleğ öçin aldı mu?

Felek öcün aldı mı?

Emdi yürek yırtılır.

Şimdi yürek yırtılır.

³⁸¹Barthold,W.; “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi”, **Belleten**, XI. cilt, 43. sayı, s.525.

³⁸²Deer, Jozsef; “İstep Kültürü”, Çev. Şerif Baştav, **D.T.C.F Dergisi**, 11. sayı, s.161.

³⁸³Heredotos’tan akt. İlahi Durmuş, “İskitlerde Ölü Gömme Geleneği”, **Milli Folklor Dergisi**, 61. sayı, s.22.

Ödlek yarag küzettı,
 Ogrı tuzak uzattı,
 Begler begin azıttı
 Kaçsa kalı kurtulur?
 Ödlek küni tavratur,
 Yalnguk küçin kevretür,
 Erdin acun seviritür,
 Kaçsa takı ertilür.
 Ögreyüki mundag ok,
 Munda adın tıldag ok,
 Atsa ucun ugrap ok,
 Taglar başı kertilür.
 Begler atın argurup
 Kadgu anı torgurup
 Mengzi yüzü sargarıp
 Kürküm angar türtülür
 Ulşıp eren börleyü,
 Yırtıp yaka orlayu,
 Sıkırıp üni yırlayu,
 Sıgıtap közi örtülür,
 Könglüm için örtedi,

Felek fırsat gözetti,
 Düşman tuzak kurdu,
 Beyleri de azıttı,
 Kaçsa bile nasıl kurtulur?
 Feleğin günleri çabuk geçer,
 İnsanın gücünü zayıflatır,
 Dünyadaki insanları azaltır,
 Kaçsalar bile yakalanırlar.
 Gerçekten âdeti böyledir,
 Bundan başkası bahanedir,
 Dünya dileyerek ok atsa,
 Dağın başı aşınır.
 Beyler atını yordular,
 Kaygı onları durdurdu.
 Yüzleri, benizleri sarardı,
 Sanki safran sürülmüştü.
 Erkekler kurt gibi uluyor,
 Yakalarını yırtıp bağıyorlar,
 İnleyip feryat ediyorlar,
 Ağlamaktan gözleri şişiyor.
 Gönlüm için için yandı,

Bütmiş başıg kartadı,
 Keçmiş ödüg irtedi,
 Tün Kün keçip irtelür.
 Ödleğ arıg kevreği,
 Yunçıg yavuz tovradı.
 Erdem yeme sevreği,
 Acun begi çertilür.
 Öpkem kelip uğradım
 Arslanlayu kükredim
 Alplar başın togradım
 Emdi beni kim tutar
 Tokış içre uruştım,
 Ulug birle karıştım,
 Töküz atın yarıştım.
 Aydı: Emdi al Utar!
 Kanı akıp, yuşulđı.
 Kapı kamağ teşildi.
 Ölüğ bile koşulđı.
 Togmış küni üş batar.
 Bilge böğü yunçıldı,
 Acun anı yançıldı.

Kapanmış yarayı deşti,
 Eski zamanları aradı,
 Geceler, günler geçip aranıyor.
 Felek iyice zayıfladı,
 Kötüler kuvvetlendi.
 Erdem iyice azaldı,
 Dünyanın beyi yok oldu.
 Öfkem geldi, uğradım,
 Arslan gibi kükredim.
 Yiğit başlarını doğradım,
 Şimdi beni kim tutar?
 Savaşlarda vuruştım,
 Ulularla karıştım,
 Töküz atla yarıştım.
 Dedim: Şimdi al Utar!
 Kanı akıp, boşandı.
 Derisi de deşildi.
 Ölülerle bir oldu.
 Doğan günü batıyor.
 Bilgililer kötüleşti,
 Dünya onları hırpaladı.

Erdem eti tınçıldı,

Erdemin etleri çürüdü,

Yerke tegip sürtülür.

Yerlerde sürükleniyor.

3.3. KUTADGU BİLİĞ'DE ALP ER TUNGA

Bu Türk beglerinin atı belgölüg,

Türk beyleri içinde adı belli,

Tonga Alp Er idi kutı belgölüg.

O, kutlu Tonga Alp Er idi.

Bedüg bilgi birle öküş erdemi,

Bilgisi ve erdemi sonsuzdu,

Biliglik, ukuşluk bodun ködremleri.

O milletin her şeyiydi.

Ne ödrüm, ne kördüm, ne ersig eren

Ne kadar seçkin erleri,

Acunda tetig er yidi bu cihan.

Bu dünya yiyip mahvetti.

Tacikler ayur anı Afrasyab,

Farslar ona Afrasyab derlerdi,

Bu Afrasyab tuttu iller talap.

Bütün her yeri zaptetmişti.

Tacikler bitigde bitimiş munı,

Tacikler kitapta yazmışlar onu,

Bitigde yok erse kim ukgay munı?

Kitap olmasaydı, kim bilirdi?

3.4. ŞAHNAME'DE ALPER TUNGA

İran padişahı “Minûçehr”in ölümünü haber alan Turan padişahı peşeng İran aleyhine savaş açmak için “İranlıların bize yaptıklarını biliyorsunuz. Türk’ün öç alma zamanı gelmiştir” dedi. Oğlu “Alp Er Tunga”nın içinde öç alma duyguları kaynadı. Babasına: “Ben arslanlarla çarpışabilecek kişiyim. İran’dan öç almalıyız” dedi. Boyu selvi gibi, göğsü ve kolları arslan gibi idi, fil kadar güçlü idi. Dili yırtıcı kılıç gibi idi.

Savaş hazırlıkları yapılırken Türk padişahının öteki oğlu “Alp Ana” saraya gelip babasına: “Baba! Sen Türklerin en büyüğün. Minuçehr öldü. Ama İran ordusunun büyük kahramanları var. İsyan etmeyelim. Edersek ülkemiz yıkılıp gider” dedi. Peşeng oğluna şöyle cevap verdi: “Alp Er Tunga avda arslan, savaşta savaş filidir. Bahadır bir timsahtır. Atalarının öcünü almalıdır. Sen onunla birlik ol. Ovalarda otlar yeşerince ordularımızı “Amul” a yürütün. İran’ı atlarınıza çiğnetin. Suları kana boyayın.

Baharda Türk ordusu Alp Er Tunga’nın buyruğunda İran üzerine yürüdü. Dehistan’a geldi. İki ordu karşılaştı. Türk kahramanlarından Barman İranlılara doğru ilerleyip er diledi. İran kumandanı ordusuna baktı. Gençlerden kimse kıyışamadı. Yalnız kumandanın kardeşi Kubad atıldı. Fakat yaşlıydı. Kardeşi ona dedi ki: “Barman genç, arslan yürekli bir atlıdır. Boyu güneşe kadar uzamıştır. Sen yaşlısın. Kan, ak saçlarını kızartırsa yiğitlerimiz ürker.” Fakat Kubad dinlemedi: “İnsan av, ölüm onun avcısıdır” diyerek savaşa çıktı. Barman ona: “Başını bana veriyorsun. Biraz daha bekleseydin daha iyiydi. Çünkü zaman zaten senin hayatına kastetmiştir” dedi. Kubad: “Ben zaten dünyadan payımı almış bulunuyorum” diye karşılık vererek atını saldırdı. Sabahtan akşama kadar uğraştılar. Sonunda Barman kargı ile Kubad’ı vurup devirerek Alp Er Tunga’nın yanına zaferle döndü. Bunu görünce İran ordusu ilerledi. İki ordu birbirine girdi. Cihanın görmediği bir savaş oldu. Alp Er Tunga üstün geldi. İranlılar dikiş tutturamayıp dağıldılar. İran padişahı iki oğlunu memlekete göndererek kadınları Zâve dağına yollattı.

Türk ve İran orduları iki gün dinlendikten sonra üçüncü gün Alp Er Tunga yeniden saldırdı. İran büyükleri ölü ve yaralı olarak savaş alanını doldurdular. Geceleyin İranlılar bozuldu. Bunu görünce İran padişahı ve başkumandanı Dehistan Kalesi’ne sığındılar. Alp Er Tunga kaleyi kuşattı. İran padişahı kaleyi bırakıp giderken ardına düşen Alp Er Tunga onu tutsak etti.

İran’a tâbi Kâbil ülkesinin padişahı olan kahraman “Zâl” İranlıların yardımına geldi. Büyük savaşlar yaparak Türk ordularını bozdu. Bundan

öfkelenen Alp Er Tunga, tutsak bulunan İran padişahını kılıçla öldürdü. Öteki tutsakları da öldürecekti. Fakat kardeşi Alp Arız vazgeçirdi. Tutsakları “Sarı”ya göndererek hapsettirdi: Kendisi de Dehistan’dan “Rey”e gelerek İran tacını giydi. İran ülkesine padişah oldu. Fakat “Sarı”daki tutsakların kaçmasına sebep olduğu için kardeşi Alp Arız’ı öldürdü.

İran tahtına Zev geçtiği zaman iki ordu yine karşı karşıya gelip beş ay vuruştular. Ortalıkta kıtlık oldu. Sonunda insanlık bitmesin diye barış yaptılar. İran’ın şimal ülkeleri Turan’ın oldu.

Fakat Zev ölünce Alp Er Tunga yine İran’a saldırdı. Kardeşi Alp Arız’ı öldürdüğü için babası kendisine dargındı. Fakat yeni İran padişahı da ölüp İran tahtı yine boş kalınca Turan padişahı Peşeng, oğlu Alp Er Tunga’ya yine haber yolladı. Ceyhun’u geçerek İran tahtına oturmasını bildirdi. İranlılar Türk ordusunun geleceğini duyunca korkup “Zâl”e başvurdular. Zâl artık kocadığını söyleyerek oğlu Rüstem’i yolladı. İki ordunun öncüleri arasındaki karşılaşmada Rüstem Türkleri yenerek Keykubâd’ı İran tahtına çıkardı. Asıl orduların çarpışmasında ise Rüstem Alp Er Tunga ile karşı karşıya geldi. Alp Er Tunga’yı yenecekken Türk bahadırları onu kurtardılar. Rüstem bir hamlede 1160 Türk kahramanını öldürdüğü için Türkler yenildiler. Ceyhun’u geçtiler. Alp Er Tunga babasının yanına döndü. Babasını barışa kandırdılar. Barış yaptılar.

İran tahtına Keykâvus geçtikten sonra Araplar isyan ettiler. Fakat galip gelen Keykâvus bir ziyafette sarhoş edilerek bağlandı. Bu haber İran’ı karmakarışık etti. Alp Er Tunga büyük bir ordu ile Arapların üzerine atılarak onları yendi. Türk ordusu İran’a yayılarak herkesi tutsak etmeye başladı. İranlılar yine Zâl’den yardım istediler. Zâl Araplarda tutsak olan Keykâvus’u kurtararak onların ordularını da kendi ordusuna kattıktan sonra Türklere yöneldi. Kanlı bir savaşta Turanlıların yarısı öldü. Alp Er Tunga yenilerek kaçtı.

Bir gün İran’ın yedi ünlü pehlivanı Rüstem’e Turan’a giderek Alp Er Tunga’nın avlağında avlanmayı teklif ettiler. Sirahs civarındaki bir avlağa

gidip yedi gün kaldılar. Alp Er Tunga bunu duyunca ordusuyla geldi. Teke tek dövüşte Türk pehlivanları İranlılara üstün geldilerse de işe Rüstem karışınca yedi pehlivanı ile birlikte Türk ordusunu dağıttı. Hattâ az kalsın Alp Er Tunga da tutsak oluyordu.

Keykâvus İran'da eğlenceler, aşk oyunları ile uğraşırken Alp Er Tunga Türk atlılarıyla ilerledi. Bu haber Keykâvus'a geldi. Oğlu Siyâvuş ile Rüstem'i Türklere karşı yolladı. Türk öncülerini yenerek Belh kalesini aldılar. Bu sırada kötü bir rüya görüp bunu tabir ettiren Alp Er Tunga, beylerin fikrini de alarak İranlılarla barış yaptı. Onlara rehineler verdi. Buhara, Semerkant ve Çaç şehirlerini bırakıp "Gang" şehrine çekildi. Fakat bu barışı istemeyen Keykâvus, Rüstem'e ve Siyâvuş'a kızıp kötü muamele ettiğinden Rüstem kendi ülkesine çekildi. Siyâvuş da Alp Er Tunga'ya sığındı. Türklerin payitahtı olan Gang şehrine kadar büyük saygı görerek geldi. Kendini çok sevdirdi. Hatta Türk kahramanlarından "Pirân"ın kızı ile ve biraz sonra da Alp Er Tunga'nın büyük kızı olan güzel "Ferengis" ile evlendi. Pirân'ın kızından bir oğlu oldu. Adını Keyhüsrev koydular.

Bir müddet sonra Siyâvuş'u çekemeyenler Alp Er Tunga'ya aleyhinde sözler söyleyerek aralarını açtılar. Siyâvuş öldürüldü. Bunun üzerine Rüstem yine ortaya çıktı. İlk çarpışmada Alp Er Tunga'nın oğlu "Sarka"yı öldürdüler. Alp Er Tunga bunun öcünü almak için bizzat yürüdü. Fakat savaşı İranlılar kazanarak onu Çin denizine kadar kaçırdılar. Rüstem Turanlıları nerede bulduysa öldürüp altı yıl Turan'da kaldıktan sonra çekilip yurduna geldi.

Alp Er Tunga Turan'ın yıkıldığını, Türklerin öldürüldüğünü görünce kan ağladı. Öç almaya ant içti. Ordu toplayarak İran'a girdi. Ekinleri yaktı. İran'a hâkim oldu. Kıtık çıkararak İranlıları yedi yıl açlıktan kırdılar. Bunun önüne geçip İran'ı kurtarmak için Keyhüsrev'i Turan'dan kaçırdılar. Keykâvus, torunu Keyhüsrev'e tahtı bıraktı. Keyhüsrev Alp Er Tunga'dan öç almak için ordusunu hazırladı. Fakat bu ordu daha Alp Er Tunga ile karşılaşmadan bozuldu. Keyhüsrev yine ordu yolladı. Türklerden Bazur adında birisi büyü yaparak dağlara kar yağdırdı. İranlıların elleri tutmaz oldu. Böylelikle İran

ordusunu doğradılar. İranlılar yine Rüstem'i yolladılar. Harikulâde savaşlardan sonra Rüstem Türk ordusunu bozup Türk ordusunda bulunan Çin hakanını da tutsak etti.

Alp Er Tunga bu haberi alınca çok üzüldü. Uluları toplayıp danıştı. Bunlar: “Ne yapalım! Çin, Saklap orduları bozulduysa Turan ordusuna bir şey olmadı. Anamız bizi ölmek için doğurdu” dediler. Alp Er Tunga hazırlığa başladı. Oğlu “şide” onun maneviyatını yükseltti. Bu savaşa Turan ordusu tarafından, Çin dağlarında oturan “Pûlâdvend” adında bir cin de ordusuyla iştirak etti. İran ordularını yendiyse de sonunda Rüstem'e yenildi. Bunun üzerine Turan ve İran orduları çarpıştı. İranlılar kazandı. Alp Er Tunga kaçtı. Bundan sonra Keyhüsrev dñnyanın üçte ikisine hâkim oldu. Bir gün sarayında şarap içerken Turan sınırından İranlılar gelip Turanlıların kendilerine zarar verdiğini söylediler. Keyhüsrev bu işi halletmek için İran kahramanlarından “Bîjen”i gönderdi. Bîjen sınırda ve Turan tarafındaki bir ormanda, yanındaki güzel kızlarla eğlenen “Menîje”yi gördü. Menîje, Alp Er Tunga'nın kızıydı. Birbirlerini sevdiler. Menîje onu Turan'a, sarayına götürdü. Alp Er Tunga bunu duyunca çok öfkelenildi. Bîjen'i kuyuya hapsetti. Kızını da kovdu. İran padişahı genç kumandanının gelmediğini görünce yine Rüstem'i yolladı. Rüstem tüccar kılığında Türk payitahtına kadar gitti. Bîjen'i kurtardığı gibi Alp Er Tunga'nın da sarayını basarak onu kaçırđı. Menîje'yi İran'a gönderdi.

Alp Er Tunga ise yeniden ordu yığarak yürüdü. İran ordusunun arkasında “Bisütun” dağı vardı. Yine Rüstem'in sayesinde İranlılar bu savaşı kazandılar. Alp Er Tunga Karluk'a kadar kaçtı. Beylerine dedi ki: “Ben dñnyaya buyruğumu geçiriyordum. Minûçehr zamanında bile İran Turan'a denk olamamıştı. Fakat bugün İranlılar hayatımı sarayımda bile tehdit ediyorlar. İyi bir öç almayı düşünüyorum bin kere bin bir Türk ve Çin ordusuyla yürüyelim.”

Toplanmaya başladılar. Fakat bizzat Alp Er Tunga'nın iştirak etmediği ilk savaşı İranlılar kazandılar. İran padişahı asıl Alp Er Tunga'yı yok etmek

istiyordu. Yeniden her yandan ordular toplayarak ilerledi. Alp Er Tunga bin kere bir ordusunun üçte ikisini toplamıştı. “Beykent” şehrinde oturuyordu. Karargâhında pars derisinden çadırlar vardı. Kendisi altın ve mücevherli bir taht üzerinde idi. Karargâhın önünde birçok kahramanların bayrakları dikili idi. İleriye gönderdiği ordunun bozulduğunu duyunca başı döndü. Öç almadan dönmemeye ant içti. Oğlu “Kara Han” a ordusunun yarısını vererek Buhara’ya gönderdi. Oğullarından Şide (ki asıl adı Peşeng idi), Cehen, Afrâsiyâb, Girdegîr ve oğlu “İlâ”nın oğlu Güheylâ bu orduda idiler. Çiğil, Taraz, Oğuz, Karluk ve Türkmenler çerisini teşkil ediyordu. İki ordu karşılaştınca ilk önce İran padişahı Keyhüsrev’le Alp Er Tunga’nın oğlu Şide teke tek dövüştüler. Şide öldü. Alp Er Tunga bunu duyunca saçlarını yoldu. Ertesi gün iki ordu akşama kadar savaşmış ayrıldılar. Daha ertesi gün yine çarpışıldı. Alp Er Tunga kükremiş gibi saldırıyordu. İran’ın büyük pehlivanlarından bir kaçını öldürdü. Keyhüsrev’le Alp Er Tunga karşı karşıya geldiler. Fakat Turan pehlivanları onun İran padişahıyla dövüşmesini istemeyerek atının dizgininden tutup geri götürdüler. O gece Alp Er tunga ordusunu alıp Ceyhun’un ötesine geçti. Kara Han’ın ordusuyla birleşip Buhara’ya geldi. Biraz dinlendiler. Sonra payitahtı olan Gang’a geldi. Bu şehir cennet gibiydi. Toprağı mis, tuğlaları altındı. Her yerden ordular çağırırdı. Bu sırada casusları Keyhüsrev Ceyhun’u geçti diye bildirdiler. Keyhüsrev önce Suğd’a geldi. Bir ay kalıp itaate aldı. Yine ilerledi. Türkler İranlılara su vermiyorlar, ordunun arkasında yalnız kalmış İranlı bulurlarsa öldürüyorlardı. Keyhüsrev de önüne çıkan saray, kale, kadın, erkek ne bulursa yok ediyordu. İki ordu “Gülzariyun” ırmağı kıyısında karşılaştılar. Birbirine girdiler. Alp Er Tunga’nın ordusunda Keyhüsrev’e korku gelmişti. Ordunun arkasına çekilip Tanrı’ya yalvardı. Derhal bir fırtına kopup tozları Turan ordusuna doğru atmaya başladı. Türkler bozuldular. Fakat Alp Er Tunga kaçmak isteyenleri öldürerek ordusunu durdurdu. Dönüp yine savaştılar. Gece çökünce iki ordu ayrıldı. Alp Er Tunga ertesi gün yine çarpışacaktı. Fakat kendisine gelen bir haberci oğlu Kara Han’ın ordusundan bir Kara Han’ın sağ kaldığını bildirdi. Bunun üzerine ağırlıklarını bile toplamadan hızla ordusu ile çöle atıldı. Rüstem’i vurmak istiyordu. Keyhüsrev bunu Rüstem’e bildirdiği gibi kendisi de onun ardına

düştü. Alp Er Tunga Gang'a gelip Rüstem'e baskın yapmak istediye de onun tetikte olduğunu görerek vazgeçti. Şehre girdi.

Bu kalabalık şehrin kalesi o kadar yüksekti ki üstünden kartal bile uçamazdı. İçinde yiyecek boldu. Her köşesinde kaynaklar, havuzlar vardı. Havuzlar bir ok atımı boyunda ve eninde idi. Güzel bahçeleri, saraylarıyla bir cennetti. Alp Er Tunga ordusuyla Gang'a kapandı. Çin padişahına da mektup yazıp yardım diledi. Keyhüsrev de ordusuyla gelerek Rüstem'e katıldı. Kalenin çevresinde hendekler kazdırdı. Odunları yığıp katranla ateşe verdiler. Duvarlar yıkıldı. Şehre hücumla girdiler. Herkesi öldürdüler. Alp Er Tunga sarayının altındaki gizli yoldan iki yüz beyi ile kaçarak kurtuldu. Çin padişahının yanına gitti. Çin hakanı büyük bir ordu hazırlamıştı. Bunu duyan Türkler her taraftan Alp Er Tunga'nın yanına gidiyorlardı.

Keyhüsrev Gang'a bir kumandan bırakıp Alp Er Tunga'nın üzerine yürüdü. Karşılaştılar. Alp Er Tunga ona bir mektup yazarak insanlardan uzak ve kendisinin beğeneceği bir yerde teke tek dövüşmeyi teklif etti. Keyhüsrev kabul etmedi. O gün iki ordu akşama kadar çarpıştı. Gece olunca Keyhüsrev, ordusunun önüne hendekler kazdırdı. Bir kısım kuvvetlerini Türk ordusunun gerisine gönderdi. Türkler gece baskını yapıp hendeğe düştüler. Arkalarındaki kuvvetler de pusudan çıktı. Alp Er Tunga kalan çerisiyle çöle çekildi. Keyhüsrev Gang'a döndü. Çin padişahı da Keyhüsrev'den korkarak ona elçi gönderdi. Keyhüsrev Alp Er Tunga'yı bir daha yanına almamak şartıyla onunla barıştı.

Alp Er Tunga bunu işitince perişan bir halde çöle çekildi. Zere denizine geldi. Bu ucu bucağı olmayan bir denizdi. Orada bir gemici vardı: "Ey Padişah! Bu derin denizi geçemezsin. 78 yaşımdayım. Bunu bir geminin geçtiğini görmedim" dedi.

Alp Er Tunga: "Tutsak olmaktansa ölmek yeğdir" diye cevap verdi. Bir gemi yüzdürttü. Binip yelken açtılar. "Gangidiz" şehrine vardılar. Alp Er Tunga orada "Geçmiş düşünmeliyim. Talih yine bana döner" diyerek yatıp uyudu.

Keyhüsrev, Alp Er Tunga'nın suyu geçtiğini haber aldı. Hazırlıklar yaparak bir takım ülkeleri aldıktan sonra Zere denizinin kıyısına geldi. Yedi ayda denizi geçtiler. Gangidiz'i aldılar. Bulduklarını kestilerse de Alp Er Tunga gizlice kaçtı. Keyhüsrev Turan'ın payitahtı olan Gang'a geldi. Alp Er Tunga'yı soruşturdu. Kimse bilmiyordu. Hâlbuki bu sıralarda o, yiyeceksiz içeceksiz dolaşıyordu. Kayalık bir dağın tepesinde bir mağarayı kendisine ev yapmıştı. Bu mağarada insanlardan uzak yaşayan "Hûm" adında biri vardı. Bir gün mağarada bir ses işitti. Alp Er Tunga kendi kendine talihine yanıyordu. Bu sözlerin Türkçe olmasından yabancının kim olduğunu anlayan Hûm ona hücum ederek tutsak etti. Fakat o yine kaçarak suya atladı. Keyhüsrev bu işi duydu. Hile ile Alp Er Tunga'yı sudan çıkararak öldürdüler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞU DESTANI

İslamiyetten önceki Türk destanlarının ve mitlerinin parçalarının kaynakları, çoğunlukla, Türklerin münasebette bulundukları kavimlerin dillerine yapılmış olan tercümelerdir. Şu Destanı da Kâşgarlı Mahmud tarafından küçük bir rivayet hâlinde Arapça olarak tespit edilmiştir. Esas itibariyle Kaşgârî'nin Dîvânü Lügati't Türk adlı eserinin "Türkmen" maddesinde yer alan destan ile ilgili diğer parçalar da yine aynı eserin "Öge" ve "Uygur" maddelerinde tespit edilmiştir.

Hüseyin Nihâl Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde Şu Destanı'nı verirken "öge" maddesini de Hakan Şu ile Zülkarneyn'in öncülerinin savaştığı kısma ekleyerek iki maddeyi destan çatısı altında birleştirmiştir. Daha sonra ise Ahmet Bican Ercilasun, aynı eserin içerisinde yer alan "Uygur" maddesinin de bu destanın bir parçası olduğunu tespit ederek, bu parçanın Hakan Şu ile Zülkarneyn'in barışmasından sonraki bölüme ilave edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Çalışmamızda, bu üç madde altında ayrı ayrı verilen parçaları destan çatısı altında birleştirerek tek bir metin halinde verdik.

4.1. ŞU DESTANI'NIN METNİ

Zülkarneyn, Semerkant'ı geçerek Türk ülkelerine doğru yöneldi. O günlerde Türk hükümdarı Şu adlı genç bir hakandır. Azametli bir ordusu vardı. Balasagun yakınlarındaki Şu Kalesi'ni yaptıran o idi. Ordusundaki beyler için Şu Kalesi'nde her gün 360 nöbet davulu vurulurdu.

Adamları Şu'ya şöyle dediler: "Zülkarneyn denen adam yaklaştı. Onunla savaşacak mıyız? Bize buyruğunuz nedir?" Şu, Hocend vadisinin kıyısına, gözcülük yapmak ve Zülkarneyn'in geçişini haber vermek üzere

kumandanlarından 40 kişi göndermişti. Bu birlik, hakanın askerlerinden hiç kimse fark etmeden harekete geçip gitmişti. İşte bundan dolayı, “savaşacak mıyız?” diye sorulduğu zaman, hakanın gönlü rahattı.

Hakanın gümüşten bir havuzu vardı. Sefer sırasında da onu yanında taşır, içine su doldurur, sonra da kazları ve ördekleri içinde yüzdürürdü. Hakan, “savaşacak mıyız?” diye soranlara cevap olarak “şu kazlara ve ördeklere bakın, nasıl suya dalıyorlar” dedi. Bunun üzerine milletin yüreğine korku düştü. Savaşmak veya bir tarafa çekilmek için herhangi bir hazırlığın yapılmadığını zannettiler. Derken Zülkarneyn ırmağı geçti. Öncüler de geceleyin hakana gelip Zülkarneyn’in ırmağı geçtiğini haber verdiler. Hakan geceleyin davullar çaldırdı ve doğuya doğru yürüdü. Önceden hazırlık yapılmadan hükümdarlarının yürüyüşe geçtiğini gören halk arasında büyük bir karışıklık oldu. Herkes binecek ne bulduysa kendini onun üzerine attı ve hakanın ardı sıra gitti. Karışıklıktan, biri diğerinin, diğeri öbürünün hayvanını almıştı. Sabah olunca ordugâh, dümdüz bir ova hâline gelmişti. Bilindiği gibi, zamanımızdaki Tıraz, İspîcâp, Balasagun ve diğer büyük şehir ve beldeler o devirde henüz yoktu. Hepsi sonradan kuruldu. Halk o zaman konargöçer olarak yaşıyordu.

Hakan ve ordusu gitmiş, fakat onlardan 22 kişi aileleriyle birlikte orada kalmıştı. Bunlar geceleyin yüklerini yükleyecek hayvan bulup gidememişlerdi. İşte bu kitabın başında adlarını andığım ve hayvanlarının damgalarını belirttiğim bunlardır. Kınık, Salgur ve diğerleri bunlardandır. Bu 22 kişi, yaya olarak gitmek veya bulundukları yerde kalmak için düşünürken iki adam gördüler. Bu iki adam, yüklerini sırtlarına yüklemiş, ailelerini yanlarına almış vaziyette ordunun izini takip edip gidiyordu. Yorgundular ve yüklerinin altında terlemişlerdi. Durdular ve 22 kişiyle bu konuda konuşup danıştılar. 22 kişi onlara şöyle dedi: “Ey iki adam! Bu herif (yani Zülkarneyn) bir yolcudur; asla bir yerde durmaz, bizim yanımızdan da geçip gidecek ve biz yurdumuzda kalacağız.” Türkçe o ikisine “kal aç” dediler. “Ey iki adam! Kalın, durun, bekleyin” anlamında. Sonraları onlar “Halaç” diye adlandırıldılar. Halaçların aslı budur; iki boydurlar.

Zülkarneyn gelip bu iki insan taifesini, ayırdedici işaretleri ve Türk alâmetleri ile görünce, hiç soruşturmadan, “Türkmânend” dedi. Bu söz, “bunlar Türk’e benziyorlar” demektir. Bu ad o günden bugüne kadar onların ismi olarak kaldı. Onlar, aslında 24 boydur. Fakat iki Halaç boyu, bazı hususlarda onlardan ayrılırlar ve dolayısıyla onlardan sayılmazlar. Aslı budur.

Hakan Şu Çin’e gitmişti. Zülkarneyn de onu takip etti. Zülkarneyn, Uygur yakınlarında hakana yaklaşınca hakan, gençlerden toplanmış, bir bölük askeri öncü birliği olarak ona doğru gönderdi. Hakanın veziri “sen Zülkarneyn’in üzerine gençleri gönderdin; onların içerisinde denenmiş, yaşlı savaş eri adamların dahi bulunması gerekti” dedi. Hakan yaşlı ve tecrübeli anlamına olarak, “öge mi?” diye sordu. Vezir “evet” cevabını verdi. Bunun üzerine hakan yaşlı, sınanmış bir kimseyi de birliğin içerisinde gönderdi. Zülkarneyn de hakana doğru bir öncü birliği gönderdi. Hakanın birliği Zülkarneyn’in öncü birliğine bir gece baskını yaptılar ve düşmanları yendiler. Türklerden biri Zülkarneyn’in askerlerinden birine bir kılıç vurmuş, herifi göbeğine dek parçalamış. Öldürülen adamın belinde, içerisinde altın bulunan bir kemer varmış; kemer de kesilmiş, altınlar kana bulaşarak dökülmüş. Ertesi sabah Türk askerleri kana bulaşmış olan altınları görerek birbirlerine “bu ne?” demişler; “altın kan” cevabı verilmiş. Orada bulunan büyük bir dağa hemen bu adı vermişler. Uygur ülkesine yakın olan bu dağın çevresinde Türk göçebeleri bulunur. Zülkarneyn bu gece baskınından sonra Türk hakanı ile barışarak Uygur şehirlerini kurdu. Bir müddet burada kaldı.

Uygur: beş şehirli bir vilayetin adıdır. Zülkarneyn Türk hakanı ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır. Bana, Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizamettin İsrafil Toğan Tekin babasından hikâye eder ki: Zülkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk hakanı ona dört bin kişi göndermiş; tulgalarına takılan kanatlar şahin kanatları imiş. Bunlar öne ok attıkları gibi arkaya da ok atarlarmış. Zülkarneyn bunlara şaşakalmış ve “bunlar kendi kendilerine geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar; çünkü bunların elinden av kurtulmaz, istedikleri zaman avlayıp yiyebilirler” demiş ve bu vilayete Huzhur adı verilmiş. Bu vilayette beş şehir vardır. Vilayetin halkı

en katı kâfirlerdir, son derece atıcıdırlar. Zülkarneyn'in yaptırmış olduğu Sülmi, Koçu, Canbalık, Yangibalık adındaki şehirlerdir.

Hakan Şu, çekilen Zülkarneyn'in izini takip ederek Balasagun'a kadar geri döndü. Kendi adıyla, "Şu" olarak adlandırılan bu şehri kurdu. Oraya bir tılsım bağlanmasını emretti. Bugün bile leylekler bu şehrin karşısına kadar gelir, fakat şehrin ötesine asla geçemezler. O tılsım o günden bugüne kadar kalmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖK TÜRKLER

Siyasi bir isimlendirme olan Kök Türk kavim adındaki Kök (gök)'ün manaları: “mavi renk, gökyüzü, göğe ait, doğu, kök, kaynak, menşe” gibi gösterilir. Bu izahlar yapılırken “Gök Tanrı” deyiminde geçen “Gök” ve bunun manası da göz önünde bulundurulmalıdır.³⁸⁴

Çin'in yegâne amacı, Hun Türkleri'nin siyasi hayatına son vermektir. Sonunda bu amacına ulaşan Çin, Güney Hun Devleti'ne bağlı Hun boylarını kuzey eyaletlerine yerleştirmiş ve başlarına birer Çinli vali tayin ederek, uzun bir süre rahat etmişti. Sayıları 19'u bulan Hun boyları, burada yüz yıl kadar hareketsiz kaldıktan sonra, 4. yüzyılın başlarından itibaren Çin'de çıkan karışıklıklardan yararlanmışlar ve yeni Hun devletleri kurmaya başlamışlardır. Bunlardan biri de, 401-429 yılları arasında hüküm süren Kuzey Liang Devleti'dir. Kök Türk devletini kuracak olan “Aşina”³⁸⁵ boyu da, Kuzey Liang Devleti'ne bağlı boylar arasında yer alıyordu. Tabgaç Türk Devleti (338-557), korkunç bir darbe ile Kuzey Liang Devleti'ne son verince (439), Aşina boyunun bu darbeden kurtulabilen aileleri, zamanın en büyük devletine sahip olan Avarlar'a (Juan Juanlar) sığınmışlardır. İşte Kök Türkler'in tarih sahnesine çıkışları bu olaydan sonra olmuştur.³⁸⁶

Kitabelerde Kök Türk Devleti'ni kuranların hangi kabileden oldukları yönünde kesin bir şey söylenmiyorsa da, Çin kaynaklarından yola çıkarak, Kök Türk hanedan soyunun Börülü ailesinden geldiği söylenebilmektedir. Orkun havzasında yer alan Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının tepelerinde yer alan, kurttan süt emen çocuk motifi de bunu tasdik eder. Ayrıca Çince vesikalar Kök Türklerin menşeiini anlatırken “Kurttan Türeyiş Destanı”nı

³⁸⁴Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.23-24.

³⁸⁵Börülü ailesi/A-shih-na

³⁸⁶Memiş, Ekrem; **Eskiçağda Türkler**, 3. bs., Konya, Çizgi Kitabevi, 2009, s.101; Eberhard, Wolfram; **Çin Tarihi**, 2. bs., Ankara, T.T.K. Yay., 1987, s.172.

nakletmektedirler. Yine bu vesikalarda Kök Türklerin, Türk Hun neslinin devamı oldukları da görülmektedir.³⁸⁷

Katliam şeklinde gerçekleşen Tabgaç darbesi, uzun yıllar Aşina soylularının hafızalarından silinmemiştir. Hatta bu olay, Kök Türklerin Ergenekon Destanı'na konu olmuş ve hafızalarda günümüze kadar yaşatılmıştır. Altay dağlarının çevresine yerleştirilen Aşina boyuna bağlı aileler, burada uzun süre demircilik yapmışlar ve efendileri olan Avarlar'a silah imâl etmişlerdir.³⁸⁸ Ergenekon Destanı'nda bu olayların, dağların ve demircilerin izleri motif motif görülmektedir. Demirciliğin dışında Çin ile ipek ticareti de yaparak, bir asır içinde güçlü bir kavim haline gelmişlerdir.³⁸⁹

Bumın, Çin Wei Devleti ile ticari ilişkilerin dışında siyasi ilişkiler de kurmak istiyordu. Wei hükümetinin diğer Çin hükümetlerine karşı vereceği mücadelede güvenilir bir müttefike ihtiyaç duyması, Kök Türklerin arzu ettikleri fırsatın doğmasına yol açtı. Nitekim 545 yılında Wei hükümeti, Kök Türklerle bir elçilik heyeti gönderdi. Bumın, Çin elçilik heyetini, "imparatorluktan nezdimize heyet geldi. Devletimiz bundan gurur duyar." sözleri ile karşıladı.³⁹⁰ Çünkü bu olay, Kök Türklerin siyasi olarak tanınması anlamına geliyordu. Bu gelişmeyi en iyi şekilde değerlendirmek isteyen Bumını hediyelerle birlikte kendi elçilik heyetini de Çin'e gönderdi. Böylece o, kendi devletini kurma yolunda ilk ve en önemli adımı atmış oluyordu.³⁹¹

546 senesine gelindiğinde ise, bir Tölös³⁹² ayaklanması üzerine Börölüler Avarları uyarmış ve yardım etmişlerdi. Hatta kaynaklar, bu sırada Bumın'ın elli bin Tölös ailesini egemenliğine aldığını da söylemektedir. Bundan dolayı Bumın, Avar kağanının kızını istedi. Buna çok kızan Anaguey; "siz benim kölelerimsiniz, demircilerimsiniz, böyle bir talepte bulunmaya nasıl cesaret ediyorsunuz" diye bu teklifi geri çevirdi. Muhtemelen Bumın'a

³⁸⁷Gömeç, Saadettin; **Kök Türk Tarihi**, 4. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2011, s.25.

³⁸⁸Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.102.

³⁸⁹Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.102.

³⁹⁰Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, s.93.

³⁹¹Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.102

³⁹²Teşkilatsız Türk grupları

gönderilen küstah elçi onu aşağılayınca, öldürüldü.³⁹³ Gururu çok incinen Bumın, vakit kaybetmeden Avar kağanı üzerine yürüyerek, onu büyük bir yenilgiye uğrattı. Ardından da bağımsızlığını ilan ederek, 552 yılında Kök Türk Devleti'nin kuruluşunu tamamladı. Ötüken bölgesini kendine başkent yapan Bumın Kağan, batı bölgelerinin yönetimini “Yabgu” unvanı ile kardeşi “İstemi”ye bıraktı. Bumın Kağan aynı yıl içerisinde öldü.³⁹⁴

Bu dönem kitabelerde şöyle anlatılmaktadır: “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer ve ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış ve insanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan ve İstemi Kağan hükümdar olmuş. Tahta oturarak Türk milletinin devletini ve kanununu düzenleyivermiş, yönetivermiş. Dört bir yandaki milletler hep düşmanmış. Ordular göndererek dört bir yandaki milletleri almış, itaat ettirmiş. Dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Doğuda Kingan dağlarına, batıda Demir Kapı'ya kadar (halklarını) yerleştirmiş. Bu ikisi arasında pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Kök Türkleri düzene sokarak öylece hüküm sürermiş. (onlar) Bilge kağanmış, yiğit kağanmış. Şüphesiz bakanları da bilgeymiş, yiğitmiş. Beyleri de milleti de şüphesiz uyum içindeymiş. Onun için devleti öylece yönetmiş, kanunları düzenlemiş şüphesiz. Sonra da öylece uçmağa varmış.”³⁹⁵

Bumın Kağan'ın ölümünden sonra Kolo (Kara) (552-553), Mukan (Börü Kan) (553-572) ve Tabo (Taspar) (572-581) ardarda kağanlık yaptılar. Son derece sert bir karaktere sahip olan Mukan Kağan, ikinci bir darbe ile Avarların son kalıntılarını ortadan kaldırdı. Kıtayları ve Kırgızları itaat altına aldı. Düzenlediği seferlerle Çin Chou (Çu) ve Ts'i (Çi) devletleri üzerinde baskı kurdu. Diğer taraftan İstemi Yabgu da, Mukan Kağan adına İran Sasani İmparatorluğu'nun sınırlarına kadar bütün batı ülkelerini fethetti. Böylece

³⁹³Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.35.

³⁹⁴Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.102-103.

³⁹⁵**Köl Tigin Yazıtı**, Doğu Tarafı, 1-4; **Bilge Kağan Yazıtı**, Doğu Tarafı, 1-5; Tekin, Talât; **Orhon Yazıtları**, 3. bs., Ankara, T.D.K. Yay., 2008, s.25, 51.

devlet kısa süre içinde Mançurya'dan İran'a kadar uzanan güçlü bir devlet haline geldi.³⁹⁶

Mukan ölmeden önce oğlu Ta-lo-pien'in yerine kardeşi Taspar'ın tahta geçmesini vasiyet etmişti.³⁹⁷ Bunun sebebi Ta-lo-pien'in annesinin asil, yani Türk soylu olmayışydı.³⁹⁸ Taspar hakkında Çin kaynaklarındaki ilk kayıt "Mukan Kağan zamanından beri onun ülkesi çok kuvvetli olduğu için, Çin'i zora sokan, sıkıştıran" şeklindedir. Bu taht değişikliğini takip eden Çin'deki iki devlet, hemen harekete geçip Taspar Kağan ile dostluk ilişkileri kurmaya çalıştılar. Taspar Kağan artık iki Çin devletinin de hâkimiyet altına alındığını düşünüyordu Bu sebeple Çin'deki iki devletin mücadeleleri ile ilgili olarak etrafındakilere "benim güneydeki iki vefakâr oğlum sebepsiz yere niye kavga ediyorlar" diyordu.³⁹⁹ Taspar Kağan, ülkesinin çok genişlemiş olduğunu düşünerek yeni bir idarî teşkilatlanmaya gitti. Doğu bölgelerin idaresini yeğeni İşbara'ya, batı bölgelerinin idaresini ise kardeşi Ju-tan'ın oğlu Börü (Pu-li)'ye verdi. Bunların unvanları "küçük kağan" idi ve Taspar Kağan'a bağlıydılar.⁴⁰⁰

Taspar Kağan, Çin edebiyatı ve felsefesine büyük ilgi duyuyordu. Çin'den birçok edebî ve felsefî eseri tercüme ettirdi. Fakat bu arada Budist misyonerlerin de etkisi altında kalan Taspar, Buda dinini Kök Türk ülkesinde yerleştirmeye ve korumaya kalkıştı. Hâlbuki bu din, Türklerin geleneklerine ve hayat tarzına hiç uymuyordu. Çünkü Buda dini, et yemeyi ve savaşmayı yasaklıyordu.⁴⁰¹

Kök Türk Devleti, kurulduğu andan itibaren Doğu ve Batı Kök Türkleri olmak üzere ikili bir sistemle yönetiliyordu. Batı Kök Türk yabguları, Doğu Kök Türk hakanlarının yüksek hâkimiyetlerini tanıyorlar; fetihleri, iç ve dış siyaseti hep onlar adına yürütüyorlardı. Kuruluş üzerinden yaklaşık çeyrek asır geçtikten sonra Doğu Kök Türk iktidarı, Çin'in körüklediği taht

³⁹⁶Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.103.

³⁹⁷Taşagıl, Ahmet; **Göktürkler I-II-III**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 2012, s.27.

³⁹⁸Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.61.

³⁹⁹Taşagıl, Ahmet; **a.g.e.**, s.27.

⁴⁰⁰Taşagıl, Ahmet; **a.g.e.**, s.27.

⁴⁰¹Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.103-104.

kavgalarıyla sarsılmaya başladı. İktidar mücadeleleri ile iyice zayıflayan devlet, 582 yılında Doğu ve Batı Kök Türk Devleti olmak üzere ikiye ayrıldı.⁴⁰²

Batı Kök Türk Devleti büyümesini ve gelişmesini sürdürürken, Doğu Kök Türk Devleti gücünü büsbütün yitirdi. İşbara Kağan'ın Çin'e karşı arka arkaya düzenlediği bütün seferler felâketle sonuçlandı. Sonunda iç karışıklıklara, isyanlara, kuraklıklara, kıtlıklara ve dış baskılara dayanamayan İşbara Kağan, 585 yılında Çin egemenliğini tanımak zorunda kaldı.⁴⁰³ Çin'in, kendi adetlerini benimsemelerini dilemeleri üzerine Çinlilere: “ Bizim adet ve geleneklerimiz çok eski çağlardan beri süregelmektedir. Bundan dolayı onları değiştirmeye razı değilim. İdare edilenlerle yönetenler arasında kurulmuş olan kaideleri ben yaralayamam” diyerek, her şeye rağmen törelerinden vazgeçmeyeceğini söyleyecek kadar gururlu bir yapıya sahip olan İşbara Kağan, Çin egemenliği altında yaşamaya dayanamayarak iki yıl sonra öldü.⁴⁰⁴

Egemenliklerini kaybetmelerine rağmen, Çin'in Türkleri Çinlileştirmesine razı olmayan ve kahrından ölen İşbara Kağan'ın yerine Kimin Kağan (600-609) geçti. Kimin Kağan, İşbara Kağan'ın reddettiği şartları hiç düşünmeden kabul etti. Çin İmparatoruna, “Türk kavmini Çinliler gibi yapmaya, dillerini, âdetlerini ve giyimlerini değiştirmeye hazır olduğunu” bildirdi.⁴⁰⁵ Bunun üzerine Çin, Kök Türk kağanlarını devamlı kontrol altında tutabilmek için, onları kendi ülkesinde oturtmaya mecbur tuttu.⁴⁰⁶

Kimin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şipi Kağan (609-619), Kök Türklerin kırılan gururunu düzeltmek için, Çin'de meydana gelen karışıklıklardan da yararlanarak harekete geçti ve dağılmış vaziyetteki Türkleri biraraya topladı. Kök Türk ülkesindeki huzuru ve asayişi yeniden sağladı. Eş olarak aldığı prensesi, Çin'in iç işlerine karışmasını önlemek için bir kalkan olarak kullandı. Ayrıca, Çin'in kardeşi ile arasını açma girişimini de

⁴⁰²Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.105.

⁴⁰³Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.105.

⁴⁰⁴Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.70-71.

⁴⁰⁵Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, 27. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s.106.

⁴⁰⁶Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.105-106.

boşa çıkardı. İşbara Kağan'dan beri Çin'e verilen haracı kesti. Kendisini ele geçirmek amacıyla büyük bir ordu ile üzerine gelen Çin imparatorunu, ani bir baskınla kuşattı. Kurtuluştan ümidini kesen imparator, Kök Türklere yeniden yıllık vergi ödemek şartıyla canını kurtarabildi. Bu yenilgi dolaylı olarak Çin'de Sui hanedanının yıkılmasına da sebep oldu ve yerini Tang hanedanı aldı. Çin'in eskiden beri kullandığı politikalarını onlara karşı uygulayarak Çin içerisindeki taht kavgalarına karışan Şipi Kağan, kendisine imparatorluk hazinesini getiren bir generali himayesine aldı ve onu Çin kralı ilan etti.⁴⁰⁷

Fakat ne yazık ki, Şipi Kağan'dan sonra Kök Türk tahtına çıkan kağanlar bu yükselişi sürdüremeyerek hâkimiyeti tekrar kaybettiler. 630 yılında Kieli Kağan Çin'e karşı giriştiği son seferinde esir düştü ve Doğu Kök Türkleri bağımsızlıklarını tamamen yitirdiler.⁴⁰⁸ Kök Türklerin büyük bir bölümü Çin'de (Ordos) set boyunda "6 eyâlet bölgesi"ne yerleştirildi. Türklerin Çinlileşeceği umuluyordu. Fakat 680'e kadar geçen 50 yıl süresince Türk milleti kendini unutmadı, dilini, örf ve âdetlerini korudu, tarihinin şanlı hatıralarını ruhunda yaşattı.⁴⁰⁹

Türklerin Çin'e karşı başlattığı pek çok bağımsızlık hareketi kanlı şekilde bastırıldı. Bu hareketler arasında en çok hayret uyandıran, 639 yılında Kür Şad'ın ihtilâl teşebbüsüdür.⁴¹⁰ Kür Şad, usta savaşçılığı sayesinde dikkat çekmiş ve kendisine Tang imparatorunun muhafız kıtasında vazife verilmişti. Çinliler tarafından kendisine sağlanan ve sunulan hiçbir şeye kanmayan Kür Şad, Çin'den ve esaretten kurtulmak için kırk arkadaşı ile birlikte gizliden gizliye çalışmaya başlamıştı. Planları, bazı geceler tek başına şehirde dolaşan imparatoru esir alarak Çin'den dışarı çıkmaktı. Tuğlu'nun oğlunu Ötüken'e götürerek kağan yapmaya ant içmişlerdi. Ancak plânın tetbik edileceği gece aniden bir fırtınanın kopması, bütün işleri altüst etti. Zaman zaman sokaklarda gezen imparator, fırtına yüzünden o gece dışarı çıkmadı. Kararlarından vazgeçmeyen Kür Şad ve kırk yiğit arkadaşı sarayı basarak

⁴⁰⁷ Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.106.

⁴⁰⁸ Memiş, Ekrem; **a.g.e.**, s.107.

⁴⁰⁹ Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.108.

⁴¹⁰ Kafesoğlu, İbrahim; **a.g.e.**, s.108.

imparatoru esir almaya karar verdiler. Birçok muhafızı alt ederek imparatorun kapısına kadar geldiler ancak yardıma gelen ordu ile baş edemediler. Çin ordusundan kurulan Kür Şad ve birkaç arkadaşı, imparatorun ahırından atlar alıp Wei ırmağına doğru yöneldiler. Fırtına ve yağmurdan dolayı kabaran nehri geçemediklerinden burada ordu ile nehir arasında sıkıştılar ve öldürüldüler.⁴¹¹

Kür Şad ve arkadaşları başarılı olamadılar. Ancak onların bu hamlesi, Çin'e karşı ileride meydana gelecek olan bütün başkaldırıların temelini teşkil etti ve bağımsızlık ruhunu güçlü kıldı. Aşina soylularından Kutluk, 680 yılında 17 arkadaşı ile yeni bir mücadele başlattı. Kuvvetlerini önce 70 kişiye, ardından da 700 kişiye çıkaran Kutluk, başdanışmanı Tonyukuk'un da tavsiyeleri ile güçlenerek ilk seferini Çin'e düzenledi. Ganimet olarak 30 bin at, yüzlerce koyun, deve ve sığır elde etti. Ardından Ötüken bölgesini tekrar ele geçirerek pek çok Türk boyunu da birleştirdi ve 682 yılında Kök Türk Devleti'ni yeniden kurdu.⁴¹²

BOZKURT DESTANI

Çin Kaynaklarında tespit edilen ve Bahaeddin Ögel tarafından "Kurttan Türeyiş Efsaneleri" başlığı altında verilen metinler daha sonra pek çok araştırmacı ve bilim adamı tarafından "Bozkurt Destanı" olarak adlandırılmıştır.

Bahaeddin Ögel tarafından üç varyantı tespit edilerek yayınlanmıştır. Bilim adamlarınca "Bozkurt Destanı" olarak adlandırılan bu metinlerde, Kök Türklerin hanedanı olan Aşina ailesinin ve geniş manada Kök Türklerin kurttan türeyişi anlatılmaktadır. Üçüncü metinde Aşina ailesi ile birlikte, genel manada Türklerin türeyişi de kurda bağlanarak anlatılmıştır. Bu yönü ile bu metinler, bir türeyiş efsanesi hüviyetindedir. Bilinen coğrafya etrafında anlatılması ve muayyen bir ailenin ya da boyun türeyişini konu edinmesi ile mit olmaktan uzaklaşan bu metinler, epik bir kahraman etrafında teşekkül

⁴¹¹Gömeç, Saadettin; a.g.e., s.105.

⁴¹²Memiş, Ekrem; a.g.e., s.109.

etmemiş olması ve hacimce oldukça küçük parçalar halinde olması ile de destan olmaktan uzaktır.

Bu metinlere ait en önemli motifler, metinlerde “ata hayvan” olarak karşımıza çıkan “kurt” motifi ve kurttan doğumun gerçekleştiği “mağara” motifi’dir.

5.1. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ (A)⁴¹³

Kök Türkler, eski Hunların soyundan gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise A-şi-na (Börülüler) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamaya başladılar.

Daha sonra Lin adını taşıyan bir millet tarafından mağlup edildiler. (Mağlubiyetten sonra Kök Türkler), bu millet tarafından soykırıma tabi tutuldular.

(Tamamen öldürülen Kök Türkler içinde) yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin milletinin) Askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi).

(Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek besledi. Çocuk bu şekilde büyüdüktan sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamaya başladı. Kurt çocuktan bu şekilde gebe kaldı.

(Lin milletinin kralı) bu çocuğun hâlâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, (kurtla) çocuğu yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt hemen kaçtı ve Turfan memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova baştan başa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla

⁴¹³Chou-Shu adlı Çin kaynağındaki I. kayıttan akt. Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, s.20-21.

değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu.

Zamanla bu çocuklar büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. (İşte Kök Türk Devleti'nin kurucularının geldikleri)A-şi-na (Börülüler) ailesi de (bu on boydan) biridir.

Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Birkaç nesil geçtikten sonra hep birlikte mağaradan çıktılar. Juan Juanlara tâbi oldular. Altay eteklerine yerleştiler. Juan Juanların demircileri oldular.

5.2. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ (B)⁴¹⁴

Bazıları şöyle derler: Bir rivayete göre Kök Türklerin ilk ataları Hsi-Hai, yani Batı Denizi'nin kıyılarında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından onların kadınları, erkekleri ve büyüklü küçüklü (çocukları da dâhil) hepsi yok edilmişti. Yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber, onu da kol ve bacaklarını keserek "Büyük Bataklık"ın içerisindeki otların arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona her gün et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek sureti ile kendine gelmiş ve hayatta kalmıştı. (Az zaman sonra) çocukla kurt, karı-koca hayatı yaşamaya başlamışlardı ve kurt çocuktan hamile kalmıştı.

(Türklerin eski düşmanı Lin devleti, çocuğun hâlâ yaşadığını duyunca) hemen adamlarını göndererek, hem çocuğu hem de kurdu öldürmelerini emretmişti. Askerler kurdu öldürmek için geldikleri zaman, kurt onların geleceğini önceden haber almış ve kaçmıştı. Çünkü kurdun kutsal ruhlarla ilgisi vardı ve (daha önce onlar vasıtası ile haber almıştı).

⁴¹⁴ Ögel, Bahaeddin; a.g.e., s. 22-23.

Buradan kaçan kurt (Batı) Denizi'nin kıyısındaki bir dağa gitmişti. Bu dağ, Kao-ch'ang (Turfan)'ın kuzey batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da çok derin bir mağara vardı. (Kurt buraya gelince) hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırliklarla kaplı idi. Oranın çevresi de aşağı yukarı 200 milden fazla idi.

Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Kök Türk Devleti'ni kuran) A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu.

5.3. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ (C)⁴¹⁵

Kök Türklerin ataları, Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardır. Onların kabilelerinin reisine A Pang-pu denirdi. Onun on yedi tane büyük ve küçük kardeşi vardı. Büyük kardeşlerinden birinin adı da İ-ci Ni-su-tu idi. Bu çocuk kurttan doğmuştur. Bütün bu kardeşlerin, yaratılış bakımından tabiatları biraz budalaca idi. Bu sebeple de devletleri, düşmanlar tarafından süratle yok edildi.

Tabiatüstü bir kudrete ve özelliklere sahip olan İ-ci Ni-su-tu, yağmurun yağması ve rüzgârın esmesi hususunda emirler verebiliyordu. Onun iki karısı vardı. Bunlara yaz ve kış tanrılarının kızları denilirdi. Bu iki kadından birisi dört tane çocuk doğurdu. Bu çocuklardan biri beyaz bir leylek oldu. İkinci çocuk, A-fu ile Kem nehirleri arasında oturdu. Bunun adı da Çi-gu (Kırgız) idi. Üçüncü çocuk da, Çu-çin suyunda yerleşti.

Dördüncü çocuk ise Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu ve kardeşlerinin de en büyüğü idi. Bu dağlar üzerinde, yıkılan eski devletin başkanı A Pang-pu'nun bir oymağı yaşıyordu. (Bu dağların çok soğuk olması sebebiyle) bu oymak da soğuktan çok ızdırap çekiyor (ve ısınmanın bir yolunu bulamıyordu). Dört çocuğun en büyüğü, burada ateşi bulmuş ve onları

⁴¹⁵ Ögel, Bahaeddin; a.g.e., s. 27-28.

ısıtarak beslemişti. Bu yolla da oymak halkı hayatta kalmanın yolunu bulmuştu. Bunun üzerine diğer üç kardeş de birleşerek büyük kardeşlerini başkan seçmişlerdi. Büyük kardeş başkan olunca da Türk unvanı verilmişti.

Bu Türk'ün özel adı da Na Tu-liu idi. On tane de karısı vardı. Bu kadınların doğurdukları erkek çocukların hepsi de soy adlarını annelerinin adlarından alıyorlardı.

(Kök Türk Devleti'nin kuran) Aşina ailesi ise (Türk'ün) küçük karısının soyundan geliyordu. Türk ölünce, on ayrı anneden doğan çocukların hepsi toplandılar ve aralarından birini başkan yapmak istediler. Hepsi bir arada büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şöyle anlaştılar: “Ağaca doğru en yükseğe kim atlayabilirse o başkan olacaktır”. Aşina'nın oğlu, diğerlerinin arasında en genç olmasına rağmen en yükseğe atladı. (En yükseğe atlayınca da) hepsi onu kendilerine başkan yaptılar.

5.4. KÖK TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANESİ'NE AİT MOTİFLER

5.4.1. Kurt Motifi

Bu motif, 1. bölümde, “Oğuz Kağan Destanı'na Ait Motifler” başlığı altındaki “Kurt Motifi” başlığı içerisinde incelenmiştir. Bkz.: 1.5.13

5.4.2. Mağara Motifi

Ağaç kovuğu, balina karnı ve mağara gibi imgeler psikanalizde ana rahmi imgesi olarak yorumlanmışlardır. Mitolojideki ve destanlardaki pek çok doğum hadisesinin bu mekânlarda gerçekleştiği görülür. Oğuz Kağan Destanı'nın Reşideddin tarafından aktarılan Farsça nüshasında, annesi Kıpçak'ı böyle bir ağaç kovuğunda dünyaya getirmiştir. Kök Türklere ait türeyiş efsanelerinin iki varyantında da Kurdun Aşina ailesinin atasını ve diğer çocukları oldukça geniş bir mağarada dünyaya getirdiği anlatılmaktadır.

Mağara metaforu Eflâtun'un idealar âlemini açıklarken başvurduğu bir benzetmedir. Ancak psikologlar bu metafora, insanlığın bilinmeyen dönemlerine işâretle arketip (archetipe) olarak bakarlar. Arketipler insanoğlunun ortak bilinçaltını yansıtır. Mağara da simge olarak insanlığın bilinmeyen dönemlerine ilişkin ölüm ve yeniden dirilmeyi gösteren önemli bir arketiptir.

Mağara ve yeraltı Jung'a göre; bilinçdışının henüz hiçbir ayrıma yer vermeyen bir katmanıdır. Mağara yeniden doğuşun gerçekleştiği yer, insanın kuluçkaya yatıp yenilenmek üzere kapatıldığı gizli bir oyuktur. Her kim mağaraya, yani herkesin kendi içinde taşıdığı mağaraya ya da bilincin dışındaki karanlığa girerse, kendini önce bilinçdışı bir dönüşüm sürecinin içinde bulur. Bu ona, bilinci ve bilinçdışının içerikleri arasında bir bağ kurmasını sağlar.⁴¹⁶

Mağaradan çıkış, aydınlanma, bilincin uyanışı, bir ruhsal doğum gibi algılanabilir.

Bir dağ var yükselmişti, başı göğe ermişti,

Çadır direği gibi, gök kubbesin germiştir.

Bazen demirden idi, bazen bakırdan idi,

Kökünü yere salmış, kapısı yerde idi.

Demirdenmiş çatısı, mağaraymış kapısı,

Altında "cennet" varmış, yerin buymuş yapısı.

Mağara, eşiğin aşılmasıyla geçilen gizli ülkedir. Mağara motifinin arka planında yeraltını yerüstüne bağlayan kapı ya da ana rahmi anlayışı hâkimdir. Varlığa açılış, erginlenme bir yeniden doğuş, diriliş anlamına gelen

⁴¹⁶ Jung, Carl Gustav; **Dört Arketip**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s.66-67.

mağara bir ana gibi bağıında yavrularını büyütüp yetkinleştirerek yeniden varoluşu sağlayan kutsal bir mekândır.

Zihinsel anlam kalıplarımızın gerek toplumsal ve gerekse kültürel kodlarından biri olan dağlar (demirdağ) ve mağara motifleri ile yok olmak üzere olan Türk milletinin bu kutsal mekânda çoğalması, bir mağaradan, bir ocaktan kıtalara ulaşabilen engin bir birikimle vatanlarına dönerek devlet kurmaları anlatılmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

ERGENEKON DESTANI

6.1. ERGENEKON DESTANI'NIN METNİ⁴¹⁷

Bu kutsal kitabın girişinde de söylendiği gibi Moğol boyları, genel olarak Türk boylarının bir bölümüdür. Bu her iki kavmin de, şekilleri ve dilleri birbirine benzer. Bunların hepsi de Nuh Peygamber'in oğlu olan Bulca Han'ın soyundan türemişlerdir. Bulca Han, bütün Türk kavimlerinin atası idi. Aradan birçok asırlar ve uzun zamanlar geçmiştir. Elbette ki bu uzun zaman içinde, olayların birçokları unutulmuştur. Türklerin başlangıçta kitapları ve yazıları yoktu. Bunun için de tarih olaylarını yazamamışlardı. Onların belirli ve eski bir tarihleri de yazılmış değildi. Onun için şimdi söylenen tarih olayları da, çok yakın zamanda söylenenlere ve nesilden nesile anlatılan bilgilere göre öğrenilmiştir.

Daha önce Moğol adı verilen bu boyların, aşağı yukarı 2000 sene önce Türk boyları ile araları açılmış ve birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu düşmanlık o kadar büyümüş ve inada dökülmüştü ki, birbirlerini ortadan kaldırmak için durmadan savaşıyorlardı. Sözlerine inanılır, doğru sözlü ve bilgili kişilerin anlattıklarına göre Türk boyları, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdi.

Bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla iki erkekten başka kimse kalmamıştı. Bu iki ev halkı da (Türkler) gelir de bizi öldürür diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı hep dağlar ve ormanlarla örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin, bir geçidinden başka girilip çıkılacak bir yeri de yokmuş. Bu geçitten bile bin bir güçlük ve zorluklar girilip çıkılmış. Dağların orta yeri ise dümdüz ve çayırılık bir ova

⁴¹⁷Reşideddin Fazlullah, **Cami'üt-Tevarih**, çev. A. Gölpınarlı, İstanbul, t.y., s.133-137'den akt. Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, s.61-64.

imiş. Bu ovanın adına da Ergenekon derlermiş. “Kon” sözünün manası “dağ bel, geçit” demektir. Ergene ise “sarp” anlamına gelen bir sözdür.

Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu kişinin adı Negüz ve Kıyan idi. Onlar senelerce o güzel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmaya başladı. Birbirleri ile evlenmek yolu ile gittikçe çoğaldılar. Bölüm bölüm ayrıldılar. Böylece meydana gelen onların oymakları, ayrı ayrı adlar almaya başladılar. Bu oymaklara obak denirdi. Her obak, belirli bir kan birliğinden ve soydan olurdu. Obaklar çoğalınca, onlar da bölümlere ayrıldılar. Ne kadar çoğalır ve ayrılırsa ayrılınsınlar, bu oymakların hepsi birbirine akraba ve yakın idiler. Onun için birbirine yakın ve akraba olan oymaklara Moğol-Dürlüğün derlerdi.

Moğol adı “Mong-ol” sözünden gelir. Anlamı ise “süzülmüş ve saf” demektir. Moğolcada Kıyan sözü, “dağların tepesinden aşağıya doğru süratle akan sel” ile “sert, çevik, kuvvetli” anlamına gelir. Kıyat Bahadır adı, yiğit ve fevkalâde cesur ve kahraman olan kimselere verilen bir addır. Bu adı ancak böyle olan kimseler alabilir. Kıyat sözü ise, Kıyan’ın çoğuludur.

Bu dağların arasına sıkışarak çoğalmaya başlayan halklar, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zor idi. Hepsi bir araya gelip bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip oradan çıkmaya karar verdiler. Hepsi bir araya gelip ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle yük yük kömür getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak için de yetmiş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler üflenmeye başlayınca dağ hemen eriyip delinecekti. En sonunda ateşler yandı, körükler işledi ve geçit eriyip parçalandı. Bu sırada pek çok da demir elde edilmişti. Tabi olarak yol da açılınca içeride hapsolan halkın hepsi dışarıya kolaylıkla çıkabildi. Bu suretle bozkırlara yayılıp her biri bir yerde yerleştiler.

YEDİNCİ BÖLÜM

UYGURLARIN TÜREYİŞ DESTANI

Uygurların büyük hanı Buku/Bögü Han etrafında teşekkül etmiş olan “Türeyiş Destanı”nın Fars ve Çin kaynaklarında yer almak üzere başlıca iki varyantı bulunmaktadır. Çin kaynaklarında yer alan metin destandan çok bir efsane özelliği arz etmektedir. Buku/Bögü Han ve başkaca 4 çocuğun ağaçtan türemesini anlatan bu metin içerisinde herhangi bir epik unsura rastlanmaz. Ancak 1226-1283 tarihleri arasında yaşamış olan Fars tarihçi Alaaddin Ata Melik Cüveynî tarafından kaleme alınan Tarih-i Cihangüşa adlı eserin birinci cildinde bu türeyiş efsanesini de içine alan ve Buku/Bögü Han’ın etrafında teşekkül etmiş bulunan bir destan anlatılmaktadır. Bu destan içerisinde Buku/Bögü Han’ın seferleri, kahramanlıkları ve cihan devleti kurması da anlatılmaktadır.

Cüveynî, üç cilt halinde Farsça yazdığı eserinin I. cildinde Cengiz Han’ın ortaya çıkışından, fetihlerinden, Güyük Han’ın ölümüne kadar olan Moğol tarihinden, Uygurlardan ve diğer Türk kavimlerinden bahseder. Uygurlar hakkında bilgi verirken, eskiden Ordu-Balık⁴¹⁸ bugün ise Mavu-Balık⁴¹⁹ denilen bir şehrin yakınında bulunan kayalarda yazılar olduğunu, kendisinin onları gördüğünü söyler. Anlattığına göre Ögetay Kağan zamanında o kayaların altını kazarlar. Orada ağzı taş levhayla kapatılmış bir kuyu bulurlar. Taş levhadaki yazıları gören Kağan, yazıların manasını sorduysa da yanındakiler okuyamaz. Başka adamlar da gelir ancak onlar da bir şey anlayamazlar. Bunun üzerine Hitay’dan âlimler çağırırlar. Bu yazı onların yazısıdır ve onlar okurlar. Cüveynî daha sonra bu kayada yazmakta olduğunu söylediği “Uygurların Türeyiş Destanı”nı nakletmektedir.

Destan içerisinde Uygurların türeyişi değil, Buku Han’ın ve komutanlarının olağanüstü doğumu, Buku Han’ın han seçilmesi ve Buku

⁴¹⁸Diğer adı ile Kara Balasagun, eski Uygur başkentidir.

⁴¹⁹Bu kelime Moğolca “mavu” (kötü) ve Türkçe “balık” (şehir) kelimelerinden meydana gelmiş olup “kötü şehir” manasına gelir.

Han'ın kahramanlıkları ve seferleri anlatılmaktadır. Metin içerisinde Buku Han Uygurların soy ya da boy atası olarak değil, mevcut olan Uygurların hanı olarak dünyaya gelmektedir. Bu dünyaya geliş ise destan kahramanlarına has olarak olağanüstü bir şekilde anlatılmıştır. Eğer metin Uygurların türeyişini, ortaya çıkışını anlatan bir metin olsaydı, o zaman da bir boyun menşeyini anlattığı için mit olarak kabul etmek gerekirdi. Oysa bu metindeki türeyiş Buku/Böğü Han'ın ve diğer destan kahramanları olan komutanların türeyişidir ve metin yalnızca bu hadiseyi anlatmamaktadır. Yalnızca bu hadiseyi anlatsaydı, bu kez de bilinen, gerçek bir coğrafyada, bir boyun ya da soyun değil gerçek kişilerin türeyişini anlattığı için “türeyiş efsanesi” olarak adlandırılabilirdi. Ancak bu metinde, olağanüstü doğum motifi ile kahramanların dünyaya gelişi, Buku Han'ın han oluşu, olağanüstü rüyalar eşliğinde seferlere çıkışı ve savaşacak kimse kalmayınca dek mücadele ederek cihan devleti kurması anlatılmaktadır. Buku Han etrafında teşekkül etmiş olan bu anlatı, metin içerisindeki türeme motifinin baskın olması ve öne çıkması sebebi ile “Türeyiş Destanı” şeklinde adlandırılmış olmalıdır.

Cüveynî bu destanı bir destan metni olarak vermemiştir. Uygurlar hakkında bilgi verirken, yukarıda bahsi geçen taşlarda yazanlar olarak nakletmiştir. Bunları naklettikten sonra Uygurlar hakkında birtakım başka bilgiler de veren Cüveynî, Buku Han ve komutanların olağanüstü doğumunu da bir arkadaşından rivayetle kendince izah etmiş ve meseleyi Uygurların cehaletine ve hurafeye bağlamıştır.

7.1. UYGURLAR

Hunların ve Kök Türklerin ardından Türk milletinin başına hanedan olarak Uygur “Yaglakar” ailesi çıkmıştır. Uygurların, Hunların Ti/Kırmızı Ti boyunun devamı oldukları kabul edilmektedir.⁴²⁰ 739-740 yıllarında, Uygur beyi Moyun Çor tarafından Tokuz Oğuzların katılması ya da tabî edilmesi ile

⁴²⁰Türkeş-Günay, Umay; **Türklerin Tarihi**, 4. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2012, s.182.

On Uygur ittifakı meydana getirilmiştir. Bu yıllarda, belki biraz da Çin etkisi ile Kök Türk kağanlığına karşı Basmıl, Uygur ve Karluklardan meydana gelen bir ittifak ortaya çıkmıştır. Bu üçlü ittifak 742'de Kök Türk beyi Kutlug Yabgu'yu yendi ve Basmların liderini kağan yaptı. Uygurların lideri doğuya Karluk İl-teberi de On Ok yurduna hükmetmeye başladı. Kök Türk kağanları Ozmış ve Peymey'in de öldürülmesinin ardından bu üçlü ittifak içerisinde kağanlık mücadelesi ve kavgalar başladı. Önce Uygurlar ve Karluklar Basmıl kağanını öldürdüler, ardından da Uygurlar Karluklarla olan ittifakına son verdi. Nihayetinde ise 748 yılında, milletin de katıldığı Atalar Mezarlığı'ndaki kurultaydan sonra Türk devletinin başına Uygurlar geçirildi.⁴²¹

Uygur Kağanlığı dönemi 840'lara kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak çökme emareleri 758 yılında tahta geçmiş olan Böğü Han'dan itibaren görülmeye başlanmıştır. Uygur Kağanlığı Kök Türklerin güçlü mirası üzerine oturmuş ancak bu mirası koruyamamıştır. Uygurlar döneminde Türk kültürüne ait pek çok haslet ve ayrıcalık terkedilmiş, Çin usulünde bir hayat tarzı ve yerleşik yaşam tercih edilmiştir. Ayrıca Uygur hanedanlığı ile birlikte Türkler hızlı din değiştirmeler de yaşamıştır. Maniheizm ve Budizm yaygın olarak Türkler tarafından kabul edilmiş, bu da bozkır törelerinin ve savaşçılığın yerine içe dönük ve miskin bir hayat tarzının hâkim olmasına sebep olmuştur.

Uygurlarla beraber Türk sosyal hayatında da, günün şartları içerisinde olumsuz neticeler doğuran pek çok önemli değişim meydana gelmiştir. Savaşçılık ve avcılıkla hayatını kazanan Türkler tarıma ve ticarete dayanan bir yaşam tarzını seçmiş, savaşçı kişiliklerini kaybetmişlerdir. Bununla birlikte Çinlilerden öğrenilen ticaret ile Türklerin hayatına rüşvet ve yalan gibi kötülükler de girdi. At üzerinde savaşlar yapan ve bozkır hayatına karşı mücadele eden Türk kadınları da artık rahata ve gösterişe düşerek pek çok

⁴²¹Gömeç, Saadettin; **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara, Akçağ Yay., 2009, s.221.

meziyetlerini kaybettiler. Bozkır için yabancı olan bir hayatı seçen Türk milleti büyük bir zaafa ve yanlışa düşmüş ve bunun cezasını çekmiştir.⁴²²

7.2. TÜREYİŞ DESTANI (A)⁴²³

Uygurların dünya yüzüne çıktıkları ilk yer Orhon nehrinin kıyısıdır. Bu nehir, Karakorum denilen bir dağdan çıkar. O dağda Ögetay Kağan'ın kurduğu şehrin adı da Karakorum'dur. Bu dağdan doğan nehirlerin sayısı otuzdur ve her nehrin kıyısında bir kavim oturur. Orhon nehrinin sahilinde oturan Uygurlar iki gruba ayrılmışlardı. Bunların nüfusları çoğalıp sayıları artınca diğer kavimler gibi aralarından bir kişiyi emir tayin ettiler ve ona boyun eğdiler. Bu şekilde Buku Han'ın ortaya çıkışına kadar beş yüzyıl geçirdiler. Bir rivayete göre Buku Han'ın diğer adı Afrasiyab'dır⁴²⁴. Orada bu adla anılan bir kuyu ve Karakorum yamaçlarında büyük bir kaya da vardır. Bu kuyu, Bijen⁴²⁵ adlı kahramanın atıldığı kuyudur. Bunlardan başka bir nehrin kenarında eskiden Ordu-Balık⁴²⁶ bugün ise Mavu-Balık⁴²⁷ denilen bir şehir vardır. Bu şehrin yakınında bulunan kayalara yazılar yazılmıştı. Ben onları gördüm. Ögetay Kağan zamanında o kayaların altını kazdılar. Orada ağzı taş levhayla kapatılmış bir kuyu buldular. Taş levhadaki yazıları gören Kağan, yazıların manasını sorduysa da yanındakiler okuyamadı. Başka adamlar da geldi. Onlar da bir şey anlayamadılar. Bunun üzerine Hitay'dan âlimler çağırdılar. Bu yazı onların yazısıydı. Kayada şunlar yazılmıştı:

“O sırada Karakorum nehirleri arasında Tula⁴²⁸ ve Selenga (Selenge) adlarında iki nehir vardı. Bu nehirler Kamlanca denilen bir

⁴²²Gömeç, Saadettin; **a.g.e.**, s.229.

⁴²³Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, I. cilt, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988, s.116-120

⁴²⁴Şehnâme'de İranlıların ebedî düşmanı olarak yer alan Turan padişahı Efrasiyâb ki Kaşgarlı Mahmûd'un ifadesine göre Türkler ona Alp Er Tunga derlerdi.

⁴²⁵Şehnâme'ye göre Efrâsiyâb tarafından bir kuyuya hapsedilmiş olan efsanevî İran kahramanı.

⁴²⁶Diğer adı ile Kara Balasagun, eski Uygur başkentidir.

⁴²⁷Bu kelime Moğolca “mavu” (kötü) ve Türkçe “balık” (şehir) kelimelerinden meydana gelmiş olup “kötü şehir” manasına gelir.

⁴²⁸Tugla veya Tula.

yerde birleşirdi. O iki nehrin arasında birbirine yakın iki ağaç vardı. Bunların birine “fesuk”⁴²⁹ ağacı derler. Bu ağaç çam fıstığı ağacına benzer, meyvesi de onun gibidir. Selvi gibi kışın yaprağını dökmez. Öteki ağacın adı ise “tur”dur. Bu ağaçların yakınında iki büyük dağ vardı. Bir gün gökten o dağların arasına bir aydınlık düştü. Bunun üzerine dağlar günden güne büyümeye başladı. Bu garip olayı gören Uygurlar hayretler içinde kaldılar. Dağa büyük bir saygı ve tevazuyla yaklaştıklarında orada kulağa hoş gelen çok tatlı nağmeler duydular. Her gece o aydınlığın etrafında otuz defa şimşek çakardı. Uygurlar, yine bir gün oraya gittiklerinde orada ayrı ayrı kurulmuş beş çadır gördüler. Bunların her birinde bir süt çocuğu oturuyordu ve çocukların her birinin karşısında içinde onları doyuracak kadar süt bulunan emzik asılıydı. Ayrıca çadırın zemininde gümüşten bir döşeme bulunuyordu.

Bütün kabileler, emirleriyle birlikte bu garip durumu görmek için orada toplandılar. Saygı ve tevazu göstererek çocukların önünde diz çöktüler. Daha sonra onları alıp dadılara emanet ettiler ve bakımları konusunda büyük bir özen gösterdiler. Çocuklar, büyüyüp konuşmaya başladıkları zaman babalarını ve annelerini sordular. Onlar da o ağaçları söyleyince çocukları alıp oraya gittiler. Çocuklar, ağaçlara bir evladın ana babasına davrandığı gibi davrandılar. Onlara sevgi ve saygı gösterdiler. Bu durum karşısında dile gelen ağaçlar: “Güzel huylarla süslenmiş olan hayırlı evlatlar ana ve babalarına bu şekilde davranırlar Ana-baba hakkını gözettiniz, ömrünüz uzun, şansınız daim olsun” dediler.

Bunun üzerine civarda bulunan bütün kavimler, o çocuklara şehzâdelere davranır gibi davrandılar. Geri döndükleri zaman her birine bir ad koydular. En büyüğüne Sankur Tegin, ikinciye Kotur Tegin, üçüncüye Tukul Tegin, dördüncüye Or Tegin, beşinciye de Buku Tegin adlarını verdiler. Gördükleri olağanüstü olayın tesirinde

⁴²⁹Sibiryâ cedarı.

kalarak onların yüce Tanrı tarafından gönderildiğini düşündüler ve aralarından birini padişah yapmayı kararlaştırdılar. Buku Han; akıl, bilgi, vücut güzelliği bakımından diğerlerinden üstün olduğu gibi, bütün kabilelerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Hepsi onun padişah olması konusunda görüş birliğine vardılar ve bunu kutlamak için büyük şenlikler düzenlediler.

Buku Han tahta geçince adalet sergisini açıp zulüm sayfalarını kapadı. Malı mülkü ile adamlarının sayısı hızla arttı. Yüce Tanrı ona bütün dilleri bilen üç karga gönderdi. Bu kargalar önemli olayları yerinde araştırır, ona bilgi getirirlerdi.

Bir gece Buku evinde uyurken pencereden bir kız hayaleti girip onu uyandırdı. Fakat o korkusundan uyur gibi yaptı. İkinci gece de aynı şey oldu. Vezirinin verdiği akıl üzerine üçüncü gece o kızla birlikte Akdağ adı verilen dağa gidip orada şafak vaktine kadar sohbet ettiler. Bu durum yedi yıl altı ay yirmi iki gün boyunca her gece devam etti. Son gece veda ederken kız ona “doğudan batıya kadar olan bütün yerler senin hükmün altına girecek, işinde ciddi ol ve insanların kıymetini bil” dedi.

Bunun üzerine Buku Han askerlerini topladı. Bunlardan üç yüz bin seçme adamını Sonkur Tegin’in komutasında Moğol ve Kırgız tarafına gönderdi. Kotur Tegin komutasındaki yüz bin kişiyi Tangut tarafına, bir o kadar askerle Tükel Tegin’i de Tibet’e yolladıktan sonra kendi de yanına üç yüz bin asker alarak Hitay’a yöneldi, diğer kardeşini de yerine bıraktı. Hepsi, gittikleri yerlerden amaçlarına ulaşmış olarak çok büyük ganimetlerle döndüler. Her ülkeden getirdikleri çok sayıda insanla Orhon da denilen yerde Ordu-Balık şehrini kurdular. Doğu tarafı tamamen onların egemenliğine girdi.

Bundan bir süre sonra Buku Han, bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş, elinde bir baston bulunan yaşlı bir adam gördü. Yaşlı adam ona bir çam kozalağı büyüklüğünde yeşim taşı vererek, “Eğer bu taşı

koruyabilirsen, dünyanın her tarafı senin buyruğun altına girer” dedi. O gece veziri de aynı rüyayı gördü. Ertesi sabah asker toplayıp bu defa da batıda bulunan ülkelere doğru hareket ettiler. Buku Han, Türkistan’a vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü geniş bir düzlüğe rastladı. Çok beğendiği o yerde şimdi Kuz-Balık denilen Balasagun şehrini kurdu. Daha sonra askerlerini çevreye göndererek on iki yıl zarfında orada bulunan bütün ülkeleri fethetti. Başkaldıracak hiçbir devlet bırakmadı. Hayvan organlı insanların bulunduğu yere kadar gittiler. Oradan ötede insanların yaşayabileceği bir yer kalmadığını anlayınca geri döndüler. Dönerlerken beraberlerinde fethettikleri ülkelerin meliklerini de getirip hana hediye ettiler. Buku Han, onlara yakışır bir şekilde ikram ve iltifatlarda bulundu. Yalnız çok çirkin olduğu için Hint padişahını huzuruna kabul etmedi. Her birine bir miktar vergi yükleyerek onları ülkelere geri gönderdi. Artık oralarda yapacak bir iş kalmayınca kalkıp eski oturduğu yere döndü.

Uygurların putperest oluşlarının sebebi şudur: O sırada onlar, büyü sanatını öğrenmişlerdi. Bununla uğraşanlara da “kaman”⁴³⁰ diyorlardı. Kamanlar, “şeytan bize bağlı, yanımıza gelip olanı ve olacağı bize haber verir” iddiasında bulunuyorlardı. Onların durumunu araştırmış ve yanlarından kalmış olan kimseler bana şöyle dediler: “Şeytanlar, çadırlarının penceresinin önüne gelir, onlarla konuşmuş. Bazılarının kötü ruhlarla ilişkileri vardır. Kamanların işlerini en iyi yapabildikleri zaman, tabii şehvetin sönmüş olduğu zamandır. Bu işlerle uğraşan kimselere “kam” derler. Uygurlar, ilim alanında geri oldukları için eskiden beri kamanların sözlerine göre hareket ederler. Hatta şimdi bile şehzadeler onların dediklerine inanırlar. Önemli bir işe başlamadan önce münecimlere ve kamanlara danışırlar, onların olumlu görüşünü almadan işe başlamazlar. Kamanlar hastaları da tedavi ederler.”

Hitay’da bir putperest vardı. Bu, hana bir elçi göndererek “Toyın”⁴³¹ denilen din ulularını kendisiyle münazara yapmaya davet etti. İleri sürdüğü

⁴³⁰Kam, şaman.

⁴³¹Türkçe “yol gösteren adam” manasına gelen bu kelime Budist rahipleri için kullanılırdı.

şarta göre hangi taraf münazarayı kazanırsa, karşı taraf onun dinini kabul edecekti.

“Toyin”ler kitaplarına “nom”⁴³² derler. Bu kitap Toyinler’in sözlerini ihtiva eder. İçinde batıl hikâye ve rivayetler bulunmasına rağmen, eziyet, zulüm gibi şeylerden sakınmak, insanlara ve hayvanlara karşı iyi davranmak, kötülüğe iyilikle karşılık vermek gibi bütün peygamberlerin dinlerine ve şeriatlerine uyan iyi öğütler de vardır. Bunların dinleri ve inançları çok çeşitli ise de hemen hemen hepsinde “tenasüh” inancı hâkimdir. Bu inanca göre, insanlar binlerce yıl önce ortaya çıkmıştır. Bunlardan hayır işleyen ve ibadetle meşgul olanların ruhları, yaptıklarına göre tasnif edilir, padişahlık, emirlik, dervişlik gibi makamlara kavuşur. Adam öldüren, hırsızlık yapan, halka eziyet eden veya başka kötülükler yapanların ruhu ise haşerelere, vahşi ve yırtıcı hayvanlara girer ve azap içinde kalır. Fakat bu inanç cehaletin eseridir. “Gerçek olmayanları söylüyorlar.”

Bu münazarada kamanlar yenildiler ve karşı tarafın dinini yani Putperestliği kabul ettiler. Kavimlerin çoğu da onlara uydu. Doğu tarafının putperestleri çok mutaassıp olup, İslâm’a bunlardan daha çok düşman kavim yoktur.

Buku Han ölünceye kadar mutlu bir hayat sürdü.

Uygurların pek çok olan batıl inanışlarının ancak yüzde birini yazdık. Bundan maksadımız, o kabilenin bilgisizliğini ve ahmaklığını göstermektir.

Bir dostum bana şunları anlattı: “Bir kitapta okuduğuna göre, bir zamanlar bir adam varmış. Yukarıda anlattığımız iki ağacın arasında bulunan boşluğa bir çadır kurmuş. Kendi çocuklarını oraya koyarak etrafına çırılar yakmış. Keramet süsü verdiği bu durumu göstermek için oraya birkaç adam getirmiş. Çocukların önünde önce kendisi diz çöküp saygı göstermiş, götürdüğü adamlara da kendisi gibi yapmalarını söylemiş. O cahil grup buna

⁴³²Budistlerin “dharma”sı. Soğdça’dan Moğolca ve Uygurca’ya girmiş olan bu kelime Moğolca’da bugün de kitap karşılığında kullanılır.

inanmış, tapınır gibi çocukların önünde yerlere kapanmış. Sonra çocukları alıp büyük bir özenle yetiştirip büyötmüşler ve içlerinden birini han yapmışlar.”

7.3. TÜREYİŞ DESTANI (B)⁴³³

(Çin Kaynaklarına Göre)

Barçuk-Art Tigin, bir “Iduk-Kut”dur. Turfan(daki Uygur devletinin kağanlarına) “Iduk-Kut” derlerdi. Onların ataları da, eski Uygurların yerlerinde otururlardı. (Uygurların bu eski yurtlarında), Kara-Korum adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerden birine Selenge ve diğerine Tola adı verilirdi. Bir gece, bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce (hemen toplanmış) ve bu ağacı beklemeye başlamışlardı. (Bu ışık indikten sonra) ağaçta bir şişkinlik peyda olmuş ve ağacın gövdesi, tıpkı gebe bir kadının karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi durmamış ve her akşam devamlı olarak (ağacın üzerine) inmeye başlamıştı. Dokuz ay ve on gün geçtikten sonra, ağaçtaki bu şişkinlik çatladı ve (ağaçtan), tıpkı dünyadaki insanlar gibi beş çocuk doğdu. Bu çocuklardan en küçüğünün adı Böğü-Han idi. Kendisinin çok yüksek bir kişiliği vardı. Memleketini çok iyi idare edebiliyor ve ayrıca ziraat işleri ile de meşgul oluyordu. Bu suretle kendisi Uygurların kağanı oldu. Kendisinden sonra gelen otuzdan fazla soyu da, Uygurların başında kaldılar.

7.4. UYGUR TÜREYİŞ DESTANI’NA AİT MOTİFLER

7.4.1. Ağaç Motifi

Bu motif, 2. bölümde, “Yaratılış Mitlerine Ait Motifler” başlığı altındaki “Ağaç Motifi” başlığı içerisinde incelenmiştir. Bkz.: 2.5.9

⁴³³Ögel, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, I. cilt, Ankara, T.T.K. Basımevi, 5. bs., 2010, s.81-82.

7.4.2. Işık Motifi

Bu motif, 1. bölümde, “Oğuz Kağan Destanı’na Ait Motifler” başlığı altındaki “Işık Motifi” başlığı içerisinde incelenmiştir. Bkz.: 1.5.9

7.4.3. Rüya Motifi

Bu motif, 1. bölümde, “Oğuz Kağan Destanı’na Ait Motifler” başlığı altındaki “Rüya Motifi” başlığı içerisinde incelenmiştir. Bkz.: 1.5.15

SEKİZİNCİ BÖLÜM

UYGURLARIN GÖÇ DESTANI

Cüveynî Uygurları anlattığı bölümde, Türeyiş Destanının devamında bir takım açıklamalar yaptıktan ve türeme hadisesini kendi algısı ile bir hurafeye bağladıktan sonra bir paragraf olarak aşağıda verdiğimiz “Göç Destanı’nı” nakletmektedir. Bu metnin başka bir varyantı ise Çin kaynaklarında yer almaktadır. Bahaeddin Ögel tarafından nakledilen bu varyant Cüveynî’nin naklettiği varyanta göre daha zengindir.

Ancak yine de bir destan için oldukça küçük olan bu metinler epik bir karakter taşımamaktadır. Bu metinlerde aktif olarak anlatılan ve etrafında olaylar kurgulanan bir kahraman da mevcut değildir. Bir hadisenin meydana gelişini olağanüstülüklerle anlatan bu metinler bizce efsane özelliği göstermektedir. Cüveynî tarafından nakledilen metinde Uygurların doğadaki bütün varlıklardan “göç” sesini işitmeleri neticesinde bu ses kesilinceye kadar göç etmeleri ve sesin kesildiği yere yerleşerek buraya “Beş-Balık” şehrini kurmaları anlatılmaktadır.

Cüveynî bu anlatının arkasından Beş-Balık’ta bulunan her evde lanetli olduğuna inanılan bir ağacın parçası olduğunu söyler. Bu söz metin içerisinde anlamsız ve işlevsiz görünmektedir. Çünkü metinde herhangi bir ağaçla ilgili hiçbir şey yoktur. Bu söz konusu ağaç, yukarıda yer verdiğimiz türeyiş destanında en ön planda olan “anne ağaç” olmalıdır. Çünkü Cüveynî onun hemen ardından bunları yazmıştır. Bütün Beş-Balık halkının lanetli olduğuna inandıkları bu ağaç parçalarını evlerinde bulundurmaları da bir tezat gibi görünmektedir. Çünkü lanetli bir şeyin bütün insanlar tarafından evde tutulması yadırganacak bir durumdur. Beş-Balık halkı evlerinde Buku Han ve komutanlarının türedikleri ağaçların parçalarından saklamış ve Cüveynî bu hadiseyi ters bir şekilde aktarmış olabilir. Çünkü Cüveynî tarafsız bir şekilde metin aktarmamış, kendi inançlarına göre metinleri yargılamış ve

müdahale etmiştir.⁴³⁴ Türeyiş hadisesinden dolayı kutsal bir mana yüklenen bu ağacı da Cüveynî hurafe olarak değerlendirip lanetli olarak nitelendirmiş olabilir.

Çin kaynaklarında yer alan “Göç Destanı”nda ise Çinliler tarafından kandırılmaları neticesinde Uygurlar’ın “Kut Dağı”nın taşlarını Çinlilere vermeleri, bu yüzden lanetlere uğramaları ve bu lanetten kurtulmak için zorunlu olarak Turfan’a göç etmeleri anlatılmaktadır.

8.1. GÖÇ DESTANI (A)⁴³⁵

Bir zaman geldi Uygurlar ve onlara bağlı etraftaki kavimler, atların kişnemesinden, develerin bağırmasından, vahşi hayvanların ve köpeklerin ulumasından, sığırların böğürmesinden, koyun ve keçilerin melemesinden, kuşların ötmesinden, çocukların ağlamasından velhasıl her şeyden “göç, göç” sesi duymaya başladılar. Bunun üzerine yerlerinden kalktılar. Kondukları her yerde aynı sesi duydular. Nihayet bir yere geldikleri zaman o ses kesildi. Orada yerleşip beş mahalleli bir şehir kurdular ve o şehre Beş-Balık adını verdiler. Şehir günden güne büyüdü. Oraya ilk yerleşenlerin çocukları, o günden beri orada emirlik yaparlar. Oranın emirine “İdi-kut” adı verilir. Beş-Balık’da bulunan her evde lanetli olduğuna inandıkları bir ağacın parçası vardır.

8.2. GÖÇ DESTANI (B)⁴³⁶

Yü-lun Tigin tahta çıktıktan sonra, Çin’deki T’ang sülalesi (M.S. 618-905) ile birçok savaşlar yaptı. Kendi halkını sulha ve rahata kavuşturmak istiyordu. Bunun için de Çin sarayından bir kız alarak aralarında akrabalık

⁴³⁴Türeyiş hadisesini hurafe olarak nitelendirmiş ve bu hadisenin asılsız olduğunu ispatlamak için bir arkadaşı üzerinden delil getirmeye çalışmıştır.

⁴³⁵Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **a.g.e.**, s.121.

⁴³⁶Ögel, Bahaeddin; **a.g.e.**, s.82.

kurdu. (Böylece sulh olunca da) ordusunu savaşlardan çekti. Ayrıca bu Tigin'in oğlu Ko-li ile de Çinli prenses Chin-lien evlendirildi. (Bu Çinli prenses), Karakurum'da bulunan Pieh-li Po-li Ta adlı bir yerde oturuyordu. Bu sözün manası "hatunun oturduğu dağ" demektir. Bu dağa T'ien-Koli Ta-ha dağı adı da verilirdi. Bunun da anlamı ise "gök ruhlarının dağı" demektir. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ daha vardır. Bu dağın adı da Kutluk Dağ'dır. Kutluk Dağ demek, "iyi talih ve saadet getiren dağ" demektir.

Çin'de (egemen olan) T'ang sülalesinin elçileri, (Uygurlar hakkında) bilgi edinmek için müşavirleri ile birlikte Uygur ülkesine gitmişlerdi. Bunlar aralarında konuşup şöyle dediler:

- "Karakurum'un kudret ve zenginliği, ancak bu dağ sayesinde olmuştur. Biz bu dağı niçin yok etmeyip de, (Uygur) devletini zayıflatmayalım!" Elçiler aralarında böyle konuşup anlaştıktan sonra, (Uygur kağanı) Tigin'e geldiler ve ona şöyle söylediler:

- "Siz Çinli bir prensesimizle evlendiniz. (Bizim de) sizden bazı yardımlarınızı istemek için ricalarımız olacak. "İyi talih"⁴³⁷ dağının taşları sizin muhterem memleketinizce kullanılmamaktadır (Sizin yerinize biz bu taşları değerlendirelim) dediler ve Tigin ile anlaştılar. Bu taşları alıp Çin'e götürmek istediler. Fakat taşlar çok büyüktü. (Ve Çin'e) Götürmenin imkânı yoktu. Bunun üzerine taşlara ateş verip yaktılar, geriye kalan parçalara da asit döküp, hepsini küçük parçalara ayırdılar. Ondan sonra da bu parçaları alarak (Çin'e) gittiler.

Bu taşların götürülmesinden az zaman sonra, kuşlarla hayvanlar (tuhaf tuhaf) bağırmaya başladılar. Yü-lun Tigin ise, on beş gün içinde öldü. (Memleketin başına) türlü türlü felâketler geldi. Halk ise rahat bir gün görmedi. (Yü-lun Tigin'den sonra) Onun yerine geçen kağanlar da arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar, Turfan'a göç etmek zorunda kaldılar. Turfan'ın diğer adı da Koço'dur. Beş-balıg bölgesini de kendi egemenlikleri

⁴³⁷"Kut" kastedilmiş olmalıdır.

altında bulunduruyorlardı. Onların memleketleri kuzeyde büyük A-ch'u nehrine kadar uzanıyordu. Güneydeki komşuları ise, (Çin'in Kansu eyaletindeki) Chiu-ch'üan şehriydi. Doğuda, Hotan ve Kaşgar'a kadar uzanırlardı. Uygurlar bu yerlerde 970 yıldan fazla oturdular.

SONUÇ

Türk Destanları üzerine pek çok tasnif çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Prof. Dr. Umay Günay tarafından yapılan tasniftir. Bu tasnifteki “İlk Türk destanları”, çalışmamızda İslamiyet öncesini teşkil etmektedir.

İslamiyet öncesi döneme ait bu destanlardan en eski olduğu tahmin edilen ve nüvesinin Sakalara ait olduğunu tespit ettiğimiz “destan” Alp Er Tunga’dır. Alp Er Tunga üzerine çalıştığımızda, kahramanın ölümüne ait bir sagu parçasının ve şahsını metheden beyitlerin edebiyatımız içerisinde yer aldığını ve günümüze kadar ulaştığını, Firdevsî tarafından yazılan Şahnâme’de de Efrâsiyab adı ile eserin başkahramanlarından biri olarak yer aldığını görmekteyiz. Bu hali ile Alp Er Tunga, hatırası günümüze kadar gelmiş destansı bir kahraman olmakla birlikte, etrafında teşekkül etmiş olan bir destan metni mevcut değildir. Yine Sakalar dönemine ait olduğu kanaatinde olduğumuz Şu Destanı’nın metni de ne yazık ki günümüze kadar tek parça halinde bir destan şeklinde gelmemiş, ancak hükümdar Şu ile Zülkarneyn arasında geçen mücadelenin nüvesini teşkil ettiği anlaşılan bu destana ait parçalar bize ulaşmıştır. Bu parçalar Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lügati’t Türk adlı eserinin “Türkmen”, “Öge” ve “Uygur” maddelerinde tespit edilmiştir.

Çalışmamız kapsamında ele aldığımız bir diğer destan olan Oğuz Kağan Destanı, ağırlıklı olarak Hun döneminden ve özellikle de Mete Han’dan büyük izler taşımaktadır. İslamiyet öncesi Türk destanları içerisinde arkaik motifleri, epik karakteri, kahramanları ve canlandığı karakter tipleri ile ayrı bir yere sahip olan ve destan türünün en güzel özelliklerini yansıtan Oğuz Kağan Destanı, edebiyatımızın en önemli ürünlerindendir. Bu destana ait pek çok motif tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu incelemelerle destanın sahip olduğu pek çok sembolik anlatım da çözümlenmeye çalışılmıştır. 1300 yıllarına doğru Turfan’da kaleme alındığı ve XV. yüzyılda bir Kırgız bölgesinde hemen hemen hiç değiştirilmeden yeniden düzenlendiği tahmin

edilen Oğuz Kağan Destanı, Oğuzların inanışlarından, yaşayışlarından, yaşam felsefelerinden ve ideallerinden pek çok şeyi günümüze yansıtan kültürel bir yapı taşıdır. Osmanlı dönemi de dâhil olmak üzere Türk devlet geleneği içerisinde önemli yere sahip olan “Oğuz Töresi” de bu destan aracılığı ile çağlar ötesine aktarılmıştır. İslâmiyet sonrası da dâhil olmak üzere edebiyatımıza ait hemen hemen bütün destanlarda karşımıza çıkan “alp” ve “bilge” tipleri de Oğuz Kağan Destanı içerisinde bütün vasıfları ile yer almaktadır. Bu tipler edebiyatın ötesinde, Türk devletlerinin yönetiminde de her daim varolmuşlardır.

Hunların torunları olan Kök Türkler dönemine ait Ergenekon ve Bozkurt destanları da çalışmamız kapsamında incelediğimiz destanlardandır. Tabgaçlar tarafından neredeyse yok edilen Kök Türklerden geriye kalan aileler Juan Juanlara (Avarlar) sığınmış ve onlar tarafından Altay dağlarının eteklerinde demirci olarak köle konumunda çalıştırılmışlardır. Ergenekon Destanı’nda, destanın nüvesini teşkil eden bu hadisenin izleri olan dağlar ve demircilik, destan içerisinde motif motif yer almaktadır.

Uygurlara ait Türeyiş Destanı’nın Çin Kaynaklarında ve Fars kaynaklarında geçen iki varyantı bulunmaktadır. Çin kaynaklarında yer alan varyant yalnızca türeme hadisesini anlatan bir efsane hüviyetindedir. Cüveynî tarafından nakledilen, Buku Han ve komutanları etrafında kurgulanan savaşların ve kahramanlıkların da anlatıldığı varyant epik bir karakter taşımaktadır ve daha zengindir. Türeyiş Destanı’nda Türk kültürünün en sık işlenen motiflerinden olan “ışık” ve “ağaç” motifleri en canlı şekilde görünmektedir.

Uygurlara ait olan “Göç Destanı”nda ise, “dağ kültü”, “kutsal yer su” ve “vatan” kavramları güçlü bir şekilde işlenmiştir. Tabiatla iç içe yaşamış, tabiatı canlı kabul etmiş ve her unsuruna ruh izafe etmiş olan Türk milleti’nin tabiatla olan iletişimini de estetik bir biçimde yansıtmaktadır. Bu orijinal ve güzel motifleri ihtiva eden metinlerde epik bir karakter olmamakla birlikte herhangi bir destan kahramanı da bulunmamaktadır.

Çalışmamızda sınırlandırma ölçütümüz olan tasnifte “Altay Yaradılış Destanı” olarak geçen metinler üzerine yaptığımız incelemeler sonucunda, bu metinlerin “mit” oldukları kanaatine vardık. Bir kahraman etrafında teşekkül etmemiş olan, epik karakter taşımayan; dünyanın, insanların, kurumların ve bazı nesnelerin kökenine dair anlatıları ihtiva eden bu metinlerden Verbitski derlemesinin bugüne dek çevrilmemiş kısımlarını da çevirerek pek çok yeni motifin varlığını gördük. Destan olmadıkları kanaatine vardığımız bu metinler oldukça zengin motiflere sahiptir. Ancak 19. yy. gibi oldukça geç bir dönemde tespit edildiklerinden, içlerinde pek çok yabancı motif de yer almaktadır. Bu mitler bağlamında Türk mitolojisini ve mitolojik kahramanları da inceledik.

KAYNAKÇA

AÇA, Mehmet; “Mitten Destana Beden”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 2008/2.

AÇA, Mehmet; “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve “Alp” Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, **Millî Folklor**, Cilt 6, Sayı 48, Kış 2000.

AÇA, Mehmet; “Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis”, **Milli Folklor**, Cilt 8, Sayı 62, 2004.

AÇA, Mustafa; **Oğuznamecilik ve Andalıp Oğuznamesi**, İstanbul, 2003.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî; **Tarih-i Cihangüşa-1**, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

ALATLI, Alev; “Kadınsı Bir Toplumuz”, Hazırlayan Seda Kaya Güler, **Sabah Gazetesi**, 9 Aralık 1999.

ALFÖLDİ, A.; “Türklerde Çift Krallık”, **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, İstanbul, 1943.

ALPTEKİN, Ali Berat; “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, **Milli Folklor**, Yıl 19, Sayı 76, Ankara, 2007.

ANOHİN, A. V., **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, Çeviren Zekeriya Karadavut/Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006.

ARAT, R. Rahmeti; **Kutadgu Bilig**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008.

ASLAN, Namık; “Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, **Milli Folklor**, Yıl 22, Sayı 87.

ATEŞ, Mehmet; **Mitolojiler Semboller ve Halılar**, İstanbul, Symbol Yayıncılık, 1996.

ATSIZ, Nihâl; **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011.

AVCI, Yusuf –Korkmaz, Nur; “Eğitimde Model Oluşturmada Destanların Önemi”, <http://www.eab.org.tr/eab/oc/egtconf/pdfkitap/pdf/276.pdf>.

AYAN, Ekrem; “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 3.

BAKIR, Abdulhalik – ALTINGÖK, Ahmet; “Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 26, Sayı 2, Aralık 2011, s.361-422.

BALDICK, Julian; **Hayvan ve Şaman**, İstanbul, Hil Yayın, 2011.

BANARLI, Nihat Sami; **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2001.

BANG, W.; ARAT, G. R. Rahmeti; **Oğuz Kağan Destanı**, haz. Muharrem Ergin, İstanbul, 1970.

BAŞER, Sait; **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

BAYAT, Fuzuli; **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009.

BAYAT, Fuzuli; **Mitolojiye Giriş**, 2. Bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007

BAYAT, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006.

BAYAT, Fuzuli; “Türk Destan Tipologiyasına Dair”, **Çırag**, Yıl: 1, Sayı 3, Bakü, 1999.

BAYAT, Fuzuli; **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2012.

BAYAT, Fuzuli; **Türk Mitolojik Sistemi-1.**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

BAYAT Fuzuli; **Türk Mitolojik Sistemi-2**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

BAYKURT, Burhanettin; **Ankara Akıncı Ovası ve Kültürü**, Ankara, Kozan Ofset Matbaacılık, 2003.

BEYDİLİ, Celal; **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Yurt Kitap-Yayınları, 2003.

CAMPBELL, Joseph; **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, çev. Sabri Gürses, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2010.

CANDAN, Ergun; **Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, Sınırötesi Yayınları, 2002.

ÇAY, Abdulhaluk; **Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I: Koyun Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler**, TDAE, Ankara, 1990.

ÇELİK, Adil; **Kırgız Türklerinin Arkaik Destanlarında Mitik Unsurlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2012.

ÇETİN, İsmet; “Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, 1986.

ÇİFTÇİ, Musa; “Türklerde Gök Kültürü”, **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan**, Ankara, 2004.

ÇOBANOĞLU, Özkul; “Kılavuz Kurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevî-Bektaşî Tarikatlarındaki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler”, **Kadri Eroğan: Hacı Bektaş Veli Armağanı**. Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 1997. s.165-173.

ÇOBANOĞLU, Özkul; **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2011.

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011.

DE GROOT, J. M.; ASENA, G. Ahmetcan; **2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan**, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2011.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2004.

DİLEK, İbrahim; **Altay destanları I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

DİLEK, İbrahim; **Altay Destanları II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

DİLEK, İbrahim; **Altay Destanları III**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

DİLEK, İbrahim; “Hangisini Seçerdiniz: Er Samır Mı, Orpheus Mu?”, **Milli Folklor**, Sayı 93, Ankara, 2012.

DİLEK, İbrahim; “Sibiry Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyaları İle İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, **Milli Folklor**, Yıl 22, Sayı 85, Ankara, 2010.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer; **Oğuz’dan Selçuklu’ya**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

DURBİLMEZ, Bayram; “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar”, **Turkish Studies**, Volume 3/6, 2008.

DURMUŞ, İlhami; “Destan Efsane ve Rivayetlere Göre Türk Kültür Çevresinde Kurt”, **Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2009.

DURMUŞ, İlhami; **İskitler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.

DURMUŞ, İlhami; “Saka Pers Mücadelesi”, **Bilig**, Sayı 4, Kış 1997, s.49-53.

DUYMAZ, Ali; “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler”, **Milli Folklor**, 2007, Yıl 19, Sayı 76, s.50-58.

EBERHARD, Wolfram; “Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Mâlûmat”, **Ülkü**, Sayı 92, 1940.

EBERHARD, Wolfram; **Çin Tarihi**, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1987.

ELİADE, Mircea; **Dinler Tarihi**, Çeviren Mustafa Ünal, Konya, Serhat Kitabevi, 2005.

ELİADE, Mircea; **Ebedi Dönüş Mitosu**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

ELİADE, Mircea; **Kutsal ve Dindışı**, Ankara, 1991.

ELİADE, Mircea; **Mitlerin Özellikleri**, çev. Sema Rifat, İstanbul, Om Yayınevi, 2001.

ELİADE, Mircea; **Şamanizm**, Çeviren İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

Enverî; **Düsturname-i Enverî**, Neşreden M. H. Yınanç, İstanbul, 1929.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Milli Folklor**, Sayı 11, Güz 1991.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Şu Destanı Hakkında”, **Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat**, Yayına Hazırlayan Ekrem Arıkoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.

ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, T.D.K. Yayınları, 2011.

ESİN, Emel; “Böri”, **I. Uluslararası Milli Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1980.

ESİN, Emel; “Kotuz: İkinci Kök-Türk Sülalesinin Tamgası”, **Erdem**, Cilt 1, Sayı 1, 1985.

ESİN, Emel; **Orduğ: Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

ESİN, Emel; **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2004.

ESİN, Emel; **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001.

ESİN, Emel; “Türk Sanatında At”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 4.

ESİN, Emel; **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.

SİGMUND, Freud; **Totem ve Tabu**, Çev: Kâmuran Şipal, Ankara, Say Yayınları, 2012.

GÖKALP, Ziya; **Türk Töresi**, İstanbul, Toker Yayınları, 1990.

GÖKALP, Ziya; **Türk Medeniyeti Tarihi-1**, İstanbul, Türk Kültür Yayınları, 1974.

GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkutun Kitabı**, İstanbul, 2007.

GÖKYAY, Orhan Şaik; “Hannâme”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968.

GÖMEÇ, Saadettin; **Kök Türk Tarihi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011.

GÖMEÇ, Saadettin; **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011.

GÖMEÇ, Saadettin; **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009.

GÖMEÇ, Saadettin; **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012.

GÖMEÇ, Saadettin; “Türk Tarihinin Kahramanları: 3-Yıldız Kağan”, **Orkun**, Sayı 51.

GÜLENSOY, Tuncer; **Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları**, İstanbul, 1989.

GÜNAY, Umay; **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992.

GÜNAY, Umay; **Türklerin Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.

GÜNAY, Ünver; GÜNGÖR, Harun; **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2009.

GÜVEN, Merdan; “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”, **Milli Folklor**, Sayı 57.

HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Dünya İnançları Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.

Herodotos, **Tarih**, Çeviren Müntekim Ökmen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

İBRAYEV, Şakir; **Destanın Yapısı**, Aktaran Ali Abbas Çınar, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.

İNAN, Abdulkadir; “Türk Destanları”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. 3, Ankara, T.K.A.E. Yayınları, 1998.

İNAN, Abdulkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 2000.

JİRMUNSKİY, V. M.; **Türk Kahramanlık Destanları**, çev. Mehmet İsmail v.d., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

JUNG, Carl Gustav; **Dört Arketip**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Bulgarların Kökeni**, Ankara, 1985,

KAFESOĞLU, İbrahim; **Eski Türklerin Dini**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.

KALAFAT, Yaşar; **Türk Halk İrfanında Kurt**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2007.

KANTER, Fatih; “Modern Anlatı ve Destan İlişkisinin Arketipsel Sembolizm Açısından İncelenmesi”, **“Türk Epik Ananesinde Destan” Ortaç Türk**

Keçmişinden Ortaq Türk Gələcəyinə” VI. Uluslararası Folklor Konfransı, Bakü, 2010.

KAPLAN, Mehmet; “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar”, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-I**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976.

KAPLAN, Mehmet; **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1979.

Kâşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it Türk**, Çeviren Besim Atalay, Ankara, T.D.K. Yayınları, 2013.

KAUFMANN, William J.; **Rölativite ve Kozmoloji**, çeviren Sacit Tameroğlu, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1994.

KAYA, Doğan, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 2010.

KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri-2**, Ankara, Başkent Matbaacılık, 2003.

KOCASAVAŞ, Yıldız; “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 3.

KÖKSAL, Hasan; “Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 3.

KÖKTÜRK, Şahin; “Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 19, 2006 Bahar, s.383-400

KÖPRÜLÜ, Fuad; “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, Sayı 1, 1983, s.1-9.

Köprülüzade Mehmed Fuad; **Türk Edebiyatı Tarihi**, 1926.

KÖYMEN, Mehmet Altay; **Alp Arslan ve Zamanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.

LİGETİ, Louis; **Bilinmeyen İç Asya**, Çeviren Sadrettin Karatay, İstanbul, T.D.K. Yayınları, 1986.

Mehmed Neşrî; **Neşrî Tarihi**, Hazırlayan M. A. Köymen, Ankara, 1983.

MEMİŞ, Ekrem; **İskitlerin Tarihi**, Ankara, Altınpost Yayıncılık, 2012.

MEMİŞ, Ekrem; **Eskiçağda Türkler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2009.

MEMİŞ, Ekrem; **Türk Kültür Tarihi**, Konya, 1998.

MEMMEDOV, Celâl B.; “Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma: İye İnancı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 3.

NEMETH, Gyula (Julius); **Atilla ve Hunları**, Çeviren Şerif Baştav, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.

Said Nursî, **Lem’alar**, İstanbul, Sözler Neşriyat, 2011.

Said Nursî, **Muhakemat**, İstanbul, Sözler Neşriyat, 2012.

ŞENOCAK, Ebru; “Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk”, **Turkish Studies**, Sayı 8/1, Kış 2013, s.2525-2537.

ORKUN, Hüseyin Namık; “Bir Oğuz Efsanesi”, **Ülkü**, 6/34, 1935.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, İstanbul, T.D.K. Yayınevi, 2011.

ÖGEL, Bahaeddin; **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

ÖGEL, Bahaeddin; **Sino-Turcica**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi-1**, Ankara, 1971.

ÖZCAN, Tarık; “Oğuz Kağan Destanı’nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, **Milli Folklor**, Sayı 57.

ÖZCAN, Tarık; “Osmancık Romanı’nın Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi”, **Bilig**, Sayı 26, Yaz 2003, s.103-116.

ÖZKAN, İsa; “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu İle İlgili Motiflerin Tahlili”, **Türk Dili**, S.549, 1997.

ÖZKAN, İsa; “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/Comok/Cumbak/Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, **Türk Dili**, S.556. 1998.

ÖZTUNA, Yılmaz; **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1998.

ÖZTÜRK, Cemil; **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pegem A Yayıncılık, 2007.

PELLIOT, Paul, **Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine**, çev. Vedat Köken, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

RADLOFF, Wilhelm; **Proben-1**.

RADLOFF, Wilhelm; **Sibirya'dan**, Çeviren Ahmet Temir, Ankara, 1956.

RADLOFF, Wilhelm; **Türklük ve Şamanlık**, Çeviren Ahmet Temir, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2009.

REICHL, Karl; **Türk Boylarının Destanları**, çev. Metin Ekici, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

ROUX, Jean Poul; **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

ROUX, Jean Poul; **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001.

RZASOY, Seyfeddin; **Oğuz Mifologiyası**, Bakı, Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Folklor İnstitutu, 2009.

SAKAOĞLU, Saim; DUYMAZ, Ali; **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.

Salar Baba; **Oğuznama**, Hazırlayan R. Godarov, Aşgabat, 2001.

SAYDAM, M. Bilgin; **Deli Dumrul'un Bilinci**, İstanbul, Metis Yayınları, 2011.

SEYİDOĞLU, Bilge; **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.

SEYİDOV, Mirali; **Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken**, Bakı, 1989.

SÜMER, Faruk; **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

ŞİMŞEK, Ahmet; “Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü”, **G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, cilt 2, sayı 3, 2001, s.11-21

TANYU, Hikmet; **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986.

TAŞ, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji**, Konya, Kömen Yayınevi, 2002.

TAŞAĞIL, Ahmet; **Göktürkler I-II-III**, Ankara, T.T.K. Basımevi, 2012.

TEKİN, Tâlat; **Orhon Yazıtları**, Ankara, T.D.K Yay., 2008.

TEOMAN, Ziya; “Bozkurt Efsanesinin Anadoludaki İzleri”, **Türkiye Folklor Araştırmaları Dergisi**, Sayı 33, 1952.

TOGAN, A. Zeki Velidi; “Sakalar –VI”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 23, 1987.

TOGAN, Zeki Velidi; **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Kayı Yayınları, 1972.

TOGAN, Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.

TURAN, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005.

URAL, Orhan; **Üç Destan; Oğuz Kağan-Ergenekun-Köroğlu**, Ankara, 1972.

URAZ, Murat; **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1967.

ÜÇÜNCÜ, Kemal; “Oğuz Kağan Destanında Epik Tefekkür Bağlamında Zaman ve Mekân Anlayışı”, “**Türk Epik Ananesinde Destan**” Ortaq Türk Keçmişinden Ortaq Türk Gələcəyinə” VI. Uluslararası Folklor Konfransı, Bakü, 2010.

VERBITSKY, Vasili Ivanovich; **Altayskie İnorodtsı**, Moskva, 1903.

YAKICI, Ali; “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Bilim ve Kültür Hayatına Etkisi Üzerine Bazı Düşünceler”, [http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/turler/Destanlar/ek/destan_%20\(10\).pdf](http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/turler/Destanlar/ek/destan_%20(10).pdf).

YALMAN, Ali Rıza; **Cenupta Türkmen Oymankarı- 2**, İstanbul, 1993.

YILDIRIM, Dursun; “Ergenekon Destanı” **Türkler Ansiklopedisi**, vol.3, Ankara, Yeni Türkiye, 2001.

YILDIRIM, Nilüfer; “Türk Halklarının Destan Yaratılarında Üç Dünya”, **Turkish Studies**, 6/3, Yaz 2011, s.1951-1965.

YILDIZ, Naciye; “Türk Destancılık Geleneği”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, cilt 6, sayı 1, s.7-15.

YILMAZ, Gülşen İnci; **İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çeviren Reşid Rahmeti Arat, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1991.

<http://ajanspsikoloji.com>

<http://fef.kafkas.edu.t>

<http://www.gokturkce.net>

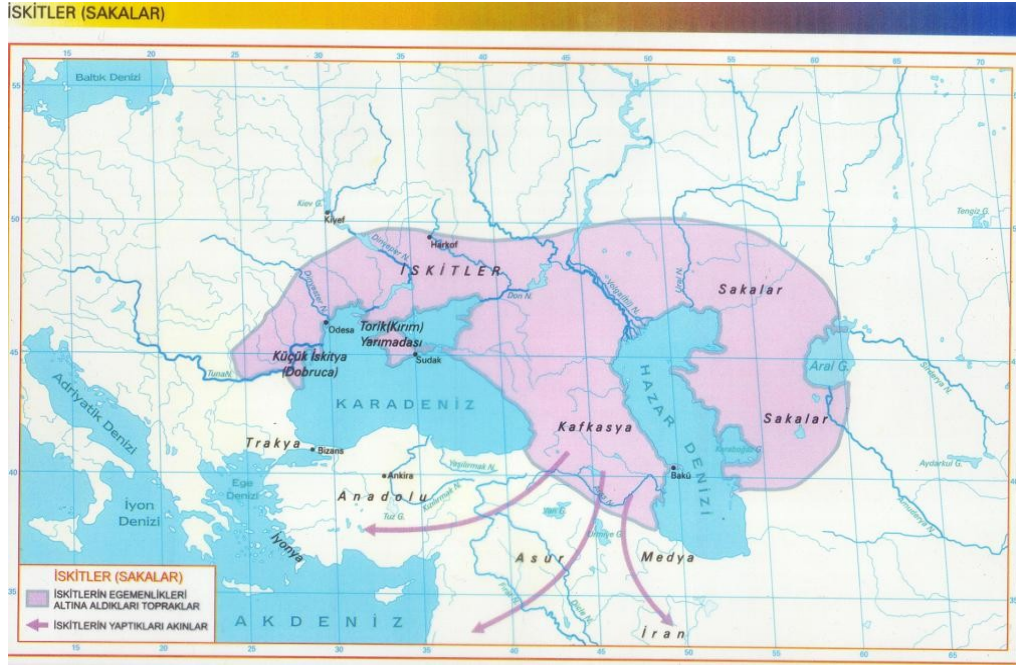
<http://www.tarihtarih.com>

<http://turkoloji.cu.edu.tr>

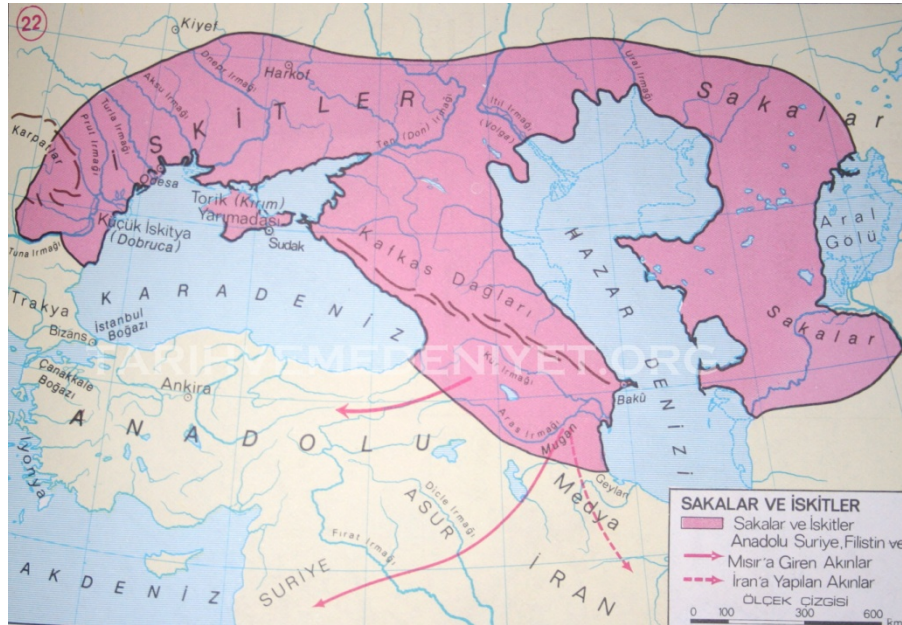
<http://tr.wikipedia.org>

EKLER

EK 1: HARİTALAR

Harita 1: İskitlerin/ Sakaların Egemenlikleri Altına Aldıkları Topraklar ve Yaptıkları Akınların Yönleri

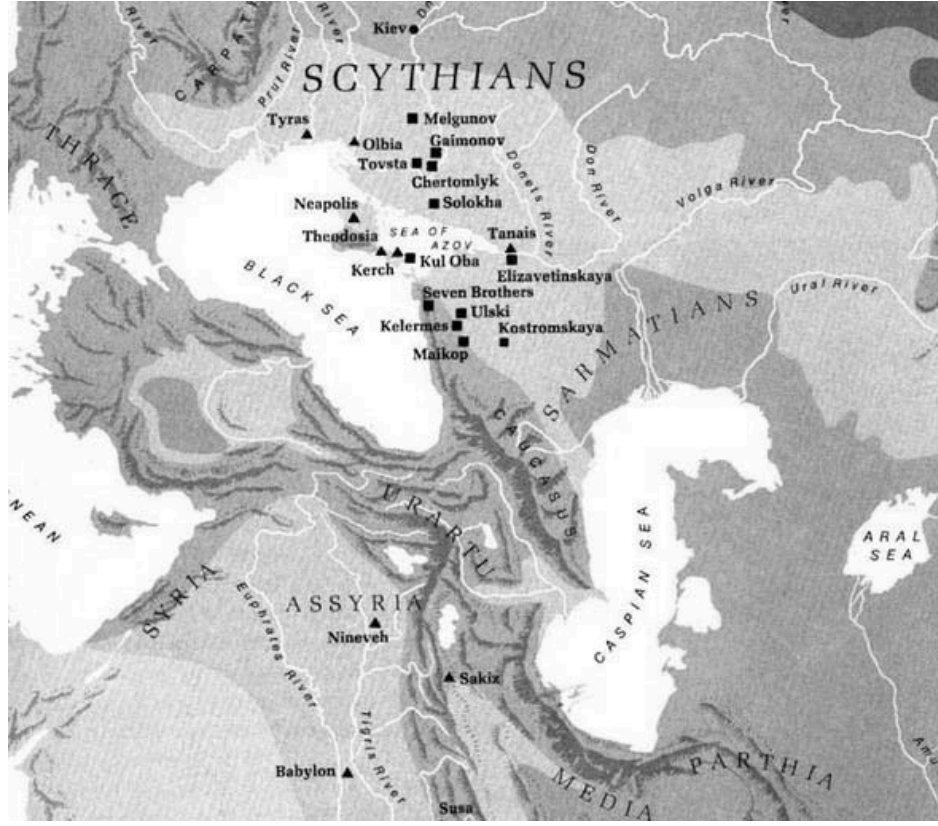

Harita 2: İskitlerin/Sakaların Akınları

Harita 3: İskitlerin/ Sakaların Hâkim Oldukları Alanlar ve Göç Yolları

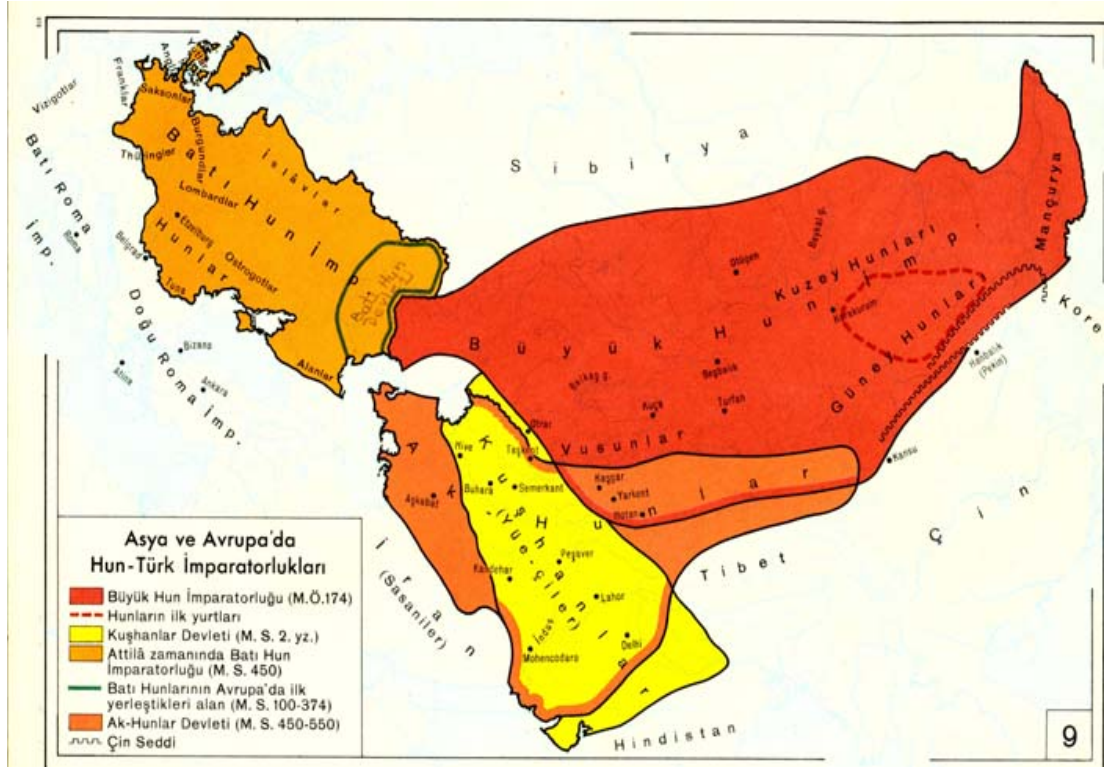

Harita 5: İskit/Saka Coğrafyası

Harita 6: Hun Devletleri

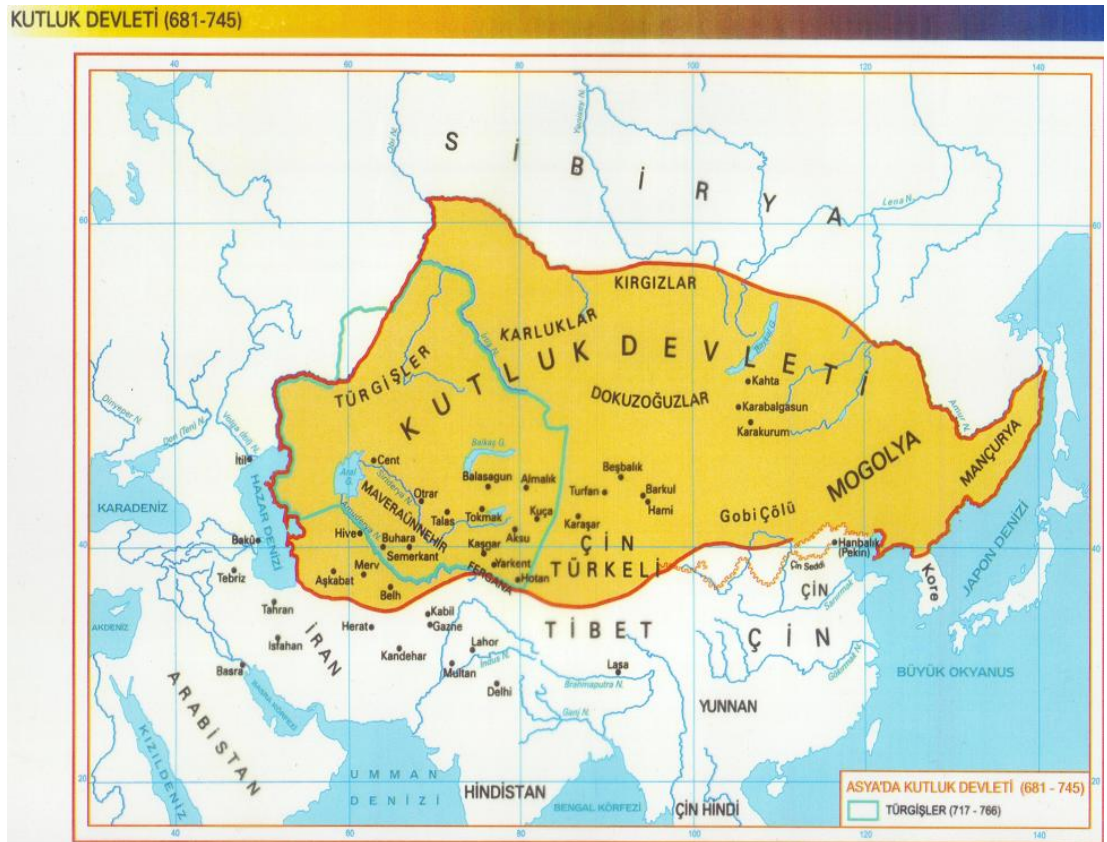
Harita 7: Hun Devletleri

Harita 8: Asya Hun Devleti

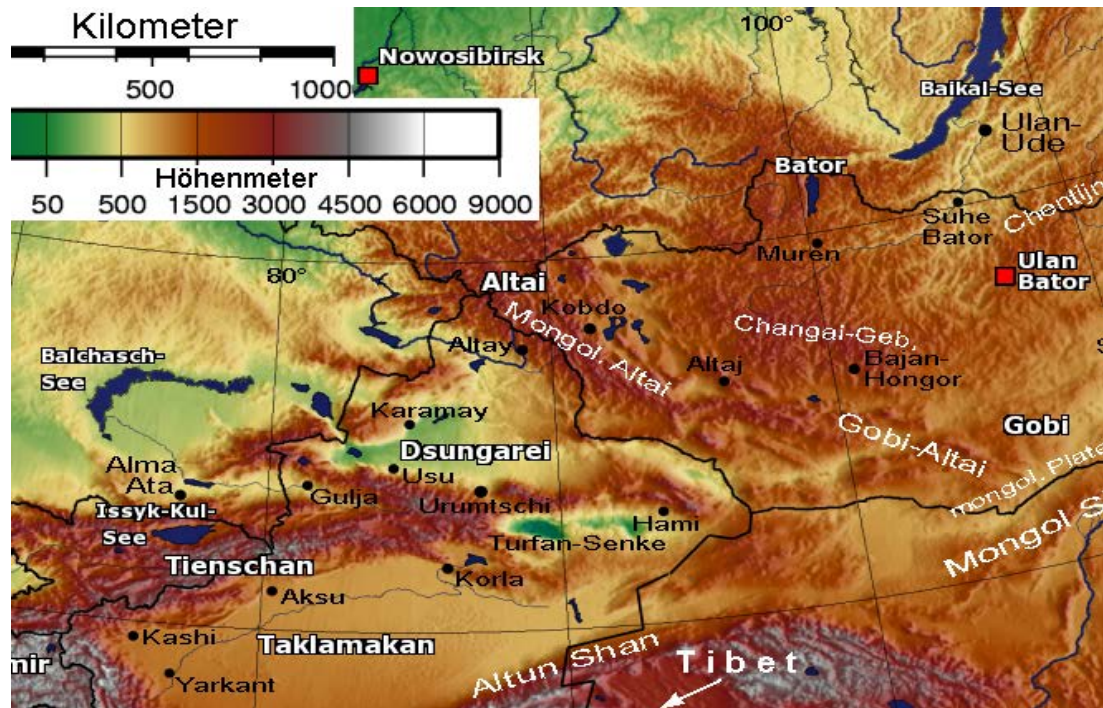
Harita 9: Kök Türk Devleti

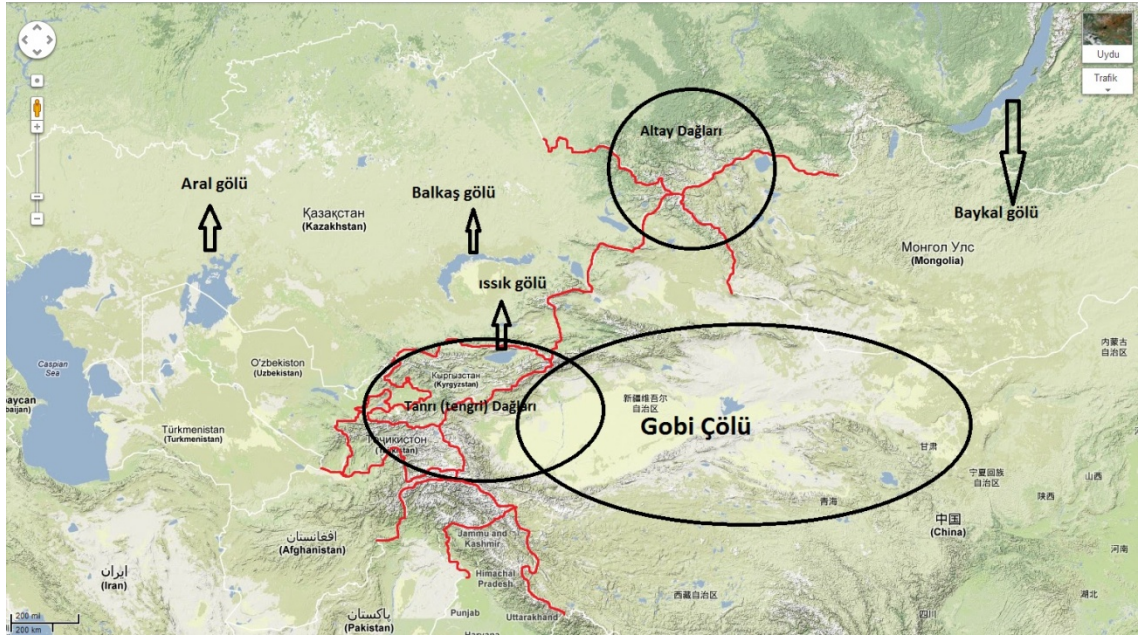
Harita 10: II. Kök Türk Devleti

Harita 11: Uygur Devleti

Harita 12: Altay Coğrafyası

Harita 12: Altay Dağları ve Tanrı Dağları

Harita 13: Altay Coğrafyası